Н. СТАНЕВЪ.

СЕТНИНИ
ОТЪ
Френската революция.

Книга III.

Съ 20 фигури и двѣ карти.

ПЪРВО ИЗДАНИЕ.

СОФИЯ
Печатница на Ст. Атанасовъ.
1903.

2

ПРѢДГОВОРЪ.

Съ тази книга завършваме очерка на едно отъ най-великитѣ събития въ човѣшката история. Нашата цѣль бѣше да прослѣдимъ новитѣ идеи отъ самото имъ зачало, да посочимъ тѣхното пълно развитие и формулиране въ края на XVIII вѣкъ; сетнѣ да покажемъ, какъ тѣзи идеи получили двигателна сила и произвели революцията. Послѣдната не могла да се свърши, както трѣбва, понеже се намѣсили други фактори, които силно повлияли върху нейния процесъ. При все това, околнитѣ народи, недоволни отъ положението си, прѣзъ дългия периодъ на международнитѣ войни (1792—1814) усвоявали френскитѣ идеи и, когато настѫпалъ миръ, пожелали и тѣ да ги сбѫднатъ въ живота си. Уплашенитѣ правителства направили съюзъ да се борятъ съ общи сили срѣщу новото течение. Ала понеже новитѣ принципи, прогласени въ революцията, отговаряли на духовнитѣ и материалнитѣ нужди на народитѣ, тѣ не могли да се задушатъ. Европа била принудена да ги приеме и реализира.

Градивото за книгата си сме почерпали отъ разни съчинения, авторитѣ на които иматъ европейска извѣстность. Споредъ избрания планъ, бѣхме често принудени само да загатваме за едни събития, а пъкъ да се повръщаме и *повтаряме* други, като ги разглеждаме ту отъ една, ту отъ друга страна. Доколко сме сполучили да отдѣлимъ непотрѣбнитѣ нѣща и да земемъ потрѣбнитѣ, споредъ цѣльта на книгата, не намъ се пада да говоримъ.

Ще бѫдемъ задоволни, ако сме сполучили да изтъкнемъ онѣзи събития, които релефно откриватъ борбитѣ между идеитѣ на революцията и реакцията; ако сме ясно изложили, какъ новитѣ течения останали непобѣдими, въпрѣки врѣменнитѣ тържества на противницитѣ, като не могли да се прѣсѣкатъ нито съ удара на ножа нито съ удара на цензурата и затвора; и най-сетнѣ, ако сме съдѣйствували ясно да се схване процеса, по който новитѣ идеи, новитѣ принципи се разсѣяли въ цѣла Европа и достигнали да легнатъ въ основата на съврѣменната политическа, икономическа и обществена наредба почти у всички народи.

София, 1903 г.

Н. Станевъ.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение.

Основни принципи и влияние на революцията (1). — Сетнини на революцията (1—2).

ДѢЛЪ I.

Вѫтрѣшни сетнини.—Управнически промѣни въ Франция.

Глава I. *Край и отклонъ на революцията.* Кога се свършила революцията (5). — Какъ Наполеонъ въздѣйствувалъ върху революцията (7). — Първитѣ Наполеонови стѫпки (15).

Глава II. *Врѣменно консулство.* Консулски конституции (18). — Авторитетъ отгорѣ и довѣрие отдолу (18). — Плебисцитъ (23).

Глава III. *Консулство за 10 години.* — Вѫтрѣшна политика на Наполеона: администрация, правосѫдие, финанси, търговия, просвѣщение (24—31). — Външна Наполеонова политика (32).

Глава IV. *Пожизнено консулство.* — Наполеонъ консулъ до животъ (36). — Защо Франция се отрекла отъ политическата свобода (37). — Стѫпки къмъ монархия (40). — Наполеонъ императоръ (42).

Глава V. *Империя.* — Характеристика на империята. Коронясване (44).—Изчезване на думата „република“ (45).— Изчезване на народния суверенитетъ (46) — Запазване равенството (47). — Военщина (48).

ДѢЛЪ II.

Външни сетнини. — Войни и териториални промѣни.

Глава VI. *Борба на Наполеона съ правителствата въ Европа.* — Конфликтъ между Франция и Европа (51). —Третя коалиция, край и сетнини (53). — Четвърта коалиция, край и сетнини (58).

Глава VII. *Борба на Наполеона съ народитѣ.* — Континентална блокада и нейнитѣ сетнини (63). — Войни за блокадата (68). — Пета коалиция (70).

Глава VIII. *Падане на Наполеона.* — Война съ Русия и събуждане на народитѣ (75). — „Начало на края“ (76). — Подигане на Прусия и Германия (78). — Шеста коалиция (79). — Нахлуване въ Франция (81). — Отричане на Наполеона (82). — Послѣденъ опитъ (83).

Глава IX. *Оцѣнка върху Наполеоновата дѣйность.* — Вѫтрѣшни Наполеонови прѣобразования (84).—Външна Наполеонова дѣйность: разсѣйване революционнитѣ идеи въ Европа (96).

ДѢЛЪ III.

Промѣна и характеръ на европ. политика.

Глава X. *Реставрация въ Франция.* — Парижки миръ (105).

Глава XI. *Виенски конгресъ.* — Характеристика, задача и принципи на конгреса (109). — Работитѣ на конгреса (113).

Глава XII. *Обща реставрация и реакция.* — Миролюбиво настроение (120). — Либерализмъ и реакция (123). — Романтизмъ (126).

Глава XIII. *Свещенъ съюзъ и Метерникова система.* — Общи интереси и Св. съюзъ (132). — Инициаторъ и текстъ на Св. съюзъ (134). — Тълкувачъ на Св. съюзъ и главатаръ на реакцията (139). — Австрия центъръ на реакцията (144).

ДѢЛЪ IV.

Сѫждване принципа за народна свобода.

Глава XIV. *Начало и сѫщина на национализма* 148). — Френската революция родила национализма (157). — Приятели и противници на национализма (157).

Глава XV. *Борба на Св. съюзъ съ народитѣ.* — Размърдване на народноститѣ и конгреси за потушаване революциитѣ (158). — Революции въ Германия, Испания, Португалия, Италия и тѣхното смиряване (160). — Метерниховото тържество (172).

Глава XVI. *Национално движение въ европ. Турция и разпадане на Св съюзъ.* — Народитѣ подъ Турция (173). — Относкитѣ на европейцитѣ къмъ Турция (174). — Източенъ въпросъ (176). — Възстание на сърбитѣ (178). — Възстание на гърцитѣ (180). — Борба на Метерниха противъ домогването на Балканскитѣ народи за свобода (183—187). — Събарене на Метерниховата система (188). — Освобождение на Гърция (190). — Освобождение на България (191).

Глава XVII. *Национални движения въ Европа прѣзъ 1830—1848 г.* — I. Революции между 1830—1848 г. — Юлска революция въ Франция (194). — Възстание и освобожд. на Белгия (195). — Борба въ Италия (197). — Възстание на поляцитѣ (199). — Вълнения въ Ирландия (202). — II. Революции прѣзъ 1848 г. — Февруарска революция въ Франция (203). — Вълнения въ Германия (207). — Революция въ Виена (208). — Национално движение у славянитѣ (210). — Революционни движения въ австрийскитѣ народи прѣзъ 1848 г. (214): поляци (215), — чехи (216), — хървати (218). — Проектъ за австрийска федерация (219). — Възстание на маджаритѣ (220). — III. *Народно обединение.* Борби въ Италия и сѫждване италиянското народно единство (224). — Борби въ Германия и сѫждване нѣмското единство (230).

ДѢЛЪ V.

Сѫждване принципа за народно управление.

Глава XVIII. *Конституционализмъ.* — Начало и сѫщина на конституционното управление (241). — Конституц. управление въ Англия (242), въ Франция (247).

Глава XIX. *Развитие и прилагане конст. управление въ първата половина на XIX вѣкъ* (252). — Кой класъ спечелилъ отъ управителнитѣ промѣни въ Англия и Франция (260).

Глава XX. *Развитие на конституц. управление въ втората половина на XIX вѣкъ.* — А. Въ Франция (267). — Б. Въ другитѣ държави (275). — Демократиазция на управлението (281).

ДѢЛЪ VI.

Сбѫдване свободата за труда, съвѣстьта и ума.

Глава XXI. *Респектъ къмъ човѣшката личность.* — Унищожение на робството (286). — Освобождение на селянитѣ отъ крѣпостничеството (288). — Сетнини отъ освобождението на селянитѣ (291). — Сетнини отъ освобождението на еснафитѣ (293).

Глава XXII. *Организация на работническия трудъ.* — Отношение между капиталиста и работника (296). — Работнически въпросъ (298). — Учения и опити за разрѣшение на работн. въпросъ. Начало на социализма (300). — Интернационалъ (306). — Икономически школи (307).

Глава XXIII. *Достигане свобода за съвѣстьта и ума.* — Вѣротърпимость (308). — Свобождение на ума (310). — Просвѣщение (312).

Заключение . . . . 314.

ВЪВЕДЕНИЕ.

Основни принципи на революцията. — Въ 1789 година френцитѣ чрѣзъ едничката въ Европа по рода и характера си революция: 1-о прогласили принципа за народния суверенитетъ, отъ който изтекли началото за *народна свобода* (*независимостъ*) и началото за *народно управление*, 2-о създали нова обществена наредба възъ основа на *гражданското равенство*, като отхвърлили всичкитѣ *съсловни различия* и *привилегии*, както граждански, така и духовни, 3-о утвърдили *личната свобода* чрѣзъ унищожението на *феодализма* и *корпорациитѣ* и 4-о опитали се да наредятъ *свободна държава* при общо участие на гражданитѣ.

Влияние на революцията. — Старата държавна, икономическа и обществена наредба, противъ която се подигналъ френскиятъ народъ, била обща комай за всички европейски държави. Поради това, френската революция може да се разглежда отъ двѣ страни: като вѫтрѣшенъ френски прѣвратъ, който докаралъ важни граждански и обществени промѣни, и като събитие, което е имало важни сетнини за народитѣ извънъ прѣдѣлитѣ на Франция. Революцията имала значение на огнище, отъ дѣто сѫ излѣтѣли най-запални искри за всичкитѣ *политически*, *обществени* и *национални движения въ XIX вѣкъ*. Пороятъ, който разклатилъ, съборилъ и отвлѣкълъ „*старата наредба*“ въ Франция, прѣлѣлъ прѣзъ Рейнъ, Алпитѣ и Пиренеитѣ, та извършилъ своето дѣйствие и въ околнитѣ земи.

Старитѣ учрѣждения, аристократскитѣ привилегии, кралскиятъ деспотизмъ, личнитѣ ограничения вече били подложени подъ ударитѣ на новото врѣме. Духътъ на новитѣ учения прѣзъ XVIII вѣкъ билъ обладалъ просвѣтенитѣ и интелигентнитѣ мѫже на повечето западни народи. Разкапването и събарането на старата наредба били на пѫть. Революцията въ Франция и прѣдизвиканата отъ нея международна война само обързили историческия процесъ и въ другитѣ държави, като въ сѫщото врѣме помогнали да се пробудятъ нови обществени сили, които получили своя образъ подъ влиянието на принципитѣ на революцията. Както въ Франция, така и въ странство, политическиятъ деспотизмъ, аристократскитѣ привилегии и общественитѣ неравенства не искали мирно да сложатъ орѫжието и мълчаливо да се простятъ съ този свѣтъ. Оттукъ и кървавата борба. Побѣдата на революцията въ Франция и побѣдата на Франция надъ Европа били побѣда на новия духъ, на новитѣ идеи надъ старитѣ начала. По-сетнѣ борбата се продължила. Отъ една страна израствало и се усилвало новото течение, което тъй или инакъ било продуктъ на промѣнитѣ, които сѫ се извършили въ духовния и обществения животъ на нова Европа, а отъ друга — още крѣело всичко старо, което вече изживѣвало своето врѣме, сир. феодализмътъ съ неговитѣ съсловни привилегии и общественото неравенство, католицизмътъ съ неговитѣ пороци и неговата вражда къмъ умствената свобода и личното развитие, и абсолютизмътъ, който притискалъ всѣка самостоятелна и независима поява на общественитѣ сили, и който ималъ за задача да подържа културното и обществено statu-quo.

На Европа се наложилъ въпросътъ: да върви ли по-нататъкъ въ пѫтя, по който сѫ вървѣли такива величествени движения, като хуманизма, реформацията, просвѣщението на XVIII в. и революцията, или да се спре и закисне за винаги въ онова състояние, което било резултатъ отъ сглобяване на феодализмъ, католическа реакция и съсловенъ деспотизмъ. За добра честь, новитѣ сили надвили и Европа, безъ да гледа на частнитѣ побѣди, които правили културната, обществената и политическата реакция, изнесла освободителнитѣ завѣти на XVIII вѣкъ за доброчестината и напрѣдъка на цѣлото човѣчество.

Сетнини отъ революцията. — Споредъ това, сетнинитѣ отъ революцията за Франция и Европа могатъ да се раздѣлятъ на двѣ: сетнини *прѣки, близки*, изтекли веднага подиръ революцията, и сетнини *по-далечни* отъ нея. Близкитѣ сетнини сѫ всички военно-политико-държавни промѣни и обществено-културни течения, появени въ Европа отъ 1800 до 1815 година, а далечни сѫ онѣзи национални движения, управителни и икономико-стопански промѣни станали по-сетнѣ, но съ корени, които се намиратъ въ самата революция. Ако говоримъ съ по-общи думи, трѣбва да кажемъ, че комай всички важни събития въ XIX вѣкъ сѫ произведения на идеи, излѣзли отъ фр. революция, или поне силно хвърлени отъ нея. Историята на послѣднитѣ сто години е прѣпълнена съ борби между революционнитѣ принципи и реакцията. Слѣдъ дълги лъкатушки и изпитания най-сетнѣ много отъ новитѣ принципи почти възтържествували въ по-голѣмата часть на Европа. Тъй сѫ възтържествували прогласенитѣ въ революцията принципи: *народа независимость, народно управление, пълно равенство* прѣдъ законитѣ, *свобода на личностьта, свобода на мисъльта и словото* и *икономично домакинска свобода.*

Отъ революцията прѣзъ 1789 г., като отъ майка първоизточница, послѣдвали по необходимость цѣлъ редъ революции, както въ Франция, така и въ Европа. И въ всички бурни и потресни периоди и промѣни въ XIX в. Франция стояла на чело.

Така:

1-о Отъ революцията прѣзъ 1789 изтекли либералнитѣ промѣни въ околнитѣ държави до 1830.

2-о Отъ фр. революция прѣзъ 1830 година изтекли революциитѣ въ Белгия, Италия, Полша, Швейцария.

3-о Отъ фр. революция прѣзъ 1848 г. изтекли революциитѣ въ Герминия, Австрия Италия и пр.

Ние ще изложимъ кратичко идеитѣ, които чрѣзъ тѣзи революции се сбжднали въ живота.

ДѢЛЪ I.

Вѫтрѣшни сетнини. — Управнически промѣни въ Франция.

Глава I.

Край и отклонъ на революцията.

Кога се свършила революцията. — Нѣкои историци приематъ, че революцията се е свършила въ 1804 год., когато Наполеонъ прѣвърналъ републиката въ абсолютна монархия. Обаче, това е вѣрно само колкото се отнася до формата на управлението, а по сѫщина революцията трѣбва да се брои за свършена въ оня моментъ, когато фактически волята на народа се замѣнила съ волята на Наполеона, — нѣщо, което станало, както видѣхме въ втората книга, *на 9 ноември 1799 год.* (18 брюмеръ, год. VIII), когато Наполеонъ разгонилъ съ войска прѣставителитѣ и наредилъ консулството.

Споредъ това, периодътъ на революцията се продължавалъ отъ 5 май 1789 до 9 ноември 1899 год. — *тъкмо 10 години и половина.*

Характеръ и бѣлѣзи на революцията. — До 9-и ноември 1799 год. управлението на Франция било *народно-прѣдставително*, а отъ тази дата то станало *персонално, лично, дѣло на единъ човѣкъ.* Сѫдбинитѣ на народа минали въ рѫцѣтѣ на Наполеона, волята на когото изпъкнала на първо мѣсто, а волята на народа или на неговитѣ прѣдставители останала на второ. Прѣзъ революцията самъ народътъ разполагалъ съ сѫдбата си. Той се борилъ противъ краля си, противъ емигрантитѣ и чужденцитѣ. Грѣшатъ онѣзи, които мислятъ, че революцията била работа на отдѣлни отлични мѫже, на нѣколко отдѣлни херои или на отдѣлна екзалтирана група хора. Нито отдѣлни лица, нито група отъ такива могатъ да създаватъ такива грамадни събития въ живота на даденъ народъ. Нито Людовикъ XVI, нито Мирабо, нито Дантонъ, нито Робеспиеръ могатъ по волята си да раздвижватъ цѣлъ народъ. Френскиятъ народъ изцѣло е авторъ на френската революция. Нека си припомнимъ събитията, като прѣвземането на Бастилия, събарянето на старитѣ кметства и избирането на новитѣ общински управления, организирането на народната гвардия, събарянето на феодалнитѣ кули, изгарянето на леннитѣ документи, вълненията на жителитѣ изъ градоветѣ, и ще се убѣдимъ, че не отдѣлни, единични лица, а цѣлъ народъ тука дѣйствува. Гражданитѣ се организиратъ, образуватъ общини, общинитѣ се свързватъ въ народъ — изпъква *ново* общество, *новъ* народъ. Въ смущението на 10 августъ 1792 г. [1]), когато се провалилъ съвсѣмъ кралскиятъ тронъ и се турила основа на демократичната република, дѣйствували не Дантонъ и Барбару, а марсилскитѣ и бретонскитѣ федералисти заедно съ парижката народна гвардия. Кой може да циментира народното дѣйствие? Кой е въ сила да спаси единъ нападнатъ отъ външни неприятели народъ и да го избави отъ вѫтрѣшна междуособна война? Право ли ще бѫде да кажемъ: той бѣ Дантонъ, Робеспиеръ, Карно? Наистина, тѣзи мѫже сѫ направили грамадни заслуги, ала тѣ сѫ безсилни да създадатъ единството и да осигурятъ независимостьта на единъ народъ. Такива дѣйци само биватъ изразители на общото настроение, отражение на общия духъ и ръководители на народната сила. Тѣ получатъ силата си направо отъ недрата на народа. Споредъ своитѣ дарби, тѣ могатъ да употрѣбятъ дадената имъ отъ народа сила, да обързятъ успѣха за народното благосъстояние или да го забавятъ, като отклонятъ събитията въ една или друга посока за извѣстно врѣме. Ала тѣ не сѫ въ състояние нито да създаватъ отъ само себе събитията, нито да ги унищожаватъ, ако тѣ иматъ условия да се развиватъ. Въ днешно врѣме тази истина е съзната и затова дипломатитѣ казватъ: „чакаме събитията да се развиватъ“.

---

[1]) Гледай „История на фр. революция“, стр. 192.

Наполеонъ въздѣйствувалъ върху революцията. — За жалость революцията не можла да се доизкара както трѣбва до края. Тя била спъната и отклонена прѣзъ цѣлия Наполеоновъ режимъ, а особено отъ 1808 до 1814 година. Защо? Защото Наполеонъ съ своеобразнитѣ си дарби далъ особенъ тонъ на народното настроение като въздѣйствувалъ да се възвие народния духъ въ друга посока. Той сполучилъ да видоизмѣни и отклони вървежа на работитѣ отъ тѣхния правиленъ развой. Възползуванъ отъ народната шеметь, отъ възбудената природа, той далъ друга посока на народната активность Неопитниятъ и недостатъчно просвѣтениятъ народъ не можалъ да схване играта, да познае подхлъзването и да се окопити оврѣме. Той добродушно, чистосърдечно и наивно прѣдалъ суверенитета си Наполеону. Трибуната въ народното събрание, оная трибуна, отъ която десеть години наредъ се изказвали толкова смѣли учения, която, като барометърт, опрѣдѣляла сърдцето на френцитѣ, която формулувала и прогласила великитѣ идеи за свобода, братство и равенство, онѣмѣла; една уста само останала да говори, тя била командансκата уста на Наполеона.

Опорна точка на Наполеона. — Ала какъ можа Наполеонъ да спре и видоизмѣни революционото настроение? Билъ ли е той изразитель на революцията или дѣ намѣрилъ опорна точка, та можалъ да грабне народната сила и да я употрѣби за своя егоизмъ? Наполеонъ не билъ дѣецъ на революцията, но той изкусно се възползувалъ отъ нѣкои нейни слабости.

Революцията била една политико-обществена и икономическа болесть, която щѣла да се развие, узрѣе и оздравя за извѣстенъ периодъ съ подмлада за организма, както става съ много болести, ако нейниятъ процесъ не се билъ нарушилъ, ако работитѣ не се били усложнили.

А усложненията станали по двѣ причини: 1-о **отъ въоржжената намѣса на чужденцитѣ** отвънъ и 2-о отъ **безредицата и междуособицата** отвжтрѣ.

Въоржжената намѣса докарала **военния ентусиазмъ**, базредицата и междуособицата родили **партийната тирания**, — якобинската диктатура, която пъкъ отъ своя страна прѣдизвикала **изгубване на вѣра въ народоуправлението.**

1 о. Воененъ ентусиазмъ. — Тъкмо когато народътъ се освобождавалъ отъ тежкитѣ политически и феодални вериги; когато се мжчелъ да се уреди и нагласи споредъ както мислѣлъ да му е по-добрѣ, като вѣрвалъ вече, че ето-на снема оковитѣ, съблича дрехитѣ на потиснатия робъ, — съ очудване видѣлъ, враговетѣ да идатъ съ оржжие въ ржка да му попрѣчатъ да изпълни волята си, да сбжднм доброчестината си; тѣ идѣли да му убиятъ надеждата, да му разрушатъ идеалитѣ, да му прѣградятъ стремежитѣ. Него ужасъ го обзело като си помислилъ, че ще остане пакъ окованъ, потъналъ въ невѣжество, сиромашия и унижения И рипналъ той по силата на чувството за самозащита да се бори съ всичката си сила противъ тѣзи врагове. Той до

толкова се разярилъ, за дѣто другитѣ се намѣсели въ неговитѣ работи, че дори падналъ въ екзалтация. Той изцѣло се подигналъ: по всичкитѣ полета, планини, долини, и рѣки потекли цѣли маси къмъ неприятелитѣ. Знамето било *република*, паролата — *свобода*, *братство* и *равенство* Подъ звуковетѣ на марселезата този тъй въодушевенъ тъй екзалтиранъ народъ направилъ чудеса — външнитѣ врагове били отблъснати, а вѫтрѣшнитѣ смазани ! За зла честь, войнатн не можала бърже да се свърше. Това станало причина хемъ отъ една страна да се продължи и ожесточи революцията, хемъ отъ друга страна да изпъкнатъ обстоятелства, които побъркали да излѣзе на добъръ край дѣлото ѝ.

Продължителната война възбудила донѣмайкѫдѣ въ френския народъ *горещия патриотизмъ, който отъ самоотбрана поради успѣха бързо добилъ военствено настѫпателенъ характеръ*. Военнитѣ човѣшки наклонности били разпалени. Френцитѣ добили желание да се биятъ всѣка минута за отечеството и за всичко, което засѣгало тѣхнитѣ въжделения.

Въ 1795 год. конвентътъ обявилъ, че *естественитѣ граници на Франция сѫ Рейнъ и Алпитѣ*. Народътъ веднага одобрилъ и приелъ това заявление. Той пожелалъ първо да се осигурятъ тѣзи граници, да се въведатъ въ тѣхъ благотворителнитѣ реформи и сетнѣ да се помогне на другитѣ народи да възприематъ революционнитѣ идеи. Оттука се породила идеята *за величието* на държавата. Направенитѣ успѣхи разгорещили и укрѣпили още повече разпаленото чувство *за военни побѣди, слава* и *гордость*. И понеже безредицата въ партизанскитѣ борби вѫтрѣ дотегнала на народа, добрата му часть подирила радость и удовлетворение на бойнитѣ полета. Ето какъ натискътъ на чужденцитѣ върху Франция, при особеното ѝ настроение, станалъ причина да се отклони революцията отъ естествения си пжть. *Революцията по необходимость избила къмъ военщина,* нѣщо което било измѣна на първоначалнитѣ й идеални стремежи. Отъ *революционна* републиката станала *войнствена.* Настжпила една промѣна. Патриотизмътъ се увлекълъ и изопачилъ. Народитѣ често се измамватъ подиръ по-силнитѣ си чувства. Изпървомъ народътъ се борѣлъ за независимость, за свобода и побратимяване съ другитѣ народи. Отсетнѣ той обикналъ побѣдитѣ зарадъ самитѣ побѣди. Военната слава раздразнила до болезненость честолюбието на френеца. Подиръ *славата* дошла жаждата за *плячка.* Споредъ това, първичниятъ благороденъ патриотизмъ станалъ *егоистиченъ.* Политиката на хуманостьта и на принципитѣ се замѣнила съ политика на *интереса.* Вмѣсто народното събрание, взела да диктува армията; вмѣсто гласътъ на трибуната, зела да се чува командата на побѣдата. Добрѣ дисциплинираната и напето организирана армия се издигнала надъ републиката, тя станала едничка нейна организирана опора.

2-о. Изгубване вѣра въ народоуправлението.— Революцията се захванала съ голѣмо въодушевление, съ искренни и голѣми надежди. Народътъ напълно билъ убѣденъ, че въ скоро врѣме той ще добие свобода и равенство, че животътъ и поминъкътъ му ще се подобрятъ и улеснятъ. Ала усложненията, които докарали вжтрѣшнитѣ безредици и междуособици, толкова изострили борбата, толкова разпалили партизанскитѣ страсти, че народътъ неусѣтно отъ една тирания бърже изпадналъ въ друга.

Републиката формално била обявена, ала животътъ и управлението никакъ не се съгласявали съ духа на народоуправление. Народътъ, който толкова вѣкове билъ храненъ съ традиции, симпатии и навици къмъ монархизма, не можелъ тъй бърже да се отвикне отъ старитѣ си навици и да се прѣобрази въ новъ народъ, съ нови вкусове и навици. Такова прѣобразование въ чувствата, традициитѣ и навицитѣ става много бавно. Възпитанъ въ „старата наредба,“ той не знаялъ, що е свобода; не оцѣнявалъ чуждата свобода; не умѣялъ да скжпи и се ползува съ своята свобода. Наредена били свободна република при поданици, раздѣлени и разпокжсани по интереси на групи и класове тъкмо противоположни едни на други. При незѣжеството у едни и високото образование у други, при недовѣрието и омразата, при грѣшкитѣ на едни и инатътъ на други — анархията била неизбѣжна. Анархията докарала диктатурата.

Катадневнитѣ кланета по улицата, нападанията върху конвента, шракането на гилотината, бурнитѣ сцени по градскитѣ улици, честитѣ прѣврати въ Парижъ омръзнали на гражданитѣ; тѣ докарали хората до отчаяние, та зели да губятъ *вѣра въ себе си*. Здравомислещата часть на народа се уморила отъ вжтрѣшнитѣ бъркотии, отъ жестокитѣ и свирѣпи гонения между партиитѣ; тя се погнусила отъ звѣрското кръвопролитие. Грамадното множество на народа не било нито якобинско, нито роялистко, то било демократично и патриотично, напълно прѣдадено на революционнитѣ принципи, макаръ и противно на начина, по който се водѣла революцията.

И тъй, отъ една страна, въ Парижъ слабо и некадърно правителство, якобински или роялистки буйства, ужасно безпаричие, хаосъ въ наредбитѣ на директорията, а отъ друга — на границата, въ Италия, въодушевена, отлично дисциплинирана и добрѣ организирана армия, която се бори съ блѣскавъ успѣхъ и далече разнася славата на Франция.

При слабостьта и грѣшкитѣ на директорията, при вжтрѣшното безнадеждно положение, когато хората се уморили отъ партийни раздори; когато възстанията и разбойничеството заплашвали всѣкиго; когато якобинщината зела отново да се събужда и анархията усилва, изпъкналъ *Наполеонъ*, олицетворитель на блѣскавата побѣда. Всички погледнали на него като на човѣкъ, който стои за единство и редъ, за цѣлостьта и благоденствието на Франция.

3-о. Популярность на Наполеона.—**Наполеонъ** бърже станалъ обиченъ въ войската по двѣ нѣща: 1 о поради своя воененъ гений и 2-о поради свосвободата, която той давалъ на войската да граби неприятелското богатство. Въ противоположность на полководцитѣ Хошъ, Клеберъ, Масена и Моро, той допусналъ на войницитѣ си да ограбятъ Италия. Гениятъ му печелѣлъ биткитѣ, народътъ се възхищавалъ и сладостно опоявалъ отъ това. Подиръ смъртьта на Хошъ генералъ Бонапартъ станалъ едничекъ херой на Франция. Народното въображение и фантазия го издигнали на недосѣгаема височина. Когато Наполеонъ подиръ свързания миръ въ *Кампо-Формио*[1]) се върналъ въ Парижъ, въ негова честь били направени блѣскави тържества: банкети, тържествено приемане отъ директорията, театри, раздаване медали въ негова честь, писане стихове, пѣяние пѣсни и химни, печатане въ вѣстницитѣ гръмки славословия и излияния дори до обожаване и ласкателство. Когато пъкъ се връщалъ отъ Египетъ, той прѣминалъ прѣзъ Франция до Парижъ въ невижданъ до тогава триумфъ. Въ Лионъ въ негова честь се играла вечерьта пиесата *„Връщанстo на юнака или Наполеона прѣзъ Лионъ“*. Въ Парижъ дори такива учени мжже, като Бертолетъ, Монжъ, Лапласъ и пр., както и други поети и мислители вѣрвали, че именно този младъ генералъ ще да нареди републиката по тѣхнитѣ планове. Сега за пръвъ пжть отъ 1789 год. вѣстницитѣ зели да се пълнятъ съ всевъзможни анекдоти отъ живота на единъ човѣкъ,—кому какво казалъ, дѣ какво направилъ,— нѣщо което не се е правило нито за Мирабо, нито за Робеспиера. То било единъ избухъ на симпатично любопитство, прѣдизвикано отъ обща обичь. Франция се слѣла въ този юнакъ, който както казвалъ Сийесъ, „всичко желаялъ, всичко знаялъ и всичко можалъ“.

---

[1]) Гледай *История на фр. революция*, стр. 357.

4-о. Надежди, възлагани на Бонапарта.—Сийесъ, оня Сийесъ, който тъй бодро, тъй смѣло водилъ отначало революцията, било като публицистъ, било като депутатъ въ Народното Събрание, сега се билъ много уморилъ и отчаялъ. Налегнала го мисъльта, че страната не ще може да се уреди по парламентаренъ редъ. Той дошълъ до убѣждение, че само двѣ нѣща могатъ да смирятъ, наредятъ и спасятъ Франция; тѣ сж: единъ *здравъ умъ* и една *яка сабя*. Умътъ трѣбва да *нареди*, сабята да *изпълни*. Умътъ той намѣрилъ у себе си, а сабята подирилъ въ Наполеона. „Старата лисица“ вѣрвала, че ще разиграва „младия юнакъ“. Ето защо Сийесъ съставилъ проектъ, наредилъ съзаклетници, повикалъ Наполеона и братята му, та извършилъ прѣврата противъ директорията.

Франция посрѣщнала този прѣвратъ много хладнокръвно. На мнозина не се вѣрвало, че тука се посѣга отъ военни хора и съ войската противъ свободата. Наопаки, повечето вѣрвали, че Наполеонъ *иде да осигури свободата*. Френцитѣ видѣли да ставатъ толкова прѣврати било отъ страна на санкюлотитѣ, било отъ страна на правителството, че били досущъ обръгнали. Билъ настжпилъ единъ скептицизмъ, една апатия, едно просто погнусяване отъ терора, отъ партийнитѣ разправии и борби, отъ анархията, насилията и неправдитѣ. Якобинцитѣ били смазани, *буржуазията*, новата аристокрация, стопанката на купенитѣ народни имоти, която била най-много спечелила отъ революцията, както и селянитѣ, които се освободили отъ феодалнитѣ права, отъ църковния данъкъ и отъ неравното разхвърляне на налозитѣ, се грижили да се задържи новото положение; работницитѣ, които много страдали отъ безредицата, безработицата и скѫпотията, сѫщо се бояли да не би да се *усилятъ пакъ якобинцитѣ*, или да не би пакъ емигрантитѣ, роялиститѣ да надделѣятъ, та да „повърнатъ старата наредба“. Затова почти всички били съгласни да приематъ Неполеона съ надежда, че той ще спрѣ анархията, насилията, грабежа, които докарвали ужасна сиромашия, и ще *запази свободата и всичкитѣ нови наредби съ равенството, дадени отъ революцията.*

Отъ 1789 до 1799 год. революционната криза, междуособната война и оная съ чужденцитѣ били покрили Франция съ развалини. Пъленъ хаосъ и неуредица царували на всѣкѫдѣ: финанси забатачени, търговия спрѣна, просвѣщение прѣнебрѣгнато, индустрия задушена. Гладъ, болести, невѣжество, разбойничество, нищета — ето нѣщата, които прѣобладавали. Тъкмо пъкъ около това врѣме братътъ на Людовика XVI, Людовикъ XVIII*) издалъ единъ манифестъ, въ който казвалъ, че той нѣма да отстѫпи въ нищо на революцията, че щѣлъ да повърне старитѣ знатни офицери, че щѣлъ да отнеме отъ гражданитѣ купенитѣ имоти въ полза на емигрантитѣ и незаклетитѣ свещеници. Към това се прибавили и нѣколко неуспѣшни битки, докато Наполеонъ билъ въ Египетъ. Ето обстоятелствата, които

---

*) Той зелъ тази титла като наслѣдникъ на прѣстола, щомъ като се научилъ, че синътъ на Людовика XVI, Людовикъ XVII умрѣлъ въ тъмницата въ 1795 год. (Гл. *Ист. на рев.*).

накарали френцитѣ да вѣрватъ, че въ лицето на Наполена, човѣкъ *популяренъ, съ голѣми способности и силна воля*, тѣ ще намѣрятъ мѫжа, който ще спрѣ кръвопролитията, ще обуздае шайкитѣ и разбойницитѣ, ще запази и „спаси“ страната отъ Бурбонитѣ и емигрантитѣ, ще оздрави новото обществено положение на буржуазията, ще прослави отново френското орѫжие отвънъ, ще усмири и тури редъ, развалленъ отъ буритѣ на десеть годишната революция, отвѫтрѣ.

Като обърнали всички очитѣ си къмъ Наполеона, никой не питалъ, какъ Наполеонъ ще управлява Франция? Каква ще бѫде формата на управлението? Едни наивно вѣрвали, че то ще бѫде пакъ републиканско, а други гледали само „силната рѫка“. Съ малко думи, може да утвърдимъ, че болшинството отъ народа гледало: 1-о да се въдвори *миръ*, та за да се придаде свободно на занятието и службата си и 2-о да се запази *равенството* и *гражданската* свобода въ новото положение. За управлението тѣ не мислили.

Първитѣ стѫпки на Наполеона. — Като знаялъ чувствата съ народа, Наполеонъ постѫпвалъ изпървомъ много прѣдпазливо и въ съгласие на народнитѣ очаквания. Въ първата си прокламация той обявилъ на френския народъ, че *„революцията е вече свършена“*.

Слѣдъ събарянето на директорията наредило се врѣменно консулство отъ трима консули: *Бонапартъ*, *Сийесъ* и *Роже Дюко*. Това врѣменно консулство траяло отъ 11 ноември до 24 дек. 1799 год. Отъ страхъ и подозрѣние единъ къмъ другъ, консулитѣ не избрали постояненъ прѣдсѣдатель, ами рѣшили да прѣдсѣдателствуватъ всѣки по азбученъ редъ за единъ день. Така, първия день — Бонапартъ, втория Дюко, третия Сийесъ, сетнѣ пакъ Бонапартъ и т. н. По този начинъ като че се отнела възможностьта за военна диктатура. Па и никой не говорилъ за такава диктатура. Бонапартъ замѣнилъ генералската си униформа съ фракъ, като да нѣма никакво съмнѣние, че тука се нарежда чисто гражданско, а не военно правителство. Той не поискалъ изединъ пѫть да хвърля върху си подозрѣнието на гражданитѣ.

Уморенъ отъ злоупотрѣбенията, безредицитѣ и насилията, народътъ съ радость посрѣщналъ падането на директорията, която още се брояла за революционно правителство. Повечето отъ заинтересуванитѣ граждани, които не сѫ имали ясни и опрѣдѣлени политически мнѣния, зели страната на Наполеона, защото той, както казахме, обѣщавалъ да въдвори редъ и миръ. Само тукъ-тамѣ нѣкои якобинци и дълговидни републиканци, които прѣдвиждали, че се готви покушение на свободата, протестирали и дори подбуждали народа къмъ възстание срѣщу „узурпатора", ала напраздно. За успокоение Наполаонъ разпратилъ прѣдставители съ мисия да обявятъ въ всичкитѣ кѫтове на Франция, че новото правителство идѣло не да събаря, а да заячи и прослави републиканскитѣ форми. Полководецътъ Журданъ му написълъ любезно писмо. Умѣренитѣ републиканци се присъединили къмъ Наполеона съ надежда, че този гениаленъ човѣкъ по скоро ще докара работитѣ до добъръ край, отколкото многобройнитѣ честолюбци и интриганти, които се сремели сами да боравятъ съ общественитѣ длъжности. Отъ друга страна, и роялиститѣ се привързали къмъ него, защото надѣвали се, че съ негова помощь ще възстановятъ старата наредба и отново ще повърнатъ онази обществена и политическа система, която била разрушена отъ революцията.

По този начинъ силата на Наполеона се набрала отъ общото съгласие, проявено къмъ него отъ войската, буржуазията, селянитѣ, роялиститѣ и дори отъ най-просвѣтенитѣ републиканци.

Какъ Наполеонъ гледалъ на революцията. — Наполеонъ вече ималъ ясенъ и точенъ възгледъ за Франция. Народитѣ въ своята дѣятелность винаги се водятъ отъ една или нѣколко малко или много ясно съзнати идеи. Тѣзи идеи могатъ да засѣгатъ материалния интересъ на населението или пъкъ да дразнятъ нѣкои отъ силно развититѣ му чувства. Който иска да води народа, трѣбва постоянно да изтъква нѣкоя отъ неговитѣ обични идеи и да се показва, че ней служи. Прѣзъ врѣмето на революцията покрай силната идея за свобода се развило доста много *щеславието* на френския народъ, *любовьта му къмъ слава, честь и величие.* Наполеонъ изкусно отстранявалъ идеята за свобода, а изтъквалъ и развивалъ донѣмай-кждѣ идеята за *честь, слава* и *величие.* Тѣзи идеи той направилъ знамена, които издигналъ прѣдъ народа. Той обявилъ, че Франция нѣма нужда отъ теоретични учения за своята наредба, нѣма нужда отъ фрази и рѣчи на идеалиститѣ, тя има нужда и желае вождъ, който да се слави съ своитѣ подвизи. Къмъ принципитѣ на революцията той се отнасялъ прѣзрително, на демократичнитѣ идеи не симпатизиралъ. Той разглеждалъ човѣка не като Русо, а тъкмо такъвъ, какъвто е на дѣло: егоистъ, користенъ, честолюбивъ, прѣизпълненъ съ напластени отъ вѣкове прѣдразсждъци, религиозни и национални антипатии и симпатии.

Революцията гледала човѣка прѣзъ призмата на новитѣ начала; тя го идеализирала и сочела въ бждещето; тя гледала *напрѣдъ.* Наопаки, Наполеонъ дирѣлъ човѣка въ праха на миналото, въ историята; Наполеонъ гледалъ *назадъ.* Споредъ това, той право възбуждалъ и експлуатиралъ тѣзи чувства, които намиралъ въ истинския човѣкъ, а потискалъ и задушвалъ онѣзи, на които искали да служатъ принципитѣ на революцията.

Глава II.

Врѣменно консулство.

Консулска конституция. — Изглеждало изпървенъ, че Наполеона го блазнѣла славата на Вашингтона, затова той започналъ да управлява миролюбиво и доста либерално. Огсетнѣ, обаче, като видѣлъ, че положението му е уздравено, че републиканцитѣ сж разнебитени, честолюбието му се разгорело, та онова общо довѣрие, съ което се било посрѣщнало новото правителство, той го използувалъ да си изработи такава конституция, която го правѣла не *служитель*, а *господарь* на Франция. Веднага настжпило между консулитѣ несъгласие. Наполеонъ и Сийесъ не можали да се спогодятъ върху основнитѣ принципи на конституцията. Докато Сийесъ като чадо на революцията, все гледалъ да запази донѣйдѣ свободата на народа, Наполеонъ изтъквалъ на първо мѣсто себе си. Въ новата конституция е отпечатанъ ясно духътъ и стремежитѣ на Сийеса и Наполеона. Сийесъ изработилъ проекта, Наполеонъ го допълнилъ. Сийесъ, оплашенъ отъ по-напрѣжнитѣ неуредици, наредилъ такъвъ механизмъ въ управлението, че различнитѣ власти взаимно да се уравновѣсватъ. Макаръ въ този проектъ *авторитетътъ* да изпъквалъ на всѣкждѣ, той все пакъ не билъ централизиранъ въ едни ржцѣ.

Авторитетъ отгорѣ, довѣрие отдолу.—Това билъ девизътъ на Сийеса. Той поискалъ да примири демократичната идея съ монархичната. Народътъ пакъ си оставалъ суверенъ, ала той не трѣбвало да упражнява своя суверенитътъ прѣко, понеже не билъ подготвенъ и просвѣтенъ за това. Той трѣбвало да делегира суверенитета си. Като голѣмъ любитель на *равновѣсието* и политичния механизмъ, Сийесъ смѣталъ да даде съ своята конституция на Франция *авторитетъ* **отгорѣ,** а *довѣрие* **отдолу.**

Той начърталъ новата конституция въ три стъпала: 1-о община, 2-о околия или окрѫгъ, 3-о държава. Всѣко отъ тѣзи стѫпала имало своитѣ административни и сѫдебни чиновници, наредени иерархично така: а) кметства и сѫдилища отъ първа инстанция, б) окрѫжни управления и апелативни сѫдилища, в) централно правителство и касационенъ сѫдъ. Чиновницитѣ се избиратъ по три листи, съставени една отъ друга отъ всички *първенци* (notabilités). На чело на изпълнителната власть стоялъ единъ *прокламаторъ-избиратель*, най-върховенъ чиновникъ, несмѣняемъ, неотговоренъ; той прѣдставялъ народа отвънъ, а отъ вѫтрѣ-билъ глава на правителството; послѣднето състояло отъ *държавенъ съвѣтъ* и *отговорни министри*. Прокламаторътъ-избиратель избиралъ и назначавалъ (прокламиралъ) отъ листата на кандидатитѣ всички сѫдии отъ мировия до касационния, всички административни чиновници отъ кмета до министритѣ. Ала той нѣмалъ власть да управлява; тази власть принадлежала на държавния съвѣтъ, органитѣ на който били министритѣ.

На *законодателното събрание* било отнето правото да обсѫжда законитѣ. Послѣднитѣ изработвалъ *държавния съвѣтъ*, обсѫждалъ ги *трибунатътъ*, а народното законодателно събрание само ги гласувало. Прѣдъ него излагали мотивитѣ и защитата на законитѣ нѣколко оратори отъ държавния съвѣтъ *отъ името на правителството* и нѣколко оратори отъ трибуната *отъ името на народа*. Събранието, като изслушвало еднитѣ оратори и другитѣ, трѣбвало само да гласува *да* или *не*—приема или не законътъ. Подиръ това едно *конституционно жури* или *консервативенъ* сенатъ трѣбвало да се произнесе, дали законътъ противорѣчи или не на конституцията.

На запазителния (консервативния) сенатъ се прѣдоставяло правото да *погълне* прокламатора-избиратель, щомъ забѣлѣжи, че послѣдниятъ се домогва да стане самовластенъ господарь. Сѫщо така нему било дадено право да погълне и трибуната, щомъ подосѣти, че той поиска много да угажда на народа. Съ други думи, консервативниятъ сенатъ билъ стражарѣ, който пазялъ: да не би отъ еднѣ страна прокламаторътъ-избиратель да се обърне въ *деспотиченъ монархъ*, а отъ друга да не би трибунатътъ да отива по волята на санкюлотитѣ и крайнитѣ демократи. И едина и другия той ималъ право да хване, арестува и седне на тѣхното мѣсто.

Тази конституция приличала на пирамида, която имала за основа народа (собствено буржуазията), а за връхъ прокламатора-избиратель. Посрѣдата се намирали всичкитѣ видове чиновници, подведени подъ строгъ иерархиченъ редъ. Наполеонъ, като прѣгледалъ тази конституция, намѣрилъ, че за неговото честолюбие не било оставено подобаеще мѣсто. Сийесъ тъкмѣлъ него да тури на върха на пирамидата, ала Наполеонъ се присмѣлъ на прокламатора-избиратель, когото нарекълъ „*свиня за угояване*“ (cochon à léngrais), защото ужъ щѣлъ само да яде и пие, безъ да има право да управлява по разбирането си и волята си. За прокламаторъ-избиратель, който може да бѫде спиранъ, ограничаванъ и дори замѣстванъ (поглъщалъ) отъ сената, той не искалъ да чуе.

Нѣколко други проекти били изработени отъ особни лица и комисии, ала Наполеона все не ги одобрилъ. Най-сетнѣ той назначилъ една послушна комисия, на която просто издиктувалъ своята конституция.

Наполеонова конституция. — Наполеонъ запазилъ принципа на Сийеса, който не допущалъ народа да гласува държавнитѣ работи, и отслабвалъ законодателната власть, ала съсрѣдоточилъ властьта въ ржцѣтѣ на шефа на правителството. „Каква е тази работа, думалъ той. Сийесъ оставилъ за главата на страната само сѣнки: сѣнка отъ законодателна власть, сѣнка отъ сждебна, сѣнка отъ изпълнителна власть. Това не прилича на нищо".

Правителство. — Ето защо той наредилъ на чело правителството да стои **пръвъ консулъ**. *Първиятъ консулъ*: 1-о рѣшавалъ въпросътъ за война и за миръ, 2 о ималъ законодателна инициатива; 3-о назначавалъ всички административни, дипломатически, военни и сждебни чиновници (освѣнъ мировитѣ и касационнитѣ). Той ималъ за помощници *второ* и *трети* консулъ. И тримата консули се назначатъ за 10 години съ право за прѣизбиране.

Консулитѣ се „подпомагатъ" въ главнитѣ клонове на управлението отъ *отговорни министри*, назначени отъ първия консулъ.

Държавни събрания. — Законодателната власть била раздѣлена между четири събрания:

1. Държавенъ съвѣтъ (отъ 50 члена), който подъ управлението на консулитѣ, изработвалъ проектитѣ на законитѣ и административнитѣ правилници, и разрѣшавалъ мжчнотиитѣ въ адмистративнитѣ работи. Трима оратори отъ този съвѣтъ бивали натоварвани да зиматъ думата да защищаватъ прѣдставенитѣ проекти прѣдъ законодателното събраеие.

2. Трибунатъ (отъ 100 члена), който обсжждалъ законопроектитѣ на държавния съвѣтъ. Трима оратори отъ трибуната се натоваряли да изложатъ и защищаватъ мотивитѣ на своитѣ рѣшения прѣдъ законодателното събрание.

3. Законодателно тѣло (отъ 300 члена), което слѣдъ като изслуша мълчеливо ораторитѣ, изпратени отъ държавния съвѣтъ и отъ трибуната, безъ да разсѫждава никакъ по форма и сѫщество, съ тайно гласуване трѣбвало да рѣши: приема или отхвърля изработенитѣ отъ държавния съвѣтъ и обсѫденитѣ отъ трибуната законопроекти.

4. Консервативенъ сенатъ (отъ 30 несмѣнявани и назначени до животъ членове), който има за задача да контролира изработенитѣ отъ правителството, обсѫденитѣ отъ трибуната и гласуванитѣ отъ законодателното тѣло, закони, дали сѫ съгласни или не съ конституцията. Ако сѫ съгласни, ще ги поддържи, ако не сѫ, ще ги унищожи. Други работи на сената били: 1-о да избира отъ единъ по особенъ начинъ съставенъ листъ консулитѣ, членоветѣ на трибуната, членоветѣ законодателното събрание, сѫдиитѣ отъ касацията и главнитѣ държавни смѣтководци, 2-о да избира своитѣ собствени членове измежду трима кандидати, прѣдставяни отъ законодателното тѣло, отъ трибуната и отъ първия консулъ.

Избори. — Избирателната система имала нѣколко степена: 1-о въ всѣки общински участъкъ или околия грамотнитѣ граждани, на 21 навършена година, по общинския списъкъ на ражданията, избиратъ помежду си единъ на всѣки десеть душъ. Така се съставяла *първа общинска или околийска листа*. Отъ тази листа правителството избирало чиновници за участъка (махалата, общината или околията), като общински членове, кметове, пристави или околийски началници, сѫдии отъ първа инстанция и пр. 2-о Избранитѣ граждани по първата общинска или околийска листа въ окрѫга ще избиратъ пакъ на 10 единъ изпомежду си и ще съставятъ *втора окрѫжна листа*, отъ която правителството избира окрѫжнитѣ чиновници (окрѫжни управители, апелативнивѣ сѫдии, членоветѣ на окрѫжнитѣ съвѣти).

3 о Отъ окрѫжната листа по сѫщия начинъ се съставя *третя общонародна листа*, отъ която се назначаватъ министритѣ, сѫдиитѣ въ касацията, държавнитѣ съвѣтници, членоветѣ на законодателното тѣло, трибуната и пр.

Характеръ на консулската конституция. — Нагледъ Наполеоновата конституция била републиканска, а въ сѫщность *монархична*, тъкмо обратна на първата конституция, изработена отъ първото учрѣдително събрание, която по форма била монархична, а въ сѫщность републиканска. Като се махвало всеобщото гласоподаване, замѣнено съ листове отъ *избраници*, законодателната власть минала право въ ржцѣтѣ на първия консулъ и негова държавенъ съвѣтъ. Сѫщо така нагледъ ужъ властитѣ се раздѣляли: изпълнителната власть между първия консулъ и двамата му другари, законодателната между консулитѣ и четиритѣ колективни тѣла (държавния съвѣтъ, трибуната, закон. тѣло и сената), ала въ сѫщность, двамата консули били само кукли, държавнитѣ съвѣтници и сенаторитѣ били назначавани направо отъ първия консулъ. Дори трубинатътъ и законодателното тѣло, които се съставяли божемъ по изборъ, зависяли отъ волята и избора на правителството. Всичкиятъ този сложенъ апаратъ служилъ само да се прикрива абсолютната власть на първия консулъ.

Плебисцитъ. — Наполеонъ се прѣдставялъ като избранникъ и прѣдставитель на френския народъ. Той присторено обявилъ, че народътъ е самъ господаръ (суверенъ) на себе си. Всѣки пѫть, когато поисквалъ да измѣни конституцията, той подлагалъ промѣната на народно гласуване. Ала това гласуване не било друго, освѣнъ една комедия. Подложена горнята конституция на гласуване, при едно особно заплашително положение на страната, тя се приела отъ 3,011,107 *„да“* противъ 1562 *„не“*.

Това било на 24 декември 1799. Тази конституция е *четвърта* отъ революцията.

Между противницитѣ на конституцията се забѣлѣзватъ подписитѣ на нѣкои стари конституционисти, а между одобрителитѣ се виждатъ подписитѣ на много артисти, учени, литератори, професори отъ Музеума, Collège de france, медицинското училище, членове на института, почти всичката избирателна интилигенция. Като гласували за конституцията, всички тия лица вѣрвали, че гласуватъ за революцията и републиката противъ монархията и стария режимъ.

Отъ това гласуване на тази конституция се въвело въ Франция началото на *плебисцита*, сир. да се призовава народътъ чрѣзъ всеобщо гласуване съ *да* или *не* да приеме или отхвърли това, което му се прѣдлага. Наполеонъ не свикалъ онѣзи *първични народни* събрания, които прѣзъ революцията гласували конституцията отъ 1793 и оная отъ III-тя година, защото той се боялъ отъ тѣхъ, понеже тѣ трѣбвало по рано да обсѫдятъ, да обмислятъ, па тогава да гласуватъ, По-безопасно и по-лесно било да се привикватъ уединено гражданитѣ и глухо, безъ размишление да си подаватъ гласа. Въ всѣка община имало отворени списъци за *приемане* или *неприемане*, въ които всѣки гражданинъ бивалъ повикванъ да „запише“ или „да накара нѣкого вмѣсто него да запише“ *да* или *не*.

Глава III.

Консулство за 10 години.

Вѫтрѣшна политика на Наполеона. — Административна наредба На Коледа 1799 год., сир. слѣдъ 45 дена отъ какъ Наполеонъ съборилъ директорията, се наредило постоянното консулско правителство. Бонапартъ отъ врѣмененъ станалъ пръв консулъ за 10 години. Той избралъ още двама консули за свои помощници, назначилъ членоветѣ въ държавния съвѣтъ. Сжщо били наредени сенатъ, трибунатъ и законодателно събрание. Наполеонъ назначилъ *7 министри*; като взелъ измежду другитѣ единъ виденъ благородникъ, бившъ епископъ *Талейранъ* за външнитѣ работи и единъ виденъ и краенъ терористъ — конвентски проконсулъ, *Фуше*, за министъръ на полицията. Цѣльта му била да задоволи и роялиститѣ и революционеритѣ. „Единътъ, казвалъ, ще ме подпира отъ лѣвата страна, другиятъ отъ дѣсната“.

По този начинъ чрѣзъ новата конституция зелъ да се намъква пакъ деспотизма въ страната, която била дала толкова скжпи жертви за свободата. Въ сжщия день, когато станало извѣстно, че конституцията е приета, маската паднала. Първиятъ консулъ прѣдложилъ на трибуната и законодателното тѣло такива закони за администрацията, които създавали въ полза на единъ човѣкъ абсолютна централизация.

Наполеонъ запазилъ дѣлението страната на *департаменти* (окржзи), *околии* и *общини*. По-naпрѣжнитѣ чиновници били изборни. Сега той назначилъ въ всѣки департаментъ окржженъ *управитель*, *окржженъ съвѣтъ*, *окржженъ сждъ* и единъ *главенъ съвѣтъ*, който засѣдавалъ 15 дни прѣзъ годината да контролира администрацията. Въ всѣка околия се назначилъ околийски началникъ, подчиненъ на управителя, и *околийски съвѣтъ*. Въ всѣка община — *кметъ* и *общински съвѣтъ*. Всичката тази окржжна наредба била копие отъ централната правителствена наредба: управительтъ отговарялъ на първия консулъ, окржжниятъ съвѣтъ отговарялъ на държавния съвѣтъ, главния съвѣтъ отговарялъ на законодателното събрание. Понеже всичкитѣ чиновници и съвѣтници се назначавали по „народната листа“ отъ първия консулъ, всѣки треперялъ за мѣстото си и билъ съвсѣмъ вѣренъ на правителството. Така се наредила администрация деспотична, много по-строга и централизирана, отколкото била дори въ стария режимъ прѣди революцията. Колкото само за форма Наполеонъ оставилъ съвѣтитѣ, а на дѣло всичко съсрѣдоточилъ въ рѫцѣтѣ на окрѫжнитѣ управители, които напомняли старитѣ интенданти. „Работа може да *върши* единъ човѣкъ, а мнозина могатъ само да разсѫждаватъ“, думалъ той.

Като си осигурилъ властьта чрѣзъ администрацията, Наполеонъ пристѫпилъ да прѣгледа и нареди другитѣ вѫтрѣшни учрѣждения. Френцитѣ очаквали умиротворение и редъ вѫтрѣ, а сигурность отвънъ. На тѣзи очаквания се заелъ Наполеонъ да отговори. Отгука се започнала неговата гигантска работа да нареди и поправи разрушеното. Тука ние виждаме Наполеона не „фантазиоръ“, а „реаленъ политикъ“. „Врѣме е, казвалъ той, вече да спогодимъ философията съ фактитѣ“. И наистина, лесно може да се забѣлѣжи, какъ той създавалъ не отъ нищо и не само по своята фантазия, а отъ фактитѣ и нуждитѣ, които животътъ показалъ още прѣди него. Той разпратилъ държавни пратеници и съвѣтници, които прѣзъ 1801 г. обиходили цѣла Франция да изучатъ нуждитѣ за народното благосъстояние. Една отъ най-отличителната черта у Наполеона била тая да оцѣнява хората и *да избира най-способнитѣ за работа.* Ето защо неговитѣ прѣдприятия повечето се увѣнчавали съ чуденъ успѣхъ. Принципътъ на Наполеона билъ: *избири талантливи и даровити мѫже, па имъ заповѣдай да работятъ*, ако искашъ да направишъ нѣщо.

Подъ негова диктовка и заповѣдь се извършили такива грамадни реформи, които, както и военнитѣ му походи, се отличаватъ съ широкъ замисълъ, бързо изпълнение и цезарски духъ. Тѣзи обаче реформи не били тъй бързоходни, както побѣдитѣ му, но пуснали дълбоки корени. Цѣла Европа сетнѣ, дори и до днесъ, се ползува отъ тѣхъ и подражава на тѣхъ.

Основитѣ на тѣзи реформи и наредби Наполеонъ не измждрилъ самъ; тѣ били вече посочени по-рано въ революцията. Той само *доизкаралъ и завършилъ начената по-напрѣдъ*.

Нека най-първо отбѣлѣжимъ, че Наполеонъ билъ безсиленъ да отиде досущъ противъ духа на революцията. Прѣзъ нейниятъ десетгодишенъ периодъ били турени тъй здраво основитѣ на нѣкои нови наредби, че никакъвъ новъ деспотъ не билъ въ състояние да ги заличи. Затова Наполеонъ билъ принуденъ да се възползува отъ всичко, което революцията му дала и да го свърже съ нѣкои работи отъ старото, които му се виждали сгодни и съгласни съ неговитѣ цѣли.

Нека споменемъ нѣкои отъ миролюбивитѣ наредби на Наполеона.

1. **Сждебна наредба.** Слѣдъ като умиротворилъ и задушилъ партиитѣ, Наполеонъ се заелъ съ вжтрѣшната организапия на страната. Една отъ найважнитѣ наредби на Наполеонова гений е доизкарването и закржглението на *гражданския законъ*, много важенъ и сждбоносенъ за урегулиране новитѣ обществено-стопански отношения межзу гражданитѣ. Този граждански законъ сетнѣ получилъ името *Наполеоновъ кодексъ*. Заваренъ като наслѣдство отъ учрѣдително и първото народно събрание, отъ конвента и отъ директорията, Наполеонъ се заелъ безъ друго да го свърши. Той самъ е работилъ надъ него съ помощьта на нѣколко отлични юристи. Този законъ

вече уреждалъ наздраво обществото върху принципитѣ на революцията. Той освобождавалъ личностьта и труда отъ оковитѣ на привилегичта, правилъ всички граждани равни прѣдъ законитѣ, осветявалъ собственностьта, въвеждалъ принципа на вѣротърпимостьта дори до пълноправието съ евреитѣ, въвеждалъ гражданския бракъ, разводътъ и равенството на всички дѣца по наслѣдство. Изобщо този законъ обхващалъ цѣлия животъ на гражданина отъ люлката до гроба. Въ него сѫщо се промѫкнали идеалитѣ на учрѣдителното събрание: сѫдебни засѣдатели, адвокати, несмѣняеми сѫдии, мирови, окрѫжни, апелативни и касационни сѫдилища. Тука личатъ само прибавкитѣ на цезаризма: Бонапартъ оставилъ самъ да назначава сѫдиитѣ, скратилъ числото на мировитѣ сѫдилища и плашилъ да махне сѫдебнитѣ засѣдатели, за дѣто тѣ „меко“ осѫждали по нѣкои дѣла. По-сетнѣ, обаче, Наполеонъ още постѣснилъ свободата на сѫдиитѣ, нѣкои отъ които дори обърналъ на слуги.

2. **Финансова наредба.** Съ умиряването на страната Наполеонъ много помогналъ за икономическия напрѣдъкъ. Той наредилъ *министерство на финанситѣ* и създалъ цѣла система прѣки приходи възъ основа на сигуренъ кадастъръ, отъ какъвто Франция се нуждаяла още отъ по-рано. Сѫщо така той изнамѣрилъ и многи косвени приходи. При директорията държавата била почти фалирала. Тя не могла нито да погасява дълговетѣ си, нито да плаща на чиновницитѣ и пенсионеритѣ. Страната била наводнена съ около 40 милиарда асигнации, страшно изпаднали по цѣна; 340 лева книжки стрували само 1 левъ сребъренъ. Той учрѣдилъ особна *„каса за погашение на дълговетѣ“* и *френска банка* (Banque de France), която не се занимавала съ земане-даване (игра) на пияцата, ами била депозитно и кредитно учрѣждение. Нейнитѣ банкноти и до днесъ иматъ цѣна. Довър-

шена роботата на републиката била и десетичната система на монетитѣ, която се е запазила и до днесъ. Данъцитѣ били назначени само за вжтрѣшни нужди и за плащане на дълговетѣ. Наполеонъ издържалъ сетнѣ войската отъ военнитѣ данъци, които налагалъ на покоренитѣ държави. Наполеонъ наредилъ комисия, която да разпрѣдѣли прѣкитѣ данъци върху личноститѣ и собственицитѣ. Данъцитѣ се събирали отъ *държавенъ бирникъ*.

3. **Търговски и индустриални наредби.** Широки и сигурни мѣрки взелъ Наполеонъ за повдигане търговията и индустрията, които били отпаднали прѣзъ революцията. Той бърже наредилъ *търговски законъ*, издалъ наредби по заемитѣ и паричнитѣ операции, възстановилъ търговскитѣ камари, търговскитѣ сждилища и пр. При тѣзи мѣрки търговията и особно индустрията достигнали нечувано развитие. Тука нагледно се показало, какво може да направи свободата. Развързанитѣ отъ старитѣ привилегии и феодални вериги работни ржцѣ бързо показали, че народната маса не е „стадо говеда“, „простаци“, а производателни и неуморими органи. Сжщиятъ прогресъ се вижда и въ селскитѣ стопанства. Въ търговията, индустрията и земледѣлието най-рѣшително се изказали благотворнитѣ сетнини отъ революцията.

4. **Просвѣщение.** Съ просвѣщението на народа много се занимавалъ конвентътъ. Послѣдниятъ билъ въвелъ принципътъ да се дѣли образованието на три степена: *основно*, *срѣдно* и *висше*. Чрѣзъ тритѣ тѣзи степени конвентътъ мислѣлъ да възпита новото поколение въ новия режимъ. Наполеонъ, за да привлѣче младеживѣ, запазилъ основнитѣ черти на проекта, ала внесълъ и такива измѣнения, които били насочени: а) да се създадатъ индустриални и работни ржцѣ, б) да се възпита поколението въ дисциплина и покорность и в) да се подготви добъръ и способенъ чиновнически персоналъ. По-

ради това той въвелъ въ лицеитѣ реално образование съ изучване на живи езици. Надъ лицеитѣ се издигали *9 специални* училища, въ които се изучавали точнитѣ и опитни науки. Бонапартъ отворилъ университети по правото и медицината. Най-отгорѣ турилъ и *народния институтъ*, въ който се изучавали математика и физика, езици и литература, история и искуства.

5. **Печатъ.** — Много отъ вѣстницитѣ, които ползували съ доста голѣма свобода при директорията, започнали да критикуватъ нѣкои отъ Наполеоновитѣ наредби. По-дълговиднитѣ право посочвали, че Наполеонъ се стреми къмъ деспотизмъ и прѣдлагали да се отнеме управлението отъ ржцѣтѣ му, като се прати за началникъ на нѣкоя армия. Първиятъ консулъ не можалъ да търпи подобни критики и прѣдложения, затова посегналъ на печатната свобода. Той унищожилъ всички вѣстници и оставилъ по едно врѣме само 8 за цѣла Франция. Всички граждани трѣбвало да се водятъ само отъ официалния вѣстникъ. Смѣлитѣ и непослушни автори били изпжждани отъ служба, ако били чиновници, затваряни въ тъмница и дори бивали пращани на заточение или изгонвани задъ граница.

6. **Помирение съ католическото духовенство.** — Поради гражданската уредба на духовенството въ врѣме на революцията произтекли нѣкои събития, които имали голѣми сетнини за вжтрѣшния миръ на страната. Духовенството се раздѣлило на двѣ: едни припознали революцията, заклели се въ нея и мирували; други не признали новата наредба, не се заклели и постоянно подклаждали народа да възстане противъ нея.

Папата сжщо не признавалъ революцията, пращалъ проклетия на новитѣ наредби и насърдчавалъ непокорното духовенство къмъ размирици. Това духовенство имало грамадно влияние върху нѣкои области въ Франция. Макаръ при директорията прѣслѣдването да намалѣло, все пакъ републиката не допускала на духовенството да постжпва другояче, освѣнъ по гражданскитѣ наредби. Наполеонъ поискалъ да си осигури подръжката на цѣлото духовенство, та затова се примирилъ съ недоволнитѣ и имъ възвърналъ много отъ старитѣ права само при условие напълно да се подчинятъ на неговото правителство. Между папата и Наполеона билъ сключенъ въ 1801 г. *конкордатъ* (духовна спогодба), споредъ който въ Франция се възкресявалъ стария католицизмъ само съ условие да бжде „свещенна жандармерия“ на Наполеона. Наполеонъ разпрѣдѣлилъ страната на епископства, назначилъ епископи и имъ разрѣшилъ свободно да извършватъ католическото богослужение. Епископитѣ назначавали свещеницитѣ, които по-рано били изборни. Епископитѣ и свещеницитѣ получавали заплата отъ правителството. Конкордатътъ билъ обявенъ въ Парижъ слѣдъ тържественъ молебенъ (Te Deum). Сенатътъ, законодателното събрание, трибунатътъ и висшитѣ чиновници присжтствували на церемонията. Освѣтлението на града и топовни залпове оповѣстили, че *римската църква се помирява съ революцията.*

7. Почетенъ орденъ (Légion d'honneur). — Да задоволи и възнагради чиновницитѣ Бонопартъ измислилъ и създалъ единъ новъ *орденъ*, назначенъ за раздаване на заслужили граждански и военни лица, а не само на привилегировани, както е било прѣди революцията, или само за военни заслуги, както е било прѣзъ революцията. Този новъ орденъ, нареченъ Légion d'honneur, срѣщналъ голѣмо съпротивление въ трибуната, въ законодателното събрание и дори въ държавния съвѣтъ, когато билъ прѣдложенъ за приемане. Почти всички смѣтали, че съ него се нарушава принципа за *равенството*. Трѣбвало самъ Наполеона да се яви въ държавния съвѣтъ да го защити. „Наричатъ ми нѣкои ордена *дрънкалка—играчка*, казалъ той. Е добрѣ, знайте, че само съ дрънкалки и играчки се водятъ хората! На друго мѣсто не бихъ казалъ това, ала въ единъ съвѣтъ отъ държавни и мѫдри мѫже нѣма що да го крия. Азъ не вѣрвамъ френцитѣ да обичатъ свободата и равенството; десеттѣ години прѣзъ революцията не сѫ могли да ги измѣнятъ; тѣ сѫ сѫщи ония гали, които едно врѣме толкова сѫ ламтѣли за *отличия*. Вижте народътъ какъ колѣнича прѣдъ орденитѣ на чужденцитѣ". Наполеонъ билъ правъ. Френецътъ душата си дава за légion d'honneur.

8. **Пѫтни съобщения** — Наполеонъ знаялъ голѣмото значение за търговията, индустрията и администрацията отъ добритѣ и бързитѣ пѫтни съобщения. Затова той трескаво залѣгналъ да се направятъ по разнитѣ посоки пѫтища, прокопавалъ дълги канали, пробивали или прорѣзвалъ планинитѣ и т. н.

Външна политика на Наполеона. — Когато Наполеонъ поелъ управлението като първи консулъ, втората коалация противъ Франция още не била развалена *). Нѣкои отъ генералитѣ били нанесли побѣди на противницитѣ и съ това имъ побъркали да нахлуятъ въ Франция. При все това, коалицията не била обезоржжена. Наполеонъ изпървомъ поискалъ да се прѣкрати войната съ мирни договори. Той написалъ на английйския краль писмо, съ което го молилъ въ името на „човѣколюбието и разума" да сврържатъ миръ, който споредъ него билъ „първа нужда, като първа отъ славитѣ". Английскиятъ краль дори не му отговорилъ. На чело на правителството стоялъ Питъ, който искалъ безъ друго да отслаби Франция, въ лицето на която виждалъ голѣма съперниица по море и суша. Борбата между Франция

---

*) Вижъ *История на революцията*, стр. 358, 366.

и Англия за надмощие по моретата и проливитѣ, както и за влацѣние надъ новитѣ земи на изтокъ и западъ, се продължавала още отколѣ. Тя ту се прѣкжсвала, ту пакъ се възобновявала. Англия въ всичко прѣчила на Франция. Тя била душа и касиеръ на първата и втората коалиция. Запазена на островитѣ си прѣзъ морето, тя се считала за недостжпна на френската армия. Цѣли 25 години англичанитѣ грабили френскитѣ и холандскитѣ кораби и се обогатявали. Питъ просто настоявалъ да се събори революцията и да се възвърнатъ Бурбонитѣ на прѣстола.

Отличителни черти на военната Наполеонова политика. — Оттова разбралъ Наполеонъ, че между него и Англия настжпва борба за животъ и за смърть. Обстоятелствата го принудили да бжде *двуличенъ*: 1 о *въ вжтрѣшната си политика* той задушвалъ революционнитѣ идеи, създавалъ желѣзна администрация за осигуряване на своята деспотична власть, 2-о *въ външната* — защищавалъ революцията, служилъ на революционнитѣ идеи, пазилъ и пропагандиралъ новитѣ принципи въ околнитѣ народи, понеже тѣ му идѣли на смѣтка.

Наполеонъ дотолкова очудилъ свѣта съ юнашката си енергия, че почти всички го считали за оригиналенъ творецъ на създадения отъ него редъ, когато въ сжщность той само продължилъ готовото и сбждвалъ потрѣбитѣ на своето врѣме. Цѣлиятъ свѣтъ потрепералъ отъ неговата *вънщна* дѣйность. Първиятъ консулъ се опиралъ толкова на своята здрава политика, колкото и на побѣдоносния си мечъ.

И въ вънщната дѣйность на Наполеона се вижда неговата пълна зависимость отъ настроението на Франция и отъ оня благоприятенъ материалъ, който му завѣщала революцията. Той надминавалъ всички пълководци съ *безумна рѣшителность, пълна самоувѣреность, вѣрна досѣтливость, гръмотевична бързина* и *математическа точность* въ прѣсмѣтането.

Истина е, че повечето отъ градиознитѣ планове, които Наполеонъ изпълнилъ, били на готово намѣрени отъ него; ала той ги поизправилъ, подписалъ и умѣло изпълнилъ *). Войната въ него врѣме била прѣко продължение отъ прѣдходнитѣ събития. Наполеонъ не я прѣдизвикалъ, а онѣзи обидни отговори, които той получилъ отъ Англия на мирнитѣ си прѣдложения.

Край на втората коалиция. — Деветнадесетиятъ вѣкъ се отворилъ съ градиозната война между старата монархична Европа и новата революционна Франция, на която сега Наполеонъ се явилъ олицетворитель. Войната се захванала прѣзъ пролѣтьта 1800 год. Наполеонъ зафучалъ съ природната си бързина. Той събралъ нова войска (старата прѣдвождали другитѣ генерали — Масена, Моро и пр.), прѣминалъ Алпитѣ при Сенъ Бернардъ, спусналъ се въ Ломбардия и смазалъ австрийцитѣ при *Маренго* (14 юний 1800), Моро побѣдилъ другата австрийска армия при Мюнхенъ и френцитѣ се намѣрили прѣдъ портитѣ на Виена. Побѣдената Австрия подписала съ Наполеона миръ въ *Люневилъ* (февр. 1801 г.). Останала да продължава войната Англия по море. Никой отъ противницитѣ не отстѫпвалъ. Обаче, подиръ една година настѫпили неблагоприятни обстоятелства за Англия и тя поискала миръ, който се сключилъ въ *Амиенъ* (мартъ 1802 год.). Съ него се свършила втората коалиция.

По този миръ *Англия била принудена да признае революцията*.

Положението на Франция слѣдъ Амиенския миръ. 1-о Външно. — По трактатитѣ въ Люневилъ и

---

*) Планътъ за първия славенъ Наполеоновъ походъ въ Италия билъ изработенъ отъ Малбуа. Наполеонъ го намѣрилъ въ архивата, дѣто веднашъ работѣлъ. Знаменитата тактика на Наполеона била прѣко приложение на генеалнитѣ правила, изработени отъ Карно.

Амиенъ се осигурявало прѣдимството на Франция върху континента. Тя достигнала най-широкитѣ прѣдѣли, каквито е могла да има нѣкога. Разширочена до Рейнъ и Алпитѣ, Франция се заобикаляла съ редъ съюзни и подчинени републики (*батавска* въ Холандия, *Хелветска* въ Швейцария, *цизалпийска* въ Ломбардия и *лигурийска* въ Генуа). Въ *Германия* *) тя заповѣдвала, а въ *Италия* господарувала. Испания ѝ била привързана. Австрия била унижена при все че ѝ оставили въ замѣна венецианскитѣ държавици. Прусия, която стояла неутрална отъ 1795 г., се увеличила отъ земитѣ по коритото на Висла по двѣтѣ дѣлби на Полша въ 1793 и 1795 год. Русия се прѣдала на своята източна политика. По море една Англия само оставала непобѣдена. Макаръ да повърнала на Франция нѣкои колонии, тя побъркала да се закрѣпятъ френцитѣ въ Египетъ и Малта. Антагонизмътъ останалъ между двата съперника. Амиенскиятъ миръ билъ само *примирие*.

Бонапартъ разширилъ френското влияние върху зависилитѣ околни държавни, като постепенно ги организиралъ по своитѣ идеи. Подъ влиянието на Наполеона батавската република приела нова конституция съ избоpенъ прѣдсѣдатель за три години. Цезалпийската република, на която учрѣжденията били видоизмѣнени по образецъ на консулскитѣ въ Франция, добила името *италийска република* и признала прѣдсѣдателството на Наполеона. Хелветската република била организирана по сѫщия начинъ и Бонапартъ станалъ протекторъ на републиката. Пиемонтъ и островъ Елба били присъединени къмъ Франция.

2-о Вѫтрѣшно. — Сключването на конкордата съ духовенството и голѣмитѣ военни и дипломати чески успѣхи, достигнати по Люневилския и Амиенския миръ, когато Франция унижила Австрия, като ѝ откжснала много отъ земитѣ, а принудила Англия да признае революцията, направили първиятъ консулъ донѣмай кждѣ *прочутъ* и *всесиленъ*. Той вече не се усѣщалъ като пръвъ служитель на републиката, ами като господарь, като абсолютенъ монархъ. Поцпренъ на това всесилие, Наполеонъ посегналъ да повали и онова видимо републиканско управление, което се било запазило още въ Франция.

---

*) Подъ *Германия* се разбиратъ земитѣ задъ Рейнъ: Вестафалия, Баденъ, Вюртембергъ, Бавария и др. малки княжества.

Титлата и властьта на първия консулъ не задоволявали вече амбицията на Бонапарта. Неговътъ заповѣднически характеръ се възмущавалъ отъ нѣкои възражения, критики и противяния, които му се правѣли въ законодателното събрание и особено въ трибуната, който се нарекълъ „защитникъ на свободата“. Съ единъ указъ той намалилъ броя на членоветѣ въ тѣзи държавни учрѣждения, като изпждилъ всичкитѣ си противници и критикувачи, а оставилъ най-мирнитѣ и онѣзи, които били съгласни всѣкога да зематъ такова рѣшение, което ще е най-угодно на първия консулъ.

Глава IV.

Пожизнено консулство.

Наполеонъ консулъ до животъ. — Отъ благополучния изходъ на войната за Франция и отъ нарочното изтъкване, че всичкитѣ добри резултати сж достигнати само отъ Наполеона, общественото мнѣние било приготвено да даде нѣкои прѣдимства на първия консулъ, макаръ въ ущърбъ на свободата. Прѣчистенъ и съставенъ отъ хора угодници и низкопоклонци, трибунатътъ по желанието на първия консулъ, изказалъ мнѣние да се даде на Бонапарта „единъ славенъ залогъ за народна признателность“. Дадената титла „*примиритель*“ или „*баща*“ на народа не задоволила честолюбието на Наполеона. Той отишелъ въ сената, дѣто било внесено мнѣнието на трибуната за одобрение, и настоялъ *да бѫде тържествено прогласенъ за консулъ до животъ*. Сенатътъ, оплашенъ отъ Наполеоновото властолюбие, ималъ куражъ да му откаже и рѣшилъ да го прѣизбере още за 10 години, щомъ изтече срокътъ на първото консулство. Недоволенъ отъ това рѣшение, Наполеонъ принудилъ държавния съвѣтъ направо да се обърне къмъ народа съ въпроса: *Наполеонъ Бонапартъ да бѫде ли консулъ до животъ?* Наполеонъ сигурно вѣрвалъ, че плебисцитътъ ще бѫде въ негова полза. И наистина, 3,568;885 граждани гласували *да*, а само 8375 — *не*.

Сенатътъ и законодателното тѣло прѣклонили глава. Слѣдъ този вотъ сенатътъ трѣбвало вече да изрази по единъ тържественъ начинъ народната признателность къмъ юнака-побѣдитель и смиритель, като прокламира високо волята на френския народъ „за благоденствието и славата на републиката“. Постановленито гласи: 1-о Френскиятъ народъ избира, а ние прогласяваме Наполеона Бонапарта за консулъ до животъ. — 2-о Да се издигне статуя на мира, държаща въ едната си рѫка лавровъ вѣнецъ на побѣдата, а въ другата постановлението на сената, та да показва на поколѣнията признателностьта на народа.—3-о Сенатътъ изразява на Наполеона довѣрието, любовьта и почитанието на френския народъ.

Това се извършило на 3 августъ 1802 г.

Защо Франция се отрекла отъ свободата. — Плебисцитътъ за избиране Наполеона консулъ до животъ на дѣло означавало отричане отъ свободата, прѣдаване своята сѫдба въ рѫцѣтѣ на единъ човѣкъ. Сегашното гласуване за Наполеона надминува първото съ 500,000 „да“. На що да се отдаде това? Наистина, помогнали сж не малко и окржжнитѣ управители, назначени отъ Наполеона, и духовенството, задоволено пакъ отъ него. Главниятъ, обаче, успѣхъ трѣбва да се отдаде на това, че *народътъ е билъ задоволенъ отъ направения миръ въ Амиенъ*, като е вѣрвалъ, че съ неговото сключване се завършва вече кървавия периодъ на десетгодишната война. Гласували „*да*“ духовенството, повечето отъ чиновницитѣ, повече отъ военнитѣ, селянитѣ, заможнитѣ граждани и работницитѣ.

Задоволни.—Човѣкъ мжчно може да си обясни това свободоотричане, както и да разбере, какъ се е изгубила тъй силната опозиция отъ републиканци, — били тѣ демократи, военни, буржуазни, ако не знае, че него врѣме опозицията прѣдставяла само единъ генераленъ щабъ безъ войска. Гдѣ била сега онази народня гвардия, която извършила толкова чудеса срѣщу старото правителство прѣзъ революцията? Макаръ тя по-рано да се брояла за общински органъ; макаръ правителството да туряло ржка на нея, като ѝ назначавало свои команданти; макаръ въ нея да прѣодолявали буржуазни елементи, тя все била още демократична сила, въоржженъ народъ, съ право да приема своитѣ членове и да избира своитѣ офицери. Обаче, парижанитѣ, работници и за̀можни, сега вече се гнусѣли да служатъ въ народната гвардия. Всѣки бѣгалъ отъ нея. Ето защо нѣмало и кой да пази свободата. Въ казармитѣ войници били за Наполеона. Работниятъ народъ отъ прѣградията Сентъ Антуанъ Сентъ-Марсо уважавалъ и обичалъ Наполеона, дори повече отъ Робеспиера и Марата. Макаръ че Наполеонъ отнелъ много отъ правата на работницитѣ, турилъ ги подъ надзора и шпионството на полицията, подчинилъ ги напълно на господаритѣ, тѣ нито се оплаквали, нито дори показвали, че виждатъ нѣкакво противорѣчие между Наполеоновитѣ наредби и принципитѣ отъ 1789 год. Единъ избликъ на обичъ къмъ Наполеонъ се виждалъ на всѣкждѣ. Всички вѣрвали, че Наполеонъ носи материални и морални ползи. Материалнитѣ ползи се познавали по това, че Парижъ билъ снабденъ съ храна, цѣната на всичко поевтеняла, индустрията се усилила, работа бърже се намирала, надницата се покачила. Моралнитѣ ползи се изразявали въ това, че Бонапартъ покрилъ Франция съ блѣскава военна слава, поради което патриотизмътъ на работницитѣ достигналъ до *шовинизмъ*. Въ слѣпотата си тѣ боготворѣли Наполеона, като защитникъ на революцията, благодѣтель и покровитель на Франция срѣщу Бурбонитѣ. Бонапартъ знаялъ слабото мѣсто на тѣзи хора. „Дай имъ хлѣбъ и слава, па се небой“, думалъ той. При всичкото задоволство Наполеонъ много внимателно слѣдѣлъ и наглеждалъ чрѣзъ полицията си работницитѣ. Той знаялъ, че само тѣ могатъ да правятъ бунтъ противъ правителството. Затова много билъ задоволенъ, когато му кажели, че работницитѣ се възхищавали отъ него и политиката му.

Недоволни. — Интересно е да видимъ, кои сж имали куражатъ да запишатъ въ списъка *не*. Тѣ, наистина, били малко — само 8375 душъ. Ние казахме *имали куражътъ*, защото ала трѣбвало да бжде човѣкъ съ голѣмъ куражъ и силенъ характеръ да отиде въ общината и да напише *не* прѣдъ хиляди души, които пишатъ *да*. Всѣки би те погледналъ или като лудъ или като измѣнникъ и върлъ егоистъ. Повечето отъ старитѣ революционери се отказали този пжть да гласуватъ. Въ парижкитѣ списъци не се намѣрило името нито на единъ отъ старитѣ конституционисти, нито отъ членоветѣ на конвента, нито отъ ученитѣ, нито отъ членоветѣ на института. Ала кои сж тогава тѣзи отрицателни гласове. За чудо, повече отъ *не*-тата принадлежали на войници и офицери, макаръ да е имало голѣмъ натискъ въ полза на Наполеона. Лафаетъ е гласувалъ *не*.

Плебисцитътъ за консулство до животъ извадилъ на явѣ, че между Наполеона и мѫжетѣ отъ 1789 год. настѫпва пълна раздѣла. По-рано и тѣ съчувствували Наполеону, когато съборилъ директорията и станалъ първъ консулъ, ала сега очитѣ имъ се отворили. И политици, и мислители, и професори, и философи видѣли, че сѫ били измамени. За Наполеона тѣ вече станали *неприятели*, особено откакъ той зелъ да ги нарича на подигравка „*идеолози*".

Стѫпки къмъ абсолютна монархия. Доживотното консулство водѣло право къмъ монархия. Най-първо станали нѣкои промѣни въ конституцията, чрѣзъ които още повече се усилила властьта на Наполеона. Прѣди всичко първиятъ консулъ получилъ право да си назначи *наслѣдникъ*, сетнѣ накаралъ да му опрѣдѣлятъ цивилна листа отъ 6 милиона франка. Образувалъ се *сенатъ-консултъ*, а държавниятъ съвѣтъ се обърналъ въ единъ видъ таенъ съвѣтъ на монарха. Наполеона си присвоилъ правото да прѣдлага на сената да спира дѣйствието на конституцията или да я тълкува тъй или инакъ, да разпуща законодателното тѣло и трибуната и да касира рѣшенията на сѫдилищата. Въ рѫцѣтѣ на Наполеона *сенатътъ консултъ* станалъ сгодно орѫдие да извършва всичко, което му било нуждно. Правата на другитѣ събрания били урѣзани донѣмай-кѫдѣ. Наполеонъ махналъ *листата на първенцитѣ*, отъ която трѣбвало да назначава чиновницитѣ. Той наредилъ да се избератъ до животъ 200 души въ всѣка околия и 300 душъ въ всѣки окрѫгъ. Отъ тѣхъ той назначавалъ чиновници. Ето по кой начинъ се унищожило съвсѣмъ и избирателното право на гражданитѣ.

Въ носията, живота, нравитѣ, развлѣченията сѫщо се забѣлѣзало повръщане къмъ монархията. Наполеонъ се прѣнесълъ да живѣе въ Тюйлера. Около му се образувалъ цѣлъ дворъ. Много отъ върналитѣ се емигранти се намъкнали, по старитѣ си навици, до колѣното на заповѣдника. Революционнитѣ и републиканскитѣ обичаи постепенно изчезвали. Появили се пакъ широкитѣ ливреи, високитѣ ботуши, шпагитѣ, перлатитѣ шапки, пудрата и накѫдренитѣ косми (перукитѣ). Започнали пакъ да ставатъ придирчиви къмъ думитѣ, обноскитѣ, етикетитѣ, поклонитѣ и вкуса. Републиканското гражданско облѣкло, проститѣ и естествени относки вече не се аресвали. Думата *гражданинъ* пакъ се замѣнила съ думата „monsieur“ Надутата набожность заблѣстѣла по лицата на голѣмцитѣ. А съ това заедно се развило любоугодното стихотворство. Зачуруликали отново придворнитѣ щурци по правилата на лъжекласицизма. „Материалиститѣ“ и „свободомислещитѣ“ били пакъ подгонени.

Съзаклятия противъ Наполеона. — Това издигане, усилване и полѣтяване на Наполеона стреснало остатъцитѣ отъ напрѣжнитѣ партии, а особено непримиримитѣ якобинци и останалитѣ извънъ двора роялисти. Нѣкои отъ якобинцитѣ не били доволни, защото възлаганата имъ надежда на Наполеона да имъ възвърне властьта не се сбѫднала. Тѣ особно ядували дѣто полицията ги слѣдѣла и шпионирала. Роялиститѣ сѫщо не били доволни, защото разбрали, че Наполеонъ не ще възстанови стария режимъ и не ще повика Бурбонитѣ и старитѣ дворяни да си заематъ мѣстата. Людовикъ XVIII писалъ отъ Русия, че се завръща вече въ Франция да заеме прѣстола. Обаче Наполеонъ тутакси му отговорилъ: „Вие по никой начинъ не трѣбва да пожелавате да се върнете въ Франция. За да сторите това, трѣбва да прѣгазите 100,000 трупа. Прочее пожъртвувайте си интереса за спокойствието на Франция. Историята ще ви признае тази заслуга“. . . .

Партиитѣ не виждали, какъ другояче могатъ да се отърватъ отъ Наполеона, освѣнъ чрѣзъ убийство. Прѣзъ 1800 г. якобинцитѣ подхвърлили едно *адско буре*, пълно съ барутъ и куршими, което избухнало подъ каляската на Наполеона безъ да го поврѣди. Подиръ якобинцитѣ опитали се роялиститѣ да убиятъ Наполеона. Графъ *д' Артуа*, бѣженецъ въ Англия, заедно съ генералъ Пишегрю и др., скроили планъ да идатъ въ Парижъ, да убиятъ първия консулъ и да повърнатъ Бурбонитѣ. Роялиститѣ увлѣкли съ себе си и генералъ Моро, който билъ недоволенъ отъ Наполеона. Обаче, тайната полиция ги узнала и арестувала. Пишегрю умрѣлъ въ тъмницата, Моро билъ изгоненъ въ Америка, а невинниятъ Енгиенски князъ, синъ на Конде, подозрѣнъ въ комплота противъ Наполеона, билъ хванатъ, осжденъ отъ воененъ сждъ и застрѣленъ.

Наполеонъ императоръ. — Тѣзи съзаклятия имали обратно дѣйствие; тѣ издигнали Наполеона още повече въ очитѣ на простото население. Първиятъ консулъ узналъ, че комплотитѣ му печелятъ повече симпатиитѣ на народа. И ето той се възползувалъ отъ тѣзи симпатии за достигане честолюбивото си вжделение. Нѣколко адреса му били поднесени, въ които се искало да се направи за „*великия човѣкъ* нѣщо безсмъртно, както е безсмъртна славата“. Наполеонъ накаралъ единъ сенаторъ да внесе въ *сенатъ-консулта* прѣдложение да се обяви първия консулъ за *императоръ на Франция съ право да наслѣдва неговата фамилия*. Слѣдъ дълги мждрувания сенатътъ най-сетнѣ приелъ прѣдложението и Наполеонъ веднага се обърналъ къмъ народа да иска неговото *да* или *не*. Резултатътъ отъ плебисцита билъ въ полза на Бонапарта — 3,572,329 гласували *да*, а само 2569 — *не*!

Това станало на 18 май 1804 год.

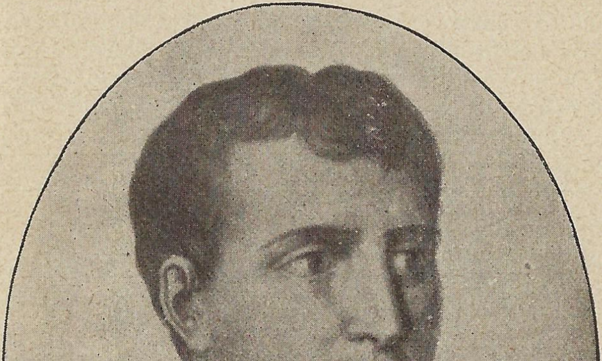

Наполеонъ императоръ.

По този начинъ републиката, която се пазила само по име, се обърнала въ военно-монархична империя *).

И тъй виждаме, какъ грамадното честолюбие и адската жажда за почетъ и власть тикали Наполеона да върви съ чудна бързина къмъ императорския тронъ, който цѣли десетъ години революцията търкалѣла по улицитѣ и мегданитѣ. Наполеонъ, възползуванъ отъ благоприятни условия, дигналъ го отъ улицитѣ и мегданитѣ и го внесълъ пакъ въ Тюйлери.

Крачкитѣ на Бонапарта къмъ прѣстола били тъй грамадни и бързи, както и крачкитѣ му по бойнитѣ полета:

1-о Врѣмененъ консулъ той стоялъ отъ 9-и ноември до 24 декември = 35 дни;

2-о Пръвъ консулъ за 10 ужъ години стоялъ отъ 24 декем. 1799 до 3 августъ 1802 г. = 2 г. 7 м.;

3-о Пръвъ консулъ до животъ стоялъ отъ 3 августъ 1802 до 18 май 1804 г. = 1 г. 9 м., 15 дни;

4-о Той станалъ императоръ подиръ $4^{1}/_{2}$ години отъ революцията.

Глава V.

Империя.

Характеристика на империята. — I-о Коронясване. — Наполеонъ поискалъ да освети благоприят

---

*) Единъ френски историкъ, като издирва подробно причината, по която положителнитѣ гласове сѫ толкова много, а отрицателнитѣ толкова малко, заключава, че тази промѣна въ полза на наслѣдствената империя *се гледала отъ народа като полезна за революцията противъ Бурбонитѣ и стария режимъ.*

ното за него народно гласуване съ тържествена църковна служба? Папата Пий VII билъ повиканъ въ Парижъ да короняса новия императоръ, както єдно врѣме билъ коронясалъ Карла Велики, на когото както се види, Наполеонъ подражавалъ. Въ минутата, когато, папата тъкмѣлъ въ съборната църква да тури короната на Наполеоновата глава, послѣдниятъ я дръпналъ отъ ръцѣтѣ му и самъ я сложилъ на главата си. Очудениятъ папа останалъ като грѫмнатъ. Наполеонъ не искалъ да се каже, че получава короната отъ папски рѫцѣ. Бонапартъ се коронясалъ „*по милость Божия и републиканскитѣ конституции* **императоръ на френцитѣ**“. Дадената отъ него клетва е слѣднята: „кълна се, че ще поддържамъ цѣлостьта на републиканската територия; ще пазя и карамъ другитѣ да пазятъ конкордата съ духовенството и свободата на вѣроизповѣданието; ще пазя и карамъ другитѣ да пазятъ равенството въ правата, политическата и гражданската свобода, неизмѣнностьта въ продажбата на народнитѣ имоти; нѣма да налагамъ никакви данъци и нѣма да турямъ никакви берии освѣнъ прѣдвиденитѣ въ закона; ще поддържамъ почетния орденъ (Légion d'honneur); ще управлявамъ само въ интереса, доброчестината и славата на френския народъ“.

Щомъ чули тази клетва, републиканцитѣ и старитѣ революционни дѣйци сложими орѫжието. Не останали доволни само емигрантитѣ и духовенството, които всé вѣрвали да си повърнатъ имотитѣ, които държавата вече била разпродала.

2-о **Изчезване на думата република.** — Както виждаме, Наполеонъ запазилъ *думата „република“*. Той сигурно знаялъ, че народътъ обичалъ тази дума. Освѣнъ това, имало сума граждани, учени, чиновници и военни, които все милѣяли за републиката. Цѣльта на императора била да привлѣче всички къмъ себе си, за достигане на цѣлитѣ си, та за това залъгвалъ ту едни, ту други съ една или друга дума или фраза. Чакъ до 1809 г· по печатитѣ, пощенскитѣ марки и указитѣ думата република все фигурирала. Прѣзъ 1808 г. Наполеонъ достигналъ до такава слава въ цѣла Европа, че смѣталъ за безопасно вече съвсѣмъ да замѣни думата *република* съ *империя*. Върху отсѣченитѣ прѣзъ януари 1809 год. монети било отпечатано за пръвь пжть Empire français вмѣсто Republique français.

Тази промѣна никакъ не обърнала вниманието на народа. Думата *република*, която прѣзъ революцията народътъ обожавалъ като богиня на побѣдата — защото само въ нейно име получилъ енергия и смѣлость да надвие враговетѣ, била забравена. Тя била измѣстена въ въображението на френцитѣ отъ думата *Наполеонъ* — друга богиня на побѣдата.

3-о Изчезване на народния суверенитетъ. — Наполеоновата империя била учрѣждение *ново, различно* отъ старата френска монархия и отъ околнитѣ абсолитни монархии, както по основитѣ си, така и по формитѣ си, макаръ въ сжщность да била все *деспотична монархия,* или по-добрѣ, *военененъ деспотизмъ, цезаризмъ.*

Новата империя се отличавала по двѣ нѣща: 1-о по това, че *императорътъ* не дошелъ по силата на *законно, историческо наслѣдено право,* а по силата на своя *гений* и *заслуга* и 2 о по това, че прѣстолътъ билъ заетъ не чрѣзъ кърваво узурпаторство, чрѣзъ грубо натурничество, а чрѣзъ *народно гласуване*, чрѣзъ *плебисцитъ.* Като оставамъ на страна въпросътъ, дали гласуването е било *свободно* или не, трѣбва да признаемъ, че Наполеонъ е внесълъ *новъ принципъ* въ политиката, като призовава народътъ да каже своето *да* или *не.*

Народниятъ суверенитетъ, народовластието се прѣдставяло Наполеону като широка основа за правителство съ неограничени права, защото споредъ неговото мнѣние, правителството е истински прѣдставитель на народа. Учрѣдяването на империята той обяснявалъ като необходимо: 1-о да защити интереситѣ на революцията отъ вжтрѣшни и външни врагове, за която цѣль той трѣбвало да води борба съ цѣла Европа. 2-о да стане по чинъ *равенъ* на европейскитѣ господари, съ които да води съ достоинство прѣговори за миръ.

Наполеонъ билъ убѣденъ, че прѣзъ неговото царуване френцитѣ били най-свободния народъ въ Европа. Той дори на практика признавалъ народния суверенитетъ, ала по твърдѣ оригиналенъ начинъ. „Моята политика, казвалъ той, е да управлявамъ хората споредъ искането на болшинството. Станахъ католикъ да смиря вандейцитѣ и да подчиня подъ себе си духовенството; ставвахъ мюсюлманинъ да се закрѣпя въ Египетъ; бихъ въздигналъ Соломонова храмъ, ако управлявахъ евреи“. За това той прибѣгвалъ до плебисцита, чрѣзъ който народътъ трѣбвало да прѣдаде своя суверенитетъ изцѣло на своето правителство.

4-о. **Запазване равенството.** — Нѣкакъ по-правилно Наполеонъ разбиралъ *равенството.* Той разузналъ, че народътъ не ламтѣлъ толкова за свобода, колкото за равенство. Като човѣкъ съ заповѣднически нравъ, съ болезнено честолюбие и съ пълна вѣра въ себе си, той приемалъ равенството за *еднакво послушание* отъ всички и за *еднообразие,* каквото необходимо трѣбвало да има въ една държава. Той мразилъ феодалитѣ и привилегированитѣ, които като всѣки аристократки класъ, често прибѣгвали до непокорство. Той за защита на своя произходъ приелъ и усвоилъ новия принципъ, че *не рода*, а *заслугата*, *способностьта* и *енергията* трѣбва да издигатъ всѣки гражданинъ до най-горнето стжпало на държавнитѣ служби.

5-о. Военщина. — Наполеонъ обичалъ да реди държавата си така, както редилъ войската. По една дадена команда всичко да върви гладко и безъ възражение. „Да управлявашъ добрѣ, трѣбва да бждешъ военепъ“, думалъ той. Затова властьта му е била цѣлъ военепъ деспотизмъ Ние видѣхме, какъ военна Франция по-рано завладѣла гражданската Франция. Безкрайнитѣ войни по необходимость изтъквали армията на пръвъ планъ. Наполеонъ правилъ всичко да привърже къмъ себе си войницитѣ и офицеритѣ. Той събиралъ на трапезата си войници, гощавалъ ги, раздавалъ имъ почетно оржжие, ордени, шегувалъ се съ тѣхъ, пилъ за здравието имъ и т. н.; посѣщавалъ често казармитѣ, питалъ войницитѣ за храната имъ, раздавалъ имъ награди и т. н. Тука равенството намѣрило пълното си приложение. Повишенията насърдчавали всѣкиго. Отъ простъ войникъ Наполеонъ повишавалъ човѣка до генералъ за труда му. Най-слабото мѣсто на френеца — славолюбието и ламтежа къмъ повишение и награда, добрѣ се експлуатирало отъ Бонапарта. Офицеритѣ се повишавали твърдѣ бърже, платитѣ имъ били голѣми. Не малко значение имали и паричнитѣ награди, подаряванитѣ имоти въ завоюванитѣ страни, титлитѣ и пр. Военнитѣ побѣди се прославяли и официално и неофициално, и въ проза, и въ стихове. Между войницитѣ и офицеритѣ Наполеонъ се усѣщалъ най-добрѣ, защото тука всичко било основано на безусловна покорность, всичко било невилирано прѣдъ една висша власть. Отъ това се обяснява, защо принципитѣ на военната команда, войнишката послушность, казарменото еднообразие и дисциплина се виждали на Наполеона като най-сгодни и за управление на държавата.

Резюме.

Революцията се свършила, когато управлението на Франция прѣминало отъ ржцѣтѣ на директорията въ ржцѣтѣ на Наполеона — *9-и ноември* 1799 г. Условията за укрѣпяване властьта на първия консулъ били най-благоприятни. Народътъ билъ уморенъ отъ безредици, отъ своеволия на отдѣлни лица, отъ кървави партизански борби, отъ липсване на миръ, отъ липсване на сигурность за живота и имота. Наполеонъ се показалъ territoriesговъ доброжелатель. Прославенъ на бойното поле, него считали за едничъкъ мжжъ, който можалъ да умиротвори страната и да въведе редъ и право въ нея. Наполеонъ схваналъ това настроение и се ржководѣлъ отъ него. Той съ военния си гений въздѣйствувалъ да се развие до край революционното военно настроение противъ чужденцитѣ въ право лаmтѣние за *военна слава, честь и побѣди*. Военнитѣ му успѣхи съ австрийцитѣ и англичанитѣ го направили извънредно популяренъ. Това раздразнило неговото силно честолюбие. Тиглата прѣвь консулъ не го вече задоволявала. Полека лека отъ служитель, той се изправилъ като господарь на Франция. Наредилъ изпълнителната, законодателната и сждебната власти по своитѣ вкусове и възгледи. Той ималъ за мѣрило въ гражданското управление военната дисциплина. Наполеоновото управление по форма изпървомъ било републиканско, но въ сжщность деспотическо. Отъ консулъ за 10 години Наполеонъ поискалъ консулство до животъ. Когато и това му било дадено, той пакъ не се задоволилъ. Най-сетнѣ на 18 май 1804 г. Наполеонъ се прогласилъ за императоръ на Франция.

Наполеоновата, обаче, империя била учрѣждение ново: въведенъ билъ народниятъ плебисцитъ; запазено било равенството на гражданитѣ прѣдъ законитѣ; унищожено било родовото и съсловното различие, както и феодализма; призната била способностьта, а не привилегията за издигане въ обществото; завардени били гражданскитѣ права и добититѣ прѣзъ революцията имоти. Изчезнала само *политическата свобода*.

ДѢЛЪ II.

Външни сетнини. — Войни и териториални промѣни.

Глава VI.

Борба на Наполеона съ правителствата въ Европа.

Два противни лагера. — Отъ 1792 до 1804 година, цѣли дванайсеть години, атмосферата била прѣпълнена съ военно електричество. Станалитѣ прѣзъ това врѣме гръмотевици (въ първата и втората коалиция противъ Франция) ни най-малко не изчерпали набралата се енергия. Бурята и гръмътъ отъ нѣмай-кѫдѣ трѣбвало да продължаватъ. Една срѣщу друга стояли двѣ неравни стихии — Франция съ гръмоноснитѣ стрѣли на революционнитѣ идеи и Европа съ ръждясалитѣ пушкала на стария режимъ. Двата лагера прѣдставяли два полюса. Всрѣдъ тази борба изпъкнатъ Наполеонъ. Нуждата, врѣмето, духътъ на събитията го създаватъ. Той не е създалъ войната, нито можалъ да я спре, — намѣрилъ я готова, увлѣкълъ се, калилъ се въ нея, станалъ нейнъ гений. Революцията му дала материалъ и благоприятни условия: многобройна, дисциплинирана и напоена съ нови идеи армия, грамадно народно съчувствие и довѣрие, готови военни и политически планове и проекти. Дѣте на френското настроение поне къмъ другитѣ народи, Наполеонъ развилъ военното дѣло до поразителни размѣри. Той наистина, станалъ „гений на биткитѣ“. Само той билъ въ състояние да създаде херой отъ всѣки войникъ, като му внуши вѣра въ „неговата звѣзда“. Европа била обречена да бѫде още 10 години театъръ, върху който безбройни пушкала вълканично да бумтятъ, изригватъ и посипватъ земята съ огънъ и желѣза, смѣсени съ кръвь и месо на човѣци и животни.

Конфликтъ между Франция и Европа. — Видѣхме по напрѣдъ, че *побѣдата при Маренго* турила край на втората коалиция. Австрия сключила съ Франция миръ въ *Люневилъ* (1801—февр.), а съ Англия въ *Амиенъ* (1801 г. мартъ). Този миръ, обаче билъ само едно *примирие*. Вратоломнитѣ въпроси: 1-о кой трѣбва да се разпорежда съ малкитѣ държави около Франция, 2-о кой трѣбва да владѣе моретата и да господарува надъ новитѣ земи на изтокъ, и 3-о какъ да се спре нахлуването на новитѣ идеи въ старитѣ държави — не били още разрѣшени.

1-о Наполеонъ мислѣлъ, че въ силата на своитѣ побѣди ималъ право да се разпорежда, заповѣдва и стопанисва въ околнитѣ републики, които по-рано били създадени отъ директорията, като въ своята кѫща. Той промѣнилъ конституциитѣ на батавската, хелветската, лигурийската и цизалпийската републики, повечето отъ които обърналъ въ монархии; той имъ натрапилъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ Франция; задължилъ ги да му помагатъ въ военно врѣме съ войска, флота и пари. Споредъ това, Холандия, Швейцария, Италия и Испания станали просто васални на Франция. Той размѣствалъ земитѣ по волята си: отъ великото Тосканско княжество той образувалъ Етрурско кралство; присъединилъ Пиемонтъ къмъ Франция, като прѣскочилъ съ това естественитѣ граници — Алпитѣ. Въ

Германия покрай Рейнъ, Наполеонъ разсипалъ почти всички малки владовища и земи (духовни владовища, свободни градове, графства и феодални държавици), та раздалъ земитѣ имъ на по-голѣмитѣ свѣтски германски князе, въ замѣна на което тѣ го признали за свой покровитель. Повечето отъ духовнитѣ владѣния били отнети отъ калугеритѣ и прѣобърнати въ свѣтски и раздадени. Разнитѣ князе, за да получатъ понѣкоя и друга земя, хукнали въ Парижъ, съ молба, съ угодничество, съ подкупъ да закачатъ по нѣщо. То било истински търгъ съ епископства, абатства, свободни градове и пр. Австрия и Русия ужасно негодували.

2-о Наполеонъ добрѣ знаялъ вѣковната вражда и съперничество между Англия и Франция по море. Ненаситностьта на Англия да гълта най-богатитѣ и най-голѣмитѣ колонии и враждата ѝ къмъ френската колониална политика и търговия били сѫществени причини за борба. Прѣзъ първитѣ двѣ коалиции противъ Франция, Англия сполучила да стане едничка господарка на моретата, да заграби всесвѣтския пазаръ и да прѣсѣче почти цѣлата търговия на Франция.

Министрътъ *Питъ* въ Англия, като прѣдставитель на британската аристокрация, се считалъ защитникъ на европейската свобода и стара наредба, която била заплашвана отъ демократичната и военна Франция. На дъното, обаче, на работата стояло: *да се осигурятъ на Англия всичкитѣ морета и цѣлата търговия по свѣта.* Народното единство въ Англия, търговскиятъ успѣхъ, индустриалната сила и географическата непристѫпность били много благоприятни нейни условия да не се бои отъ Франция. Това нѣщо се знаяло отъ френскитѣ държавни мѫже и затова тѣ сѫ прѣдлагали редъ планове да се съсипе задламанския неприятель по косвенъ начинъ.

Първата идея да се надвие Англия чрѣзъ съсипване на нейната търговия изникнала у якобинцитѣ прѣзъ революцията. Сжщата идея била усвоена отъ Наполеона, който съ страхъ и завистъ гледалъ на английската търговия, като смѣталъ, че само отъ нея зависѣло английското богатство. Особно се развила износната търговия на Англия, която въ края на столѣтието приложената парна сила къмъ машинитѣ увеличила въ грандиозни размѣри английското манифактурно производство. Наполеонъ поискалъ да затвори всесвѣтовния пазаръ за английскитѣ стоки.

Подготвителна стжпка на Наполеона къмъ сбждването на тази идея била неговата експедиция въ Египетъ. Съ тази експедиция Наполеонъ ималъ за цѣль: 1-о да изгони Англия отъ нейнитѣ източни владѣния, 2 о да развали стоварищата й по Черно Море и 3-о да завземе пжтя прѣзъ Срѣдиземно море за Индия. За да достигне тѣзи цѣли, Наполеонъ по амиенския миръ поискалъ да задържи *Йонийскитѣ острови* и *Малта*, отдѣто могълъ да наглежда и пази срѣдиземния пжть. Англичанитѣ, като знаели цѣлитѣ му, не рачили да излѣзатъ отъ Малта и съ това нарушили амиенския миръ. Наполеонъ не искалъ вече да търпи. Прѣзъ май 1903 год. той прѣдложилъ на англичанитѣ: 1 о да напуснатъ Малта и 2-о да изпждятъ емигрантитѣ, които правили комплотъ да го убиватъ. Английското правителство отказало. Войната станала неизбѣжна. Английскитѣ корсари първи посегнали на френскитѣ търговски кораби, които хванали, ограбили или пропждили отъ моретата. Наполеонъ се втурналъ въ Хановеръ и затворилъ пристанищата на Сѣверна Германия за английската търговия

Третя коалиция (1805 г.) И тъй, по морската си политика Франция била съперница и неприятелка на Англия, а по континенталната — съперница и неприятелка на Австрия и нейнитѣ съюзници. Ала Англия нѣмала сухопжтна войска, а Австрия и

Русия нѣмали пари. Не оставало друго, освѣнъ да се съединятъ: Англия трѣбвало да даде паритѣ, а Австрия и Русия — войската. Въ сжщность главнитѣ борци — противници били Англия и Франция. Цѣли десеть години се продължавалъ дуела между едната и другата. Останалитѣ се присъединявали къмъ главнитѣ противници споредъ врѣмената и интереситѣ си, кога по-силно, кога по-слабо.

Наполеонъ събиралъ и обучавалъ грамадна армия въ Булонъ, очевидно съ цѣль да прѣсѣче ламаншкия проливъ за английскитѣ кораби, да направи грандиозна демонстрация противъ Джона Буля и, ако може, да прѣмине съ корабитѣ си въ Англия. Послѣднята, като се намѣрила прѣдъ опасностьта, побързала да ускори готвената вече третя коалиция противъ Франция. По прѣдложението на Англия въ тази коалиция влѣзли: 1-о *Австрия*, защото не била доволна отъ Наполеона, който постоянно правилъ нови завоювания въ Италия, прѣустроявалъ по волята си тамшнитѣ държавици, коронясалъ се съ „желѣзната корона“ въ Ломбардия по примѣра на Карла Велики и си увеличавалъ прогресивно влиянието въ Германия; 2-о *Русия*, защото се разсърдила на Наполеона зарадъ убийството на Енгиенския князь и зарадъ намѣсата и шетнята му въ Пиемонтъ, Швейцария и Холанция; 3-о *Швеция и Неаполитанскиятъ краль*, защото се бояли да не подпаднатъ подъ Наполеоновата власть. Неутрална останала само *Прусия*. Вѣрни, или по-добрѣ, съюзни на Наполеона останали: Бавария, Баденъ и Вюртенбергъ.

Третата коалиция била страшна за Наполеона. Морската му сила била изтребена отъ английската силна флота. Сега на Наполеона придлежало да покаже своитѣ необикновени военни способности.

Новиятъ императоръ трѣбвало да запази короната си. Той възбудилъ съ всички срѣдства гнѣвътъ къмъ старитѣ държави. На страната на противницитѣ му стояла митериалната сила, ала на негова страна стоялъ единъ възбуденъ народъ, опитенъ въ войната, възмжжалъ и гордъ отъ нанесенитѣ по-рано побѣди надъ „изгнила Европа“, подкрѣпенъ отъ новия животъ и отъ енергията, която му дали новитѣ учрѣждения и новата общественна наредба въ Франция, и улесненъ отъ съчувствието или поне отъ бездѣйствието на околнитѣ народи, които не били благодарни отъ своитѣ правителства и мѣстни феодали. Къмъ това Наполеонъ прибавилъ своя безподобенъ гений и духътъ на чудната революционна тактика и стратегия. Коалицията била бита.

Край на третята коалиция и пресбургски миръ.— Дигналъ Бонапартъ своята булонска армия и вмѣсто къмъ Англия, на кждѣто тъкмѣлъ, припналъ къмъ Австрия, която стояла на чело на коалиционнитѣ сили, прѣлѣтѣлъ Рейнъ и съ два мълниеносни удара смазалъ коалицията. Първиятъ ударъ билъ нанесенъ надъ австрийцитѣ въ Бавария, близо до Мюнхенъ, *въ г. Улмъ* (20 и окт. 1805 г.), отдѣто побѣдительтъ се упжтилъ право за Виена, въ който влѣзалъ на 13 ноември. Вториятъ смъртоносенъ ударъ за третята коалиция билъ стоварянъ върху главата на съединената руска и австрийска войска при *Аустерлицъ* (2 и дек. 1805 г.) въ Моравия. Зашемедена и смазана, Австрия тутакси се прѣмолила за *миръ*, който Наполеонъ ѝ далъ въ гр. *Пресбургъ* (26 дек. 1805 г.). Руситѣ си прибрали разбититѣ и разпилени войскови части и заедно съ новопристигналитѣ имъ сили си отишли.

Сетнини отъ третята коалиция. — Пресбурскиятъ миръ повлѣкалъ цѣлъ редъ политични и обществени промѣни въ западна и срѣдня Европа. Особено голѣми и важни промѣни станали въ Австрия, Италия, Германия и Холандия. Наполеонъ, увлѣченъ донѣмай-кждѣ отъ силата и успѣха си, започналъ да размѣства и нарежда държавитѣ като фигуритѣ на шахматната игра. По вкуса си, по угодата си, по интереса си той отнималъ, придавалъ, разглобявалъ и сглобявалъ околнитѣ земи и държави съ такава леснота, съ каквото у насъ Народното Събрание всѣка година прѣхвърля селата отъ една околия въ друга и околиитѣ отъ единъ окрѫгъ въ другъ. Така:

1-о **Австрия** била отпждена отъ Адриатическо море. Наполеонъ ѝ отнелъ Истрия и Далмация, които присъединилъ къмъ френската империя; по сѫщия начинъ тя била отрѣзана отъ Италия, като ѝ били отнети Венеция и венецианскитѣ държавици.

2-о **Германия** прѣтърпѣла коренни измѣнения. Съюзницитѣ на Наполеона получили земи и повишение въ титли: а) Бавария, увеличена съ Тиролъ, Анщпахъ, Аугсбургъ и пр, била въздигната въ *кралство*; б) Вюртембергъ, увеличенъ съ швабскитѣ земи, откѫснати отъ Австрия, сѫщо билъ въздигнатъ въ *кралство*; в) Баденъ, увеличенъ отъ околни земи, билъ въздигнатъ въ *велико княжество*; г) Отъ Бергъ и Клеве Наполеонъ създалъ ново *велико княжество*; д) нѣколко още по-малки държавици и области били отцѣпени, прѣобразувани и раздадени на разни заслужили Наполеону хора.

Всички тѣзи териториални промѣни въ Бавария, Вюртембергъ, Баденъ и пр. се придружавали съ голѣми промѣни и въ вѫтрѣшната имъ уредба; напр, *отмѣнили се срѣдновѣковнитѣ земски събрания, прѣмахнали се много дворянски привилегии, поосвободили се донѣйдѣ селянитѣ, въвела се вѣротърпимостьта, унищожила се изцѣло на много мѣста свѣтската власть и владовищата на духовницитѣ, унищожили се сума монастири, въвели се всевъзможни административни, сѫдебни, финансови, военни и училищни реформи, нѣкои отъ които право били заети отъ* *революцията*. Въ Баденъ наскоро билъ приетъ и Наполеонова кодексъ.

Тъй прѣустроени и прѣкроени германскитѣ държавици вече изгубили едноврѣменния си срѣдновѣковенъ видъ. Малкитѣ владѣния и държавици били погълнати отъ по-голѣмитѣ. По този начинъ рухнала 800 годишната *свещена-римско-германска империя* *). Прѣзъ 1806 год. между Наполеона и много германски владѣтели (Бавария, Вюртембергъ, Баденъ, Дармщатъ, Клеве Бергъ, Насау и пр.) се направила спогодба, споредъ която се образувала „*Рейнска конфедерация*“. Тази конфедерация признала Наполеона за *протекторъ* (закрилникъ), който има право да *рѣшава въпроса за война и миръ*, като се задължила да му дава въ случай на война 63,000 душъ войници. Къмъ федерацията се присъединили по-сетнѣ и сума други дребни и малки земици, владалцитѣ на които се отричали отъ суверенитѣ си права, като разкапани остатъци отъ политическия феодализмъ въ Германия. Австрийскиятъ императоръ билъ принуденъ формално да се откаже отъ титлата си „германски императоръ“ както по-рано се наричалъ, когато Германия влизала въ неговата държава, и останалъ да се титулова само „австрийски императоръ“.

3-о **Италия** изпатила почти сжщото, каквото и Германия. Отъ венециянскитѣ държавици и Ломбардия Наполеонъ образувалъ свое *италийско кралство*; Пиемонтъ, Лигурийската република (Генуа) и Етрурското кралство били присъединени къмъ Франция; съ единъ простъ указъ Наполеонъ постановилъ, че Бурбонската династия въ Неаполъ прѣстава да царува. Наполеоновътъ братъ Иосифъ билъ обявенъ за Неаполитански *краль*. Нѣколко други държавици (Беневентъ, Понтекорво и пр.) Наполеонъ раздалъ на свои маршали и министри, като награда за тѣхната служба.

---

*) Тази империя била основана *въ 962 г. отъ Отона Велики.*

Както въ Германия, така и въ Италия, Наполеонъ *настанилъ за глави на държавитѣ своитѣ братя, сестри, роднини и приятели.*

Въ италиянскитѣ държави сѫщо били направени голѣми вѫтрѣшни промѣни. Италийското кралство и Неаполитанското били принудени да приематъ много френски наредби, каквито впрочемъ и много интилигентни жители одобрявали и искали.

Едноврѣменно съ тѣзи промѣни въ Германия и Италия, и Холандия се обърнала *въ кралство*, дадено на Наполеонова братъ Людовикъ.

Такива сѫ били сетнинитѣ отъ Аустерлицката побѣда и Пресбургския миръ. Наполеонъ сграбчилъ цѣла западна Европа въ рѫката си. Той заповѣдвалъ на всѣкѫдѣ (Франция, Испания, Италия, Германия, Белгия, Холандия и пр.) чрѣзъ своитѣ братя, сестри, маршали, министри и вѣрни съюзници, турени за държавни глави.

Четвърта коалиция (1806—7). — Ала такава власть и такава сила е вече много голѣма. Тя не може да се държи другояче, освѣнъ *съ постоянна борба.* Ето какъ събитията довели Наполеона до положението, въ което не може, и да иска, да бѫде *миренъ.* Работата се обърнала въ *лична сполука, лична придобивка.* Тази сполука изникнала отъ войната и само отъ нея зависелъ живота и подрържката ѝ. Да се спре, за него значело да загине. Истинската неприятелка на Франция оставала непобѣдена и силна. Англия била недостѫпна за сухопѫтната Наполеонова войска. Не оставало друго, освѣнъ да се затворятъ европейскитѣ морета за нейната търговия. А това можело да стане само тогава, когато всичкитѣ европейскитѣ държави послушатъ Наполеона и затворятъ за англичанитѣ пристанищата си. Ала всичкитѣ не искали да слушатъ, ето причина за нова война. Сега редътъ билъ за Прусия; войната се захванала първо съ нея, отсетнѣ се обърнала и въ война съ Русия.

Прусия била първата велика европейска държава, която влизала въ спогодба съ революционна Франция за земи. Нейното съперничество съ Австрия я карало да обръща очитѣ си повече къмъ Висла, отколкото къмъ Рейнъ. Тя гледала да глътне по-голѣмо парче при дѣлежа на Полша, затова въ третата коалиция тя не зела участие, защото не се бояла толкова отъ Наполеона, колкото отъ Австрия и Русия. А отъ друга страна Наполеонъ загатвалъ, не щѣлъ да ѝ даде Хановеръ и щѣлъ да спомогне да се образува отъ Саксония, Хесенъ-Каселъ, Мекленбургъ, Олдембургъ, Холщиния, Ханзейскитѣ градове и пр. особена, *втора сѣверо-германска конфедерация*, както Рейнската, дори нова „империя“, която щѣла да се присъедини къмъ Прусия. Обаче, Наполеонъ не одържалъ думата си и не сбжднал изказаната отъ него идея за сѣверо-германска конфедерация. Подиръ Пресбургския миръ, когато той уреждалъ Рейнската конфедерация, нищо не казалъ за сѣверо-германската чрѣзъ която Прусия мечтала, че ще може да глътне много дребни сѣверни владовища. Нѣщо повече, Бонапартъ поржчалъ на дипломатитѣ си да побъркатъ съставянето на въпросната конфедерация. Освѣнъ за това, Прусия се разсърдила още за нѣколко нѣща: 1-о за дѣто Наполеонъ по единъ прикритъ начинъ присъединилъ Холандия къмъ Франция, 2-о за дѣто той отстжпилъ за нѣкакви прѣговори на английския краль обѣщания по-рано на Прусия Хановеръ и 3-о за дѣто се отнасялъ много надмѣнно и обидно за Пруския дворъ.

Военната партия въ Прусия взела врьхъ. Тогава Прускиятъ краль Фридрихъ Вилхелмъ III подалъ ултиматумъ до Наполеона: а) да изпразднн южна Германия отъ френскитѣ войски, б) да се съгласи да се образува сѣверна конфедерация и в) да се разрѣшатъ другитѣ спорни въпроси между Прусия и Франция. Разбира се, Наполеонъ отхвърлилъ ултиматума и войната избухнала.

Прусия се била съюзила (коализирала) 1-о съ Англия—душата на всички коалиции, 2-о съ Шведския кралъ Густавъ IV, който не признавалъ императорската титла на „генералъ Бонапарта", понеже сабята му, а не Божията милость го направила господарь; 3-о съ царь Александра I, който не билъ доволенъ, дѣто Наполеонъ свързалъ съюзъ съ Турция. Ала Бонапартъ прѣварилъ коалицията съ бързия си походъ и съ силнитѣ си удари.

Край на четвъртата коалиция и Тилзитски миръ. Безъ да му мисли много, той се затекълъ съ войската си въ Саксония, която дѣйствувала съ коалицията, и оттамъ въ Прусия. Съ редъ побѣди, особено при *Иена* (окт. 1806 г.), *Ауерщедтъ*, той разпръсвалъ или вземалъ въ плѣнъ, дѣто срѣшнѣлъ на пѫтя си, цѣли пруски отреди, прѣвзелъ редъ крѣпости, доклѣ най-сетнѣ въ 15 дни влѣзалъ на чело на войската си *въ Берлинъ* (27 окт). Тука побѣдительтъ влѣзълъ въ гробницата на Фридриха Велики; погледалъ, погледалъ, па му зелъ сабята съ думитѣ „това е за мене". Всичкитѣ укрѣпени мѣста и градове па́дали едни подиръ други въ Наполеонови рѫцѣ. Отъ Берлинъ Наполеонъ потеглилъ да гони избѣгалия пруски краль къмъ *Кенигсбергъ*. На помощь на Прусия дошла Русия. Наполеонъ издалъ прокламация къмъ поляцитѣ, като ги приканилъ да възстанатъ за своята независимость. Тази покана особено произвела своето дѣйствие, когато Наполеонъ на 2 януари 1807 г. влѣзълъ въ Варшава. Отъ тукъ подиръ цѣлъ редъ страшни битки и славни побѣди надъ нѣмцитѣ и руситѣ, Наполеонъ прѣвзелъ послѣдната позиция наруситѣ — Кенигсбергъ и започналъ да заплашва руската граница. Фридрихъ-Вилхелмъ побѣгналъ, та се скрилъ чакъ въ последното остро жгълче на своята тржвна — градецътъ *Мемелъ* *). Рускиятъ царь Александръ I, ядосанъ на Англия, която много обѣщавала, а нищо не извършила, и на Австрия зарадъ мируването и́, видѣлъ, че не може да излѣзе на глава съ Наполеона, та рѣшилъ да свърже миръ съ него въ *Тилзитъ* (7—9 юли 1807), за което и станала лична срѣща на двамата императори въ единъ павилионъ посрѣдъ рѣката Нѣманъ.

Сетнини отъ четвъртата коалиция. — Тази коалиция направила Наполеона господарь на цѣла западна и срѣдня Европа. *Тилзитскиятъ миръ е най-високата точка на Наполеоновото величие и можжество въ Европа.* Френскиятъ кракъ само въ Русия не билъ стжпалъ още, та затова между Александра и Наполеона можали да се водятъ прѣговори на еднаква нога. Прускиятъ краль не билъ допуснатъ да присжтствува на срѣщата. Той гледалъ на конь отъ брѣга, когато двамата императори кроили и разкроявали държавата му. Наполеонъ искалъ да се раздѣли и разчешити съвсѣмъ пруската държава. Обаче, молбата на Александра, който направилъ съюзъ съ побѣдителя по братски да раздѣлятъ Европа, спасила Прусия отъ загинване. На кжсо, сетнинитѣ отъ четвъртата коалиция могатъ да се изкажатъ въ слѣднитѣ точки:

1. **Прѣустрояване на държави.**—а) За Фридриха-Вилхелма оставили само стара Прусия: Померания, Бранденбургъ и Силезия.

б) Образувало се Варшавско княжество, подчинено подъ властьта на саксонския краль.

в) Данцигъ съ своя окржгъ билъ обърнатъ въ република.

---

*) Гледай картата.

г) Прускитѣ земи между Рейнъ и Елба, съединени съ Хесенъ, Брауншвейгъ и южния Хановеръ образували Вестфалско кралство, на чело на което билъ туренъ Наполеонова братъ Иеронимъ. Това кралство се присъединило къмъ Рейнската конфедерация.

д) Саксония била простена отъ Наполеона, ала затова пъкъ трѣбвало да се присъедини заедно съ другитѣ княжества (Мекленбургъ, Олденмбургъ и Тюрингия) пакъ къмъ Рейнската конфедерация.

На много мѣста се *въвели френски наредби, плодъ на революцията и организаторската дѣйность на Наполеона.* Нѣкои били натоварени съ голѣмъ данъкъ (контрибуция) за войната, а други и съ данъкъ и съ задължение да даватъ извѣстно количество войска.

2. Френско-руски съюзъ. — Подѣлба на Европа. — По тилзитския миръ и сетнѣ по особена спогодба въ Ерфуртъ (окт. 1808) Александъръ и Наполеонъ се спогодили да раздѣлятъ помежду си цѣла Европа. Подъ разпоредбата и влиянието на Наполеона минавалъ цѣлия континентъ на западна Европа: Португалия, Испания, Швеция, Дания срѣдноевропейскитѣ конфедерации, Италия и часть отъ островитѣ на Срѣдиземно море. Подъ влиянието и разпоредбата на Александра оставала цѣла източна Европа: часть отъ Полша, Финландия и заддунавскитѣ княжества. Наполеонъ и Александъръ се съгласили да раздѣлятъ по-голѣмата часть отъ турската държава. Русия щѣла да получи Бесарабия, Малдава, Влашко и България до Балкана, а Франция — Истрия, Далмация, Албания, Тесалия, Морея и Критъ. На Австрия тъкмѣли да оставятъ Босна и една часть отъ Сърбия. Тракия, Одринско, Цариградъ съ Малоазиятскитѣ вилаети оставали за Султана, понеже не могли да се споразумѣятъ, кой да ги земе. Наполеонъ по никой начинъ не искалъ да ги отстжпи на Александра, понеже знаялъ всесвѣтското значение на Цариградъ. Какви народи и въ какво болшинство населявали Балканския полуостровъ, никой не знаялъ. Съ общи думи било казано „да отърватъ отъ игото и тиранията на турцитѣ“ всички области, съ изключение на Тракия и Цариградъ“. Наполеонъ веднага заповѣдалъ на своя управитель въ *Далмация*, която по пресбургския миръ минавала къмъ Франция, да изслѣдва турскитѣ земи въ военно отношение. Френски офицери ходили да разглеждатъ Босна и Херцеговина; нѣкои достигнали до Албания и Македония. Тѣзи офицери за пръвъ пжть снели на казанитѣ земи карти съ означение истинското имъ положение. За зла врага, Наполеонъ не одържалъ и тука плана си. Намѣсто да дойде въ Турция, която навѣрно щѣлъ да разчлени и прѣустрои по образеца на запацнитѣ държави, което щѣло да има грамадно значение за развитието на Балканския полуостровъ, той отишълъ да си бие главата въ трънето, въ кала, въ снѣговетѣ и въ буритѣ изъ Русия.

Глава VII.

Борба на Наполеона съ народитѣ.

Континентална блокада. — Френско-рускиятъ съюзъ въ Тилзитъ, както видѣхме, подчинилъ европейския континентъ на двама господари — *френския цезарь* и *руския царъ*. *Моретата, обаче, оставали на Англия.* Послѣднето Наполеонъ не можалъ да търпи; най-лошиятъ, най-богатиятъ и най-упоритиятъ вѣковенъ врагъ на Франция оставалъ още непобѣденъ. Той отколѣ ималъ планъ да съсипе Англия чрѣзъ индустриална и финансова борба, щомъ не можалъ да дѣйствува срѣщу нея прѣко съ войската си. Поради това, като увеличавалъ територията на Франция Наполеонъ гледалъ да уголѣмява и брѣговата линия, върху която трѣбвало да наложи волята си. Планътъ на императора можалъ да сполучи само тогава, когато двамата владѣтели на Еврода се съгласятъ да затворятъ всичкитѣ европейски пристанища за английската търговия. Наполеонъ искалъ просто да спре вноса въ Европа за *всички* английски стоки. Докато билъ още въ Берлинъ (21 ноемвр. 1806) той издалъ указъ, съ който забранявалъ да се приематъ въ повечето европейски пристанища английски стоки и търговски кораби. Това забранение, разширено по-послѣ, се нарича въ историята **континентална блокада.**

Захванала се тогава една страшна икономикостопанска война, която причинила ужасна криза въ търговското тържище и възбудила всички народи противъ Наполеона.

Отъ една страна Наполеонъ обявилъ въ блокада английскитѣ острови и колонии, отъ които нито единъ английски корабъ не можалъ да спре въ кое и да било европейско пристанище, да стоваря или товари стока; нито пъкъ единъ европейски корабъ можалъ да се спира въ Англия и колониитѣ ѝ; всѣки такъвъ корабъ, щомъ се хване, ще бѫде конфискуванъ и стоката продадена въ полза на Франция. Отъ своя страна, Англия обявила, че *блокира евроиейскитѣ пристанища*, въ които не се пущатъ нейни кораби, и забранява на континенталнитѣ държави да търгуватъ помежду си по море другояче, освѣнъ да минуватъ корабитѣ имъ прѣзъ Англия. Всѣки корабъ, който се хване, че отива въ пристанище, забранено за английскитѣ кораби, безъ да е минало прѣзъ английско пристанище, ще бѫде хващанъ и конфискуванъ въ полза на Англия.

Съ своята блокада Наполеонъ се надѣвалъ да съсипе Англия, като спре продажбата на нейната манифактурна стока, нейнитѣ и колониалнитѣ ѝ минни и други произведения, и като попрѣчи да си доставя тя храна и дърва, отъ които имала голѣма нужда.

Мѫчноприложимость на континенталната блокада.— Планътъ да се затворятъ херметично за Англия всичкитѣ чужди пристанища билъ, отистина, грандиозенъ по своитѣ размѣри. Обаче, този планъ нѣмалъ условията да бѫде точно приложенъ и изпълненъ. Спирането на търговията съ Англия разсипвало всичкитѣ жители въ Европа. Поради революционнитѣ войни въ Франция, всички народи въ Европа били привикнали да получаватъ отъ Англия платове, желѣзо и колониални стоки: кафе, чай, захарь (тогава знаяли да правятъ захарь само отъ тръстика)! Щомъ се забранили английскитѣ произведения, жителитѣ веднага дигнали глъчъ, защото не можали да минатъ безъ тѣхъ. Търговцитѣ, особено въ Холандия и ханзейскитѣ градове (Бременъ, Хамбургъ и пр.), които живѣяли отъ търговия, сега били осѫдени да се разорятъ напълно. Сѫщото било и съ търговцитѣ по всичкитѣ европейски пристанища. Тука се крие основната причина да не може да се приложи точно континенталната блокада. Повечето отъ васалнитѣ и съюзнитѣ на Франция държави не сѫ имали еднакви съ Наполеона интереси да се съсипе Англия. Затова тайно, съ контрабанда и подъ разни хитрувания, търгували съ Англия въпрѣки забраната въ онѣзи мѣста, дѣто имало френски чиновници, а дѣто такива нѣмало, контрабандата ставала явно, лесно и то съ помощьта на самитѣ чиновници, които не смѣтали, че сѫ задължени да жертвуватъ интереситѣ и благосъстоянието на своитѣ сънародници заради Наполеоновата политика.

Икономически сетнини отъ континенталната блокада. — Прѣзъ 1807 год. континенталната блокада горѣ-долу се подържала успѣшно, ала отъ нея бързо се появила търговска и народостопанска криза, понеже всички потрѣбни нѣща били спъвани отъ забраната и конфискуването. Голѣма неволя се усѣтила въ всички държави. Английскитѣ фабриканти, като не намирали пазаръ за стокитѣ си, били принудени да разпуснатъ своитѣ работници или да ги натрупатъ въ търговскитѣ магазини, дѣто тѣ не изваждали никаква прѣхрана. Сиромашията се увеличила, купове праздни работници кръстосвали страната гладни и въ яда си чупили становетѣ на фабрикитѣ. При все това Англия била доста богата, та съ помощи и други срѣдства, могла да прѣкара кризата и безъ катастрофа да дочака края на блокадата

Не така, обаче, стояла работата въ континента. Тука всичко се влошило. Хората не можали да поминатъ безъ нѣкои английски стоки, а най вече отъ колониалнитѣ. Захарьта, кафето и чая достигнали до такава цѣна, че бая заможни фамилии трѣбвало да се откажатъ отъ тѣхното употрѣбение. Най-много страдали сѣверогерманскитѣ градове. Въ Франция липсата на английскитѣ произведения накарало индустриалцитѣ да зематъ да обработватъ такива и да ги продаватъ на потрѣбителитѣ, Издигнали се прѣдачници, станове за ленъ и памукъ, желѣзарници за желѣзни и стоманени издѣлия. За да замѣстятъ тръстиковата захарь измислили да правятъ захаръ отъ цвѣкло. Френската индустрия, съсипана прѣзъ революцията, започнала да се събужда. Блокадата, като отстранявала английскитѣ стоки, дѣйствувала покровително върху френскитѣ произведения. Другитѣ държави, подчинени на блокадата, забѣлѣзвали напрѣдъка на френската индустрия, та още повече се възмущавали, че този напрѣдъкъ се изкупувалъ съ тѣхното опропастяване. Ето защо нѣкои се отказали отъ блокадата, което докарало Наполеона да иде да ги подчинява съ оржжие въ ржка.

Политически сетнини отъ блокадата. — До блокадата Наполеонъ се борилъ съ господаритѣ въ Европа. Народитѣ не земали никакво участие въ тѣзи борби. Наопаки, често тѣ се отнасяли добрѣ съ френцитѣ, които имъ донасяли граждански права и свободи. Щомъ, обаче, се посегнало чрѣзъ блокадата върху материалнитѣ имъ интереси, върху тѣхния поминъкъ, работата се измѣнила веднага. Дотогава още старитѣ държавни начала прѣобладавали въ вѫтрѣшнитѣ и външнитѣ наредби на континенталнитѣ държави извънъ Франция. Народитѣ не съчувсвували на кралетѣ, които отваряли война и вързвали миръ споредъ своитѣ лични интереси и споредъ прѣданията на старата правителствена наредба. При таквизи условия на Наполеона, опрѣнъ на обединения френски народъ, не било мѫчно да надвива кралетѣ. Подиръ 1807 год., когато чрѣзъ блокадата били потиснати интереситѣ на народитѣ; когато Наполеонъ поискалъ да имъ наложи, съ що да се обличатъ, какво да ядатъ, съ какво и какъ да търгуватъ, работата се измѣнила. Вмѣсто кралетѣ *излѣзли народитѣ*. Прѣдъ силата на народитѣ никой не може да устои. Его основната причина за падането на Наполеона. „Гениятъ“ на войната и администрацията малко разбиралъ отъ законитѣ на народното стопанство, които винаги съставятъ основната двигателна сила противъ потисничеството и произвола.

Потиснатитѣ и огладнѣли отъ блокадата скоро зели да се питатъ, въ името на какво право Наполеонъ иска да си пожъртвуватъ интереситѣ зарадъ неговото цезарско честолюбие? Веднага изтъпилъ *принципа за народната неприкосновеность* и *народната честь* Па и самата революция бѣ обявила *война на кралетѣ, а миръ на народитѣ*; защо сега постѫпва обратно? Всемирното господство и блокадата подровили основата на Наполеоновата сила. И макаръ той още нѣколко години да се държалъ и борилъ съ противнитѣ си, сѫщественията елементъ на неговата мощь билъ вече изчезналъ. Докато по-рано Наполеонъ възбуждалъ радостьта на народитѣ, когато изпѫждалъ тѣхнитѣ феодални правителства, сега се забѣлѣзало обратното: правителствата и кралетѣ призовавать *народния елементъ* въ борба съ общия деспотъ. Орѫжието на революцията било обърнато срѣщу Франция. А въ сѫщото това врѣме Наполеонъ полека-лека се явилъ защитникъ на принципа отъ стария режимъ—да отива противъ интереситѣ на народитѣ, защото водѣлъ борба за *лично владичество*, а не за принципитѣ на революцията. До 1807 год. Наполеонъ се показвалъ извънъ Франция борецъ за демократията, а подиръ тази година той се явилъ като воененъ деспотъ, който изповѣдвалъ и подържалъ принципитѣ на кралетѣ отъ прѣди революцията.

Твърдото рѣшение на Наполеона да принуди цѣлия континентъ да изпълни волята му, сирѣчь да се не допусне нито въ едно пристанище английски корабъ, го подбудило да влѣзе въ жестока борба не само съ държавитѣ, ами и съ народитѣ, които силно страдали и теглили отъ блокадата. Той, наистина, и сега правилъ побѣди, ала вече врѣменни и безъ особно значение.

Войни за влияние и за подържка на блокадата.

1-о. **Война съ Португалия.** — Първата война за подържка на блокадата Наполеонъ ималъ съ Португалия. Тая държавица отказала да се подчини на континенталната блокада. Наполеонъ направилъ спогодба съ Испания, която дотогава минавала за френска съюзница, да си раздѣлятъ Португалия. Френската войска прѣминала прѣзъ Испания и прѣвзела Лисабонъ. Португалскиятъ кралъ избѣгалъ въ Бразилия, а държавицата му се подѣлила между Наполеона, испанскиятъ министръ Годои и тосканския кралъ.

2-о. **Война съ Испания.** — Подиръ Португалия дошла *Испания*. Докато френската войска още не била се оттеглила отъ Португалия и Испания, Наполеонъ изкусно се вмъкналъ въ кавгата между испанския кралъ Карла IV и негова синъ-наслѣдникъ Фердинандъ, та сполучилъ да ги принуди единъ подиръ другъ да се откажатъ отъ прѣстола въ негова полза. За испански краль билъ назначенъ Наполеонова братъ Иосифъ, който оставилъ Неаполъ и дошълъ тукъ. Ала испанцитѣ не могли да прѣтърпятъ това нѣщо. Толкова годишенъ народъ и съ такова славно политическо минало, тѣ не можали нито за единъ мигъ да си помислятъ, че *чужденецъ ще ги управлява*. Едно общо възстание тутакси избухнало. Англия извадила войска на Португалския брѣгъ, та съ пари и подбутване подигнала и португалцитѣ срѣщу френцитѣ.

По този начинъ търговскиятъ антагонизмъ между Англия и Франция се свързалъ съ стопанскитѣ интереси и народния антагонизмъ въ Испания и Португалия. Испанското и португалско възстание е *първото народно движение* противъ деспотизма на Наполеона.

Цѣлокупниятъ испански народъ: свещеници, калугери, граждани, селяни, благородни и прости, бѣдни и богати, въ колиби, села и градове, се подигналъ като единъ човѣкъ и на нѣколко мѣста принудилъ френската войска да капитулира. Наполеонъ, стреснатъ отъ успѣха на възстанието, прѣзъ зимата 1808—1809 год. самъ отишълъ въ Испания, разпръсналъ недисциплиниранитѣ и разкъсани възстанически дружини, заелъ Мадритъ и обявилъ, че той иде тука „*да възроди Испания*“. Тука той поискалъ да въведе реформитѣ, които революцията дала на Франция. Така, той издалъ заповѣдь, да се намали числото на калугеритѣ, да се зематъ излишнитѣ доходи отъ монастиритѣ за издръжка на свещеницитѣ, да се унищожи страшната инквизиция, противъ която протестиралъ вѣкътъ; да се остави на свещеницитѣ да вършатъ само треби и служби, а не да сѫдятъ гражданитѣ; да се отнематъ много отъ правата отъ привилегированитѣ; да се унищожатъ феодалнитѣ права; да се въведе гражданска и стопанска равноправность; да се въведе еднакво правосѫдие и пр.

Тѣзи реформи, обаче, не успокоили народътъ. Тѣ се желаяли само отъ една малка часть просвѣтени испанци. Простиятъ народъ не ги разбиралъ. Населението мразило и гонило всичко, направено отъ чужденеца. Щомъ туко излѣзълъ Наполеонъ, възстанието въ цѣлата страна се започнало отново. Англичанитѣ насърдчавали и поддържали бунтовницитѣ. Споредъ това, испанската война, започната въ 1808 г., се свършила чакъ подиръ падането на Наполеона, когато се признала независимостьта на държавата.

3-о. **Война съ Австрия. — Пета коалиция (1809).** — — Докато Наполеонъ билъ още въ Мадритъ и нареждалъ испанската и португалска държава, Англия, натисната отъ Наполеоновитѣ войски у брѣговетѣ на сѫщитѣ държави, побързала да подкладе и образува въ централна Европа *пета коалиция* срѣщу Франция. Австрия се присъединила къмъ Англия и дигнала оржжието. Стопанисването на Наполеона въ Италия и въ Германия, възстанието въ Испания и пр. извадило Австрия отъ търпѣние. Тя особно завиждала на френцитѣ за направенитѣ успѣхи и съ страхъ гледала на бѫдещето Тя поискала да се яви като *освободителка на Германия*, въ която забѣлѣзала, че се явило едно доста силно движение срѣщу френското владичество. Материялъ за *народно движение* дали университетитѣ.

Прѣзъ пролѣтьта Австрия изеднашъ изпратила три армии: една въ Италия, друга въ Бавария и третя въ Варшава. Щомъ чулъ за това движение на австрийскитѣ войски, Наполеонъ отъ западъ (Мадритъ) веднага се затекълъ къмъ изтокъ (Австрия). „Ида съ бързината на свѣткавицата“, казалъ той въ прокламацията си. Подпомогнатъ съ войскитѣ на рейнската конфедерация, Наполеонъ потеглилъ по Дунава и въ 5 дни разпръсналъ австрийската войска, която отивала въ Бавария. Гонейки прѣдъ себе си австрийцитѣ, той потеглилъ право за Виена, дѣто и влѣзълъ на 13 май.

Край на пета коалиция и Виенски миръ. — Хабсбурската монархия била почти на проваляване: Маджаритѣ се готвили съ особна прокламация да си възвърнатъ старата самостоятелность и да си изберат новъ краль. Наполеонъ излѣзълъ отъ Виена, прѣминалъ Дунава и при *Ваграмъ* съвършенно разбилъ австрийцитѣ. Австрия нѣмало що да прави и подписала въ *Виена* (въ Шенбрюнъ — близо при Виена) миръ (14 окт 1809 г.). Австрия страшно била наказана за тази война. Наполеонъ ѝ отнелъ: 1-о Залцбургъ и нѣкои съсѣдни земи въ полза на Бавария, 2-о Западна Галиция и часть отъ източната съ Краковъ въ полза на Варшавското княжество и на Русия и 3-о земитѣ на юго-западъ (часть отъ Каринтия, Крайна, Триестъ, Хърватско и т. н.), които ведно съ Далмация, Истрия и Рагуза образували отдѣлна провинция, *Илирия*, подъ прѣката власть на Наполеона. Австрия между другото била се задължила да приеме континенталната блокада.

4-о **Борба съ папата и отмѣна на свѣтската му власть.** — Още по-рано, докато се борилъ Наполеонъ съ Испания и Португалия, той трѣбвало да се бори и съ папата. Пий VII отказалъ да затвори за английскитѣ кораби пристанищата на своитѣ земи и да свърже съ Франция отбранителенъ и нападателенъ съюзъ. Упорството на папата принудило Наполеона да поиска да се направятъ такива реформи, които обезглавяли самото папство. Така, той поискалъ отъ папата: 1-о да даде особенъ патриархъ на Франция, 2-о да приеме френския кодексъ, 3-о да даде свобода на всички вѣроизповѣдания въ черковнитѣ области, 4-о да унищожи много отъ монастиритѣ и 5-о да разрѣши на свещеницитѣ да се женятъ. Папата упорно мълчалъ. Тогава Наполеонъ присъединилъ папскитѣ земи къмъ Италийското кралство. Цѣлото духовенство кипнало и оттука се подкачило и *религиозно движение* противъ Наполеона, както се било подкачило и народно по другитѣ мѣста.

Когато Наполеонъ билъ въ Виена (Шенбрюнъ), май 1809 г., за да накаже негово светѣйшество, който държалъ съ коалицията, съ указъ обявилъ, *че се отмѣнява свѣтската властъ на папата*. Послѣдниятъ билъ дигнатъ отъ Римъ и заведенъ въ Франция. Кардиналитѣ били пратени на заточение по разни градове. Черковнитѣ области били присъединени къмъ Франция, а Римъ билъ обявенъ за свобеденъ градъ на империята. Ни протеститѣ, ни заплашванията и клетвитѣ на папата помогнали нѣщо.

5-о Борба съ народнитѣ възстания въ Германия. — Петата коалицията срѣщу Наполеона възбудила у нѣкои германски земи и градове надеждата да се освободятъ отъ френското владичество, което вече имъ дотегнало. Втори подиръ испанцитѣ, се подигнали, планинскитѣ *тиролци*, които не били благодарни отъ присъединението имъ по пресбургския миръ къмъ Бавария. Наполеонъ, обаче, ги смирилъ и разпокъсалъ земята имъ (Тиролъ) на три части между Бавария, Илирия и Италийското кралство. И въ другитѣ части на Германия се появило народно незадоволство, ала виенскиятъ миръ турилъ точка на всѣка надежда за особождение. Недоволството, обаче, продължавало тайно да расте и органично да се развива.

6-о **Грабежъ на околни държави.** — Подиръ Австрия и папата Наполеонъ се обърналъ къмъ сѣвернитѣ държави. Холандия се управлявала отъ негава братъ Людовика. Бѣдствието на населението накарало послѣдния да се загрижи да намали злинитѣ отъ континенталната блокада. Наполеонъ му напомнилъ, че интереситѣ на императора стоятъ по-горѣ отъ интереситѣ на Холандия. Обиденъ, Людовикъ си далъ оставката, а Наполеонъ безъ забикалки право присъединилъ държавата му къмъ империята. Ханзейскитѣ градове, Хамбургъ, Бременъ, Любекъ, великото княжество Олденбургъ, Хановеръ, часть отъ Вестфалия постигнало сжщото, както и Холандия. Швейцарскиятъ кантонъ Валисъ билъ сжщо присжединенъ къмъ Франция, понеже билъ пжть за Италия. Тиролъ билъ отнетъ отъ Бавария и присъединенъ къмъ Италийското кралство, понеже образувалъ пжть за Илирийскитѣ провинции.

7-о. **Война съ Швеция и Дания.** — Швеция дълго оставала незакачена. Подиръ Тилзитския миръ тя трѣбвало да се бори съ френцитѣ зарадъ континенталната блокада и руситѣ, които отивали да ѝ отнематъ Финландия. Тя по нѣкой начинъ не искала да се подчини на континенталната блокада, защото трѣбвало да посегне върху своята вносна и износна търговия. Русия я натиснала, та ѝ отнела Финландия. Въ Стокхолмъ се образувало съзаклятие, Густава IV билъ изпжденъ и избранъ другъ краль, който билъ принуденъ отъ френскитѣ войски да приеме континенталната блокада.

Дания гледала да бжде неутрална, ала и Англия и Франция искали да я иматъ на своята страна. Отъ нѣмай-кждѣ тя отишла къмъ френска страна като се подчинила на Наполеоновото влияние. Разсърдена, Англия заела Зундъ, бомбардирала Копенхагенъ, завладѣла о. *Хелголантъ* и другитѣ колонии на Дания.

Пълно Наполеоново могѫщество.—Подиръ всички тѣзи войни и грабежи въ началото на 1812 год. Наполеоновата империя вече била достигнала най-крайнитѣ прѣдѣли на своето развитие. Тя имала 130 департамента и брояла 45 милиона жители. Това широко разпространение било плодъ отъ побѣдитѣ на революцията и на империята. Къмъ границитѣ отъ 1789 год. били послѣдовно прѣко присъединени Белгия, Холандия, лѣвиятъ брѣгъ на Рейнъ, градоветѣ Женева, Базелското епископство, Савоя, Ница, Пиемонтъ, Пармъ, Генуа, Тоскана, Илирийската область, черковитѣ области около Римъ, Валисъ, Олденмбургъ, части отъ Хановеръ и Вестфалия и Ханзейскитѣ градове.

Освѣнъ това Наполеонъ билъ сюзеренъ: 1-о на Италийското кралство съ столица Миланъ; 2 о на Швейцария; 3 о на Рейнската конфедерация (тука влизали: Бавария, Вюртембергъ, Саксония и Вестфалия, Франкфуртъ, Баденъ, Бергъ, Дармщатъ, Вюрцбургъ и пр.); 4-о на Неаполитанското кралство (на което краль билъ Наполеонова зеть Мюратъ); 5 о на Испания, дѣто билъ краль Иосифъ Бонапартъ;

Подъ неговото влияние сѫ се намирали и всички други държави, които съ сила или доброволно били приели *континенталната блокада*, като Русия и Прусия подиръ Тилзитъ, Австрия подиръ Ваграмъ, а сѫщо и Дания, Швеция и Турция.

Само една държава останала да не се подчини на Наполеоновата воля; тя била *Англия*. Такава власть никой смъртенъ още не е достигалъ.

Глава VIII.

Падане на Наполеона

Война съ Русия. — Континенталната блокада, за която Наполеонъ водилъ толкова борби съ Португалия, Испания, Австрия, папата и държавитѣ около Сѣверно море, докарана най-сетнѣ сблъскване между Франция и Русия. Относкитѣ между Наполеона и Русия и така били натегнати. Александъръ никакъ не билъ доволенъ, за дѣто Наполеонъ тъй своеволно се разпореждалъ съ европейскитѣ държави. Той се убѣдилъ, че френскиятъ императоръ за достигане на своята политика и за удовлетворение на своето цезарско честолюбие не искалъ и да знае за интереситѣ на Русия. Съ цѣль да надгледва и пази сѣверо-германската брѣгова линия Наполеонъ, както казахме, присвоилъ Олденбургъ, дѣто управлявалъ зетьтъ на Александра. Промѣната на династията въ Швеция и присъединението на Галиция къмъ Варшавското княжество показвали, че Наполеонъ гледа да усили държавитѣ, които били погранични на Русия съ намѣрение да служатъ за първа опора противъ нея.

Отъ друга страна, настоятелното искане на Наполеона отъ Русия да пази и поддържа строго неговата разорителна търговска политика увеличавало стопанската безредица въ руския народъ, който теглилъ много повече отъ блокадата, отколкото Франция. Настѫпила ужасна криза: 1-о книжната рубла паднала на $^3/_4$ отъ цѣната си, 2-о златото изчезнало, 3-о колониалнитѣ стоки страшно поскѫпнали, та станали недостѫпни. Тѣзи нѣща убѣдили руския императоръ, че прави прѣстѫпление противъ народа си, ако продължава да се подчинява на континенталната блокада.

Споредъ това, въ 1812 год. Русия нарушила тилзитската спогодба и съглашението отъ 1810 г., та се обявила за неутрална. Съ това тя развалила плана на Наполеона, понеже отворила своитѣ пристанища за английската стока.

Безъ никакво двоумѣние Наполеонъ отишълъ въ Дрезденъ, събралъ васалнитѣ си владѣтели, опрѣдѣлилъ броя на спомагателнитѣ войски отъ всѣка държава и потеглилъ за Русия, която едничка отъ континенталнитѣ държави оставала, непогазвана отъ негова кракъ. Отъ 600,000 душъ, които Наполеонъ повелъ, само 200,000 били френци, другитѣ били сбирщина отъ Германия, Италия, Полша, Швейцария, Холандия, Австрия, Прусия и малкитѣ държави въ зап. Европа.

„Начало на края“. — Нахлуванието на Наполеона въ Русия имало сѫдбоносно значение за императора и великата негова държава. Слѣдъ като достигналъ до Москва, Наполеонъ се убѣдилъ, че не ще може да направи нищо на Русия, та потеглилъ да се връща назадъ. Великата армия била принудена да пѫтува при най неблагоприятни условия: дъждове, бури, калове, развалени пѫтища, мразъ, гладъ и руска народна партизанска война. Наполеонъ оставилъ войската си и побързалъ да се върне въ Парижъ. Огкѫслеци отъ великата армия едвамъ се домъкнали назадъ до Нѣманъ. 243.600 трупа на френци и съюзници покрили безкрайнитѣ снѣжни степи на Русия.

„Това е началото на края“. извикалъ прѣдвидливиятъ Наполеоновъ министъръ Талейранъ, щомъ се научилъ за злополучната експедиция до Москва.

Събуждане на народитѣ. — „Началото на края“ наистина настѫпило, щомъ народитѣ видѣли, че Наполеонъ се върналъ омърлушенъ отъ Русия. Обаянието, вѣрата и страхътъ отъ Наполеона изгубили своята сила. Накипѣлата омраза въ търговци, аристократи, крале и народи избухнала. Задрѣмалитѣ народи, както и онѣзи, които не сѫ имали още ясно съзнание за себе си, сега се събудили и се подигнали.

Това събуждане на народитѣ, което станало причина да се освободи Европа отъ Франция, до голѣма степень е работа на самата Франция. Тя първа въ Европа прѣзъ революцията прокламира, че *всѣки народъ има право да живѣе независимо, свободно и да се управлява самъ, както разбира.* Въ името на този принципъ и въ името на териториалната цѣлость революцията отворила война *на монарситѣ, но не и на народитѣ.* Поради това, народитѣ ѝ съчувствували, подкрѣпяли я; съ явна и неудържима радость посрѣщали навсѣкждѣ френската войска. Дѣто стжпвалъ кракътъ на революционната войска, феодалната наредба, духовната власть, монархическитѣ начала и привилегиитѣ бивали събаряни и често се замѣствали по желанието на населението съ нови учрѣждения въ духа на революцията. Благодарение на нейното влияние сложната карта на Европа се упростила на много мѣста. Благодарение на нейния духъ разпокжсанитѣ по-рано народи се сливали и съединявали въ едно цѣло. Сетнѣ обаче, когато Наполеонъ потисналъ съ своята цезарска политика сжщитѣ народи, когато той имъ наложилъ управлението и волята си, когато по интересъ и капризъ той ги кжсалъ на всевъзможни дѣлове и ги мѣталъ ту къмъ една, ту къмъ друга страна безъ да държи смѣтка за чувствата имъ; когато натрапилъ деспотизма си върху поминъка и живота имъ, то се знае, че и чувствата, вѣрата и надеждитѣ на народитѣ се измѣнили. Послѣднитѣ видѣли, че първиятъ духъ на революцията, когато Франция се смѣтала за *освободителка* и *проповѣдница на нови идеи* сега е изчезналъ, та се е явила Франция *завоювателка и потисница*, а Наполеонъ се показалъ *тиранинъ* и „изчадие“, изродъ на революцията. Вмѣсто роби на своитѣ господари, народитѣ се видѣли роби нъ *чужденецъ*.

Ето какъ сѫщото начало, сѫщиятъ законъ, който издигналъ Франция, сега иде да я събори, да я повали, защото тя сама го прѣстѫпила.

Подигане въ Германия. — Испанцитѣ били дали вече първия примѣръ на сполучливо *народно възстание противъ чужденеца*. Тиролското възстание било потушено. Второ сполучливо народно съпротивление дала Русия. Тѣзи примѣри окуражили интелигенцията въ Германия. Революцията чрѣзъ пропагандата за единството на народитѣ и Наполеонъ чрѣзъ образуването на политическото единство въ Рейнската конфедерация сами помогнали на оня хаосъ отъ многобройни феодални, духовни и всевъзможни дребни земици и държавици да се съединятъ въ едно и да се почувствуватъ като *единъ народъ* (нация), който има общо отечество и свои интереси и който самъ трѣбва да се управлява. Тѣзи, обаче, появени чувства и идеи нѣмали още единъ общъ центъръ и едно силно рѫководство. Този центъръ и това рѫководство се намѣри въ Прусия.

Подигане въ Прусия. — Пруската държава, на която войската била разсипана и територията разпокѫсана въ Тилзитъ, не била съвсѣмъ изнемощена. Тя усѣтила нужда да се реорганизира и да си приготви нова армия за сваляне на чуждото иго. Сега, прускиятъ краль и неговитѣ министри, оцѣнили, че само *народътъ е непобѣдимъ*, а не събиранитѣ по старитѣ правила войски. Тѣ поискали прѣди всичко да окопитятъ и формиратъ *народътъ*, та сетнѣ отъ неговитѣ нѣдра да извадятъ *народната армия*. Това движение хармонирало и съ движението на образованитѣ пруски мѫже, съ интелигентнитѣ класове, съ желанията на студенти, професори, учители, поети и писатели, които изтъквали идеитѣ *за едно общо, велико германско (нѣмско) отечество.* Народното училище, срѣднитѣ школи и университетитѣ станали огнища за култивиране, развиване, заякчаване и усилване идеитѣ за единство, свобода и независимость на нѣмската нация. На чело на народното свѣстяване и движение се турили такива знаменити мѫже, философи и политици, като Щайнъ, Фихте и народния поетъ Койрнеръ.

Тъкмо въ това врѣме се показали изнуренитѣ, опадналитѣ и изнемощѣлитѣ кѫсове отъ великата Наполеонова армия, които кретайки се връщали опърпани, полуголи отъ Русия. Патриотическото германско чувство избухнало. Изеднашъ залитѣ въ университетитѣ се изпразнили. Прускиятъ краль, въвсползуванъ отъ народното негодование, пообѣщалъ, че щѣлъ слѣдъ освобождението да даде нѣкои правдини на народа. Това възбудило всеобщо въодушевение. Щомъ кральтъ въ началото на февр. 1813 год. обнародвалъ своя *апелъ къмъ народа*, единъ чуденъ отгласъ изгърмѣлъ по всички краища на страната. Ентусиазмъ обладалъ всичкитѣ класове, всичкитѣ възрасти: работници, фабриканти, търговци, чиновници, ученици, учители, професори, студенти, селяни, благородници и т. п.; всички тичали да влѣзатъ подъ знамената за *свобода* и *единство* на нѣмския народъ. Това сега движение и този ентусиазмъ на Прусия се слѣли въ едно съ чувствата и желанията на германскитѣ държави, малки и голѣми, отъ рейнската конфедерация.

Шеста коалиция — Между Прусия и Русия се сврзалъ съюзъ въ 1813 г. Къмъ тѣхъ се присъединила Швеция. Отъ друга страна Русия била се съюзила съ Англия. По този начинъ се образувала *шеста коалиция* противъ Франция. Австрия още оставала неутрална. Напалеонъ събралъ въ Парижъ нова войска отъ 300.000 души, къмъ която като се присъедина и народната гвардия, трѣбвало да достигне 500,000 души. Ала изглеждало, че крилѣтѣ на досегашния побѣдитель като да били подрѣзани. Той изгубилъ уважение и поцкрѣпа на сѣкждѣ. Не само чуждитѣнароди негодували и дигнали противъ него оржжие, ами дори и въ Франция почвата подъ краката му зела да се руши. На индустриалцитѣ, търговскитѣ класове и на земледѣлцитѣ безкрайната война вече дотегнала. Много лица, високопоставени, дори министритѣ, силно се смущавали отъ грандиознитѣ планове на императора, които отъ една страна изисквали безкрайни жертви и борби, а отъ друга — явно показвали, че нищо отъ създаденото нѣма да бжде трайно, понеже е свързано само съ живота и дѣйностьта на *една личность* Повечето отъ старитѣ и способни генерали кое измрѣли, кое се оттеглили. Революционната армия, създадена въ 1792 год. съ *всенародно опълчение* (levée en masse), била замѣстена съ млади войски, лишени отъ чудната издържливость на старитѣ ветерани, и съ чужди спомагателни корпуси, които нѣмали нищо общо съ националния духъ на старата армия. Наборитѣ прѣзъ 1812 и 1813 год. не само изтощили жизненитѣ сили на страната, ами и възбудили всеобщо негодувание.

Слѣдъ двѣтѣ нанесени отъ Наполеона побѣди надъРуситѣ и Руситѣ при Люценъ и Бауценъ, Австрия подиръ много хитрувания сжщо се присъединила къмъ коалицията. Прѣзъ октомври 1813 г. станала тридневна „битка на народитѣ“ при *Лайпцигъ* между Наполеона и съюзницитѣ. Въ най-важния моментъ спомагателнитѣ Наполеонови войски, състоящи отъ Баварци, Вюртембергци, Саксонци и пр. напуснали неговата страна и прѣминали къмъ коалицията. За първъ пжть Наполеонъ се видѣлъ побѣденъ и се оттеглилъ къмъ Франция, послѣдванъ отъ коалицията.

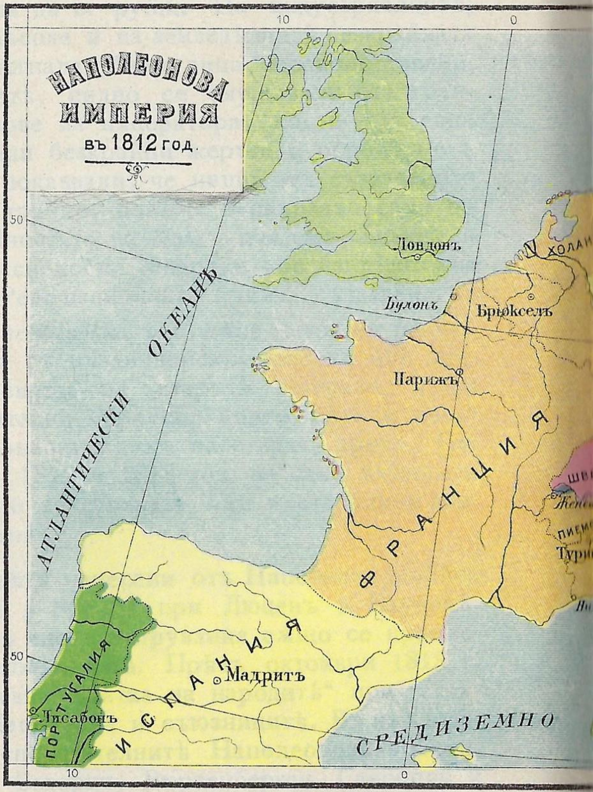
НАПОЛЕОНОВА ИМПЕРИЯ въ 1812 год.
10
0
50
50
10
0
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАНЪ
Лондонъ
Булонъ
Брюкселъ
ХОЛАН
Парижъ
ФРАНЦИЯ
ШВ
Женев
ПИЕМО
Турин
ИСПАНИЯ
Мадритъ
ПОРТУГАЛИЯ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕМНО
Мърк

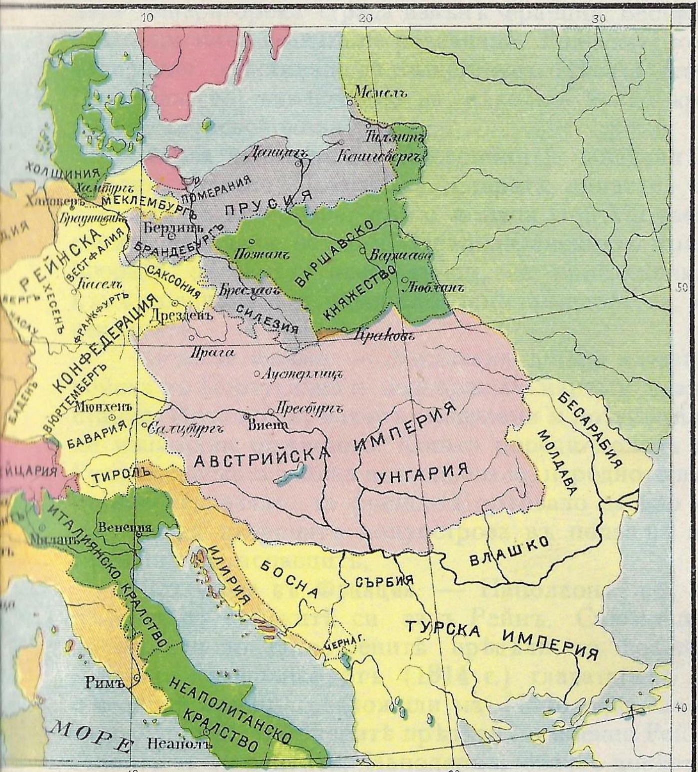
10
20
30
50
40
Мемелъ
Тилзитъ
Данцигъ
Кенигсбергъ
ХОЛЩИНИЯ
Хамбургъ
Хановеръ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПОМЕРАНИЯ
ПРУСИЯ
Брауншвайгъ
Берлинъ
БРАНДЕБУРГЪ
ВАРШАВСКО
КНЯЖЕСТВО
Позенъ
Варшава
Любланъ
РЕЙНСКА
ВЕСТФАЛИЯ
САКСОНИЯ
Каселъ
ХЕСЕНЪ
ФРАНКФУРТЪ
КОНФЕДЕРАЦИЯ
Дрезденъ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
Краковъ
Прага
Аустерлицъ
ВЮРТЕМБЕРГЪ
БАДЕНЪ
Мюнхенъ
БАВАРИЯ
Салцбургъ
Пресбургъ
Виена
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
БЕСАРАБИЯ
МОЛДАВА
ВЛАШКО
ШВЕЙЦАРИЯ
ТИРОЛЬ
Венеция
Миланъ
ИТАЛИЯНСКО КРАЛСТВО
ИЛИРИЯ
БОСНА
СЪРБИЯ
ЧЕРНАГ.
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
Римъ
НЕАПОЛИТАНСКО КРАЛСТВО
Неаполъ
МОРЕ

1:20.000.000.

КАРТОГРАФИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ, СОФИЯ.

Край на шестата коалиция въ Парижъ. — Наполеоновата звѣзда вече клюмнала къмъ заходъ. Загубитѣ послѣдвали бърже една подиръ друга.

Загуба на Германия. — Оттеглянето на Наполеона отъ Лайпцигъ имало за сетнина събарянето на цѣлата императорска сграда извънъ Франция. Вестфалското кралство веднага се разкапало. Рейнската конфедерация прѣстанала да сѫществува. Цѣлата стара Германия, съ изключение на нѣколко малки крѣпости, се освободила.

Загуба на Италия. — Австрийцитѣ навлѣзли въ Италия, завзели Ломбардия. Старата династия на Тоскана се завърнала, сѫщо и папа Пий VII заелъ своитѣ черковни области. Неаполитанскиятъ краль Мюратъ, да запази властьта си, се присъединилъ къмъ коалицията и отворилъ пристанищата на англичанитѣ.

Загуба на Испания. — Англичанитѣ били извадили войска въ Португалия и поддържали народното възстание. Испанцитѣ, макаръ надвивани и потушавани, не изпущали орѫжието. Когато поради похода въ Русия френската войска поотслабнала, народното възстание надделяло, та френцитѣ трѣбвало заедно съ Иосифа да напуснатъ полуострова въ полза на англичанитѣ и испанцитѣ.

Нахлуване въ Франция. — Наполеонъ се оттеглилъ съ войскитѣ си задъ Рейнъ. Съюзницитѣ достигнали до естественитѣ прѣдѣли на Франция. Събрани въ Франкфуртъ (1814 г.) главатаритѣ на съюзнитѣ армии прѣдложили на Наполеона да се задоволи съ естественитѣ прѣдѣли — именно Рейнъ, Алпитѣ и Пиренеитѣ. Наполеонъ, обаче, довѣренъ на своята „звѣзда“, на своя гений, не отговарялъ нищо, а продължавалъ да сьбира нова войска и да се приготовлява. Съюзницитѣ, подпомогнати отъ националнитѣ движения въ срѣдна Европа, на *нова година* 1815 год. прѣминали Рейнъ и потеглили за

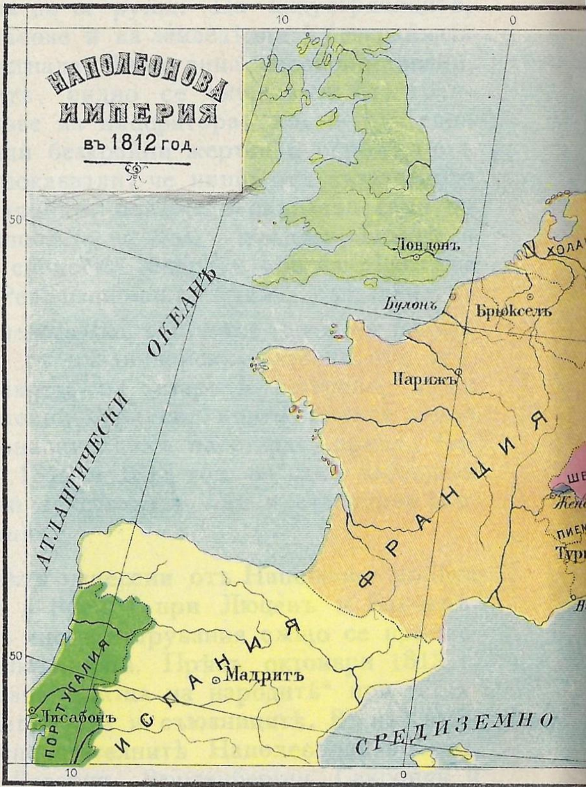
НАПОЛЕОНОВА
ИМПЕРИЯ
въ 1812 год.
10
0
50
50
10
0
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАНЪ
Лондонъ
ХОЛА
Булонъ
Брюксель
Парижъ
ФРАНЦИЯ
ШВ
Жене
ПИЕМ
Тур
ИСПАНИЯ
ПОРТУГАЛИЯ
Мадритъ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕМНО
Мѣрк

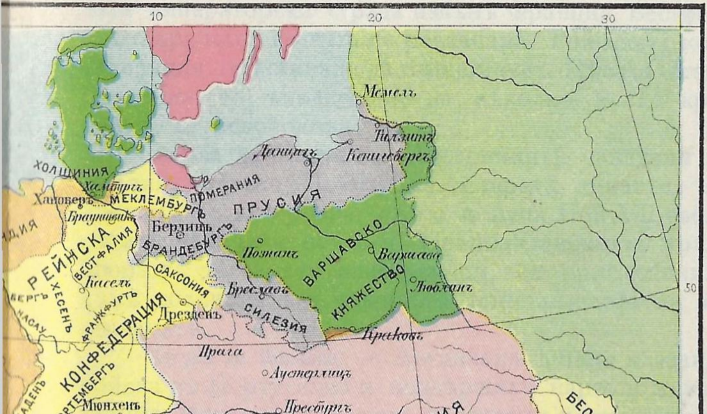
10
20
30
Мемелъ
Тилзитъ
Данцигъ
Кенигсбергъ
ХОЛЩИНИЯ
Хамбургъ
Хановеръ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПОМЕРАНИЯ
ПРУСИЯ
Брауншвигъ
Берлинъ
БРАНДЕБУРГЪ
ЛАНДИЯ
РЕЙНСКА
ВЕСТФАЛИЯ
Познанъ
ВАРШАВСКО
Варшава
КНЯЖЕСТВО
Люблинъ
САКСОНИЯ
Каселъ
ХЕСЕНЪ
БЕРГЪ
НАСАУ
ФРАНКФУРТЪ
Дрезденъ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
50
КОНФЕДЕРАЦИЯ
Краковъ
Прага
Аустерлицъ
БАДЕНЪ
ВЮРТЕМБЕРГЪ
Мюнхенъ
Пресбургъ
Виена
БЕСАРАБИЯ
МОЛДАВА
БАВАРИЯ
Салцбургъ
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
ЙЦАРИЯ
ТИРОЛЪ
ОНТЪ
ИТАЛИЯНСКО КРАЛСТВО
Венеция
Миланъ
ИЛИРИЯ
БОСНА
ВЛАШКО
СЪРБИЯ
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
ЧЕРНАГ.
Римъ
НЕАПОЛИТАНСКО КРАЛСТВО
40
МОРЕ
Неаполъ
10
20

1:20.000.000. КАРТОГРАФИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ, СОФИЯ.

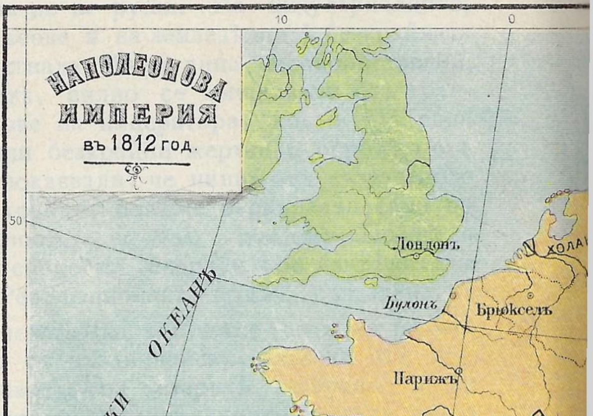
НАПОЛЕОНОВА
ИМПЕРИЯ
въ 1812 год.
10
0
50
Лондонъ
ХОЛАН
Булонъ
Брюкселъ
Парижъ
ФРАНЦИЯ
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАНЪ
ШВ
Жен
ПИЕМ
Тур
ИСПАНИЯ
ПОРТУГАЛИЯ
Мадритъ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕМНО
Мър

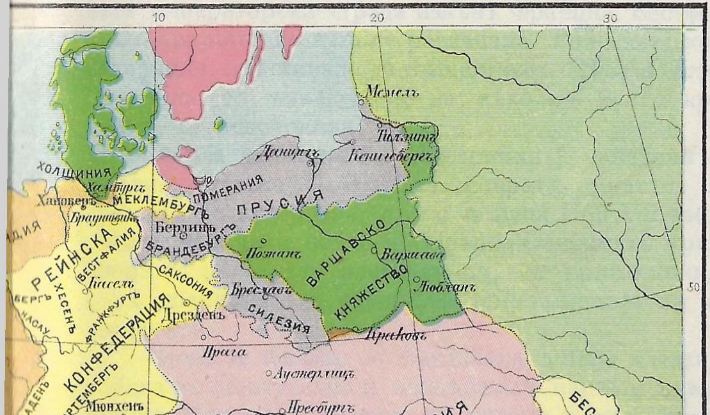
10
20
30
Мемелъ
Тилзитъ
Кенигсбергъ
Данцигъ
ХОЛЩИНИЯ
Хамбургъ
Хановеръ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПОМЕРАНИЯ
ПРУСИЯ
Брауншвайгъ
Берлинъ
БРАНДЕБУРГЪ
Познанъ
ВАРШАВСКО КНЯЖЕСТВО
Варшава
Люблинъ
РЕЙНСКА КОНФЕДЕРАЦИЯ
ВЕСТФАЛИЯ
Касель
БЕРГЪ
ХЕСЕНЪ
НАСАУ
ФРАНКФУРТЪ
САКСОНИЯ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
Дрезденъ
Краковъ
Прага
Аустерлицъ
Пресбургъ
Виена
БАДЕНЪ
ВЮРТЕМБЕРГЪ
Мюнхенъ
БАВАРИЯ
Салцбургъ
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
БЕСАРАБИЯ
МОЛДАВА
ЙЦАРИЯ
ТИРОЛЪ
ИТАЛИЯНСКО КРАЛСТВО
Венеция
Миланъ
ИЛИРИЯ
БОСНА
СЪРБИЯ
ВЛАШКО
ЧЕРНАГ.
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
Римъ
НЕАПОЛИТАНСКО КРАЛСТВО
Неаполъ
МОРЕ
50
40

ка 1:20.000.000.

КАРТОГРАФИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ, СОФИЯ.

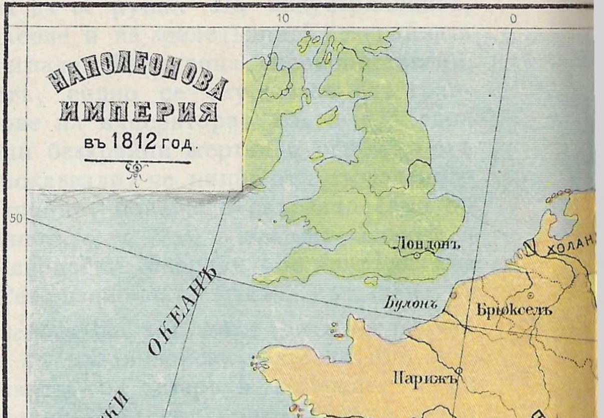
НАПОЛЕОНОВА
ИМПЕРИЯ
въ 1812 год.
10
0
50
50
10
0
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАНЪ
Лондонъ
Булонъ
Брюксель
ХОЛАН
Парижъ
ФРАНЦИЯ
ШВЕ
Женев
ПИЕМО
Турин
Ниц
ИСПАНИЯ
Мадритъ
ПОРТУГАЛИЯ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕМНО
Мѣрка

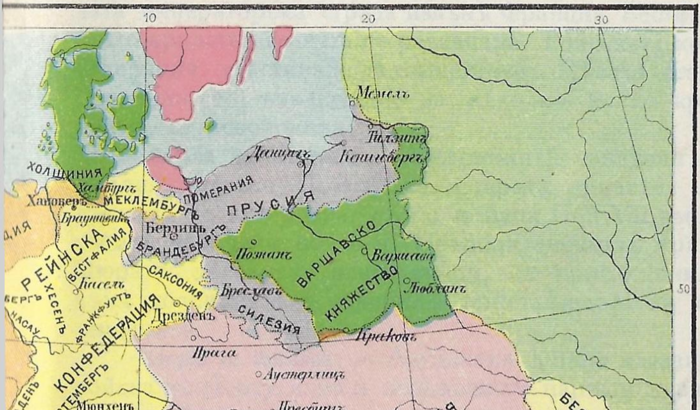
10
20
30
50
40
Мемелъ
Тилзитъ
Данцигъ
Кьонигсбергъ
ХОЛЩИНИЯ
Хамбургъ
Хановеръ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПОМЕРАНИЯ
ПРУСИЯ
Брауншвайгъ
Берлинъ
БРАНДЕБУРГЪ
Позенъ
ВАРШАВСКО КНЯЖЕСТВО
Варшава
Люблинъ
РЕЙНСКА КОНФЕДЕРАЦИЯ
ВЕСТФАЛИЯ
Касель
САКСОНИЯ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
Краковъ
ХЕСЕНЪ
ФРАНКФУРТЪ
НАСАУ
Дрезденъ
Прага
Аустерлицъ
БАДЕНЪ
ВЮРТЕМБЕРГЪ
Мюнхенъ
Пресбургъ
Виена
БАВАРИЯ
Салцбургъ
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
БЕСАРАБИЯ
МОЛДАВА
ЙЦАРИЯ
ТИРОЛЪ
ИТАЛИЯНСКО КРАЛСТВО
Венеция
Миланъ
ИЛИРИЯ
БОСНА
СЪРБИЯ
ВЛАШКО
ЧЕРНАГ.
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
Римъ
НЕАПОЛИТАНСКО КРАЛСТВО
МОРЕ
Неаполъ

1:20.000.000.

КАРТОГРАФИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ, СОФИЯ.

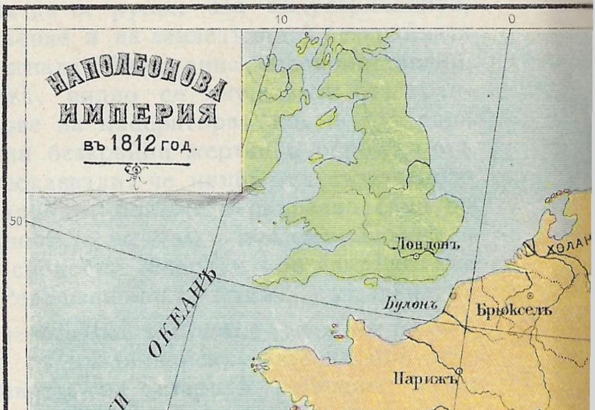
НАПОЛЕОНОВА
ИМПЕРИЯ
въ 1812 год.
10
0
50
Лондонъ
ХОЛАН
Булонъ
Брюкселъ
АТЛАНТИЧЕСКИ
ОКЕАНЪ
Парижъ
ФРАНЦИЯ
ШВ
Жене
ПИЕМ
Тури
ИСПАНИЯ
Мадритъ
ПОРТУГАЛИЯ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕМНО
50
10
0
Мѣр

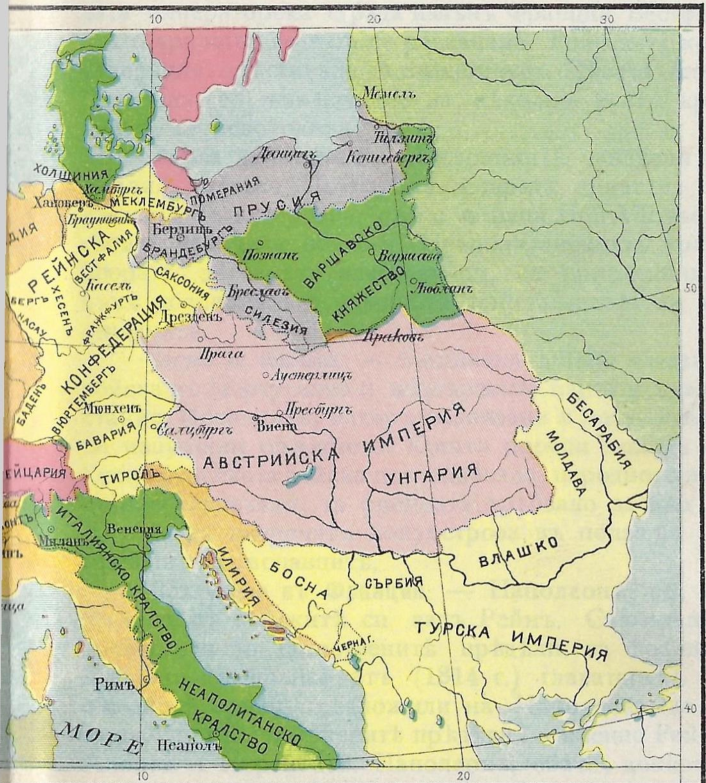
10
20
30
Мемелъ
Тилзитъ
Кенигсбергъ
Данцигъ
ХОЛШИНИЯ
Хамбургъ
Хановеръ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПОМЕРАНИЯ
ПРУСИЯ
Брауншвайгъ
Берлинъ
БРАНДЕБУРГЪ
Позенъ
ВАРШАВСКО КНЯЖЕСТВО
Варшава
Люблинъ
РЕЙНСКА КОНФЕДЕРАЦИЯ
ВЕСТФАЛИЯ
ХЕСЕНЪ
Каселъ
БЕРГЪ
НАСАУ
ФРАНКФУРТЪ
САКСОНИЯ
Дрезденъ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
Краковъ
Прага
Аустерлицъ
БАДЕНЪ
ВЮРТЕМБЕРГЪ
Мюнхенъ
БАВАРИЯ
Салцбургъ
Пресбургъ
Виена
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
БЕСАРАБИЯ
МОЛДАВА
ТИРОЛЪ
ИТАЛИЯНСКО КРАЛСТВО
Венеция
Миланъ
ИЛИРИЯ
БОСНА
СЪРБИЯ
ВЛАШКО
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
ЧЕРНАГ.
Римъ
НЕАПОЛИТАНСКО КРАЛСТВО
Неаполъ
МОРЕ
50
40

ка 1:20.000.000.

КАРТОГРАФИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ, СОФИЯ.

Парижъ. „Само въ Парижъ може да се сврърже сигуренъ миръ“, казалъ рускиятъ царь. Наполеонъ на чело на 80,000 войска тичалъ ту тукъ, ту тамъ и нанасялъ побѣди, ала многобройниятъ неприятель отблъсвалъ неговитѣ генерали, докато най-сетнѣ така билъ притиснатъ, че се принудилъ да остави Парижъ, дѣто съюзницитѣ влѣзли на 30 мартъ. Ето какъ единъ амбициозенъ и крайно ненаситенъ човѣкъ слѣдъ като побѣдилъ толкова народи и тържествено прѣминавалъ прѣзъ столицитѣ имъ, довелъ вълцитѣ въ кошарата. Величествениятъ Парижъ билъ униженъ.

Отричане на Наполеона. — За Наполеона вече нѣмало спасение. Той билъ побѣденъ. Съюзницитѣ, а особено царь Александъръ, не е искалъ дори да говори за миръ съ него. Сѫдбата на Франция се намирала въ рѫцѣтѣ на царя. Той поискалъ да се нареди ново правителство. Роялиститѣ наизкачали, като плъхове, отъ всички окрѫзи на Франция и опнали уши. Всички напуснали Наполеона. Депутати, сенатори, чиновници, часть отъ маршалитѣ и генералитѣ веднага се обявили къмъ новото правителство съ цѣль да запазятъ своята служба и своитѣ интереси. По-голѣмата часть отъ народа, жадна за миръ, не съжалявала за падналия императоръ, който товарилъ тежки данъци, въвелъ съсипателната блокада и зималъ отъ нивитѣ и работилницитѣ мѫжетѣ за безспирнитѣ си войни. На чело на Наполеоновитѣ измѣнници се турилъ министрътъ му Талейранъ.

Сенатътъ обявилъ Наполеона и фамилията му за свалени отъ прѣстола. Законодателното събрание утвърдило това рѣшение. По този начинъ сенатътъ, който по-рано лакейски прѣдложилъ да стане Наполеонъ императоръ, сега по игра на сѫдбата билъ принуденъ да го изпѫди.

Нѣколко маршали прѣдумали Наполеона да се откаже отъ прѣстола. Слѣдъ кѫсо, ала трагично, двоумѣние той се подчинилъ на съвѣтницитѣ и на 6-и априлъ чисто и просто се отказалъ отъ прѣстола. Съюзницитѣ му опрѣдѣлили: а) годишна плата 2 милиона лева, б) 100 душъ гвардия и в) дали му да управлява островъ Елба.

Послѣденъ опитъ.—И слѣдъ заминаването Наполеоново на Елба въ продължение на 10 мѣсеца миръть въ Европа не се въдворилъ. 1-о въ Франция избухнали голѣми вълнения и разправии, кой да управлява и какъ да се нареди управлението, 2-о съюзнитѣ побѣдители се скарали въ Виена какъ да раздѣлятъ плѣчката. Като видѣлъ това, Наполеонъ поискалъ още еднажъ да си опита щастието. Тайно той прѣскочилъ пакъ въ Франция, повлѣкалъ подиръ себе си старитѣ негови войници, изгонилъ новото правителство и отново се обявилъ императоръ на Франция съ една нова и по свободолюбива наредба. Съюзницитѣ се стреснали, спрѣли кавгитѣ и дали заповѣди на войскитѣ си, които още не били се завърнали по домоветѣ, да тръгнатъ отново срѣщу Франция. Наполеоновата звѣзда била вече залѣзла. Нито чудната бързина на дѣйствията му, нито гениятъ му, нито отдѣлнитѣ побѣди му помогнали. Франция била отслабнала отъ деспотизма повече, отколкото отъ революцията. Императорътъ билъ надвитъ при *Ватерлоо* и пратенъ на вѣчно заточение на островъ св. Елена.

Този пжть той царувалъ само *сто дни* (отъ 20 мартъ до 28 юний 1815).

И тъй, отъ 1792 до 1812, цѣли 20 години, побѣдата вървѣла отъ *западъ* къмъ *истокъ*. Въ сжщата посока вървѣло заедно съ побѣдата и пропагандирането на новитѣ идеи. Отъ 1812 год, постжпила *реакция*. Побѣдата тръгнала обратно — отъ *истокъ* на *западъ*. Народитѣ гледали да се освободятъ отъ Наполеона, а европейскитѣ правителства — да повърнатъ старата наредба. Англия тъкмо 22 год.

безпирно образувала коалиции, давала пари и водила война, доклѣ най-сетнѣ нейната противница била досущъ надвита.

Глава IX.

Оцѣнка върху Наполеоновата дѣйность.

Да оцѣнимъ по-добрѣ Наполеоновата дѣйность ще разгледаме политиката на Наполеона вѫтрѣ въ държавата и извънъ нея.

I. **Вѫтрѣшни Наполеонови прѣобразования.** — Властьта на императора достигнала своята апогея, когато и империята достигнала своитѣ крайни прѣдѣли. Наполеонъ управлявалъ чрѣзъ сената и държавния съвѣтъ напълно абсолютно.

Висши чиновници. — За подръжка блѣсъка на трона и за утвърждение династията, била наредена иерархия отъ висши чиновници и висши офицери на империята. Наполеонъ турилъ *шесть несмѣняеми висши чиновници*: единъ висшъ изборникъ, единъ първъ секретарь на империята (канцлеръ), единъ държавенъ канцлеръ, единъ първъ ковчежникъ, единъ смѣтководачъ и единъ великъ адмиралъ. Висшитѣ чиновници били граждански и военни. Военнитѣ носили названието *маршали*, а гражданскитѣ *висши дворцови служители*.

Титли и придворни. — Тази иерархия била допълнена съ създаване *императорски придворници*. Чиновницитѣ отъ първи редъ: министритѣ, сенаторитѣ, държавнитѣ съвѣтници, прѣдсѣдателитѣ на законодателното тѣло и архиепископитѣ получили титлата *графъ* (контъ); служителитѣ отъ втори редъ получили титлата *баронъ*, а членоветѣ на почетния орденъ — *кавалеръ*.

Новото въ тази иерархия било това, че висшитѣ чинове и титлитѣ не се раздавали на лица отъ стари благородни родове, а на *способни* и *заслужили*. Отъ низкото съсловие можалъ да се издигне човѣкъ до миршалския чинъ, щомъ той прояви голѣми способности.

По този начинъ, Наполеонъ, увлѣченъ отъ политическата амбиция, създалъ *нова аристократия* около своя тронъ. Съ това той отворилъ вратата на обществената реакция.

Висши учрѣждения.—Пръвъ прѣдставитель и олицетворитель на народнитѣ желания се смѣталъ императорътъ; второ учрѣждение билъ сенатътъ, трето държавниятъ съвѣтъ и на послѣдно мѣсто — законодателно тѣло. Всичкитѣ тѣзи учрѣждения изпълнявали просто волята на императора, или, съ други думи, той имъ диктувалъ, какво трѣбва да изработятъ и утвърдятъ. Непокорнитѣ и самостоятелнитѣ членове мразилъ, прѣслѣдвалъ и наказвалъ. Имало единъ висшъ комитетъ, съставенъ отъ сенатори, държавни съвѣтници, членове отъ касацията, висши чиновници и офицери, който билъ натоваренъ да наглежда да не се правятъ комплоти противъ сигурностьта на държавата или личностьта на императора, да слѣди прѣстжпленията на министритѣ или тѣхнитѣ органи, атентатитѣ противъ членоветѣ на императорската фамилия или висшитѣ чиновници.

Данъци. — Административната и финансовата наредба била усъвършенствувана и допълнена въ империята. Косвенитѣ налози, унищожени отъ Конституционното събрание прѣзъ революцията, били възстановени подъ името *съединени права* (питие, карти за игра, файтони). Възстановило се митото на сольта и се създалъ *тютюневия монополъ*. Много отъ учрѣжденията за събиране на косвенитѣ налози отъ стария режимъ били наново възстановени.

Образование. — Когато конвентътъ и консулството работили по уредбата на народното образование, имали главно за цѣль да възпитатъ и приучатъ младото поколѣние въ новия режимъ. Наопаки, Наполеонъ основалъ *университетъ*, на който далъ монополъ народното образование. Императорътъ малко се грижелъ за просвѣщението на страната. Дори той се изказвалъ често, че образованието създава „*идеолози*“, негодни за никаква практическа работа. На чело на университета стоялъ grand maître. Страната била раздѣлена на отдѣлни учебни окржзи (академии), на чело на които стоялъ по единъ *ректоръ* съ своитѣ органи — *академически инспектори*.

Образованието се давало въ три степена:

1-о. Висше образование, получавано въ университета, по литература, естествени науки, право, медицина и богословие.

2-о. Срѣдно образование, получавано въ императорскитѣ лицеи и колежи.

3-о. Основно образование, добивано въ общинскитѣ училища, които не получавали никаква помощь отъ държавата.

За подготвяне на учители се основало *висше педагогическо училище* (1808 - 1810).

Наполеонъ ималъ голѣма вѣра, че университетътъ ще бжде оня гранитенъ камъкъ, върху който ще се построи новото общество споредъ както той си го прѣдставялъ.

Индустрия. — Въ стопанско отношение Наполеонъ много залѣгалъ да се подигне индустрията и търговията, въ които виждалъ нови извори за приходи било за своитѣ военни цѣли, било за усилване вжтрѣшното богатство на страната. Той искалъ да се образува такава народна индустрия, която да се бори съ английската и да му помогне да съсипе английската търговия. Континенталната блокада прѣ чила да се внася въ Франция захарь отъ тръстъ и памучни платове. Тръстикавата захарь се замѣстила съ цвѣклова. Скоро зели да обработватъ памучни, копринени платове и басмата. Усъвършенствувала се и фабрикацията на шаловетѣ.

Сгради. — Наполеонъ по примѣра на римлянитѣ обичалъ голѣми обществени сгради. Чрѣзъ тѣхъ той искалъ да остави паметници за своето славно царувание. Той свързалъ най-важнитѣ точки съ голѣми друмища, по които се движели войската му и търговскитѣ кервани.

Отъ паметницитѣ, които той издигналъ въ Парижъ, оцѣлѣли до днесъ, по-важни сж: 1-о *Вандомската колона*, направена отъ бронзъ и неприятелски топове, по образеца на Траяновата колона въ Римъ; 2-о двѣ *триумфални арки*, 3-о *черквата Св. Маделена*, 4-о *бурсата* и т. н.

Закони. — Прѣзъ Наполеоновото врѣме се изработили много важни закони, които урегулирали всичкитѣ нови относки между гражданитѣ подиръ революцията. Тогава се изработилъ законъ търговски, граждански, наказателенъ и криминаленъ.

Въ цѣлокупностьта си тѣзи закони уреждали Франция върху принципитѣ на революцията. Така: 1-о взичкитѣ части на държавата били подчинени на едни и сжщи правила, а не както било прѣди революцията — всѣка область съ свои особени закони; това нѣщо създало *единство на правосждието* въ цѣлата държава. 2-о законътъ билъ еднакъвъ за всички; той не припознавалъ никаква привилегия; това създало *равенството* прѣдъ закона, сир. равенство на гражданитѣ, които могатъ да заематъ еднакви служби, да изпълняватъ еднакви длъжности и да се сждятъ по едни и сжщи правила. Законътъ още признавалъ: равенство на дѣцата въ наслѣдството, равна дѣлба на бащина имотъ безъ да се гледа на първородство и полъ; равенство за чужденцитѣ, които могатъ да търгуватъ и наслѣдватъ въ Франция като сѫщи френци; равенство между вѣроизповѣданията; равенство между стопанитѣ, да не могатъ единъ другъ да се обръщатъ въ лични слуги или роби. 3 о законътъ запазвалъ свободата и всѣкиго, като давалъ на обвинения право да иска да бѫде сѫденъ публично отъ съгражданитѣ си и да наема адвокатъ за защитата си; той гарантиралъ на младежитѣ пълна свобода на извѣстна възрасть да се женятъ по своя вкусъ и желание или да се развождатъ съ женитѣ си; той давалъ всѣкиму свобода да избира своя религия, да избира свой занаятъ, да работи, фабрикува, изнася, внася и да се ползува съ лихви отъ капиталитѣ си. По този начинъ законътъ утвърдилъ *гражданската свобода* за всѣки поданикъ.

Споредъ това, желѣзната централизирана администрация осигурила, оздравила и съвсѣмъ дотъкмила *народното единство*, обявено въ революцията; законитѣ пъкъ оздравили *равенството* и *гражданската свобода*.

Обаче, двѣ свободи прѣзъ Наполеоновото врѣме изчезнали. Тѣ били *политическата* и *личната* свобода. Гражданитѣ не избирали вече прѣдставители, нито давали мнѣние за управлението на страната.

Деспотизмъ. — Въ Франция се утвърдилъ административенъ и военeнъ деспотизмъ много по-пъленъ и по-грозенъ, отколкото нѣкога може да е сѫществувалъ въ западна Европа. Главната подпора на този деспотизмъ билъ гениятъ на самия деспотъ. Надаренъ съ безподобни военни и организаторски дарби, Наполеонъ показалъ чудно трудолюбие и производителна дѣйность.

Деспотизмътъ му изтичалъ отъ енергията му. Страстьта да властвува, готовностьта му да прибѣгва къмъ измама и вѣроломство сѫ съединявали у него съ необикновенъ проницателенъ умъ, съ силно въображение и желѣзна воля. И добритѣ и лошитѣ му страни били необикновено развити. Грамадната му енергия постоянно го тласкала къмъ грандиозни планове. Той изобщо страдалъ отъ излишна енергия, която, като нѣмало най-сетнѣ въ що да изразходва, когато билъ заточенъ на о. св. Елена, умрѣлъ отъ досада (саклетъ). Стига да си спомнимъ онази безкрайна арена на ширъ и длъжъ отъ Москва до Мадритъ и отъ Дания до Далмация и Египетъ, на която той развивалъ своята дѣйность, за да разберемъ, какъвъ източникъ отъ сили и енергия прѣдставялъ негова организмъ. Разгледаме ли Наполеоновитѣ дѣйствия като дипломатъ и законодатель, ние се убѣждаваме, че той билъ цѣла стихия.

Безспорно Наполеонъ билъ най-трудолюбивия човѣкъ въ Франция. Разхождайки се постоянно изъ стаята, отъ което енергията му още повече се усилвала, той едноврѣменно диктувалъ на нѣколко секретари и то въ продължение нѣкога по цѣло денонощие безспирно. Единъ пжть, като разравялъ книгитѣ на масата си, случайно намѣрилъ едно писмо на единъ неговъ секретарь, въ което послѣдниятъ пишелъ на жена си: „Ето вече *36 часа* откакъ азъ не мога да излѣза отъ кабинетя на императора. . .“ Наполеонъ се засмѣлъ и казалъ на едного отъ близостоящитѣ министри: „гледай, той намѣрилъ врѣме да пише нѣжности и още се оплаква“! Лични Наполеонови свидѣтели казватъ, че той редовно работѣлъ 15 часа на день и то на всѣкждѣ: по балове, ауденции, обѣди, бани, разходки въ екипажа, въ който обикновено четѣлъ. Работата на Наполеона била най разнообразна. Той земалъ участие по всичкитѣ клонове на държавния и частния животъ. Той искалъ всичко да вижда и всичко да потиква: писалъ и диктувалъ закони, прѣглеждалъ и внимателно провѣрявалъ параграфъ по параграфъ държавния бюджетъ, нареждалъ администрацията и придворния етикетъ до най-малкитѣ подробности. Въ най-важнитѣ минути, когато ималъ най усилена и важна работа, той между другото се занимавалъ и съ съвсѣмъ дребни нѣща. Напр., като билъ въ Москва, покрай многото си главоломни военни планове, разгледалъ и утвърдилъ съ указъ единъ правилникъ за единъ парижки театъръ. Такъвъ колосаленъ трудъ той могълъ да издържи само поради чудната си енергия и грамадна паметь. Наполеонъ помнилъ имена, физиономии, цифри и грамадно число думи и изрази. За това именно той поразявалъ околнитѣ си съ своитѣ способности и лесно ги подчинявалъ на своята воля. Наполеонъ магйосвалъ хората и още при пръвъ погледъ откривалъ намѣренията имъ. За всѣки човѣкъ, споредъ обстоятелствата и нуждата, той ималъ свой начинъ на относка: едни увличалъ съ похвали, а други издебвалъ въ безгрижието имъ и ненадѣйно ги смазвалъ. Той често само като манивриралъ съ войскитѣ си е каралъ противницитѣ да отстѫпватъ. Колкото повече се усилвали влиянието и силата му, толкова заплашванията му ставали по-чести. Въ една битка забѣлѣзалъ, че единъ неговъ генералъ не слѣдва командата му. Той го повикалъ. Заобиколенъ съ свитата си, Наполеонъ съ твърди крачки го доближилъ съ слѣднитѣ думи: „слушай, ти отъ мене си по-високъ само съ главата си. Още едно непослушание — и тази разлика ще изчезне“! Той често оскърбявалъ и нахоквалъ чуждитѣ прѣдставители така, както постѫпвалъ и съ своитѣ генерали. Кога се ядосвалъ, хвърлѣлъ шашката си, тъпкалъ я съ крака, трошилъ дѣ що завърнѣлъ. Единъ пѫть, докато билъ още консулъ, ядосано скокналъ отъ стола, хваналъ сенатора и академика Волнея и го тръшналъ на земята. Околнитѣ се вцепенили. Той дрънналъ званеца и казалъ на лакея, който влѣзълъ: „изнесъ негова милостъ, че му стана злѣ“.

Наполеонъ познавалъ човѣшката психология. Да дѣйствува и плѣнява публиката той се обличалъ съвсѣмъ противоположно на свитата си. Когато министритѣ и офицеритѣ му излизали съ разкроени и раскошни въ злато потънали дрехи, съ блѣскави каски, бухнати коси, своеброазни качуляти шапки, ослѣпителни ордени, Наполеонъ, наопаки, остриганъ низко, се обличалъ съвсѣмъ просто.

Добра илюстрация за такава нарочна простота, скроена съ цѣль да изуми околнитѣ, станала въ Дрезденъ прѣзъ 1812 год., дѣто се намирали найважнитѣ държавни глави на срѣдня Европа. Трѣбвало да се прѣдставятъ на Наполеона. Единъ лакей, облѣченъ въ раскошни ливреи, съ златни нашивки, високо извиквалъ имената съ цѣлитѣ имъ титли на лицата, които влизали въ залата. Най-първо били извикани най-долнитѣ, сетнѣ постепенно най-горнитѣ. Захваналъ съ различни прѣвъзходителства (дипломати, генерали и пр.), сетнѣ сиятелства, височества, обикновени и царски, сетнѣ величества, кральтъ и кралицата саксонски, баварски и вюртемберски съ всичкитѣ имъ стари и нови безкрайни дълги титли; най-сетнѣ лакеятъ извикалъ, че иде негово императорско и апостолическо величество австрийския императоръ. Когато всичкитѣ гръмки и дълги титли били изброени, събранитѣ образували кръгъ. Подиръ малко вратата се отворила изподъ завѣсата и лакеятъ хвърлилъ въ мъртвата тишина на събранитѣ съ трепетно сърдце магичната дума: L'empereur (императорътъ!)". Наполеонъ, облѣченъ много скромно, съ късичкия си ръстъ, съ бързи чести крачки зачепалъ изъ залата. Събранитѣ благоговѣйно му отваряли пѫть и идвали въ въсторгъ, ако размѣнялъ съ тѣхъ нѣкоя и друга дума. За одобрение той потупвалъ по рамо, хващалъ мустацитѣ, поопвалъ ухото и пр.

Като прѣзиралъ другитѣ, у които нѣмалъ вѣра, че ще извършатъ поржчкитѣ му, както трѣбва, той лично се намѣсвалъ въ всѣка частна, държавна и обществена работа. Обаче, колкото и да напрѣгалъ своя гений, той не можалъ да обхване оня купъ отъ постоянно нараствани дипломатични, военни, административни, законодателни и икономически дѣла, които трѣбвало бързо и правилно да се разрѣшаватъ. Съ Наполеона се случило сжщото, каквото се случвало и съ Людовика XIV: въ своето самомнѣние, че всичко може, всичко знае, той извършилъ фатални грѣшки. Той не обичалъ никой да му възразява. Затова угодницитѣ и лакеитѣ около му да запазятъ мѣстата си не му явявали истината. Неспособенъ да търпи противорѣчие, той не знаялъ прѣдѣли на своитѣ желания, нито юзда на своята воля. Повлѣченъ въ амбицията си отъ планове и проекти единъ отъ другъ по-гигантски, той забравилъ интереситѣ на отдѣлнитѣ граждани и членове. Свободата на разсжждението се стѣснила до изчезване. Сенатътъ и законодателното тѣло вече не обсжждали, а само дирѣли гръмки думи, съ които да хвалятъ побѣдителя. Понеже нѣкои си позволявали въ трибуната да критикуватъ, послѣдниятъ билъ унищоженъ. Депутатитѣ не били питани вече за нищо важно. Тѣмъ оставили само дребни и нищожни работи за изпълнение.

Полиция. — Полицията била въ ржцѣтѣ му сгодно орждие да задоволява своя подозрителенъ, мжчителенъ и безпокоенъ духъ спрѣмо всѣка опозиция или независимость. Разговоритѣ въ салонитѣ, театритѣ, вѣстницитѣ, академичнитѣ рѣчи, частнитѣ писма съставяли прѣдметъ на неговитѣ издирвания. Наполеонъ искалъ да знае всичко, каквото се говори или пише за него. Критикувачитѣ прѣслѣдвалъ и дори изгонвалъ чакъ въ Англия, а вѣстницитѣ, които пишели лошо за неговото управление, унищожавалъ.

Чрѣзъ своята полиция Наполеонъ уреждалъ *науката и театъра*. Той искалъ и науката и изкуствата да служатъ на неговата политика. Той прѣслѣдвалъ двама главни писатели — *Шатобрияна* и г-жа *Сталъ*, които въ съчиненията си прокарвали идеи, които не се аресвали Наполеону. На театритѣ прѣко заповѣдвалъ, кои пиеси да прѣдставятъ и кои не. Една пиеса била забранена, защото вѫтрѣ имало подигравка на благородницитѣ; друга, защото въ нея се прѣдставяло едно възстание на испанцитѣ.

Черква. — До изгонването на папата Наполеонъ искалъ да направи духовенството орѫдие, което да служи на личнитѣ му интереси. По едно врѣме съ благоволението си той направилъ голѣми отстѫпки, поради които духовенството наредило да се изучва въ училището императорски катехизисъ. Въ този катечизисъ властьта на императора се въвеждала като религиозенъ догматъ¹).

Армия. — Главниятъ лостъ на империята била армията. Наборътъ на войници билъ една отъ глав-

---

¹) Ето откѫслекъ отъ този катехизисъ.

Въпросъ: Какви сѫ нашитѣ длъжности къмъ Наполеона I, нашиятъ императоръ?

Отговоръ: Ние длъжимъ Наполеону I, нашия императоръ, любовь, почитъ, покорность, вѣрность, военна служба и данъци, наредени за запазване империята и трона му.

Въпросъ: Защо сѫ тѣзи длъжности къмъ нашия императоръ:

Отговоръ: Защото Богъ, който е създалъ царствата, и ги разваля по своята воля, надарилъ нашия императоръ съ дарби за война и миръ, турилъ го за нашъ господарь, направилъ го орѫдие на своята власть, свой образъ на земята. Като почитаме нашия императоръ и като му служимъ все едно че почитаме и служимъ самому Богу.

Въпросъ? Какво трѣбва да мислимъ за онѣзи, които не изпълняватъ своитѣ длъжности къмъ Наполеона I, нашия императоръ?

Отговоръ: Споредъ думитѣ на ап. Павла, тѣ правятъ упорство на реда, установенъ отъ самия Богъ, та сѫ достойни за вѣчно отлъчване.

нитѣ работи. Общинскитѣ списъци на младежитѣ още отъ 1798 г. били грижливо приготвяни, за да се набиратъ по тѣкъ всичкитѣ войници, потрѣбни за безкрайнитѣ и все повече и повече голѣми войни [2]).

Слѣдната таблица прѣдставя нагледно, въ какво голѣмо количество сѫ се отнемали работнитѣ рѫцѣ отъ полетата и дюкянитѣ, за да се подложатъ върху жертвеника на Наполеоновото честолюбие и властолюбие:

3 септ.	1805	наборъ	80,000			Прѣнесенн	716,000
4 дек.	1806	„	80,000	20 дек.	1811	наборъ	120,000
7 апр.	1807	„	80,000	13 мар.	1812	„	100,000
21 ян.	1808	„	80,000	1 септ.	1812	„	137,000
10 септ.	1808	„	160,000	11 ян.	1813	„	250,000
25 апр.	1809	„	40,000	3 апр.	1813	„	180,000
5 окт.	1809	„	36,000	24 авг.	1813	„	30,000
3 дек.	1810	„	120,000	9 окт.	1813	„	280.000
13 дек.	1810	„	40,000	15 ноем.	1813	„	300.000
		Прѣнесени	716,000			Всичко	2,113,000

Къмъ наборитѣ, които се правили надъ поданицитѣ на империята, за каквито се брояли белгийцитѣ, хановерцитѣ, ханзейцитѣ, вестфалцитѣ, германцитѣ, швейцарцитѣ, пиемонцитѣ генуезцитѣ, тосканцитѣ, римлянитѣ, хърватитѣ, далматитѣ и пр. и пр. трѣбва да прибавимъ и спомагателнитѣ войски отъ васалнитѣ или съюзнитѣ държави, каквито били: саксонцитѣ, пруситѣ, австрийцитѣ, баварцитѣ, вюртембергцитѣ, поляцитѣ, испанцитѣ, неаполитанцитѣ и пр.

Ето каква маса, каква стихия разигравалъ единъ чуденъ и безспокоенъ човѣкъ. Само отъ това количество всѣки може да разбере, каква загуба се е направило за материалния напрѣдъкъ на народитѣ и какви данъци трѣбвало да се налагатъ на разнитѣ побѣдени народи за посрѣщане разноскитѣ по издържката, въоржжаванието и муницията на воиската !

---

[2]) Между 1804 и 1815 год. били убити въ войнитѣ повече отъ 1,700,000 френци, родени въ прѣдѣлитѣ на стара Франция; къмъ тѣхъ трѣбва да се прибавятъ баремъ още 2 милиона хора, родени вънъ отъ прѣдѣлитѣ, убити зарадъ нея, като съюзници, или убити противъ нея, като противници.

Подиръ всичко горѣказано не е мжчно да заключилъ, че вжтрѣшната дѣйность на Наполеона има двѣ страни: *положителна* и *отрицателна*.

а) Положителната страна състои въ това: 1-о Наполеонъ умиротворилъ страната, прѣкратилъ кръвопролитнитѣ борби на партиитѣ и въвелъ редъ и спокойствие; 2-о запазилъ равенството на гражданитѣ прѣдъ законитѣ; 3-о изработилъ и приложилъ еднакви за всички граждани закони, въ които *за винаги се изхвърляли съсловията, привилегиитѣ и феодалнитѣ права*; 4-о запазилъ и узаконилъ гражданскитѣ свободи и частнитѣ права за добиване имоти, купуване, продаване, занаятъ, женитба, наслѣдство и т. н.: 5 о съборилъ божественото право на кралетѣ; съкрушилъ обществената и политическата власть на католическата църква, която напълно подчинилъ на държавата, обявилъ свободата на вѣроизповѣданията; 7) уредилъ финансиитѣ; 8 о урегулиралъ съ законъ търговията; 9-о помогналъ много да се развие индустрията и 10-о улеснилъ съобщенията съ прокарване шосета и канали. — Отъ тази страна Наполеонъ *утвърдилъ и сбждналъ обществено-стопанскитѣ придобивки на революцията*. които съставятъ основата *на новото общество*.

б) Отрицателната страна състои въ това: 1 о Наполеонъ потъпкалъ политическата свобода на гражданитѣ и натъкмилъ своя *воененъ деспотизмъ* вмѣсто прѣдставителното управление; 2-о създалъ новъ свой *дворъ* съ всички стари етикети, 3 о създалъ *нова аристокрация*, 4 о унищожилъ личната свобода: а) чрѣзъ полицейския произволъ, арестуванията и заточенията били отново въведени, б) възстановилъ „черния кабинетъ“, въ който се отваряли чуждитѣ писма, в) развилъ шпионството и доноса, г) прѣслѣдвалъ за изказано мнѣние или критика професори, учени, дори и членове въ висшитѣ държавни съвѣти и събрания; д) въвелъ цензурата, ограничилъ журналитѣ и печатницитѣ и е) при прѣслѣдване на своитѣ планове не държалъ никаква смѣтка за частнитѣ или общитѣ интереси.

Кѫсо казано: Франция при Наполеона спечелила вѫтрѣшно *единство*, *равенство* и *гражданска свобода*, ала отдѣлнитѣ лица изгубили *политическата* и *индивидуалната* си свобода.

II. **Външна Наполеонова дѣйность.** Докато Наполеоновата политика въ Франция е била напълно реакционна къмъ самоуправлението на народа, външната му политика била противоположна. Вѫтрѣ Наполеонъ билъ задушвачъ на революцията, а вънъ *по неволя* нейнъ дѣецъ. Сблъскването между революционна Франция и старата Европа било вече станало. Въ очитѣ на европейскитѣ крале Наполеонъ се броилъ като *продължитель* на революцията. Въ сѫщность, спирането на ревелюцията въ Франция било начало на революцията въ Европа. Този прѣходъ, както видѣхме, станалъ прѣди да поеме Наполеонъ управлението.

Разсѣйване на революционнитѣ идеи въ Европа.— Когато Наполеонъ въздигалъ отъ околнитѣ държави своитѣ императорски градежи, изглежда като да е подражавалъ на римския императоръ Августа и на Карла Велики, ала оплетенъ въ духа на революцията. Той асла не е билъ друго освѣнъ олицетворение на военната и побѣдоносна революция. Тласканъ отъ тази неуморима сила, той събарялъ старата наредба въ Белгия, въ Холандия, въ Германия, въ Швейцария, въ Италия и въ Испания и я замѣстялъ съ нова, съ цѣль да примамва къмъ себе си народитѣ, които мразѣли своитѣ дворяни, феодали, духовници и всички потисници.

Когато чуждитѣ крале прѣзъ революцията заплашвали, че ще навлѣзатъ въ френската земя, конвентътъ отговорилъ, че той противопоставя *пропагандата на новитѣ принципи и освобождението на народитѣ*. Въ 1792 г. той постановилъ: въ всички страни, дѣто влѣзатъ френскитѣ генерали, да прокламиратъ суверенитета на народа и да унищожаватъ феодалнитѣ права. Това се започнало, както знаемъ, отъ Савоя, Белгия и Холандия, дѣто били приети и приложени френскитѣ наредби.

Революционнитѣ идеи въ Швейцария. — Подъ натиска на френската войска, пратена още отъ директорията, се извършила швейцарската революция. Макаръ тази страна да била република отъ самото начало, отъ XIV вѣкъ, обаче тамъ царували аристократитѣ и феодалнитѣ традиции. Въ много кантони народътъ билъ още робъ. Въ 1798 г. директорията наредила едно ново правителство по образеца на френското съ Народно Събрание; обявило абсолютна свобода на търговията между всички кантони; унищожило мѫченията при издирването и данъцитѣ върху евреитѣ; приело женитбата между лица отъ различни вѣроизповѣдания и изцѣло отхвърлило феодалнитѣ права.

Въ 1803 г. Наполеонъ, въ качество на *посрѣдникъ* умиротворилъ Швейцария, дѣто било подигнато смущение, и прѣобразувалъ нейната обществена и политическа уредба. Той раздѣлилъ страната на 19 кантона (намѣсто 13 въ 1789). Чрѣзъ единъ *федераленъ актъ* се утвърдило единството на Швейцария, като се унищожили: робството и крѣпостничеството, привилегиитѣ на градоветѣ, на първородството и на фамилията. Всички прѣдѣлни и митнишки спънки между кантонитѣ били дигнати.

Революционнитѣ идеи въ Италия. — Заедно съ политическата наредба, която далъ Наполеонъ на италиянскитѣ кралства, той вмъкналъ и приложилъ нѣкои френски закони, въ които вече били приети много отъ принципитѣ на 1789 год. Новитѣ закони, насърдченията на земедѣлието и разхубавяването на града Неаполъ останали за поменъ на Мюратовото царуване.

Въ Ломбардия Наполеонъ прокаралъ величествени шосета прѣзъ Алпитѣ, които донѣмайкждѣ улеснили съобщенията на Италия съ Франция и Швейцария. Миланъ, въ срѣдъ който се издигнала и довършила чудесна черква, станалъ единъ отъ най-цвѣтущитѣ столици въ Европа. Реформата на разнообразнитѣ и увехтѣли законоположения, уредбата на финанситѣ, унищожението на старитѣ такси, на ангарията, насърдченията на индустрията, отваряне на училища, извѣстно покровителство на науката, на литературата и на изкуствата,—всичко това отваряло за Италия нова ера. Наполеонъ, понеже говорѣлъ италиянски, нареждалъ Италия като страна, въ която той тъкмѣлъ да се образува народъ приятелски на френския. За прѣмахване на прѣчкитѣ той между другото съборилъ свѣтската власть на папата, създалъ отдѣлни нови държави, между които въздигналъ на сѣверъ, въ Ломбардия, едно компактно кралство, което послужило за зърно на бждното италиянско единство.

Упростяване на германския хаосъ. — Германия била разклатена, ала доста упростена и възродена отъ френското владичество. Наполеонъ се погрижилъ да тури малко редъ въ хаоса на германскитѣ княжества, като благоприятствувалъ да се *секуляризиратъ* (прѣобърнатъ въ свѣтски) много отъ земитѣ и владовищата на духовницитѣ. Тази негова политика имала за цѣль да се свържатъ въ по-голѣми държави безбройнитѣ малки владѣния, да се въведе въ тѣхъ единъ общъ редъ и единство въ учрѣжденията, та да се попрѣчи на честитѣ междуособици и непокорства. Сигурно Наполеонъ гонилъ въ този случай свои интереси, защото по-малкото господари той по-лесно могълъ да избере съ увръзъ да му бѫдатъ покорни и съюзни. Затова безъ много забикалки той изгонвалъ старитѣ исторически господарски домове и владалци, та подарявалъ земитѣ имъ на онѣзи, които чрѣзъ подкупи или чрѣзъ заслуги му се виждали за благонадеждни. Така изчезнали и се погълнали отъ другитѣ почти всички дребни графства, херцогства, епископства, абатства, свободни градове и пр. и пр. заедно съ тѣхната феодална система. Тази дълбока, коренна революция упростила географията на Германия, облекчила народитѣ, които били прѣтоварени съ данъци за дворци, войници, чиновници и пр. и докарала пълна промѣна въ обществения и мораленъ животъ. Католическата религия, като господствующа била отхвърлена, въвелъ се принципътъ за вѣротърпѣнието, който по-рано срѣщалъ толкова упорство отъ папата.

Знаемъ, че Наполеонъ не билъ приятель на политическата свобода. Ала въ германскитѣ създадени отъ него княжества и кралства той настанилъ конституции *съ народно прѣдставителство* въ духа на революцията. Реформитѣ въ администрацията, въ правосѫдието, въ просвѣщението и пр. прѣминали прѣзъ Германия и проникнали чакъ до Полша, до Варшавското княжество.

Всѫду въ управлението на подчиненитѣ държави се въвелъ по голѣмъ редъ, простота, единство и по-голѣма вѫтрѣшна връзка. И финанситѣ, и военнитѣ дѣла се реформирали върху нови основи. Съ унищожението на феодализма въ Германия се освободили двѣ хиляди квадратни мили земя и три милиона жители отъ крѣпостна (тимарска) власть.

На всѣкждѣ Наполеонъ въвеждалъ *обществено равенство.* Направата на голѣми пжтища, мостове, прокопаването на канали, особено потикването на художествата, науката и индустрията силно повлияли да се развие обществото, както и да се сближатъ и запознаятъ разнитѣ народи чрѣзъ сношението си било като съюзници на Наполеона, било като негови противници.

Поникване на френскитѣ идеи въ Испания. — Знаемъ отъ по-рано, че когато Наполеонъ отишълъ въ Испания, той съ единъ указъ унищожилъ инквизицията, намалилъ на $^2/_3$ монастиритѣ, унищожилъ феодалнитѣ права, провинциалнитѣ митници, феодалнитѣ сждилища и пр. и пр. Обаче, простиятъ невѣжественъ народъ, безъ да оцѣни значението на тѣзи реформи, ги отблъсналъ, понеже тѣ идѣли отъ чужденецъ. Сетнѣ, обаче, просвѣтенитѣ умове зели полека лека да усвояватъ новитѣ идеи и когато чужденското правителство било изпждено, започнали да ги разпространяватъ между народа въ противовѣсъ на тъмнитѣ проповѣди на духовенството. По този начинъ слѣдъ врѣме революционнитѣ идеи се намѣстили въ една много либерална конституция, изработена по принципитѣ на френската конституция отъ 1791 год. и приета въ 1812 год.; сжщитѣ идеи влѣзли и въ законитѣ, учрѣжденията и обществено-стопанския животъ на испанцитѣ.

Разсѣйване на революционнитѣ идеи въ Прусия, Австрия и Русия. — Истина е, че въ началото на XIX вѣкъ свободолюбиви и напрѣдничави идеи зели да се пораждатъ и вънъ отъ Франция, дори самобитно въ по голѣмитѣ културни центрове (въ университетитѣ въ Англия, въ Германия, Прусия и пр.), ала все пакъ главенъ и силенъ тласъкъ на движението сж дали френцитѣ съ своята подвижность и крайность. Въ всичкитѣ страни, прѣзъ които минавали френцитѣ, генералитѣ и администраторитѣ, като чада на революцията, събаряли старата феодална и клерикална наредба (унищожавали господарскитѣ права, градскитѣ корпорации, търговскитѣ ограничения) и нареждали свободата на вѣроизповѣданието, еднакви данъци за всички, задължителна военна служба; замѣствали обичайнитѣ провинциални наредби съ общи закони, често направо съ френския граждански законъ; унищожавали тайното сѫдене, което замѣнявали съ явно при сѫдебни засѣдатели. Дори въ държави, отдалечени отъ сферата на френското влияние, като Австрия, Русия и донѣйдѣ Прусия, подражавали много на френскитѣ закони. Върху Русия Наполеонъ не можалъ прѣко да повлияе, ала когато руската войска отишла въ Парижъ да гони Наполеона, тамъ тя не могла да не съгледа голѣмата обществена промѣна, изблика на идеитѣ, модернитѣ принципи и наредби. Сетнѣ съ завръщането си просвѣтенитѣ офицери занесли новитѣ идеи чакъ въ Русия.

Отъ тази страна Наполеонъ ни напомня Александра Велики, който разсѣялъ гръцката образованость по цѣлия истокъ. Императорътъ по силата на обстоятелствата се явилъ неволенъ разсѣйвачъ на революционнитѣ принципи, повечето отъ които той надали и добрѣ оцѣнявалъ. Накѫсо, Наполеонъ показалъ, че и търговци и селяни, и занаятчии, и рантиери могатъ да раждатъ способни *генерали*, каквито той въ изобилие ималъ, че френската войска съ униформата си и мѣрната стѫпка въ вървежа си е образцова въ свѣта и че феодализмътъ е изгнилъ. Триколорното знаме, което се разходило изъ всичкитѣ столици, извѣстило, че то трѣбва да бѫде знамето на модерното общество.

III. Отъ що падналъ Наполеонъ. — Видѣхме, че наклонътъ къмъ падане на Наполеона се започналъ отъ похода му въ Русия. Ала ще бѫде грѣшка да броимъ, че крайното Наполеоново съсипване било резултатъ само отъ злополучната експедиция до Москва. Тука имало по-дълбоки и по-сѫществени причини, които сѫдбоносно сѫ повлѣкли подирѣ си Наполеоновото сгромолясване.

Наполеонъ се борилъ едно подиръ друго съ двѣ сили: *първо той се борилъ съ правителствата на Европа*, второ, станало *необходимо да се бори съ народитѣ*. Докато се борилъ съ правителствата (кралетѣ), които защищавали старата изгнила вече наредба съ всичкитѣ ѝ тежки яреми за народитѣ, Наполеонъ билъ силенъ. Той водѣлъ единъ *свободенъ народъ* противъ *стари и разнебитени правителства*. Народитѣ, които се намирали подъ тѣзи правителства, недоволни отъ тѣхъ, не зимали участие въ борбата, или по-добрѣ, тѣ съчувствували на свободния народъ, въ лицето на когото виждали освободитель и възродитель. Сетнѣ, обаче, когато Наполеонъ злоупотрѣбилъ съ силата си, когато наложилъ тиранията си, когато обидилъ побѣденитѣ народи, къмъ които се отнасялъ като къмъ роби, когато посегналъ върху материалнитѣ имъ интереси да задоволи своя егоизмъ и своитѣ лични интереси, тогава се срѣщналъ вече *съ самитѣ народи*. Въ сѫщото това врѣме неговътъ народъ пъкъ го напуща. Той вече водилъ не народъ, а *войска и генерали*, неопрѣни на народната подръжка и симпатия, и то срѣщу *оскърбени народи*, подпомогнати отъ унижени или изпѫдени тѣхни господари.

Революцията и Наполеонъ въ първо врѣме побѣдявали многобройнитѣ си врагове въ силата на прокламиранитѣ принципи за политическа, обществено-стопанска, лична, религиозна и национална свобода. Наполеонъ, обаче, потѫпкалъ отсетнѣ тѣзи принципи. Затова сѫщитѣ принципи се обърнали срѣщу него. Самитѣ крале, надъ които тържествувалъ Наполеонъ, си отворили очитѣ и разбрали силата на принципитѣ, които дотогава тѣ тъй слѣпата отхвърляли. Ето тѣ обѣщаватъ да дадатъ на народитѣ свободата, която Наполеонъ погазилъ. Имено съ сжщото оржжие тѣ тръгватъ срѣщу завоевателя на Европа, като подигатъ побѣденитѣ народи противъ неговата тирания. Чрѣзъ единъ нàпанъ, приличенъ на френския прѣзъ 1792 г., народитѣ въ Испания, Германия, Русия и пр. се подигнали противъ императора на Франция.

На кратко, Наполеоновата власть съдържала въ себе си причинитѣ на своето падане. 1 о тя се родила отъ войната, та трѣбвало съ война да живѣе; 2 о тя се подържала съ голѣми данъци и военни контрибуции, съ континентална блокада и чести военни набори. Съ тѣхъ тя право посегнала на найчувствителното мѣсто, на болката на народитѣ, защото ги лишавала отъ поминъкъ; 3 о тя високомѣрно и деспотично се отнасяла къмъ народитѣ и държавнитѣ глави, тя си играяла съ националната свобода и политическа независимость, наранявала онѣзи чувства, които самата революция по-рано била обявила за свещенни и неотнемни, и съ това предизвикала събуждането, самосъзнанието и подигането на народитѣ противъ игото на френцитѣ.

Отъ това се вижда: а) че Наполеонъ е билъ само „гений на биткитѣ“ и то при една заварена, готова, дисциплинирана, горда и напоена съ нови идеи войска, б) че той слабо разбиралъ отъ политико-обществено-стопанскитѣ закони, по които живѣяли и се развивали народитѣ въ началото на XIX вѣкъ и в) че той не е ималъ или поне не е сбждналъ нѣкои стабилни планове съ високо политическо и нравствено достоинство, съ които да потикне и подобри човѣшкия напрѣдъкъ, свѣтовната цивилизация.

Революционнитѣ идеи разпространявалъ съ егоистични цѣли. Благотворнитѣ сетнини отъ френското влияние върху Европа ставали безъ неговата воля.

Подиръ себе си Наполеонъ оставилъ развалини, проклетии, деспотизмъ, реакция и изнемощѣли народи.

Резюме.

Слѣдъ като достигналъ Наполеонъ завѣтното си желание да стане императоръ на Франция, прѣдъ него веднага се изправила задачата: какъ да се отнесе къмъ околнитѣ държави, които били неприятелски настроени противъ него. Конфликтътъ между Франция и другитѣ сили, особно Англия, не билъ изравненъ. Наполеонъ искалъ да има подъ пълното си влияние околнитѣ на Франция държави; другитѣ се противили. Оттукъ се започватъ войни между Наполеона и Европа. Англия, старата и непримирима търговска противница на Франция, стояла на чело на съюзна Европа; тя давала паритѣ. Противъ императора били устроени петь коалиции. Четиртѣхъ побѣдилъ, петата—послѣднята, го побѣдила. Походътъ му въ Русия билъ послѣдния грандиозенъ воененъ походъ. Борбата на Наполеона съ Европа има двѣ фази: борба съ правителствата и борба съ народитѣ. Първитѣ надвилъ, вторитѣ го надвили. Дошълъ въ Франция отъ о. Корсика, трѣбвало да умре плѣнникъ на о. св. Елена.

Неговата дѣйность въ Франция и Европа е стихийна. И както всѣка стихия покрай грамаднитѣ пакости, които прави оставя и нѣщо добро, тъй и Наполеонъ, покрай ужаснитѣ разразвалини и жъртви на своя егоизмъ и честолюбие, оставилъ благотворни за човѣчеството наредби. Благодарение на новия духъ, на новитѣ принципи, разнесени отъ него, макаръ и по неволя, и отъ войската му между народитѣ въ цѣла Европа, послѣднитѣ се събудили, сближили се въ борбата, размѣнили си чувства и идеи и се упѫтили къмъ подобрение напрѣдъ. Достигнатитѣ отъ това материални и морални успѣхи донѣйдѣ заздравили ранитѣ отъ 25-годишната борба.

ДѢЛЪ III.

Промѣна и характеръ на европейската политика.

Глава X.

Реставрация (повръщане) въ Франция.

Възвръщане на Бурбонитѣ.— Съюзницитѣ, които вече били господари надъ Франция и Европа, задължили се да уредятъ едната и другата. Тѣ и не мислѣли вече за Наполеона, нито за запазването на републиката. Така, тѣ подирили за Франция новъ господарь, който да възстанови абсолютна монархия и да свърже миръ съ побѣдителитѣ. Прѣдложени били нѣколко кандидати, между които и Бурбонитѣ, като закони наслѣдници подиръ посѣчения Людовикъ XVI. Царь Александъръ, обаче, не билъ наклоненъ да подържа Бурбонитѣ, защото забѣлѣзалъ, че въ Франция никой не мислѣлъ за тѣхъ; тѣ били прѣзирани или просто забравени прѣзъ 22-годишната война. Въ Франция се приказвало за тѣхъ само тогава, когато тѣ отъ странство издавали нѣкой манифестъ, въ който се заканвали на революцията и се готвѣли да отмъщаватъ.

Английското правителство, обаче, обявило, че трѣбва да се оставятъ френцитѣ свободни сами да си изберать краль, безъ да се потискатъ отъ съюзницитѣ.

Австрийскиятъ министъръ *Метерних*ъ, който добилъ голѣмо влияние между държавнитѣ тогава мѫже, зелъ страната на Бурбонитѣ и съ хитри дѣйствия гледалъ да ги настани. Царь Александъръ се колѣбаялъ още. Обаче, Талейранъ, Наполеонова министъръ на външнитѣ работи, въ кѫщата на когото гостувалъ царьтъ, сполучилъ да го съгласи за Бурбонитѣ, като зелъ грижата да убѣди сената и законодателното тѣло да приематъ Людовика XVIII, братътъ на Людовика XVI, който живѣялъ въ Англия. Талейранъ обявилъ на сената, че съюзницитѣ не искатъ да слушатъ за Наполеона или за нѣкого отъ неговата фамилия, че тѣ ще поддържатъ Франция такава, каквато е била подъ своитѣ *законни крале*, че тѣ ще признаятъ и гарантиратъ онази конституция, която самъ народътъ си изработи. Болшинството отъ членоветѣ на сената и законодателното тѣло се съгласило да се повика Людовикъ, ала не въ името на неговитѣ наслѣдствени права, ами въ името на новата, изработена отъ сената, конституция. Рѣшението гласѣло: „Френскиятъ народъ повиква свободно Людовика на трона съ задължение да запази правата на армията, държавния дългъ, общественото равенство и продажбата на народнитѣ имоти“.

По този начинъ Бурбонитѣ отново, слѣдъ толкова годишни борби и потреси, били възвърнати на френския прѣстолъ.

Съ възвръщането на Бурбонитѣ изглеждало като да се заличава всичко, направено отъ революцията. Емигрантитѣ, на чело на които стоялъ графъ д'Артуа, единъ отъ първитѣ, който билъ напусналъ Франция още въ началото на революцията, се възвърнали и отново се настанили на прѣжнитѣ си мѣста въ войската и държавата. Бѣлата кокарда замѣстила трицвѣтната. Изглеждало, че всичко земало образа на старото.

Отъ новото било запазено административната, сждебната и финансовата наредба на Наполеона.

Парижки миръ. — Слѣдъ възвръщането на Бурбонитѣ въ лицето на Людовика XVIII въ Парижъ, съюзницитѣ се заловили да изработятъ спогодба за миръ. Този миръ билъ сжщо съставенъ отъ Талейрана, който и при новия краль останалъ министъръ на външнитѣ работи. Той употрѣбилъ всичката си дипломация да спечели колкото се може повече за Франция, която била изтощена донѣмай-кждѣ, лишена отъ хора, пари и други срѣдства, наводнена едноврѣменно отъ всички страни съ безбройни чужди армии. Съюзницитѣ се съгласили да оставятъ на Франция границитѣ, каквито тя имала до 1792 год. Споредъ това, отъ всички прѣвзети отъ нея земи били ѝ оставени само Авиньонъ, Венесенъ, Монтбеляръ и всички окржзи, принадлежащи по-рано къмъ Германия, ала присъединени къмъ Франция до 1792 год. Побѣдителитѣ не поискали никакво възнаграждение за войната, не побарали нищо отъ музеитѣ, въ които Наполеонъ билъ прѣнесълъ сума паметници и прѣдмети отъ завоюванитѣ страни. Тѣ, да избѣгнатъ унижението на Франция, обявили, че се отказватъ отъ контрибуцията, която биха могли да искатъ. Слѣдъ подписванието на мира, на войскитѣ било заповѣдано веднага да напуснатъ страната.

Слѣдъ като наредили френскитѣ работи, съюзницитѣ обсждили и вмъкнали въ спогодбата цѣлъ редъ важни въпроси, които засѣгали наредбата на Европа и общия интересъ на народитѣ. Обаче, покрай тѣзи въпроси се подигнали и сума други, които изисквали да се опрѣдѣли международната политика на държавитѣ. Затова съюзницитѣ се съгласили да съператъ единъ *всемиренъ конгресъ въ Виена,* който да обсжди и разрѣши всички, възникнали отъ новото положение въпроси.

Повторно идване на съюзницитѣ въ Парижъ. — Тъкмо, когато засѣдавалъ конгресътъ въ Виена и обсѫждалъ международнитѣ работи, Наполеонъ, както знаемъ, се върналъ въ Франция, изпѫдилъ Людовика XVIII и подигналъ страната съ себе си. Щомъ се научили въ Виена за връщането на Наполеона, съюзницитѣ прѣкратили кавгитѣ си за дѣлежа на държавитѣ и народитѣ, и обявили, че Наполеонъ Бонапартъ се туря извънъ социалнитѣ и граждански закони и че като врагъ и смутитель на всесвѣтския миръ той е общественъ прѣстѫпникъ“. Тѣ не приели да прѣговарятъ съ него, ами просто заповѣдали на войскитѣ си отново да налѣтятъ върху Франция, която веднага била заобиколена отъ вси страни. Слѣдъ повторното падане на Наполеона, побѣдителитѣ обявили прѣжния парижки миръ за унищоженъ. Поради това тѣ измѣнили условията за новия миръ, като ги направили много тежки.

Понеже Бурбонитѣ се показали слаби да подържатъ реда и прѣстола си, съюзницитѣ рѣшили да прѣдложатъ на Франция гаранция и задължения, които да я турятъ въ подчинение. Тѣ поискали: 1 о голѣмо парично обещетение за войната, 2 о да се повърнатъ всички нѣща отъ изкуствата, зети отъ странитѣ, които Наполеонъ билъ обралъ, 3-о да оставятъ въ Франция на гарнизони свои войски и 4 о да построятъ на френски разноски пограничнитѣ крѣпости въ околнитѣ прѣдѣлни държави. Послѣ тѣ раздѣлили Франция на области, дѣто разпратили своитѣ войски да живѣятъ за смѣтка на населението. Тази окупация траяла двѣ години, доклѣ се изплатило обещетението, което възлѣзло на единъ милиардъ лева.

Прѣдѣлитѣ на Франция този пѫть били силно орѣзани.Руситѣ и нѣколко малки германски държавици искали да откѫснатъ отъ Франция Елзасъ, Лотарингия и дори Фландрия. Обаче, Англия и рускиятъ царь се възпротивили на това разпокжсване. Задоволили се да отнематъ само нѣколко крѣпости по Рейнъ, Савоя и Ница. Франция гледала на тѣзи орѣзвания като истинско злополучие.

Глава XI.

Виенски конгресъ.

Характеристика на конгреса. — Прѣзъ пролѣтьта въ 1815 година се събралъ *всемиренъ конгресъ на дипломатитѣ въ Виена.* Въ този съборъ се явили прѣдставители отъ всички държави: 90 душъ били владѣтелни господари, а 53 изпждени господари, земитѣ на които били погълнати и раздадени отъ Наполеона на приятелски нему държави. Такъвъ многоброенъ съборъ отъ дипломати (императори, царе, крале, князе, министри и пр) Европа никога не била виждала. Виенското правителство се погрижило да създаде грандиозни развлѣчения, празднични тържества, балове, театри и всѣкакви други забавления, които трѣбвало да направятъ живота на дипломатитѣ веселъ и приятенъ. По съвършенството на работата си *Виенския конгресъ* стои по-долу отъ *Вестфалския* (въ 1648 г.). Такива голѣми събори отъ дипломати винаги ставали, когато трѣбвало да се урегулиратъ взаимнитѣ отношения между държавитѣ слѣдъ като е изтекълъ извѣстенъ периодъ, въ който по силата на еволюцията и войната, животътъ е посочилъ, че трѣбва да се даде една нова уредба на обществата, за да се почне новъ периодъ въ живота.

Вестфалскиятъ конгресъ *прѣкратилъ религиознитѣ войни*, като измѣнилъ изгнилата вече основа на срѣдновѣковия животъ. А каква основна идея е сбѫдналъ въ писменитѣ спогодби виенскиятъ конгресъ? Той *реставриралъ* работитѣ, сир. *възстановилъ старото* въ широкъ смисълъ на думата и затова отишълъ противъ естественото развитие на живота. Рѣшенията на виенския конгресъ, както отсетнѣ ще видимъ, били едно *голѣмо недоразумѣние* между възгледитѣ на дипломатитѣ и новитѣ нужди на живота.

Измислената отъ нѣкой драматургъ фабула рѣдко бива тъй сложна и заплетена, прѣпълнена съ ненадѣйности, сценични епизоди, неподражаемъ комизмъ, както историята на виенския конгресъ. Тукъ имало всичко: и интриги, и подкупи, и жени, и високи думи, задъ които се крияли най-низки егоистични интереси, и тържествени праздници въ честь на „съгласието и мира“, а пъкъ задкулисно се приготвяли измѣната и вѣроломството. На лице дипломатитѣ ужъ били съгласни, а тайната правили съюзъ единъ срѣщу другъ. Такъвъ съюзъ тайно билъ сключенъ между Австрия, Англия и Франция противъ своитѣ официални съюзници Прусия и Русия. Това много добрѣ показва, какъвъ духъ е вѣялъ на конгреса. Единъ съврѣменикъ ето какъ се произнася за този конгресъ: „гръмки фрази за прѣобразуванието на обществения редъ, за създаване нова политическа система въ Европа, за траянъ миръ, основанъ върху справедливо разпрѣдѣление на силитѣ и пр. и пр. бѣха изобилно разпръсквани, за да измамятъ народитѣ, които да повѣрватъ, че конгресътъ изпълнява своята задача съ достоинство и величие. Обаче, главната му цѣль бѣше да раздѣли между побѣдителитѣ плячката, която бѣ отнета отъ побѣдения. Плячката бѣше доста изобилна, ала и апетитѣ на побѣдителитѣ не бѣха малки“.

На виенския конгресъ сѫ се изсочили двама дипломати — хора еднакво безнравствени и безвѣрни, знаменити не толкова по дълбокото схващане и разбиране на живота, не по вѣрното оцѣнение силата на новитѣ идеи, които революцията хвърлила въ ума и сърдцето на народитѣ, колкото по своитѣ лукавства, остроумни кроежи и тънки интриги. Тѣ били френския министъръ *Талейранъ* и австрийскиятъ канцлеръ *Метернихъ*. И двамата били консерватори по идеи, малко посветени въ национално и обществено-стопанския напрѣдъкъ на народитѣ, ала затова пъкъ хитри дипломати (макиавелисти) и сръчни въ създаване на разни комбинации, съюзи и тайни спогодби.

Задача на конгреса. — Задачата на виенския конгресъ била да оправи и нареди разбърканото положение на Европа отъ революцията и Наполеона.

Събранитѣ дипломати били убѣдени, че *законнитѣ монархии* побѣдили революционна Франция. Това убѣждение дало особенъ тонъ на всичкитѣ имъ рѣшения.

Конгресътъ трѣбвало да се отвори на 30 май, ала отварянето било отложено за 1-и октомвр., а по-послѣ за 1-и ноемвр. Въ сѫщность конгресътъ не се отворилъ никога. Четиритѣ съюзни велики държави (Русия, Англия, Прусия и Австрия) не искали да допуснатъ на малкитѣ сили да рѣшаватъ или влияятъ съ гласа си за тѣхнитѣ работи. Тѣ гледали сами помежду си да се съгласятъ и рѣшатъ въпроситѣ, които сетнѣ само внисали въ конгреса за знание. Тѣ дори Франция не искали да допуснатъ да участвува на тѣхнитѣ съвѣщания. Талейранъ, обаче, протестиралъ противъ това рѣшение, като отхвърлилъ думата „съюзници“, която имала смисълъ само въ врѣме на война, ала не и въ единъ международенъ конгресъ.

Рѫководни начала на виенския конгресъ. — Трѣбвало да се намѣри една основа, възъ която да се опратъ рѣшенията на конгреса. Изтъкнати били нѣколко принципа: 1-о *право* и *законность*, сир. възвръщане на старитѣ династии отнетитѣ имъ прѣстоли; 2-о *право на побѣдителя*, или нѣкакъ поприкрито казано, „*сгоди на Европа*“ или „държавни интереси“, сир. заграбване чужди земи и заличване старитѣ републики, каквито били Венеция, Генуя, Холандия и имперскитѣ градове; 3-о *равновѣсие* и *възнаграждение* на държавитѣ, които най-много помогнали да са надвие Наполеонъ,

Талейранъ, понеже прѣдставялъ побѣдена държава (Франция), подържалъ въ съгласие съ онеправданитѣ по-малки държави първия принципъ. Нѣкои отъ голѣмитѣ побѣдителни държави (Прусия и Русия) подържали втория принципъ. Австрия, като се смѣтала по-слаба отъ първитѣ двѣ, подържала третия принципъ. Най-горещо се застжпялъ Талейранъ за подържания отъ него принципъ *право* и *законность*, като искалъ при рѣшенията да се запази историческото право и наслѣденостьта, та споредъ тѣхъ да се възвърне на всѣки княжески домъ това, което му принадлежало нѣкога. Другитѣ, обаче, голѣми държави оставали глухи къмъ *законностьта*, защото това не задоволявало тѣхнитѣ апетити. Тѣ казвали, че принципътъ на законностьта, като старъ, е отхвърленъ, съборенъ отъ революцията и Наполеона. Ала тѣ не приели и новия принципъ, формуливанъ отъ революцията, за *правото не на кралетѣ и държавитѣ*, ами за *правото на народитѣ*, споредъ който всѣки народъ *трѣбвало да бжде питанъ*, какъ да се нареди положението му.

Не оставало друго, освѣнъ да приематъ принципътъ: *волята на побѣдителитѣ*. Това начало именно царь Александъръ нарекълъ „сгоди на Европа“. — „Трѣбва всѣки да добие своитѣ сгоди“, рекълъ царьтъ. — „И *своитѣ права*, добавилъ Талейранъ. Азъ турямъ първо правото, па тогава сго-

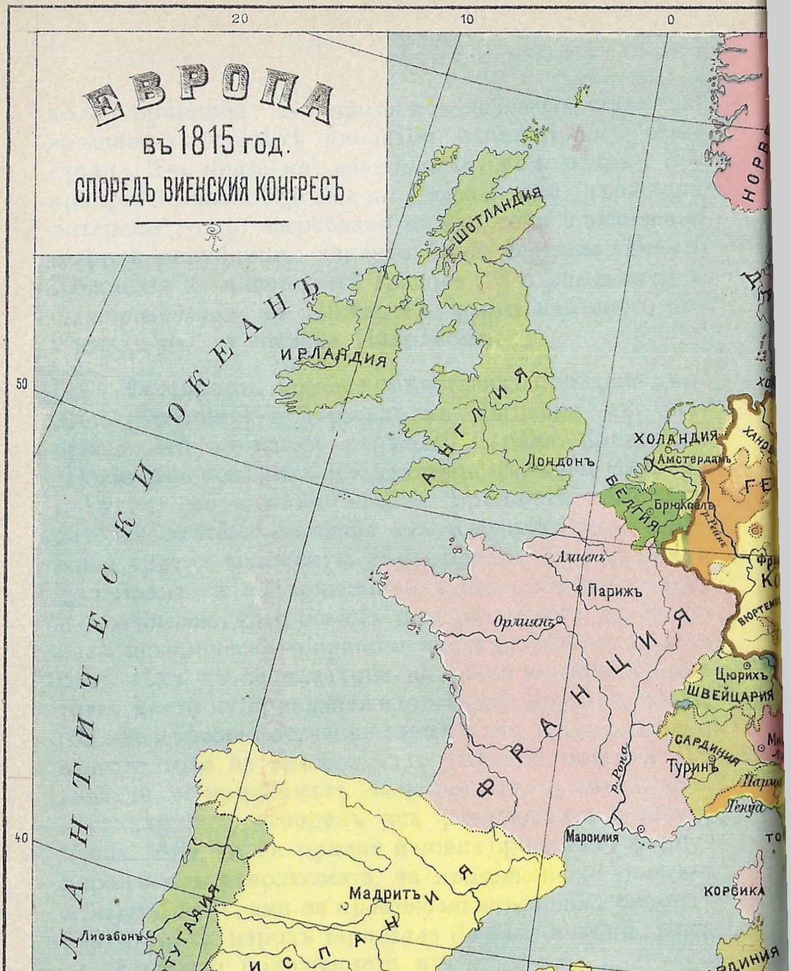

ЕВРОПА

въ 1815 год.

СПОРЕДЪ ВИЕНСКИЯ КОНГРЕСЪ

20
10
0
50
40
10
0
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАНЪ
ШОТЛАНДИЯ
ИРЛАНДИЯ
АНГЛИЯ
Лондонъ
НОРВ
ДА
ХО
ХОЛАНДИЯ
Амстердамъ
ХАНОВ
ГЕ
БЕЛГИЯ
Брюксель
р. Рейнъ
Фр
Ко
ВЮРТЕМ
Амиенъ
Парижъ
Орлиянъ
ФРАНЦИЯ
р. Рона
Марсилия
Цюрихъ
ШВЕЙЦАРИЯ
САРДИНИЯ
Туринъ
Ми
Парма
Генуа
То
КОРСИКА
САРДИНИЯ
ИСПАНИЯ
Мадритъ
ПОРТУГАЛИЯ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕ

Мѣрка 1:20.0

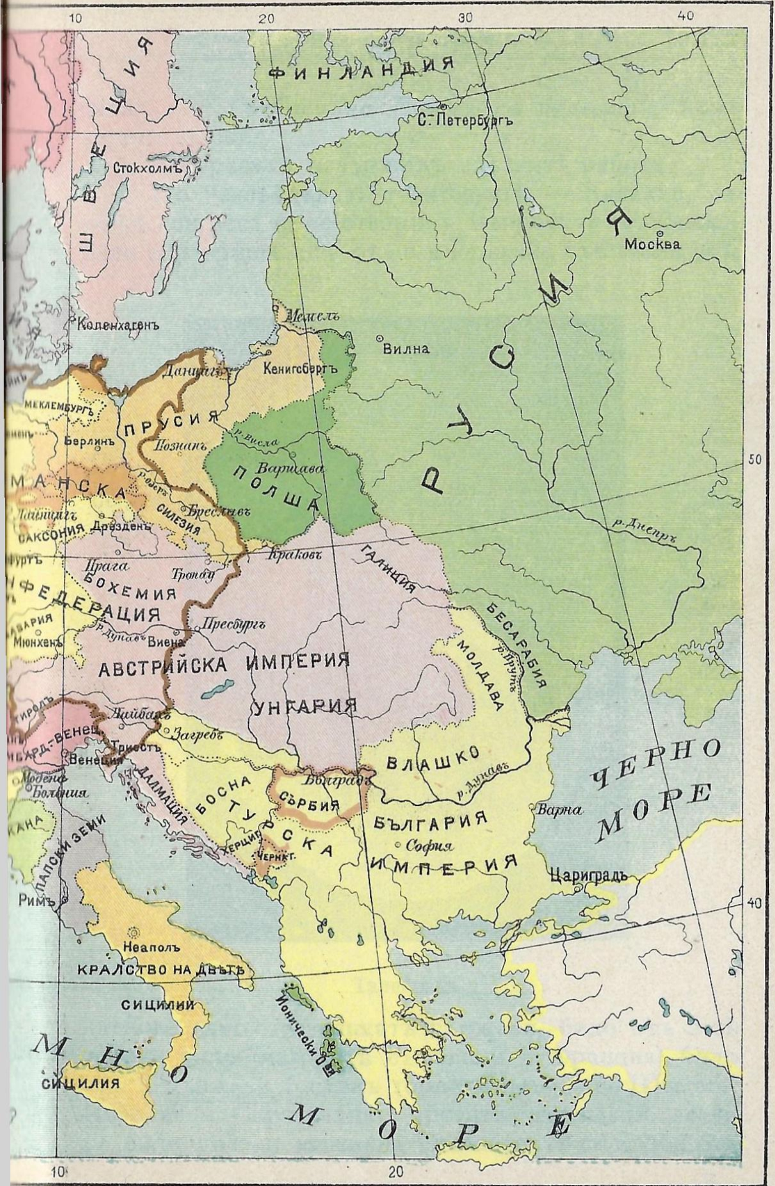
10
20
30
40
ФИНЛАНДИЯ
ШВЕЦИЯ
С. Петербургъ
Стокхолмъ
РУСИЯ
Москва
Копенхагенъ
Мемелъ
Вилна
Данцигъ
Кенигсбергъ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПРУСИЯ
Берлинъ
Познанъ
р. Висла
Варшава
ПОЛША
МАНСКА
Лайпцигъ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
САКСОНИЯ
Дрезденъ
фуртъ
Краковъ
ГАЛИЦИЯ
Прага
Тропау
БОХЕМИЯ
ФЕДЕРАЦИЯ
ВАРИЯ
р. Дунавъ
Виена
Мюнхенъ
Пресбургъ
50
р. Днепръ
БЕСАРАБИЯ
р. Прутъ
МОЛДАВА
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
ТИРОЛЪ
Лайбахъ
Загребъ
МБАРД.-ВЕНЕЦ.
Триестъ
Венеция
Моденъ
Болония
ДАЛМАЦИЯ
БОСНА
Белградъ
СЪРБИЯ
ВЛАШКО
р. Дунавъ
ЧЕРНО МОРЕ
Варна
КАНА
ПАПСКИ ЗЕМИ
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
ХЕРЦЕГ.
ЧЕРНГ.
БЪЛГАРИЯ
София
Цариградъ
Римъ
40
Неаполъ
КРАЛСТВО НА ДВЕТѢ СИЦИЛИИ
Йонически О-ви
МНО
СИЦИЛИЯ
МОРЕ
10
20

00.000.

Картографически Институтъ, София.

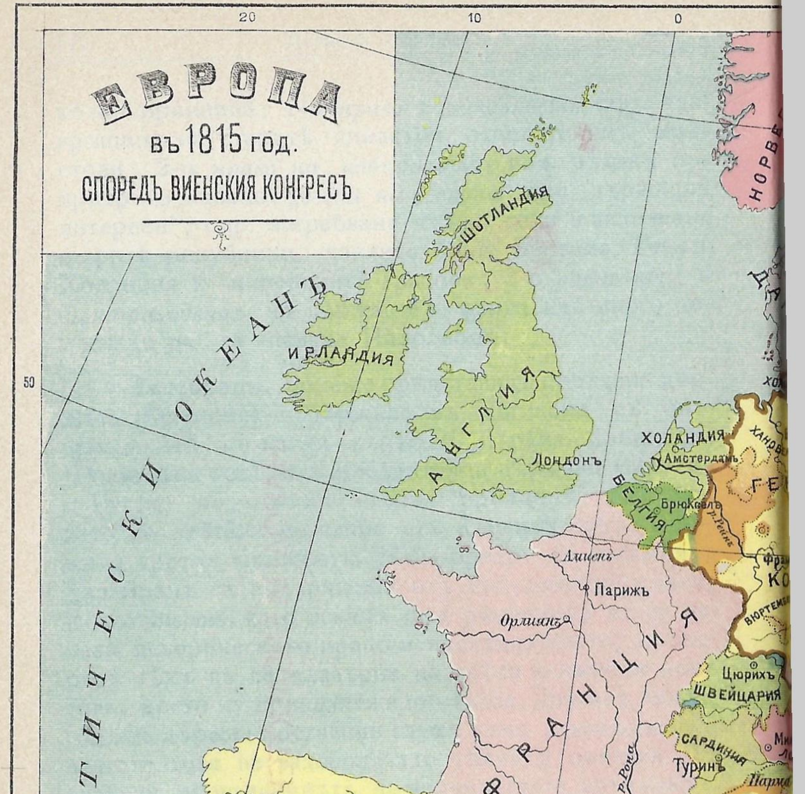

ЕВРОПА
въ 1815 год.
СПОРЕДЪ ВИЕНСКИЯ КОНГРЕСЪ

20
10
0
50
40
10
0
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАНЪ
ШОТЛАНДИЯ
ИРЛАНДИЯ
АНГЛИЯ
Лондонъ
НОРВЕ
ДА
ХО
ХОЛАНДИЯ
Амстердамъ
ХАНОВЕ
ГЕ
БЕЛГИЯ
Брюкселъ
р. Рейнъ
Амиенъ
Парижъ
Орлиянъ
ФРАНЦИЯ
Фра
КО
ВЮРТЕМБ
Цюрихъ
ШВЕЙЦАРИЯ
Ми
САРДИНИЯ
Туринъ
Парма
Генуа
р. Рона
Марсилия
ТО
КОРСИКА
САРДИНИЯ
Мадритъ
ИСПАНИЯ
ПОРТУГАЛИЯ
Лисабонъ
СРЕДИЗЕ

Мѣрка 1:20.0

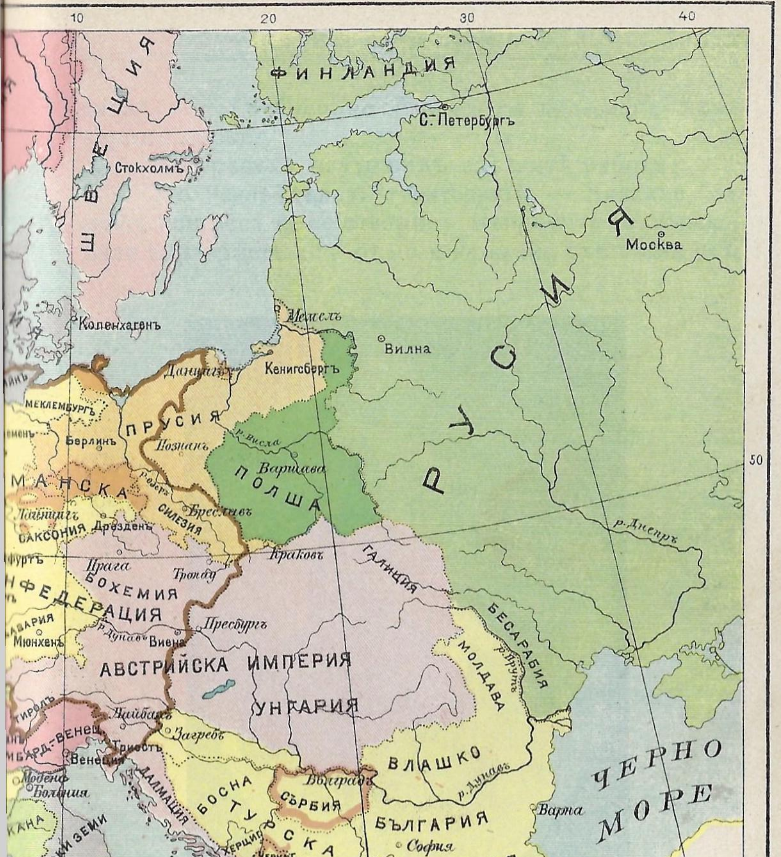
10
20
30
40
ШВЕЦИЯ
ФИНЛАНДИЯ
С. Петербургъ
Стокхолмъ
Москва
РУСИЯ
Копенхагенъ
Мемелъ
Вилна
Кенигсбергъ
Данцигъ
МЕКЛЕМБУРГЪ
ПРУСИЯ
Берлинъ
Познанъ
р. Висла
Варшава
ПОЛША
МАНСКА
Одеръ
Бреславъ
СИЛЕЗИЯ
Лайпцигъ
САКСОНИЯ
Дрезденъ
фуртъ
Прага
Тропау
БОХЕМИЯ
НФЕДЕРАЦИЯ
Краковъ
ГАЛИЦИЯ
50
р. Днепръ
БАВАРИЯ
Мюнхенъ
р. Дунавъ
Виена
Пресбургъ
БЕСАРАБИЯ
р. Прутъ
МОЛДАВА
АВСТРИЙСКА ИМПЕРИЯ
УНГАРИЯ
ТИРОЛЪ
Лайбахъ
Загребъ
МБАРД.-ВЕНЕЦ
Триестъ
Венеция
ВЛАШКО
р. Дунавъ
ЧЕРНО МОРЕ
Моденъ
Болония
ДАЛМАЦИЯ
БОСНА
Белградъ
СЪРБИЯ
Варна
ТУРСКА ИМПЕРИЯ
БЪЛГАРИЯ
София
ХЕРЦЕГ
ЧЕРН. Г.
КАНА
ПАПСКИ ЗЕМИ
Цариградъ
40
Римъ
Неаполъ
КРАЛСТВО НА ДВѢТѢ СИЦИЛИИ
Йонически о-ви
СИЦИЛИЯ
МНО МОРЕ
10
20

00.000.

Картографически Институтъ, София.

дитѣ“. — „*Сгодитѣ на Европа сѫ правото*“, притурилъ царьтъ.

Конгресътъ извършилъ слѣднитѣ работи:

1-о **Разпрѣдѣлилъ териториитѣ.** — Казахме, че общъ конгресъ не се отворилъ. Въпроситѣ се обсѫждали и разрѣшавали отъ *двѣ комисии*, съставени отъ членове само отъ великитѣ държави, било отъ 5-тѣ велики сили (четиритѣ съюзници и Франция), било отъ 8 държави (освѣнъ горнитѣ петь, още Швеция, Испания и Португалия). Другитѣ държавни глави не били питани за нищо. Съставенитѣ спогодби отъ

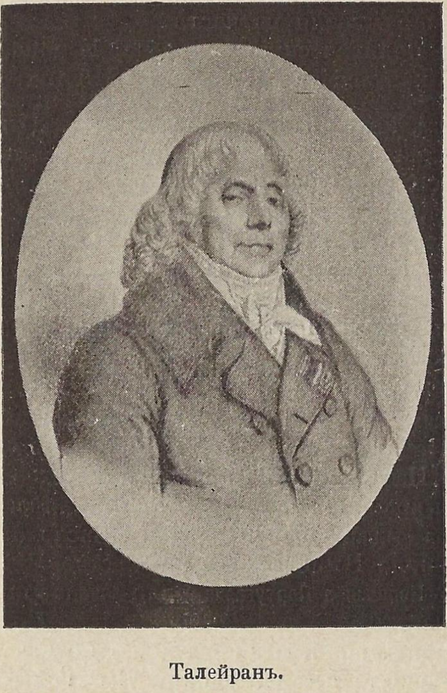

Талейранъ.

комисиитѣ били сглобени подъ форма на частни спогодби между различнитѣ държави. Сетнѣ всички тѣзи спогодби съединили въ единъ общъ договоръ, който нарекли **завършенъ актъ на виенския конгресъ.**

При разпрѣдѣлението на териториитѣ между себе си държавнитѣ глави обръщали внимание върху богатството на земята и броя на жителитѣ, ала нищо не искали да знаятъ за сгодитѣ на самитѣ народи, които разпокжсвали на части.

Ето политическата карта на Европа, изработена отъ конгреса въ Виена въ 1815 год

Англия, която давала пари и ржководѣла постоянно коалициитѣ срѣщу Франция, останала безусловна господарка на моретата. Тя задържала за себе остр. Малта и Ионийскитѣ острови въ Срѣдиземно море, Хелголандъ въ Сѣверно море; присъединила Гвияна, Капъ, Цейлонъ, Илъ-де Францъ, Тринидатъ и пр.

Австрия получила обратно венецианскитѣ и илирийскитѣ области, източна Галиция, Тиролъ, Залцбургъ, Ломбардия и Рагуза.

Прусия повърнала положението си, което имала до 1806 год. Къмъ нея били присъединени $^3/_4$ отъ Полша, Шведска Померания, часть отъ Саксония, много отъ крайрейнскитѣ земи, островъ Рюгенъ и пр.

Русия задържала Финландия, Бесарабия и си присъединила Варшавското княжество.

Въ Испания и Португалия били възвърнати старитѣ династии.

Въ **Италия** се наредило всичко така, както било до революцията съ изключение на Генуа, дадена за възнаграждение на Сардинския краль. Папската область и власть били възвърнати.

Белгия била присъединена къмъ *Холандия*, та се образувало *Нидерланско кралство*, дадено на стария Орански домъ.

Германия обаче не могла да се възвърне на нейнитѣ триста и петдесеть стари князове. Силитѣ оставили почти изцѣло направеното прѣустройство отъ Наполеона. Да се разпокжсватъ пакъ отново владѣнията между разни свѣтски и духовни владѣтели се виждало за несгодно отъ много страни. Австрия прѣдлагала да се възстанови германската империя, ала Прусия и други били противни, защото вѣрвали, че отъ тази империя ще спечели само Австрия. Споредъ това, кралствата Бавария, Вюртембергъ и Саксония били оставени, ала съ намалени територии. Хановеръ билъ въздигнатъ въ кралство. Слѣдъ дълги прѣпирни силитѣ приели да остане *германската конфедерация* (наречена отъ Наполеона *рейнска)*, въ която влизали 38 независими владѣния, а именно: 5 кралства, едно курфиршество, 7 велики херцогства, 10 херцогства, 9 княжества, 1 ланграфство и 4 свободни градове. Тази конфедерация била оставена подъ *прѣдсѣдателството на Австрия*.

Швейцария останала свободна конфедерация, увеличена съ още три кантона: Валисъ, Женева и Невщатель. Всѣки единъ кантонъ се управлявалъ напълно самостоятелно. Територията на швейцарската конфедерация била обявена за вѣчни врѣмена неутрална.

На югъ отъ Швейцария било възстановено *Сардинското кралство*, дадено на Викторъ Емануила. Къмъ него били присъединени републикитѣ Генуа и Савоя.

По този начинъ Франция била заградена съ цѣль редъ малки държави, които споредъ австрийскитѣ дипломати трѣбвало отъ една страна да бждатъ слаби и безопасни съсѣди на Австрия, а отъ друга да служатъ като кордонъ и спирка на Франция къмъ Европа.

Дания изгубила Норвегия, която била съединена съ Швеция.

Караница при дѣлбата. — Малко дѣлби ставатъ безъ кавги и дори сбивания. Сѫщото станало и въ виенския конгресъ. Главнитѣ караници и ожесточени прѣпирни станали за Полша и Саксония. Русия искала да земе за себе си цѣла Полша съ цѣль да я направи свободно кралство подъ свое покровителство. Прусия пъкъ настоявала да земе цѣла Саксония, като броила, че заслужва това възнаграждение зарадъ своитѣ страдания и загуби прѣзъ по-прѣжнитѣ войни. Тѣзи, обаче, искания на Русия и Прусия не се аресвали на другитѣ държави, които казвали, че ще се развали равновѣсието. Прусия и Русия се съгласили да раздѣлятъ помежду си Саксония, ала Англия, особено Австрия не искали да пустнатъ царя да се врѣже толкова въ Европа, а Прусия да стѫпи толкова здраво въ Германия. Прѣдъ видъ на това, че караницата можела лесно да се обърне въ война, спогодбата станала така: на Прусия дали: 1 о полската провинция Познань съ 810,000 д. ж.; 2-о лѣвия брѣгъ на Рейнъ съ 1,044,000 ж., 3-о Вестфалия съ 829,000 ж. и 4-о отъ Саксония едно парче съ 782,004 ж. — всичко 3,390,000 д. ж. Другата часть отъ Полша зелъ царьтъ. Галиция пъкъ останала за Австрия. Краковъ билъ обявенъ за свободенъ, независимъ и неутраленъ окрѫгъ съ прѣдставителни и национални наредби.

2-о. **Рѣшилъ да се унищожи робството.**—Послѣдната група въпроси, подложени на разглеждане въ виенския конгресъ, ясно посочвали, че новитѣ идеи сѫ добили вече извѣстна моторна сила и че трѣбва да се внесатъ нѣкои подобрения въ относкитѣ на единъ човѣкъ къмъ другъ и една държава къмъ друга.

Чрѣзъ една декларация въ Виена осемъ държави: Англия, Русия, Испания, Швеция, Португалия съ Бразилия, Прусия, Франция и Австрия заявили, че желаятъ да турятъ край на търговията съ роби (негри) — „този бичъ, който толкова врѣме опустошавалъ Африка, унижавалъ Европа и причинявалъ страдания на човѣчеството“ [1]). Макаръ тази декларация да била само нравствено задължителна, защото тя оставяла всѣка държава сама да избере сгодно врѣме, когато да унищожи търговията съ роби, все пакъ държавитѣ се спогодили задружно да си помагатъ „за най-сигурното и бързо изпълнение на приетата мѣрка съ всичкитѣ срѣдства, които тѣ иматъ на ржки.“ Разбира се, че това рѣшение дълго ставало само на книга.

3-о **Приелъ свободата въ плаването.** — Конгресътъ приелъ тъй сжщо свободното плаване по всички рѣки. Всичкитѣ западни рѣки се обявявали за свободни по цѣлото си течение отъ мѣстото, дѣто ставатъ корабоплавателни до самото си устие. Тѣзи рѣки ставали достжпни за корабитѣ на всички народи; правилата, които трѣбвало да се изработятъ въ едно или друго врѣме, трѣбвало да бждатъ сгодни и полезни за всички, като благоприятствуватъ колкото се може повече търговията на всички народи. Тѣзи наредби били прѣдизвикани, не ще и дума, отъ икономико търговско-стопански интереси.

4-о. **Приелъ принципътъ за международно право.** — Врѣмето вече доказало и на слѣпитѣ, че държавнитѣ идеи на XVIII вѣкъ за взаимнитѣ относки и интереси на държавитѣ не струватъ нито ботка. Учението на меркантилиститѣ [2]), че *една държава губи това, което печели друга*, било вече изтикано отъ много по-правилното икономическо учение, че ако *всички печелятъ, никой не губи*. Меркантилното учение не допускало, че може постоянно да расте богатството и срѣдствата въ всички държави едновременно, та затова неохотно признавало международнитѣ принципи въ индустрията и търговията. По тѣзи въпроси политицитѣ на виенския конгресъ изказали по-широки възгледи, като изтъкнали, че трѣбва да се турятъ въ хармония интереситѣ на всички държави. Появилитѣ се общи въпроси, като търговията съ робитѣ, плаването по рѣкитѣ, правата на чужденцитѣ и пр., не трѣбвало вече да бѫдатъ рѣшавани само отъ една държава въ своя полза. Щомъ въпроситѣ иматъ общъ интересъ, трѣбва да се рѣшаватъ съ общо съгласие на държавитѣ.

---

[1]) И Европа имала своитѣ негри роби — *турскитѣ раи*. Александъръ прѣдложилъ да се покровителствуватъ и раитѣ, ала Австрия и Англия не се съгласили, защото съглеждали въ това опасно разширение на руското влияние въ Балканитѣ.

[2]) Гледай *Причини на фр. революция*, стр. 283.

Кѫсогледство на виенския конгресъ. — Рѣшенията на виенския конгресъ били работа на дипломатитѣ, които главно се осланяли върху правото на силния, старата законность, равновѣсието и възнаграждението. Дипломатитѣ не се броили за прѣдставители на народитѣ; тѣ дори забравили, че трѣбва да служатъ на държавитѣ, ами се обърнали просто на династически прислужници. Споредъ това, тѣ прѣхвърляли териториитѣ отъ рѫка на рѫка безъ да искатъ да знаятъ за националнитѣ, свободолюбивитѣ и религиознитѣ чувства на народитѣ. Рѫководими отъ количеството на квадратнитѣ километри и броя на жителитѣ, а особено богатството имъ, тѣ постѫпили като механици, които нареждатъ всичко „равновѣсно“ въ полза на династиитѣ и старото. Културнитѣ условия на откѫсванитѣ и пришивани земи, както и правата на народноститѣ били напълно игнорирани. Стремежътъ на жителитѣ къмъ народно единство не се уважило. Присъединението на Белгия къмъ Холандия, на Норвегия къмъ Швеция, разпокѫсването на Полша и прѣустройството на германската конфедерация било направено само въ полза на династиитѣ, а не на народитѣ. Никой не обърналъ внимание нито на германскитѣ, нито на италиянскитѣ, нито на гръцкитѣ патриоти, които се отнесли до конгреса съ молба да се възродятъ и обединятъ тѣхнитѣ народности.

Като не обръщалъ внимание върху народноститѣ, виенскиятъ конгресъ вървѣлъ по стжпкитѣ на Наполеона, сир. по принципитѣ на *стария режимъ*. Отъ тази страна виенскитѣ дипломати показали плитка мждрость, като не разбирали, че стремежитѣ къмъ *национална независимость* и *конституционна свобода* изникватъ изъ нѣщо по дълбоко, отколкото простата любовь къмъ революции и анархия. Трѣбва да се очудваме на опарничавостьта, съ която се отличавали дипломатитѣ къмъ страшния прѣвратъ, който се извършилъ въ Франция.

Нетрайность на конгреснитѣ рѣшения. — По тѣзи именно причини, създаденото на този конгресъ въ 1815 година, не траяло много, ами наскоро зело да се руши, макаръ *главниятъ*, *общиятъ* миръ въ Европа да се одържалъ до кръмската война (1854—1856 год.).

Изобщо, творенията на виенския конгресъ не били добрѣ обосновани. По броя на изхабенитѣ книги „трактатитѣ отъ 1815 год.“ сж най-великото създание на международното право. То е било прьвъ опитъ да се даде на цѣла Европа една що-годѣ обща наредба, оздравена отъ осемь държави и дори осветена отъ „принципа“ на законностьта (легитимизма). На практика, обаче, излѣзло, че направеното е едно отъ най-скрьбнитѣ и несполучливи дипломатски хитрувания Основната цѣль на конгреса била да въдвори въ Европа редъ, равновѣсие и спокойствие, а то се случило тъкмо обратно, той посѣялъ сѣмената на новитѣ прѣврати, които търбушили държавитѣ цѣли 50 години.

Виенскиятъ конгресъ изхитрувалъ да не задоволи никого. Нѣма какво и да се казва за оскърбенитѣ и ограбени крале на Саксония и Дания. Дори незадоволни били и четиритѣ голѣми държави, които грабнали лъвската часть при дѣлбата. Папата, въ качеството си на срѣдновѣковенъ стълбъ, протестиралъ противъ виенския трактатъ, понеже той билъ дѣло на човѣшки ржцѣ, вънъ отъ наитието на църквата.

Най-грозната работа на конгреса била тжпоумната *опарничевость*, която той показалъ като турилъ за задача да възстанови изцѣло *„стария режимъ“*. Образували се петь велики сили, отъ които двѣ „западни“ (Англия и Франция) вѣчно съперничели съ тритѣ „източни“ (Русия, Австрия и Прусия). Отъ тѣхъ двѣ излѣзли особно могжщи: Русия на суша, Англия — на море. А Франция била съвсѣмъ смазана, лишена дори отъ „естественитѣ“ си граници. Отъ тази минута френцитѣ зели да мечтаятъ за „реваншъ“, отмъщение, за позорнитѣ договори. Вчерашната владичица на Европа, оскърбената Франция била тласната по пжтя на международнитѣ прѣврати. Ето защо тя станала *естествена съюзница на онеправданитѣ и недоволни народи.*

Глава XII.

Обща реставрация и реакция.

Общо миролюбиво настроение. — Съ подписването спогодбата на виенския конгресъ и изпращането Наполеона на св. Елена *се завършилъ първия периодъ подиръ революцията въ европейската история.* Този периодъ се характеризира съ най-голѣмо възбуждане и трескава дѣйность, свързани съ чудната енергия и гения на единъ човѣкъ, който съ своята безспирна дѣйность напълнилъ цѣла Европа, нарушилъ нормалния вървежъ на събитията и реда въ обществата, измѣнилъ хода на икономическото и общественото развитие въ европейската цивилизация, пробудилъ въ държавнитѣ глави мисъль за общи интереси и общи длъжности, а въ народитѣ по правъ или косвенъ начинъ възбудилъ идеи и ламтѣния за своето влияние, своята сила, своитѣ права и свободи. Сега вече Европа стжпила въ общъ миръ. Народитѣ били изтощени до послѣдня капка сила. Напрегнатото състояние, въ което тѣ сж се намирали подъ Наполеоновото владичество, се прѣкратило, а съ изчезването на крайноститѣ и революционнитѣ насилия, настжпило едно общо желание за спокойствие и почивка. Ето защо общоевропейскиятъ миръ, който настжпилъ за едно доста дълго врѣме, не билъ създаденъ нито отъ виенския конгресъ, нито отъ настжпалата реакция: той билъ сетнина отъ умората, докарана отъ силното възбуждание, и отъ плачевното положение, въ което се намирали финанситѣ и народитѣ въ Европа.

Общиятъ страхъ да не би да се развали мира и отново да се възбудятъ революционнитѣ сили, не ще дума, помагалъ на правителствата да заячатъ своята политика, да обуздаятъ новитѣ национални стремежи и да спратъ всичкитѣ опити на реформаторитѣ и ученитѣ, които тъкмѣли да измѣнятъ старата наредба въ нѣкоя по нова. На кжсо казано, слѣдъ общитѣ разорения, и правителствата, и народитѣ искали прѣди всичко миръ. На това именно общо желание се опрѣли държавнитѣ глави, министритѣ и дипломатитѣ. Затова грижата за миръ, начената съ реставрация, бърже прѣминала въ реакция.

Обѣщани реформи. — Стремлението, обаче, къмъ миръ, почивка и спокойствие отъ страна на народитѣ се зело отъ дипломатитѣ като безсилие, което развързва ржцѣтѣ на държавнитѣ глави да прѣстжпятъ обѣщанията си и да отидатъ тъкмо противъ чувствата, надеждитѣ и интереситѣ на народитѣ си.

Когато въ Европа върлувалъ Наполеонова деспотизмъ, държавнитѣ глави се убѣдили, че не тѣхнитѣ лакеи, придворни и привилегировани ще имъ помогнатъ противъ общия завоюватель, ами онзи прѣзрѣнъ, тъпканъ, униженъ и онеправданъ *народъ*, който има неизчерпаема сила въ своитѣ нѣдра. Тази истина, дотогава тъй игнорирана, блѣснала съ поразителна свѣтлина въ революцинта, когато френскиятъ народъ, толкова смазанъ по рано, биде извиканъ къмъ работа. Царетѣ разбрали, че срѣщу Наполеона трѣбва да противопоставятъ своитѣ народи. Нуждата ги накарала да прибѣгнатъ къмъ това срѣдство. Ала какъ? Сигурно *чрѣзъ възвания и обѣщания*. Намѣрени на тѣсно, нѣкои крале прѣзъ страшнитѣ 1813—1815 год. се обърнали съ позивъ къмъ народитѣ си като обѣщали да имъ дадатъ нѣкои права и свободи. Политически реформи, национално освобождение, конституционни наредби, обществени права — ето нѣщата, които се загатвали право или косвено, че ще бѫдатъ дадени на народитѣ, стига да помогнатъ да се изпѫди Наполеонъ.

Прѣзъ 1813 г. прускиятъ краль, като се нуждаялъ отъ подрѫжката на народа, обѣщалъ *да събере народно събрание* и говорилъ сь въодушевени думи за новъ народенъ животъ въ Германия, а Александъръ, най либералниятъ отъ всички европейски крале, заявилъ, че той „се бори за вѣра противъ безвѣрието, за свобода противъ властолюбието, за човѣчество противъ звѣрството“ и че ще подържа свободата на нѣмцитѣ. Австрия чрѣзъ устата на своитѣ пълководци обѣщала да даде на Италия независимость и единство. Изобщо, и Русия, и Австрия, и Прусия изказвали искренно или лицемѣрно симпатии къмъ конституционнитѣ и национални идеи.

Отъ тѣзи симпатии и обѣщания надеждитѣ на народитѣ широко се разлѣли, та въ Германия, особно въ Италия, либералитѣ зели много радостно да гледатъ на бѫдещето, особно когато Людовикъ XVIII далъ на Франция либерална конституция, а Прусия и Русия се опитали да изпълнятъ въ нѣкои точки обѣщанията си. Докато още засѣдавалъ виенскиятъ конгресъ Прускиятъ краль Фридрихъ Вилхелмъ обнародвалъ единъ манифестъ, въ който отново заявилъ, че ще даде на народа прѣдставително управление. А въ Варшава рускитѣ топове извѣстили, че Александъръ възстановява полското кралство. Той далъ на поляцитѣ конституция, която обхващала народна администрация, народно събрание, свобода на печата и религията, равенство прѣдъ законитѣ и отговорни министри прѣдъ единъ народенъ (държавенъ) сѫдъ.

За зла честь, тѣзи начинания се спрѣли бърже. Даванитѣ евтено златни обѣщания не се изпълнили, а възбуденитѣ надежди останали праздни. Движението вмѣсто напрѣдъ, ритнало назадъ.

Либерализмъ. — Жаждата за новъ животъ особено изпъкнала въ онѣзи народи, които политически били доста закъснѣли, ала културно напрѣднали (Германия). Въ литературата и науката се изсочили много таланти, които подели и доразвивали всичко, което просвѣщението и френската революция обявили като модерно и необходимо. Общественното съзнание на всѣкждѣ било вече пробудено. Въ умоветѣ на просвѣтенитѣ се извършилъ прѣвратъ: водачитѣ на мисъльта зели да приказватъ за свобода и независимость на народитѣ. Въ сѫщия духъ запѣлъ и старецътъ Гете. Заговорили Кантъ, Фихте, Хегелъ и други поети и писатели въ разни народи, като Алфери въ Италия.

Всички млади дѣйци: писатели, учени, поети, философи, професори и граждани се обявили на страна на новото течение, за което получили името *либерали*, сир. приятели на свободата. Формулиралъ се ясно въпроса: *трѣбва ли да се даде свобода на* *личностьта* (индивидуална свобода) *или не*. Либералитѣ подържале свободата на съвѣстьта, свобода на мисъльта, свобода на научното издирвание, свобода на словото, свобода на печата, гаранция за личната неприкосновеность, уважение на човѣшкото достоинство и пр. Къмъ тѣзи стремежи се притурили и ламтѣнията за *политическа свобада*, прѣдставително управление, и *национално единство*.

Реакция. — Покрай това течение бърже се издигнало и усилило тъкмо противно течение. Слѣдъ падането на Наполеона ние видѣхме, че настжпила обща и широка *реставрация*. Вазвърнати били на прѣстолитѣ си комай всички изгонени владѣтели. Въ Франция се възвърнали и емигрантитѣ, които сжщо поискали да възстановятъ своитѣ стари права и прѣжното си положение. А заедно съ възстановяването на династиитѣ и бѣглецитѣ се започнала силна реакция противъ всичко, което било направено въ тѣхно отсжтствие. Новитѣ наредби, закони и учрѣждения трѣбвало да се унищожатъ и да се замѣнятъ пакъ съ староврѣмски. Знаемъ, че отъ 1789 до 1815 година се извършили много промѣни въ Франция и въ ближна Европа: образували се нови обществени сили и се появили цѣли течения съ задача да задържатъ и разширочатъ новитѣ придобивки. Срѣщу тѣхъ сега се изпрѣчватъ върналитѣ се носители на стария режимъ. Щомъ падналъ Наполеонъ, всички реакционери помислили, че тъкмо сега му е врѣмето да се съборятъ творенията на революцията. Тѣзи хора смѣтали, че побѣдата на Европа надъ Наполеона е побѣда на тѣхнитѣ принципи надъ революционнитѣ идеи. Кжсо казано, настжпила силна реакция на абсолютизма противъ стремежа къмъ политическа свобода, реакция на феодализма противъ обществественитѣ права и равенства, които вече били се утвърдили въ революцията и при Наполеона; реакция на католицизма противъ вѣротърпѣнието. Изобщо, появила се реакция въ всички държави и противъ всичко, което XVIII в. билъ измъдрувалъ, а новитѣ събития били сбъднали.

Реакция у духовенството. — За реакцията на духовенството нѣма и що да се говори. Подиръ широкото свободомислие прѣзъ революцията и страшнитѣ катастрофи до 1815 година се забѣлѣзало отново оживѣване на религиознитѣ вѣрвания въ европейскитѣ общества. Гоненията, които били направени върху католическото духовенство, като че възбудили религиозния фанатизмъ у народа. Французитѣ прѣзъ революцията и сетнѣ прѣзъ наполеоновото господство много наранили религиознитѣ чувства на народитѣ. Това нараняване прѣдизвикало борба противъ „безбожницитѣ“. Подъ влиянието на гонението, въ самитѣ духовни се разпалила религиозностьта; опасностьта укрѣпявала вѣрата и стѣгала редоветѣ на нейнитѣ служители. Духовнитѣ, като изгубили привилегированото си положение, богатството си и политическото си значение, обърнали се да служатъ строго на вѣрата. До революцията мнозина ставали духовни само за чинове, почести и грамадни богатства; сега ставали такива по убѣждение да защищаватъ католичеството отъ невѣрието. Оттука и влиянието на новото духовенство станало много голѣмо върху религиознитѣ чувства на обществата.

Тази реакция много приличала на реакцията въ края на XVI вѣкъ срѣщу реформацията. Мракобѣсието се влѣкло и промъквало по всички земи и общества. Духътъ на XIII вѣкъ билъ унищожилъ иезуитския орденъ. Сега при всеобщата реставрация папа Пий VII възстановилъ сѫщия орденъ. Тази реставрация на иезуитщината дала особенъ тонъ на политико-обществената реакция. Иезуититѣ отново зели да кръстосватъ всички католически страни, всѫду се мѫчили да хванатъ въ рѫцѣтѣ си народното образование, всѫду гледали да раздухватъ религиозния фанатизмъ.

Реакция у буржуазията, работницитѣ и селянитѣ. — Ала покрай реакцията на емигрантитѣ, изпѫденитѣ, привилегированитѣ и католическото духовенство се развивала и усилвала и реакция въ буржуазията, градскитѣ работници и долното градско и селско население. Буржуазната реакция се обяснява отъ разочарованията въ крайнитѣ принципи на революцията. Много отъ надеждитѣ, които тя възлагала на новото движение, не могли да се сбѫднатъ. Революцията била посрѣщната изпървомъ съ възторгъ отъ всички мислещи хора въ всички страни. Ала когато се почнали грабежитѣ, убийствата, наказанията; когато всичко трѣбвало да се тури подъ крака на деспотизма, да се наложатъ извѣстни разпоредби върху чувствата и идеитѣ на народитѣ, мнозина изгубили вѣра въ новитѣ наредби. У много хора се появило убѣждението, че новитѣ идеи докарватъ или анархия или деспотизмъ. И едното, и другото не било угодно на буржуазията, на която интереситѣ се уврѣждали. И градскитѣ работници не останали доволни отъ новитѣ идеи, защото положението имъ не особно се подобрило. Сѫщо така не особно останали благодарни и селянитѣ, които главно залѣгали да се изтръгнатъ отъ ноктитѣ само на феодалитѣ. Тѣхъ малко ги е било грижа за политическа свобода, която собствено и не разбирали.

Реакция въ литературата. — Хората въобще много бърже забравятъ старитѣ бѣди. Щомъ мнозина не намѣрятъ удовлетворение въ едно или друго отъ новото, отъ което прѣувеличено всѣки е *очаквалъ всичко*, става едно повръщане. Болшинствотоземе да мисли, че старото не е било много лошо, та започва да мъмре на новото. Такова лакатушно движение постоянно се срѣща въ историята на човѣшкото развитие. Така, подиръ срѣдновѣковния мракъ настѫпили хуманизма и възраждането; подиръ тѣхъ католическата реакция и иезуитизма; подиръ тѣхъ свободолюбивитѣ учения отъ XVIII вѣкъ и революцията, а подиръ послѣднитѣ реакцията въ първата половина на XIX вѣкъ.

За цѣлото общество революционнитѣ събития били едно сериозно изпитание: тѣ твърдѣ разлюлѣли ума, въображението и чувството. Всички се изпоплашили отъ бѣдитѣ, ужаситѣ и пораженията. У мнозина се породила мисъль, че анархията, бѣдствията и разоренията ставали поради липсване на религиозно чувство, страхъ отъ Бога. Къмъ чисто религиознитѣ размишления се прѣмѣсили и вѣрвания отъ политическо естество. Пакъ обладало настроението, че вѣрата е велика консервативна сила, потрѣбна да обуздава хората и да поддържа обществения редъ.

Тъй се създала доста сгѫстена духовно-напоена атмосфера, която откърмила редъ духовни и влиятелни писатели.

Началата на мислителитѣ и писателитѣ въ XVIII в., както знаемъ, били *свободенъ разумъ*, *природа*, *реализмъ* (безгранично издирване) и *просвѣщение*. Тогава особно изпъкналъ *материализмътъ*. Мислителитѣ учели, че всичко е материално, че нѣма нищо духовно. Регулативътъ на революционнитѣ учения били *скептицизмътъ* (съмнѣние) и *критиката*. Къмъ 1815 година сѣкашъ вече се били наситили на тѣзи учения. Асла човѣчеството никога не е било доволно отъ нѣщо. И като не е могло да намѣри нѣщо по ново, съ което да се задоволи, врѫщало се къмъ старото или пъкъ е свързвало и спогаждало старото съ новото. Характерната черта на ученията въ началото на XIX в. била да се подчини отново мисъльта на морала, а разумътъ на чувствата, както е било прѣди XVIII вѣкъ. Единъ идеализмъ, едно особно настроение къмъ тайнственото, къмъ духовното, къмъ образитѣ на въображението и фантазията обладали хората.

Твърдата база на науката отъ XVIII вѣкъ: да се изучава, издирва, прѣглежда и изучва *всичко на мѣстото съ очи* и да се възприема истината само чрѣзъ разума, била замѣнена съ *въздушно лѣтение*, съ фантастични и мистични мѫдрувания и унесения.

Незадоволство и дори отвращение отъ живота, равнодушие къмъ политиката, стремежъ къмъ уединение, избѣгване отъ вънкашния миръ и поглъщане въ вѫтрѣшното отвлѣчено размишление и поетическо съзерцание — ето характернитѣ бѣлѣзи на духовния животъ въ тази епоха.

Романтизмъ. — Появата на този духъ, като противенъ на революционнитѣ учения и безусловната свобода, имала голѣмо влияние за усилване на реакцията и обскурантизма. Мракобѣсието отново повѣяло. Неговътъ духъ на гнилость, на плесенъ зелъ силно да се усѣща въ цѣлата литература. Този духъ на религиозно настроение, на тайнствено съзерцание (мистицизмъ), допрѣнъ до фантастичното, получилъ името **романтизмъ**.

Тъй романтизмътъ се натъкмимъ на мѣстото на материализма; той не билъ явление мѣстно, а общо европейско, особно подиръ разочарованията отъ революцията. Тази нова посока на мисъльта и чувството обладала всички литератури него врѣме. Романтизмътъ се явилъ по силата на историчното ритмуване (лакатушене), на волнообразнитѣ движения, познати подъ името *акция* и *реакция*. Той се явилъ като протестъ срѣщу крайния скептицизмъ, срѣщу студения разсѫдъкъ и мъртвия материализмъ, сир. срѣщу всичко онова, което се радвало, ликувало и херойски сражавало противъ папската тирания, противъ развратнитѣ калугери, противъ иезуитщината, инквизиционнитѣ огница и религиознитѣ войни.

Отличителни чърти на романтизма. — И тъй, въ идейната култура се въцарилъ романтизма или „романтичната школа“. То било едно залитание да се изплъзнатъ отъ оковитѣ на трезвената реалность, отъ тѣснитѣ и мжчни пжтеки на критичния разумъ съ неговитѣ точни опрѣдѣления; сега нахлула страсть да плувнатъ въ областьта на мжтното чувство, да стжпятъ върху крилѣтѣ на фантазията и да отлѣтятъ въ безформения миръ на мечтитѣ и чудесата. Името на романтизма е свързано съ „романа“ или епоса на романскитѣ народи, които били огнището на свръхестесвеното, чудотворното, нѣжното отъ срѣднитѣ вѣкове, когато фантастично-рицарскитѣ и кървави приказки за борбата на юнацитѣ съ магьосницитѣ, чудотворцитѣ и нехристиянитѣ, разпаляли въображението на невѣжитѣ. Умопомрачението достигнало дотамъ, че прѣдставителитѣ на романтизма считали себе си за освободители на човѣчеството отъ тиранията на разума, логиката, науката, отъ прозаичнитѣ искания на живота. Тѣзи нови рицари обаче и не забѣлѣзали, че натъквали човѣчеството въ нови вериги; като се захласвали и прѣнасяли въ срѣдновѣковния мистицизмъ, тѣ навѣрно и непозирали, че ставатъ отново служители на *цезаропапизма* и *схоластиката*.

Римъ отново зелъ да се счита за свещенъ градъ, за земенъ рай, дѣто човѣчеството отъ край врѣме се наслаждавало съ миръ, като стадо, нѣжно пасено отъ намѣстника на св. Петра. Религията се намѣсила на всѣкждѣ. Започнали отново да учатъ за двата меча на папата. Интереситѣ на католичеството и интереситѣ на реакционната политика се кръстосали и спогодили подъ началото „солидарность на консервативнитѣ интереси“.

Прѣдставители на романтизма. — Главни изразители на романтизма се явяватъ въ Франция *Шатобриянъ*, а въ Германия *Фихте*, *Шелингъ*, *Хегелъ* и др.

Макаръ религиозно възпитанъ, Шатобриянъ се увлѣкалъ отъ революцията и въ първитѣ дни билъ нейнъ приятель. Обаче, той скоро се отказалъ отъ революцията, щомъ видѣлъ да се разнасятъ изъ града глави, натъкнати на копия. Той билъ принуденъ да бѣга отъ Франция и да се скита по Америка и Англия. Слѣдъ дълги размишления той издалъ своето знаменито за врѣмето си и владѣещето настроение съчинение „*Духъ на християнството*“, което се брои за поезия на религията, философия на католичеството и евангелие на реакцията. Шатобриянъ е поетъ, мечтатель, — чувствителна и естетична натура. Срѣдствата му сѫ поетични, романтични и естетични. Хубавитѣ фрази сполучливитѣ фигури, изкусно избранитѣ конструкции, умѣстнитѣ епитети, наредени съ единъ тонъ ту спокоенъ и съзерцателенъ, ту скрѫбенъ и мечтателенъ, ту тържественъ и възторженъ, правятъ съчинението да дѣйствува поразитесно върху четцитѣ. Шатобриянъ иска да прѣдстави католичеството като най поетична, най художествена и най благоприятна религия за гения, вкуса, литературата и изкуството; то било най човѣчно; спомагало най добрѣ за свободата, изнамѣрванията и откритията. Той идеализира старитѣ врѣмена, когато владѣялъ католицизмътъ, идеализира монашеството, монастирския животъ, рицарството, феодализма; — съ една дума, плѣте вѣнци на срѣднитѣ вѣкове, за които мислителитѣ бѣха казали, че сѫ „*тъма*“ и „*варварство*“.

Особено съ голѣма сила се развилъ романтизма между нѣмцитѣ, които се броятъ за „народъ на поетитѣ и мислителитѣ“, наклонни по природа къмъ тайнственото, чудесното и сантименталното. Истинската романтична школа се появила въ Германия, отъ дѣто се разпространила въ Скандинавия, Русия, Полша и Унгария. Срѣщу космополитизма на просвѣщението въ XVIII вѣкъ и на революцията, нѣмскиятъ романтизмъ извадилъ егоистичното *„азъ“*. Романтичниятъ духъ въ Германия завладѣлъ не само поезията, ами се намъкналъ въ философията и политиката. Прѣдставитель на романтизма въ Германия билъ *Шелингъ.* Неговото учение е оплетено напълно въ мотовилата на фантазията. Въ противоположность на идеята за историческия прогресъ, изтъкната отъ ученията на XVIII в., Шелингъ зелъ да учи, че нѣкога човѣчеството било досущъ съвършено, ала днесъ то изпаднало. Това той открилъ отъ прѣданията, приказкитѣ и митологията. Въ сѫщия духъ работѣли и братя Шлегели, които пъкъ отишли да се ровятъ на изтокъ, изъ Индия, да дирятъ мѫдрость за европейското общество. Въ своитѣ съчинения братя Шлегели доказали, че Европа не струвала нищо, че истинска мѫдрость, истинска поезия, истинска религия и набожность можали да се намѣрятъ само на изтокъ, въ Индия, въ нейнитѣ аскети и фантастични бълнувания.

Тѣзи прѣдставители на нѣмския романтизмъ обявили походъ противъ разума, науката и либерализма, славословили мѫдростьта на папата, който турилъ край на дръзкото посѣгателство отъ страна на разума въ тайнитѣ на провидѣнието

И тъй, нѣмскиятъ романтизмъ прѣминалъ отъ служене на естетиката къмъ раболѣпие прѣдъ духовния глава и абсолютизма. Мирнитѣ и пасивни човѣци, които дирѣли да съединятъ небеснитѣ радости съ земнитѣ утѣхи, били заразени отъ тѣзи учения и хукнали да търсятъ спасение въ гробната тишина на реакцията, въ изкуплението на грѣховетѣ, присламчили се къмъ католическата черква, като къмъ едничка съкровищница на благодатьта.

Глава XIII.

Свещенъ съюзъ и Метернихова система.

Поява на съзнание за общи интереси. — Отбѣлѣзаниятъ горѣ духъ на религиозность, на романтизмъ и реакция родилъ *Свещения съюзъ* между императоритѣ руски, пруски и австрийски.

Отъ 1815 година се започнала борба между двѣ противни културни и политични посоки, между реакцията и либерализма, които засегнали не само вжтрѣшнитѣ истории на отдѣлнитѣ страни, ами и цѣлата международна политика. Френската революция врахлѣтѣла Европа разнебитена. Монархичнитѣ държави се подигнали въ 1792 г. срѣщу революцията, която полѣтѣла да се обърне на всесвѣтска. Цѣльта имъ била да запазятъ монархичния принципъ, считанъ за *общъ*. При всичко това, връзката между тѣхъ била слаба. Личнитѣ и отдѣлнитѣ интереси на всѣка държава стояли по-горѣ отъ общия принципъ. Сетнѣ — чакъ подиръ 20 години, когато революцията и Наполеонъ съвсѣмъ разтърбушили Европа, когато народитѣ се видѣли роби, а държавнитѣ глави унижени, изникнала идеята за твърдо единодушие, солидарность и *общи интереси*. Задружната война срѣщу Франция за изпжждане на Наполеона въ въ 1814 г. сближили различнитѣ държави и сврзали политическитѣ дѣйци къмъ единъ общъ идеалъ. Виенекиятъ конгресъ въ 1815 г. е видимъ бѣлѣгъ, какво дипломатитѣ сж дошли вече до убѣждение, че е прѣпотрѣбно съ общо съгласие да се редятъ международнитѣ работи.

Свещенъ съюзъ. — Въ сжщата тази 1815 год. се съставилъ „*Свещенъ съюзъ*“ между Русия, Австрия и Прусия. Франция не била поканена изпървомъ за този съюзъ, понеже на нея сж гледали още като на „бунтовница“, която заслужва наказание. Свещениятъ съюзъ внасълъ цѣло *прѣобразование въ европейската политика.* До френската революция европейскитѣ държави гледали на вжтрѣшнитѣ прѣврати въ тази или онази страна изключително отъ своитѣ частни и лични интереси, безъ да искатъ да знаятъ, въ името на какви идеи се извършватъ тѣзи прѣврати. Всѣко правителство въ относкитѣ си къмъ другитѣ държави здраво се придържало въ правилото, всѣкакъ да насърдчава и подпомага бунта и размирието въ съсѣдната или съперничната страна, за да извлѣче то нѣкоя лична полза. Споредъ това, често се случвало силна монархия въ една страна да бърка усилванието на монархията въ друга чрѣзъ подклаждане и помагане аристократитѣ за бунтъ и непокорство. Намѣсата въ чужди работи не ставала въ името на нѣкакъвъ принципъ, ами чисто и просто за близки лични облаги. Само френската революция накарала правителствата за пръвъ пжть да се съединятъ въ името на единъ общъ принципъ. Това съединение изпървомъ не било толкова искренно, защото правителствата по старъ навикъ хитрували едно къмъ друго, затова и успѣхитѣ имъ къмъ революцията и Наполеона дълго врѣме били отрицателни. Обаче, съкрушителнитѣ удари, които Наполеонъ нанесълъ на всичкитѣ, ги принудили да разберать, че старитѣ хитрувания вече не струватъ пари. Общиятъ страхъ и общитѣ загуби отворили очитѣ на правителствата *да признаятъ извѣстни принципи въ международнитѣ относки и да се грижатъ да пазятъ тѣзи принципи съ общи усилия.* Старитѣ патриотически лиги, които главно били образувани да нападатъ по-слабитѣ държави и да имъ раздѣлятъ земята, били замѣнени съ общъ конгресъ — първъ виенския. Споредъ рѣшението на този европейски ареопагъ, *всѣки господаръ трѣбва да владѣе само това, което другитѣ сж му признали като законно при-*

тежание. Този общъ принципъ, обаче, билъ прогласенъ само следъ като най-силнитѣ членове на конгреса били си натъпкали вече патката съ доста голѣмичко „възнаграждение“. Наградени и задоволени, великитѣ сили вече *пожелали да се задържи мира и да се осигури реда за напрѣдъ съ международенъ ареопагъ.* Слѣдъ 25 годишни войни усѣщала се нужда отъ миръ. Този миръ можалъ да се поддържа само отъ съюза, който надвилъ и изпѫдилъ Наполеона. Международниятъ редъ, създаденъ на виенския конгресъ, билъ сетнина отъ общото съгласие на голѣмитѣ държави, които вече били удовлетворени съ раздѣлата и разпрѣдѣлата на чуждитѣ земи помежду си. Ала щомъ едритѣ държави били задоволени, пита се, кой щѣлъ да разваля мира, да иска измѣнения, та трѣбвало новъ съюзъ да пази реда за напрѣдъ? Кои не сѫ били доволни отъ рѣшенията на виенския конгресъ? — Недоволни останали *народитѣ,* които дипломатитѣ разпокѫсали и разхвърлели като стада безъ да искатъ да знаятъ за тѣхнитѣ чувства и интереси. И Свещенниятъ съюзъ, съставенъ изпърво съ друга цѣль, послужилъ сетнѣ тъкмо противъ тѣзи недоволници, *противъ народитѣ,* сир. противъ новитѣ революции, които се мислѣло, че могатъ да изникнатъ въ една или друга държава.

Инициаторъ на Свещения съюзъ. — Инициаторъ на Свещения съюзъ е рускиятъ царь Александъръ I. Този царь въ младитѣ си години се възпитавалъ въ духа на новитѣ идеи отъ XVIII вѣкъ. Неговитѣ учители сѫ били хора съ либерални и прогресивни идеи. Подъ влиянието на идеитѣ за свободата той си турилъ за задача да поддържа конституционната наредба и да се бори съ деспотитѣ и тиранитѣ. Наполеона той считалъ за деспотъ и тиранинъ, та затова, като се борилъ съ него, изтъквалъ себе си за освободитель на Европа.

Къмъ 1815 се забѣлѣзало, че на Александра, макаръ да настоялъ Франция да приеме конституционно управление и да съчувствувалъ на народното дѣло, прискръбнитѣ събития и нѣкои отдѣлни случки, които наранявали неговото честолюбие, силно му повлияли, та зелъ да се придава на религиозно настроение и тайнствено размишление. Още въ 1814 рускиятъ царь билъ омутанъ не само въ мистичния романтизмъ, ами въ силната религиозна реакция, която обладала висшитѣ сфери въ цѣла Европа. Него врѣме той ималъ чести срѣщи съ баронесата Крюденеръ, жена на единъ руски дипломатъ, която силно му повлияла да наклони къмъ религиозно-мистично настроение. Той започналъ по цѣлъ день да чете и тълкува Библията. За либерализма му отъ една страна и за религиозно-мистичното му настроение отъ друга Метер-

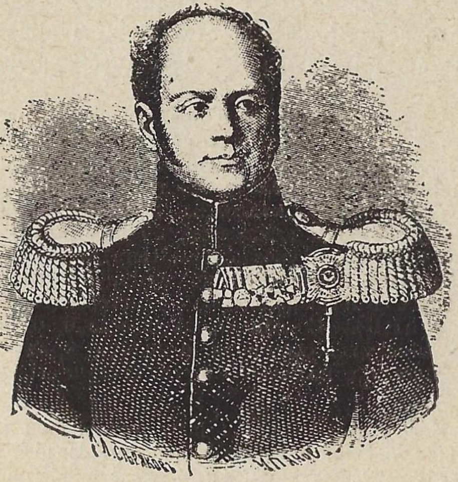

Александъръ I.

нихъ го нарекълъ „оригинална смѣсица отъ мѫжки добродѣтели и женски слабости“*). Понеже считалъ себе си за ангелъ, който съ своя мечъ поразилъ корсиканския дяволъ (Наполеона), той съвсѣмъ искренно вѣрвалъ, че е отреденъ отъ провидѣнието да бѫде стражъ на Европа.

Тѣзи нови чувства накарали Александра да приложи своя религиозенъ ентусиазмъ въ политиката. Ето защо той съставилъ текста на свещения съюзъ и го поднесълъ за одобрение.

Текстъ на Свещения съюзъ. — Поради характерностьта на редакцията, ние привеждаме цѣлия текстъ.

„Въ името на Светата и нераздѣлна Тройца, тѣхни величества австрийскиятъ императоръ, прускиятъ краль и рускиятъ императоръ, поради великитѣ събития, съ които се ознаменува Европа прѣзъ тритѣ послѣдни години, а особено поради благодѣянията, които на Божието провидѣние бѣ угодно да излѣе надъ държавитѣ, правителствата на които сѫ имали надежда и упование на Бога, като се вѫтрѣшно убѣдили, колко е необходимо въ взаимнитѣ си отношения държавитѣ да се подчаняватъ на високитѣ истини, внушени отъ закона на Бога Спасителя, тържествено обявяватъ, че прѣдметътъ на този актъ е да откриятъ прѣдъ лицето на вселената тѣхната непоколебима рѣшимость да се ръководятъ както въ управлението на своитѣ държави, така и въ относкитѣ си къмъ всички други правителства, не отъ други нѣкакви правила, ами право по заповѣдитѣ на светата вѣра, по заповѣдитѣ на любовьта, правдата и мира, които не сѫ назначени да се прилагатъ само въ частния животъ, ами напротивъ, да управятъ волята на царетѣ и да упѫтватъ всичкитѣ имъ постѫпки, като едно срѣдство, което утвърдява човѣшкитѣ рѣшения и възнаграждава тѣхнитѣ несъвършенства.

---

*) Между съврѣменницитѣ на руския царь има твърдѣ разнорѣчиви мнѣния за негова характеръ. Изобщо изтъкватъ този фактъ, че между думитѣ и дѣлата му имало голѣма разлика. Той билъ по природа мекъ, добъръ, съ голѣма чувствителность и впечатлителность, способенъ да се увлича отъ хуманни, либерални и дори републикански идеи, ала той нѣмалъ потрѣбната енергия и воля, за да може да приложи идеитѣ си въ живота. Той принадлежалъ къмъ типа съзерцателни натури, които инстинктивно избѣгватъ неприятнитѣ срѣщи, голѣмитѣ усилия и напрѣгания. Поради това лесно се поддавалъ на влияние и влѣчение отъ другитѣ. Гнусялъ се отъ подлоститѣ, ала нѣмалъ куражъ и воля да ги унищожава; той гледалъ само да ги избѣгва. Слѣдъ едно увлѣчение бързо настѫпвало реакция у неговитѣ убѣждения. По естество нервенъ и сантименталенъ, той слѣдъ всѣка умора и изнемощение падалъ въ отчаяние.

Възъ тѣзи основи тѣхни величества се съгласяватъ за слѣднитѣ статии:

Ст. I. Споредъ думитѣ на Светото писание, което повелява на всичкитѣ люде да бѫдатъ братя, тритѣ съюзни монарси ще останатъ съединени съ връзки на истинско и ненарушимо братство и, като се почитатъ като едноземци, тѣ въ всѣки случай и въ всѣко мѣсто ще си подаватъ единъ на другъ рѫка за помощь и подкрѣпа; поданицитѣ и войскитѣ си тѣ, като бащи на домочадие, ще управляватъ въ сѫщия духъ на братство, съ каквото тѣ сѫ въодушевени, за запазване вѣрата, мира и правдата.

Ст. II. Затова ще има едничко прѣобладаеще правило както между поменатитѣ власти, така и за поданицитѣ: да си правятъ единъ на другъ добрини, да иматъ взаимно доброжелателство и любовь, да се почитатъ единъ другъ като членове на единъ християнски народъ, както тритѣ съюзни господари се почитатъ, като отредени отъ провидѣнието (comme délégués par la Providence) за управлението на триединитѣ сѣмейства Австрия, Прусия и Русия, изповѣдайки по този начинъ, че самодържецътъ на християнския народъ, отъ когото тѣ и поданицитѣ имъ съставятъ часть, не е никой другъ, освѣнъ този, комуто принадлежи държавата, както въ него се намира съкровище отъ любовь, вѣдѣние и прѣмѫдрости безкрайни, сир. Богъ, нашиятъ божественъ Спаситель, Исусъ Христосъ. Глаголъ Всевишни, Слово на живота. Съотвѣтно съ това тѣхни величества съ най-нѣжни грижи убѣждаватъ поданицитѣ си да се утвърдяватъ отъ день на день въ правилата и сърдчено да изпълняватъ длъжноститѣ, въ които ги е турилъ Божествениятъ Спаситель, като едничко срѣдство да се наслаждаватъ съ миръ, който изтича отъ добрата съвѣсть и който едничъкъ е сигуренъ.

Ст. III. Всички държави, които желаятъ тържествено да признаятъ изложенитѣ тука свещени правила и които чувствуватъ, колко е потрѣбно за доброчестината на колебливитѣ дълго врѣме царства, щото тѣзи истини занапрѣдъ да спомогнатъ за благото на човѣшкитѣ сѫдбини, могатъ всеохотно и съ любовь да се приематъ въ Свещения съюзъ.

Написанъ въ Парижъ въ 1815 г. 14 сеп."

Подписване на Св. съюзъ. — Тъй приготвенъ отъ царя, горниятъ договоръ билъ изпратенъ на пруския краль и австрийския императоръ да го подпишатъ. Прускиятъ краль веднага го подписалъ, ала Метернихъ дълго го гледалъ, подсмивалъ се подъ мустакъ и казалъ, че не вижда въ него нищо, освѣнъ „филантропски стремежи, облѣчени въ религиозни одежди“ — „едно многозвучно *нищо*“. Съ такива евангелски спогодби не се управлява свѣта, мислѣлъ си той. При все това, посъвѣтвалъ императора Франца да го подпише, едно да не би да се оскърби Александъръ, когато той тъкмѣлъ да се възползува отъ него, а друго смѣталъ, че ще накара свещения съюзъ да играе по неговата гайда.

Този документъ сетнѣ билъ изпрателъ до другитѣ европейски държави отъ името на тримата монарси за одобрение и подписване. Всички го подписаси, освѣнъ Англия, Турция и папата. Англия отговорила, че одобрява съюза, ала не може да подпише документа, защото парламентътъ, съставенъ отъ хора положителни, може да даде съгласието си за нѣкой практична спогодба, въ която се иска помощь или съюзъ, а пъкъ прѣдлаганото е „просто декларация на библейскитѣ принципи, които би повърнали Англия въ врѣмената на светиитѣ на Кромвела и въртоглавитѣ“. Султанътъ като прочелъ религиозния договоръ, разтрепералъ се да не би това да е кръстоносенъ походъ противъ мохамеданитѣ, та веднага запиталъ за неговото значение въ Лондонъ и Виена. Папата пакъ не подписалъ договора най-първо за това, че неговото мнѣние не бито зето по-рано, сетнѣ той намиралъ, че царетѣ сж влѣзли въ чужда за тѣхъ областъ, понеже само папатаималъ право да говори отъ името на Бога, и трето, струвало му се, че съюзътъ между *католика* Франца, *протестантина* Фридриха Вилхелма и *православния* Александъръ ще отговаря на баснята за орела, рака и щуката.

Тълкувачъ на Свещения съюзъ и главатарь на реакцията — Метернихъ. — Какъ е мислилъ Александъръ да реди европейскитѣ работи съ горния договоръ не се знае и дали той искренно вѣрвалъ

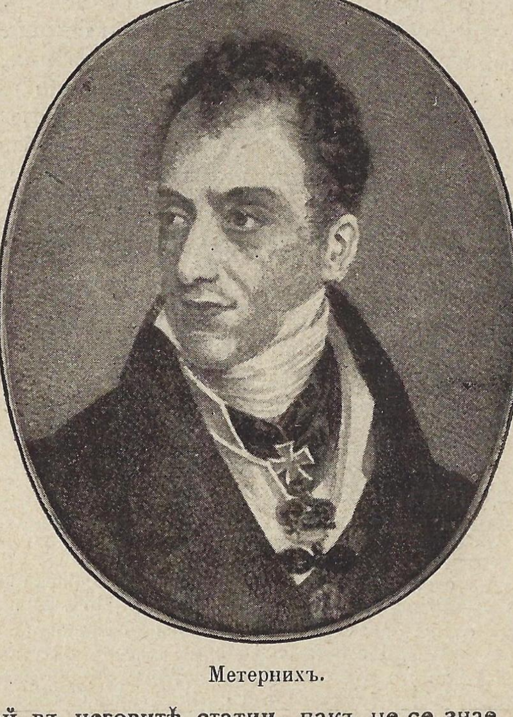

Метернихъ.

докрай въ неговитѣ статии, пакъ не се знае. Впрочемъ, ние имаме основи да вѣрваме, че Александъръ, изпървенъ искренъ либералъ, много отстѫпилъ отъ своя либерализмъ, че той измѣнилъ на своитѣ юношески убѣждения, че неговото правителство прѣгърнало реакцията*). Ала както и да се гледа на свещения съюзъ, той не е приложилъ нѣкой християнски прицsmall ипъ. Отъ този съюзъ се възползувалъ само единъ дипломатъ — именно **Метернихъ**, — *австрийскиятъ канцлеръ*.

Този човѣкъ, туренъ на чело на австрийската монархия, сталалъ истински господарь — „кочияшъ на Европа“. Той билъ повърхностенъ човѣкъ, нѣженъ егоистъ, безъ навикъ сериозно да се занимава. Като държавенъ мѫжъ, той не показалъ никакъвъ широкъ възгледъ, нито дълбоко разбиране на политико-общественитѣ закони; като дипломатъ, той рѣшително възставалъ срѣщу всички либерални движения; него интересували само едни въпроси, — политическитѣ и то не за народитѣ, а за правителствата. Въ Парижъ той прочелъ разни брошури, колкото да не бѫде останалъ назадъ отъ свѣта. Животътъ му билъ пъленъ съ дирене на развлѣчения и не винаги чисти удоволствия. Като изкусенъ интригантъ, той знаялъ да лови риба въ всѣка мѫтна вода. Роденъ царедворецъ, Метернихъ билъ сърдцегадатель и можалъ да дразди и използува слабоститѣ на силнитѣ. И макаръ да билъ краенъ егоистъ, плитъкъ мислитель, ретрограденъ въ политическитѣ си идеи, неподвиженъ въ убѣжденията си, той се отличавалъ съ софистична убѣдителность, съ голѣмъ личенъ магнитизмъ и внушителность къмъ събесѣдницитѣ си.

---

*) За отстѫпването на Александра отъ либералнитѣ си идеи не малко спомогналъ и Метернихъ. Послѣдниятъ не искалъ да слуша за морални наставления, а дирилъ мѣрки и дѣла въ духа на неговата реакционна система. За него било важно да унищожи у Александра и послѣднитѣ остатъци отъ либерализма. И ето заелъ се той съ енергия да всели въ душата му страхъ и недовѣрие къмъ близкитѣ му. Въ Виена, докато засѣдавалъ конгресътъ, той слѣдѣлъ чрѣзъ своитѣ шпиони всѣка дума и постѫпка на рускитѣ офицери и ги съобщавалъ Александру. Съ широко разтлана мрѣжа отъ интриги и измами Метернихъ сполучилъ да увлѣче царя въ своята политика.

Метернихъ броилъ всичко велико, извършено прѣзъ 25-тѣ години, за случайна „болесть“, която се е развила по недосъглеждане на висшитѣ санитарни власти. За Метерниха всичкитѣ народни възстания, въ каквито и да било изрази, въ форма на народни желания или искания, се виждали опасни и заплашителни за обществения редъ. Споредъ него, най-скромнитѣ либерали и невинни нововъводачи били сé „шакнати якобинци“; свободата на печата наричалъ „бичъ Божи“, а конституцията — „революция“. Неспособенъ да направи разлика между Наполеона и самата революция, той билъ убѣденъ, че въ всѣка страна, съ която Наполеонъ се е допиралъ, сѫ посѣяни сѣмата на революцията, които породили началото на революционенъ духъ, покриванъ подъ мантията на патриотизмъ. Отъ тая гледна точка той не правилъ разлика между либерализма и анархията, понеже и либерализмътъ, и анархията проповѣдвали раздѣлението на властитѣ и събарянето на правителствата. За себе си мислимъ да е отреденъ отъ провидѣнието да се бори противъ демократичното управление. Той билъ рѣшителенъ противникъ на всичко, което революцията е създала въ Европа. Метернихъ говорилъ: „твърдо съмъ рѣшенъ да се боря съ революциитѣ до послѣдне издъхване“. А за революция той броилъ всѣко обществено явление, което отстѫпва отъ старото. Дипломатитѣ отъ другитѣ държави били въ една или друга степень напоени съ нѣкои нови идеи. Затова се забѣлѣзва често колѣбания въ тѣхнитѣ мнѣния. Само единъ Метернихъ, който нищо не разбиралъ, понеже не вѣрвалъ въ никакви принципи, могълъ рѣшително и спокойно, безъ гризене на съвѣсть, да дига високо знамето на срѣдновѣковната реставрация. „Мисля, казалъ той, че душата ми има цѣна, *защото е не-*

подвижна. Другитѣ дипломати *лътятъ*, а пъкъ азъ *вървя.* Тѣ се измѣтатъ и промѣнятъ, азъ стжпвамъ здраво". И този консерватизмъ не билъ сетнина отъ нѣкое обмислено и обосновано учение, а *отъ лъность на ума* и *липсване ентусиазмъ въ темперамента.* Споредъ това, всичкитѣ народни движения се разбивали въ фанатичния инатъ на този мраченъ дипломатъ.

За Метерниха било важно да има въ Европа „покой", който той разбиралъ като гробно мълчание. За зла врага, умореното човѣчество наистина имало нужда отъ покой. Ето върху това общо настроение се съзидала силата на този фаталенъ човѣкъ. Нареченъ „кочияшъ на Европа", той 15 години владѣлъ Европа като диктаторъ, а Австрия управлявалъ комай 40 години (1809 — 1848) при двама императори.

Министрътъ приличалъ на господаря си. — Характерътъ на Метерниха въ много страни отговарялъ на господаря му Франца I, който кога му прѣдлагали нѣщо ново, извиквалъ „това да се отложи"! Той добрѣ разбиралъ, че за разноплемена Австрия, нѣкакво нововъведение като „народно управление" означавало смърть. Когато нѣкой съвѣтвалъ Франца да даде оржжие на населението да се бие срѣщу Наполеона, той казалъ: „не бива; да се въоржжи народа, ще рече да се събори трона". Другъ пжть казалъ: „моитѣ народи не се търпятъ единъ другъ. По-добрѣ, така тѣ нѣма да заболѣятъ въ едно и сжщо врѣме отъ една и сжща болесть Тѣхната взаимна вражда е източникъ на редъ и миръ". За прѣдпазване отъ новата болестъ императорътъ изкрѣщѣлъ на професоритѣ: „Дръжте старото! Нови идеи не мога да търпя! Мене ми трѣбватъ вѣрни поданици, а не учени!" Отъ думата „конституция" толкова се боялъ, че дори не могълъ да я търпи като медицински терминъ, когато докторитѣ я употрѣбявали вмѣсто „организмъ".

Метернихъ допълня Свещения съюзъ. — Метернихова система. — Видѣхме, че Метернихъ се подсмѣлъ на Александрова текстъ за свещенъ съюзъ. Той добрѣ знаялъ, че съ библията не ще се нареди свѣта. Ала подписаниятъ отъ царетѣ Свещенъ съюзъ добрѣ му прилѣгналъ да прѣслѣдва своитѣ цѣли. Той зелъ та допълнилъ спогодбата на Свещения съюзъ, за да се опрѣдѣли по-ясно, споредъ него, що има да работятъ съюзницитѣ. Допълненията му сж тъй важни, че на дѣло само тѣ получили сила и практично приложение, а Александровътъ актъ останалъ като сѣнка, безъ всѣко значение.

Вдъхновитель на виенския конгресъ и добрѣ поставенъ между императоритѣ, Метернихъ създалъ нова система въ политиката. Вмѣсто отдѣлни групи отъ извѣстни държави, свързани съ нѣкоя слаба връзка, които постоянно се борятъ помежду си, за поддържане политическото равновѣсие, както е било въ XVIII вѣкъ, Метернихъ настоялъ да се образува федерация (общъ съюзъ) подъ ржководството на четиритѣ велики сили (или на пет-тѣ съ Франция), които да гарантиратъ европейския миръ. Той изтъкналъ и накаралъ да се приематъ слѣднитѣ непознати до тогава въ политиката принципи: 1-о *всичкитѣ господари (суверени) образуватъ една голѣма фамилия*, 2-о *всички правителства иматъ интересъ да се поддържатъ срѣщу своитѣ поданици* и 3-о *всички взаимно да уреждатъ спорнитѣ помежду си въпроси чрѣзъ общъ конгресъ (арбитражъ)*. Той прѣдложилъ и другитѣ се съгласили да се събиратъ често на *конгреси*, съ цѣль да се подържа съюза между правителствата и да се зиматъ мѣрки срѣщу недоволнитѣ народи. Метернихъ обявилъ, че въ задачитѣ на тѣзи конгреси влиза *да се намѣсватъ* не само въ взаимнитѣ относки между държавитѣ, ами така сжщо и въ вжтрѣшното имъ управление. Възъ основа на това учение той искалъ конгресътъ да се явява защитникъ на всѣка отдѣлна държава, въ която сѫществуващата наредба би се заплашвала отъ нѣкакви възстания. По този начинъ въ Европа сѫ се въвели *конгреситѣ* и *намѣсата въ чуждитѣ работи* за спиране всѣко свободолюбиво движение.

Това прѣобразуване въ политиката, положено върху непознато до сега въ свѣта начало, било наречено **Метернихова система.** Както системата за конгреситѣ, така и догматътъ за „намѣсата“ не били измислени само отъ единъ умъ; тѣ се явили като сетнина отъ по-напрѣжнитѣ войни и размирни събития, та отговаряли на общата нужда за миръ, съгласие и прѣдпазване отъ по-нататъшни революционни избухвания. Метернихъ се явилъ само като прѣдставителъ и изразитель на това настроение и на грозната реакция. Метерниховата система отъ 1815 година съставя основа за международното право въ продължение на 40 години, до Кримската война. Значението на конгреситѣ било намалено само между 1860—1870. Подиръ тѣзи обаче години пакъ се запазилъ принципа да се събира европейски конгресъ, който да се старае да се избѣгнатъ войнитѣ и да рѣшава много въпроси по териториалното дѣление. Такъвъ билъ Берлинския конгресъ, който разпокѫсалъ нашия народъ подиръ освободителната война.

Австрия — центъръ на реакцията. — Метерниха и неговата система можела да роди само Австрия. Тази държава е сглобена отъ сума народи. При това тя се намира въ срѣдата на Европа. Какво ще стане съ нея, ако се вмъкнатъ и развиятъ вѫтрѣ революционнитѣ идеи за независимость и самоуправлетие на всѣки народъ, ако жителитѣ поискатъ политически, граждански и икономически свободи? Нѣмци, чехи, поляци, хървати, маджари, италиянци и пр. и пр. биха се разпъплали по всички посоки като охлюви. Затова именно Австрия станала центъръ и образецъ на Метерниховата реакционна система. Въ Австрия владѣялъ стария, патриархаленъ абсолютизмъ. По стария редъ той се осланялъ на феодализма и иезуититѣ, съ прибавка на нѣмския елементъ, който като желѣзенъ бръчъ оковавалъ малоразвититѣ още други народности. Властьта държали духовнитѣ и феодалитѣ. Армията се командувала само отъ синоветѣ на благородницитѣ. Старитѣ „просителни събрания“ се свиквали само за смѣхъ. Сѫщо така и откъмъ просвѣщение, финансова наредба, индустрия и търговия Австрия прѣдставяла увехтѣла, дрипава и неподвижна държава.

И за туй именно на чело на тази държава стоялъ оня магъ и чародѣй на реакцията. Като попрѣчи да се вмъкнатъ и развиятъ между народитѣ революционнитѣ идеи, Метернихъ билъ убѣденъ, че създава отъ Австрия образецъ на законъ и редъ, че гарантира нейното застояване и нейната цѣлокупность за винаги.

Метернихъ изпървомъ се билъ съгласилъ въ виенския конгресъ да даде на нѣмскитѣ народи конституция. Ала сетнѣ той се пометналъ. Той дори се отказалъ да въведе каквито и да било подобрения. И всичко това отъ страхъ, че либералнитѣ и националнитѣ искания можали да съборятъ господството на Хабсбургския домъ. Ето защо Метернихъ искалъ да задуши всѣко стремление къмъ свобода дори и въ околнитѣ държави. Така, ако би Италия да се освободѣла и съединѣла, щѣло да хвръкне австрийското владичество въ Ломбардия и Венеция; ако би да се освободѣла и обединѣла Германия, Австрия щѣла изгуби влиянието и протектората си; най-сетнѣ, ако би да се освободятъ славянитѣ на Балканския полуостровъ отъ Турция, нейнитѣ интереси къмъ Босна-Херцеговина и Македония се побърквали. Затова *Австрия стояла за пълно* statu-quo.

Съ какви срѣдства мислѣли Митернихъ и Францъ да се борятъ съ „злото“, може да се сѫди отъ мѣркитѣ, които били зети въ Австрия слѣдъ виенския конгресъ.

Както въ другитѣ страни, така и въ Австрия, прѣзъ врѣме на войнитѣ, проправило си пѫть новото течение. Щомъ се забѣлѣзало това, веднага се хвърлили дипломатитѣ върху му съ всичката си сила. „Трѣбва, пише единъ отъ тѣхъ, да приучимъ хората отново да *вѣрватъ* и да *слушатъ*; трѣбва да се направятъ хиляди пѫти по-малко да разсѫждаватъ, отколкото сега, а то другояче не е възможно *да се управлява*. Злото е зело чудовищни размѣри и заплашва всичко да разруши.“

Метернихъ прилагалъ своята система съ три срѣдства: *полиция, затворъ* и *казарма*. Шпионство, като Метерниховото, свѣтътъ не билъ виждалъ отъ врѣмето на венецианската полиция и испанската инквизиция. Иезуитската цензура забранила да се внасятъ отъ Франция и Англия дори медицински книги. Отъ училището били извадени учебницитѣ, които би могли да посѣятъ у ученицитѣ нѣкоя либерална идея; тѣ били замѣнени съ катехизиса, както Наполеонъ бѣ направилъ въ Франция, дѣто между догмитѣ на вѣрата се учели дѣцата на длъжности къмъ френския императоръ. Библиотекаритѣ били длъжни да явяватъ, дѣто трѣбва, списъка на книгитѣ, които зематъ за четене професоритѣ. Пощата разтваряла писмата. Студентитѣ били принудени редовно да отиватъ въ черкова и да се причащаватъ. Който не билъ католикъ, не се допущалъ до служба. „Работете и наслаждавайте се, само не разсѫждавайте, — казвалъ Метернихъ. И „веселата Виена“ дълго врѣме била благодарна отъ своя министъръ.

Тази система била наложена на цѣла Европа. Тя продължавала да притиска и души либералнитѣ движения въ всѣка страна. Тя се опирала на щиковетѣ, които били разпращани да потушаватъ всѣки опитъ за свобода и доброчестина. На много мѣста тя сполучила. Ала все пакъ, като противоестествена на законитѣ на човѣшкото развитие, не можла да отрае. Подъ напора на живота, нуждитѣ, разума и чувствата на народитѣ тя отстѫпила и дори понѣкѫдѣ съвсѣмъ изгубила.

За органътъ на метерниховата система и реакцията, като казахме, служили *конгреситѣ*, дѣятелностьта на които ще разгледаме въ слѣдния дѣлъ.

Резюме.

Слѣдъ изпращането Наполеона на заточение на остр. св. Елена, съюзницитѣ възвърнали въ Франция Бурбонитѣ. Въ Европа изобщо настѫпила *реставрация*, възвръщане на стария редъ. Всички, изпѫдени отъ революцията и Наполеона дворяни, феодали и владѣтели поискали да имъ се дадатъ старитѣ привилегии и права. Тѣ издигнали високо своитѣ искания на основание на принципа за *законностъта* (*легитимизма*), защото революцията, споредъ тѣхъ, била „безаконие". Нѣкои отъ земитѣ, обаче, били повърнати, ала съсловнитѣ привилегии не могли да се повърнатъ. Франция станала конституционна монархия.

Дългитѣ войни съ Наполеона принудили европейскитѣ правителства да признаятъ общи интереси, международни задачи. Оттукъ и идеята да се подържа общото съгласие и да се рѣшаватъ спорнитѣ въпроси въ Европа чрѣзъ *конгреси*. Първъ конгресъ билъ *виенския*, който разпрѣдѣлилъ земитѣ слѣдъ изпѫждането на Наполеона и рѣшилъ нѣкои други нѣща съ международно значение (свободно плаване по рѣкитѣ, свободна търговия и пр.) Виенскиятъ конгресъ при дѣлбата на земитѣ не взелъ прѣдъ очи интересетѣ и националнитѣ чувства на народитѣ. Това станало причина да се отслабятъ конгреснитѣ рѣшения

Въ Европа отъ виенския конгресъ настѫпила силна политическа и религиозна реакция. Въ литературата реакцията добила името *романтизъмъ*. Романтизмътъ и реакцията родили Свещ. съюзъ. Австрийскиятъ министъръ Метернихъ станалъ тълкувачъ и приложитель на този Съюзъ. Той осветилъ принципа за *еднофамилностъта* на европейскитѣ монарси и за *намѣсата* въ работитѣ на чужда държава.

ДѢЛЪ IV.

Сѫждване принципа за народна свобода.

Национализмъ.

Глава XIV.

Начало и сѫщина на национализма.

Положението слѣдъ виенския конгресъ. — Държавнитѣ глави въ Европа, съединени противъ републиканска и императорска Франция, възтържествували въ 1815 година. Тѣхното тържество било тържество отъ една страна на законнитѣ царе надъ Наполеона и отъ друга на *абсолютизма* надъ *либералнитѣ принципи*, прокламирани отъ френската революция, разнесени и нѣкѫдѣ приложени въ Европа отъ френската войска прѣзъ 1792—1815 г.

Отъ друга страна, великитѣ побѣдители прѣработили, както тѣмъ било угодно, картата на Европа. Виенскиятъ конгресъ подѣлилъ вдовелитѣ земи, ала не пожелалъ да се съобрази съ волята на жителитѣ имъ. По този начинъ, противъ волята имъ, белгийцитѣ били турени подъ владѣнието на Холандия, италиянцитѣ на сѣверъ (ломбардцитѣ и венецианцитѣ) подъ владѣнието на Австрия, нѣмцитѣ въ Холщайнъ подъ владѣнието на Дания, поляцитѣ подъ владѣнията на Прусия, Арстрия и Русия. А подъ Турция оставали още сума народи, които по единъ или другъ начинъ били зели да дирятъ свободата си.

Съ цѣль да запазятъ своитѣ държави и да оздравятъ създаденото положение противъ националното движение, както и да задушаватъ всѣки революционенъ духъ, държавнитѣ глави, както видѣхме, сключили *Свещения съюзъ*. Тѣ се споразумѣли да се събиратъ на общи съвѣщания и да изравняватъ разногласията си чрѣзъ единъ арбитражъ, нареченъ *конгресъ*.

Въпрѣки съюзътъ и силата, съ която разполагали, държавнитѣ глави не могли да задушатъ либералнитѣ идеи въ душитѣ на своитѣ поданици, нито да изтръгнатъ тежнението къмъ независимость у подчиненитѣ и присъединени народи. Нѣщо повече: тѣ дори не могли да отстранятъ старитѣ мѫчнотии, които още карали съпернитѣ държави да си завиждатъ, подозиратъ и прѣпиратъ.

Рѣшенията на виенския конгресъ, гарантирани чрѣзъ Свещения съюзъ, били тутакси подложени въ основата си на ударитѣ отъ *либералитѣ*, които насърдчени отъ примѣра на Англия и Франция, дѣто сѫ въвели по-нови реформи, въодушевявани отъ споменитѣ за революцията, облѣгани на кралскитѣ обѣщания прѣзъ 1813 г., поискали отъ държавнитѣ глави да уважаватъ волята на народа, да дадатъ конституционно управление, свобода на печата и други обществени и граждански свободи.

Оттука се започнала борба за животъ и смърть между реакцията, органъ на която били конгреситѣ, и либералнитѣ течения, които пущали все повече корени въ народната маса.

Тази борба се изразила въ слѣднитѣ посоки:

1-о **Борба на народитѣ за свободенъ и независимъ животъ** — въ името на правото, което човѣцитѣ иматъ по силата на своята воля да нареждатъ живота си както желаятъ *(национализмъ)*.

2 о **Борба за конституционно управление, за обществена и гражданска свобода и равенство.**

3-о **Борба за икономическо подобрение.**

4 о **Борба за свобода на мисъльта и съвѣстьта.**

Тѣзи борби, тласкани отъ политическитѣ въжделения и икономическитѣ нужди, обяснявать агитациитѣ, революциитѣ, войнитѣ и реформитѣ, които сж се извършили въ Европа прѣзъ XIX вѣкъ.

Начало на национализма. — Учението, че всѣки народъ трѣбва да бжде свободенъ, да живѣе независимо отъ други народи и да реди управлението си по своитѣ умѣния, сгоди и нужди е учение ново. Стариятъ свѣтъ не е знаялъ такова учение. Източнитѣ стари монархии не признавали никакви народности. Старитѣ гърци живѣяли разпокжсано, на отдѣлни държавици, безъ стремежъ да се свържатъ въ едно общо политическо цѣло. Само общитѣ национални игри, главниятъ оракулъ въ Делфи, езикътъ и религията подържали съзнанието, че всички елини сж отъ единъ коренъ. Римлянитѣ не признавали никакви народности и тѣ сж първитѣ въ Европа, които създали космополитическа (многонародна) държава.

Както въ старитѣ гръцки републики, така и въ Римъ само нѣкои отдѣлни личности добивали граждански права. Голѣмото множество отъ населението било *безправно* и *незачитано*. Сжщественъ елементъ на това население било робството, въ което то падало слѣдъ завоеванията. Войната била постоянно, нормално състояние на стария свѣтъ, въ който се срѣща само привилегировани *граждани-войници*, а не и индивиди (личности) съ равни човѣшки права за свобода и за уважение къмъ тѣхната личность. Старитѣ държави били образувани чрѣзъ *завоевание*. Тѣ прѣдставяли сбирщина отъ най-разнообразни и разнохарактерни племена. Както отдѣлниятъ човѣкъ се поглъщалъ отъ държавата, губѣлъ въ нея своята индивидуална физиономия, така и отдѣлнитѣ покорени племена, по строгото и неумолимо право на войната, на сила се скърпѣли въ една държава, дѣто изгубвали своята свобода и независимость, сир. личность. Идеалътъ на стария свѣтъ, който не признавалъ свободата и независимостьта на съсѣденъ народъ, билъ *всесвѣтска държава*. За всесвѣтска държава ламтѣли вавилоняне, асиряне и перси, Александъръ Велики и римляне.

Въ срѣднитѣ вѣкове, когато слѣдъ прѣселението на народитѣ отъ различни смѣсове се образували полека лека отдѣлнитѣ народности, принципътъ за народна свобода пакъ не можалъ да добие първенство. И тогава все още зималъ връхъ стария държавенъ принципъ — *чрѣзъ орѫжие* да се подчиняватъ народитѣ. Държавитѣ на Карла Велики, на Юстиниана, на Фридриха Барбаруса; сетнѣ въ ново врѣме държавата на Карла V., Франциска I., Людовика XIV и т. н. не били основани върху принципа на националностьта, макаръ този принципъ отколѣ вече да се е намиралъ въ борба съ стария държавенъ принципъ.

Монархизмътъ и народноститѣ.—Въ Европа прѣзъ срѣднитѣ вѣкове се издигнала надъ феодалитѣ кралската власть, която като се оздравила добрѣ вѫтрѣ, наченала своитѣ *завоевания* навънъ. Почнали се дълги войни съ завоевателна цѣль за *увеличение* територията и населението, които ставали собственость въ рѫцѣтѣ на побѣдителя. Тази „собсвеность“ монарситѣ размѣнували, купували, продавали, подарявали, давали въ наслѣдство, като всѣка стока. Продавачитѣ и купувачитѣ били кралетѣ, народитѣ били вещи, които като безсловесни добитъци трѣбвало да се прибиратъ ту при единъ, ту при другъ стопанинъ. Тази търговия и размѣна се правѣла най-често по династични съображения. По този начинъ, чрѣзъ завоевание, женидба, наслѣдство, размѣна, купуване-продаване, повечето отъ държавитѣ станали смѣсица отъ разнохарактерни и враждебни една на друга народности, наблъскани въ една грамада, върху която се развѣвало знамето на краля. Абсолютизмътъ, като не признавалъ лична свобода и права за индивида въ прѣдѣлитѣ на държавата, не можълъ да признае и права за народноститѣ.

Духовна космополитична държава. — Сѫщо въ срѣднитѣ вѣкове папитѣ сполучили да придадатъ голѣма двигателна сила на религиозния принципъ. Върху него римското духовенство се мѫчило да създаде всесвѣтска — *космополитична* държава съ папата на чело [1]). Когато обаче злоупотрѣбитѣ на папитѣ прѣпълнили чашата на търпѣнието, срѣщу духовния космополитизмъ за пръвъ пѫть излѣзло съ голѣма сила *националното съзнание*, което въ лицето на св. Кирила и Методия, Хуса, Лютера, Цвингли и пр. отворило паметна борба съ цѣль да добие свобода на съвѣстьта въ вѣрата и да изтръгне народитѣ отъ римската църква, та да образува самостоятелни църкви за всѣка народность. Споредъ това, въ реформационното движение се появилъ доста силно националния принципъ, ала съ религиозно облѣкло.

Френската революция родила национализма. — Обаче, истинскиятъ политически национализмъ се прогласилъ съвсѣмъ ясно само отъ революцията въ безсмъртната декларация за *правата на човѣка и гражданина*. Дотогава нѣмало правилно понятие нито *за народъ*, нито *за отечество*. Революцията родила и тласнала въ устата на XIX вѣкъ национализма като *нова сила* въ свѣтски образъ. На тази сила било орисано да прѣобразува сѫдбата на европейския свѣтъ прѣзъ течението на цѣлото послѣдно столѣтие.

Като изключимъ Англия, дѣто прѣобразованията въ обществото сѫ ставали постепенно и бавно, дѣто сегашното не може да се отдѣли отъ миналото съ усѣтни прѣдѣли, Европа се е прѣобразила отъ революцията. Прѣди 1789 не е имало истински народи. Въ Франция, както и въ другитѣ държави, прѣданностьта на благороднитѣ съсловия и любовьта на народа лично къмъ кралетѣ заемали мѣстото на патриотическото чувство. Когато, обаче, народътъ се погнусилъ отъ грѣшкитѣ и злоупотрѣбитѣ на кралетѣ, тогава синовното покорство изчезнало и се замѣнило съ идеята за „човѣщина“. Изпъкналитѣ въ срѣднитѣ вѣкове идеи за католишко християнско единство и по-сетнѣ за *голѣма и силна държава* били повалени. Първа революцията гръмогласно обявила родната земя за свещена и недѣлима; първа тя казала, че е *прѣстѫпление* да бѣга човѣкъ отъ отечеството си; първа тя отсѫдила нападателитѣ на родната земя като безчестници и е прокламирала съ трагиченъ ентисиазмъ чрѣзъ биене на камбанитѣ и топовни гърмежи *свещената длъжность на всѣкиго къмъ отечеството, когато то е въ опасность* *).

---

[1]) Вж. Причини на фр. революция, стр. 21.

Въ началото си революцията, както знаемъ, имала космополитиченъ характеръ, като прѣка сетнина отъ ученията на XVIII вѣкъ, които имали подобенъ характеръ. Всички учения отъ XVIII вѣкъ, отъ които прѣко изтекла революцията, не учели за отдѣлни народи. Тѣ учели само за човѣчество; тѣ дирѣли свободи общо за „*човѣка и гражданина*“, безъ да искатъ да знаятъ, че това отвлѣчено човѣчество се събира отъ отдѣлни народности, отъ които всѣка има право да има своя индивидуалность, своя физиономия, свой характеръ и свое минало. Ученията отъ XVIII вѣкъ признавали и изтъквали като двигателенъ факторъ личностьта (индивидътъ), а игнорирали народитѣ. Въ всѣко отдѣлно лице тѣзи учения виждали само „човѣкъ и гражданинъ“ съ извѣстни вродени нему „естествени права“, безъ да забѣлѣжатъ или поне забравили да съгледатъ, че всѣки такъвъ „човѣкъ и гражданинъ“ е въ сѫщото врѣме и членъ на извѣстенъ народъ, отъ когото природата и историята сѫ направили нѣщо различно отъ другитѣ народи. Изпърво френската революция прокламирала своитѣ принципи съвсѣмъ отвлѣчено, като да не се отнасятъ за единъ или нѣколко народа, ами за цѣлото човѣчество. Именно тогава на нѣкои скимнало да се нарекатъ „оратори на човѣшкия родъ“ и да мечтаятъ за революция въ цѣлъ свѣтъ. Този обаче космополитизмъ не отишълъ до края; сетнѣ революцията поотстѫпила, особно когато външнитѣ държави се намѣсили съ цѣль да я спратъ. За да се отбрани отъ външнитѣ нападачи, народното събрание обявило: „френскиятъ народъ, вѣренъ на принципа, осветенъ отъ конституцията, да не начева война съ завоевателна цѣль, и *никога да не дига своето орѫжие противъ свободата на който и да е народъ*, сега зима меча само да защити своята независимость. Неизбѣжната война *не е борба на единъ народъ съ другъ*, а законна отбрана на единъ свободенъ народъ, нападнатъ несправедлово отъ единъ господарь [1])“. Когато френскитѣ войски отблъснали неприятеля и навлѣзли въ чуждитѣ земи, народниятъ конвентъ обявилъ отъ името на френския народъ, че *послѣдниятъ ще се побратимява съ всѣки народъ, който пожелае да добие свободата си*. Френскиятъ народъ сега отивалъ да помогне да се освободятъ другитѣ народи политически и обществено.

---

*) Вж. История на фр. революция, стр. 188.

А въ декларацията за правата на човѣка прѣзъ 1795 год. е казано:

---

1) Вж. *История на фр. революция*, стр. 179.

„Народитѣ респективно сж независими и суверени, какъвто и да бжде броя на жителитѣ, които ги съставятъ, и каквато и да бжде връзката на земитѣ, които заематъ. Този суверенитетъ е неотнеменъ. Всѣки народъ има право да се организира и да промѣня формитѣ на своето управление.—Единъ народъ нѣма право да се мѣси въ управлението на другитѣ. Мѣркитѣ противъ свободата на единъ народъ съставятъ атентатъ (нападежъ) противъ всички народи“.

Отдѣто слѣдва, че никой народъ, съставенъ отъ хора, които искатъ да живѣятъ съ едни и сжщи закони, не трѣбва да бжде нито управляванъ отъ чужденци, нито разпокжсванъ на части отъ чужденци. Всѣки народъ е *самостоятеленъ* и *недѣлимъ*. Нѣщо повече: той е *свободенъ*. Законътъ е изразъ на общата воля. Всѣки гражданинъ има право лично или чрѣзъ прѣдставитель да участвува въ изработването на законитѣ.

Казахме, че въ началото революцията политала да освободи не народи, а *човѣчеството* отъ веригитѣ, които спъвали неговото развитие и съвършенство Мислителитѣ и революционеритѣ си прѣдставяли това „човѣчество“ нѣкакъ *еднородно*, чисто отъ особени тенденции и желания,— такова, което може да живѣе въ братски съюзъ. Ала, когато френската войска нахлула въ чуждитѣ земи и зела ца прилага своитѣ отвлечено съставени наредби, „човѣчеството“ се показало не тъй еднонородно и чисто. Всесвѣтската революция и всемирната монархия на Наполеона посрѣщнали въ националнитѣ ламтежи и прѣдания отпоръ. Революцията била вече хвърлила въ срѣдата на народитѣ искрата за съзнание. Знаемъ, че изпървомъ народитѣ се затекли срѣщу революцията като къмъ *избавителка* отъ игото на тѣхнитѣ тирани. Ние видѣхме, какъ се отнасяли къмъ френцитѣ на всѣкждѣ, дѣто тѣ събаряли феодализма, робството, старитѣ наредби и въвеждали знаменития кодексъ за обществено и гражданско равенство и свобода. Обаче, ще повторимъ, тѣзи чувства се измѣнили щомъ токо „войната за пропаганда на новитѣ идеи и учрѣждения“ се обърнала въ *„война завоевателна“* и щомъ Наполеонъ наложилъ своето иго на народитѣ. Това иго било *чуждо*. Старитѣ държавни глави зели да се показвать тогава като мѫченици, жертви на чуждия завоеватель. Възползовани отъ настроението на народитѣ, кралетѣ почнали да се омилкватъ около поданицитѣ си и да ги убѣждаватъ, че революцията и нейния „изродъ“ ги измамили. Народитѣ, които обикновено сѫ много великодушни и бързо забравятъ мѫкитѣ си, повѣрвали, че тѣхнитѣ „стари тирани“ сега сѫ се измѣнили въ доброжелатели и спасители отъ чуждото иго. Тѣ повѣрвали, че отъ тѣхъ ще получатъ оная свобода, която ги привличала къмъ революцията. Затова тѣ се усѣтили по отношение къмъ френцитѣ унизени и оскърбени. Горнята декларация на конвента сега тѣ изправили срѣщу революционната побѣдна войска и срѣщу Наполеона съ справедливо натякване, защо вие сега *завладявате* и *подчинявате* народитѣ, когато сами учите, че всѣки народъ има естествено и неотнемно право да бѫде *свободенъ* и *суверенъ* и че никой нѣма право да се бърка насилно въ управлението му?

Ето тука е началото на истинското национално движение въ XIX вѣкъ.

Борци за националната идея. — Малко слѣдъ реставрацията, особено, когато станали явни рѣшенията на виенския конгресъ, дѣто дѣлбата се извършила безъ всѣки огледъ върху езика, чувствата и интереситѣ на народитѣ, патриотитѣ наченали агитация противъ чуждитѣ пратителства. Тамъ, дѣто малкитѣ народи се намирали подъ властьта на чужди държави (Австрия и Турция) патриотитѣ залѣгали да освободятъ народа си. А тамъ, дѣто голѣми народи били разпокѫсани въ малки държавици, патриотитѣ се мѫчили да съборятъ тѣзи държавици и да издигнатъ върху тѣхнитѣ развалини една държава отъ цѣлъ едноплеменъ народъ (Германия и Италия). Споредъ това появили се противни течения: едни теглили къмъ отдѣляне и освобождение, а други къмъ съединение и концентрация. Първитѣ се стремили къмъ *свобода*, а вторитѣ къмъ *единство*. Въ тази борба на народитѣ противъ стария духъ на разпокѫсване, завоевание и подчинение чрѣзъ сила, разнитѣ европейски държави сѫ играли разни роли споредъ своитѣ интереси и своитѣ традиции.

Франция буди и закриля народноститѣ. — Франция, орѣзана, унижена, съборена отъ виенския конгресъ, зимала страната на покоренитѣ и разпокѫсани народи, и било чрѣзъ дипломация, било чрѣзъ орѫжие, помагала за освобождението и единството имъ. Като страна, която първа въ 1789 година прокламирала принципитѣ за политическа и социална свобода, тя въ 1815 година се изсочила като добра приятелка и борецъ за народнитѣ права и за добиване автономия на народитѣ.

Прѣзъ цѣлия почти XIX вѣкъ Франция си остава пѣдставителка на новитѣ принципи за народния суверенитетъ и покровителка на народноститѣ. Нейната политика отъ 1827 год. подъ различнитѣ правителсва е била сѐ една и сѫща. Прѣзъ повечето врѣме на вѣка Франция играе ролята на двигатель. Нейнитѣ либерали даватъ тонъ на европейскитѣ либерали; нейнитѣ революции прѣзъ 1830 и 1848 год. раздвижватъ континента. Тя помагала за народното окопитване и освобождение на поляцитѣ, белгийцитѣ, власитѣ, гърцитѣ и италиянцитѣ. Тя симпатично се е отнасяла къмъ всѣки народъ, който се биялъ за свобода и независимость.

Тя не жалила ни хора, ни пари да помогне на нѣкой слабъ народъ. Чиста отъ чужди народности, съставена отъ еднородна и плътна раса, съ еднакви нрави, чувства, езикъ и закони, Франция образувала *типъ за политично единство*, което привличало симпатиитѣ и подражанието на другитѣ народи.

Австрия прѣспива и потжпква народноститѣ. — Срѣщу Франция стояла Австрия, която олицетворявала стария духъ на легитимизма и абсолютната власть, сбждnати чрѣзъ завоевание, наслѣдство или дипломация. Тази държава внимателно слѣдѣла народнитѣ движения и не изпущала случай да протестира или да се намѣси съ сила за да спре и унищожи стремлението на народитѣ къмъ свободенъ и независимъ животъ. Съставена отъ четири различни и дори противни една на друга раси (нѣмци, славяни, маджари и италиянци), тя би се скапала въ минутата, въ която би приела принципа за народна свобода и независимость. Споредъ това, тази държава се е облѣгала само на законностьта и отъ тази страна по принципъ и по нужда тя е била естественъ и непримиримъ врагъ на двѣтѣ нови идеи за народенъ суверенитетъ и народна независимость.

Глава XV.

Борба на Свещения съюзъ съ народитѣ.

Размърдване на народитѣ.—Въодушевявани отъ революционнитѣ идеи, насърдчавани отъ френскитѣ либерали, народитѣ въ различнитѣ държави се размърдали. Отъ една страна германцитѣ и италиянцитѣ се подигнали за *свобода*, *съединение* и *единство*; отъ друга—отъ Турция поискали да се освободятъ сърбитѣ, гърцитѣ, ромънитѣ и българитѣ; отъ Австрия — маджаритѣ, чехитѣ, италиянцитѣ и хърватитѣ; отъ Англия поискали да се отдѣлятъ ирландцитѣ, отъ Холандия — белгийцитѣ, отъ Русия — поляцитѣ. Само Франция и Испания, дѣто народното единство било сбѫднато, били спокойни отъ национално движение.

Почти на всѣкждѣ партиитѣ, които се стремели къмъ народна *независимость*, сѫ вървѣли рѫка за рѫка съ партиитѣ, които искали народно *самоуправление.* И народняцитѣ и либералитѣ гледали да съборятъ правителствата. Само че докато еднитѣ главно ратували *за народна свобода*, другитѣ туряли за своя главна цѣль *конституционото управление.*

Агитациитѣ и борбитѣ, започнати отъ тогава, траятъ и до днесъ (XX в.). Тѣ сѫ зимали разни форми: било въ видъ *на възстания* (гърци, сърби, българи, маджари, италиянци, белгийци, поляци, ирланци), било въ видъ на опозиция въ парламентитѣ (чехи, маджари, хървати, ирландци), било въ видъ на молби къмъ нѣкоя силна приятелска държава.

Нека сега видимъ, какъ се отнасялъ *Свещениятъ съюзъ* къмъ народитѣ; кои отъ послѣднитѣ кога сполучили да се отърватъ отъ чужденеца, да образуватъ своето народно единство и кои продължаватъ дори и до день днешенъ да се борятъ.

Първи съюзенъ конгресъ въ Ахенъ. — Казахме, че Метернихъ измислилъ конгреситѣ, като сигуренъ органъ на Свещения съюзъ за потушаване новитѣ искания на народитѣ.

Първъ конгресъ, на който официално се прогласило на свѣта, че сѫществува *Свещенъ съюзъ* между главнитѣ европейски държавни глави, се събралъ въ *Ахенъ* прѣзъ есеньта 1818 год. На този конгресъ, освѣнъ дипломатитѣ отъ петьтѣ велики държави, присѫтствували още австрийскиятъ и рускиятъ императоръ и прускиятъ краль. Поводъ да се събере този конгресъ дала Франция, която настоявала да се изпраздне вече отъ нейната територия съюзната войска, която била останала отъ войната прѣзъ 1815 г. Съюзницитѣ, макаръ че нѣмали довѣрие още на Франция, ала все пакъ опрѣдѣлили военнното обещетение, което тя трѣбвало да имъ плати, рѣшили да извадятъ войскитѣ си, но направили бѣлѣжка, че ако би да се появи пакъ нѣкоя революция, тѣ си запазвали правото *отново да се намѣсятъ съ войскитѣ си.* По този начинъ свещ. съюзъ пръвъ пжть прогласилъ новия принципъ въ европейска политика.

Движение въ Германия. — Голѣма грижа на Метерниха създавало народното и свободолюбиво движение въ Германия, която била съсѣдна съ Франция. Подиръ ахенския конгресъ всичкото внимание на Метерниха било насочено къмъ Германия. Тамъ ставало нѣщо особено. Мисъльта, че трѣбва да се прѣкрати гибелиото раздѣление на нѣмския народъ между много държави и да се обединятъ всички нѣмци *въ единъ народъ* добивала повече и повече сила. Идеитѣ за народно единство и народна свобода се породили и усилили въ Германия естествено прѣзъ врѣме на Наполеоновитѣ войни, когато нѣмцитѣ подигнали всеобща война за *независимостъ.* На кжсо, тѣзи идеи добили формулата: *единъ народъ и едно нѣмско отечество.* Населението отъ сѣверъ и югъ, католици и протестанти, пруси, австрийци, хановерци, саксонци, баварци, вюртембергци били се съединили въ едно поради общата нужда да се биятъ съ Наполеона. Това съединение ги накарало да се сближатъ, да се опознаятъ и да съзнаятъ, че тѣ сж единъ и сжщъ народъ. Ето какъ въ сблъскването си съ Франция нѣмцитѣ се самосъзнали за единъ народъ съ едно отечество. Веднажъ пробудена тази идея, не можала вече да угасне. Тя била подета отъ цѣлъ редъ поети, писатели, апостоли, професори, студенти, та постоянно и устно и писмено била култивирана и развивана. Нѣкои изтъквали, че единството на нѣмцитѣ ще направи тѣхното отечество най-силно и най-доброчестито отъ всички велики европейски държави. Главнитѣ партизани на тази идея били студентитѣ отъ университетитѣ. Него врѣме въ Германия университетитѣ били огнища на националнитѣ и революционни стремежи. Дружествата, които отъ по-рано били образувани отъ студенти и професори, съ цѣль да се борятъ за „освобождение“ противъ Наполеона, се обърнали въ тайни общества съ видоизмѣнени тежнения, дѣто ведно съ религиозно-мистичното съзерцание се служило на народното единство съ цѣлъ редъ полемики, протести и възстания. Подъ влиянието на романтичната литература и патриотичната лирика университетската младежь била напоена съ особено уважение къмъ всичко нѣмско, а особено къмъ своята старина. Центъръ на тѣзи движения билъ града Иена, който се намиралъ въ владѣнията на лабералния и свободолюбивъ саксенъ-веймарски херцогъ.

Въ 1817 година протестантска Германия празднувала тристагодишенъ юбилей на реформацията. Студенчеството отъ всички университети се събрало въ Вартбургъ на 18 окт. (день, въ който е станала Лайпцигската битка въ 1813 г.) да празднува въ другарска срѣща (съборъ) юбилея на реформацията и годишнината на битката. Участвували 468 сту-студенти и нѣколко професори. Праздникътъ добилъ религиозно-патриотически характеръ. Тука били произнесени силни рѣчи срѣщу правителствата и найсетнѣ било прѣдложено да изгорятъ публично съчиненията на много реакционни писатели. Подигнала се голѣма врѣва между защитницитѣ на деспотизма, консерваторитѣ и студентитѣ. Въ горещата прѣпирня издѣлили се тъй нареченитѣ „безусловни“, които мечтали за нѣмска република, които прославяли убиването на тиранитѣ и подържали, че за достигане на великата цѣль нуждни сж „подвизи“ и „жъртви“. Подъ влиянието на тѣзи идеи и проповѣди единъ младъ студентъ въ крайна патриотична екзалтация, проболъ смъртоносно руския чиновникъ и нѣмски писатель *Коцебу* съ вика: „прѣдательтъ е мъртъвъ! Отечеството е спасено! Да живѣе *Тевтония*“! Коцебу билъ много мразенъ отъ нѣмското студенчество, задѣто го нападалъ въ своитѣ съчинения и задѣто проповѣдвалъ въобще обскурантизмъ и реакция. На него всички гледали като на руски шпионинъ.

Втори и трети съюзни конгреси въ Карлсбадъ и Виена.— Усмирение на Германия. — Метернихъ вече не можалъ да търпи. Той зелъ на себе си грижата да усмири Германия. Най-първо споразумѣлъ се съ пруския кралъ да соматъ общи мѣрки, като му прѣдложилъ да се откаже съвсѣмъ отъ обѣщанието си, че ще даде конституция на Прусия. „Подобно нововъведение безъ друго ще доведе революция“ — пише Метернихъ. Събралъ се конгресъ въ *Карлсбадъ* (1819 год.) и сетнѣ въ *Виена* (1820). Въ тѣхъ се опрѣдѣлили мѣркитѣ, които трѣбвало да се соматъ противъ германското обществено мнѣние и противъ студентитѣ. Подиръ това послѣдвали: цензура на печата, затвори, отчисления, изгонвания, шпионство, цензура на университетскитѣ библиотеки и редъ други една отъ друга по драконски мѣрки, благодарение на които новото движение, което нѣмало на страната си нито войници, нито топове, бързо поутихнало, макаръ врѣменно. Реакцията възтържествувала.

Революция въ Испания. — Тамамъ свършилъ Метернихъ съ Германия, ето нови бели. Прѣзъ 1820 и 1821 година въ Пиренейския и Апенинския полуострови станали цѣль редъ революции. Най-първо избухнала революция въ Испания, сетнѣ въ Неаполъ, сетнѣ въ Сицилия, Португалия и най-сетнѣ въ Пиемонтъ.

Причина за възстанието на испанцитѣ станала отвратителната реакция, която буйствувала въ Испания подиръ реставрацията. Революционнитѣ идеи отъ Франция били разсѣяни твърдѣ много въ Испания, както отъ отдѣлни апостоли, така и отъ Наполеоновата войска. Сжщитѣ идеи не малко помогнали, както знаемъ, да се подигне испанскиятъ народъ по-рано противъ френската войска за освобождение на своето отечество. Въ врѣме на тази борба се усилила твърдѣ много либералната партия, която сполучила да образува народно правителство и да събере народно събрание (кортеситѣ), което изработило една много либерална конституция въ 1812 год. Основниятъ принципъ на тази конституция билъ прокламираното въ Франция прѣзъ революцията *народовластие*, сир. че учрѣдителната власть принадлежи само на народа. Раздѣлението на властитѣ било добрѣ запазено. Законодателната власть принадлежала на кортеситѣ заедно съ краля, който се ползувалъ съ право на инициатива, ала нѣмалъ абсолютно veto. Министритѣ, чиновницитѣ, придворнитѣ и пр. не можали да бждатъ народни прѣдставители. На краля била прѣдоставена само изпълнителната власть и то съ разни ограничения. Кральтъ упражнявалъ своята власть чрѣзъ отговорни министри.

Тази конституция, съставена тъй свободолюбиво, станала примамлива за околнитѣ романски държави. Тя особено станала вжделено желание за либералитѣ въ Италия.

Когато настжпила реставрацията сетнѣ, горнята конституция била отмѣнена. Фердинандъ VII, повърнатъ отново въ Испания въ 1814 год., се показалъ „деспотъ непоправимъ и безмилостенъ“. Той унищожилъ всички нови и хубави наредби, останали отъ френцитѣ, въвелъ отново инквизицията и се втурналъ съ затворъ, мѫчения, домашни обиски, политически процеси, смъртни осѫждения, шпионство и т. н. да изтрѣбява всички свободолюбиви хора. Това накарало интелигентитѣ да образуватъ тайни общества, които да дирятъ срѣдства за отърване отъ тиранията. Членоветѣ на тѣзи общества бързо нараствали. Къмъ недоволството отъ тираническото управление се прибавила и тежката безплодна война, която Испания водѣла съ своитѣ южно-американски колонии, които поискали да се отдѣлятъ отъ Испания и да образуватъ *самостоятелна република.* Испания била изпратила безполезно сума войска противъ непокорнитѣ колонии. Особно силно недоволство се появило между военнитѣ, върху които главно падала тежината на войната. Отъ това се обясняватъ честитѣ бунтове, които ставали между изпращанитѣ въ Америка войници. Офицеритѣ, освѣнъ това, участвували въ тайнитѣ общества и се готвили за възстание. Единъ офицеръ съ своята дружина се възбунтувалъ, другитѣ войски се присъединили и цѣлата страна пламнала. Либералната конституция отъ 1812 година била възвърната и кральтъ противъ волята си билъ принуденъ да я приеме и се закълне въ нея.

Революция въ Италия. — Щомъ се чуло за испанската революция, веднага избухнила такава и въ Неаполъ. Реакцията, която настѫпила въ Италия слѣдъ отмахването на френското владичество, се отличавала съ сѫщата свирѣпость, както въ Испания и Австрия. Италия била страшно разпокѫсана. Възвърнатитѣ крале и князе побързали да се награбятъ съ богатство и абсолютна власть като възнаграда за лишенията и скитанията имъ въ чужбина. Между това, въ италиянския животъ прѣзъ този периодъ станали важни промѣни. Италия се намирала 15 години подъ владичеството на френцитѣ. Тука били въведени редъ радикални реформи въ гражданската наредба; новитѣ закони гарантирали неприкосновеностьта на имота и личностьта и унищожавали съсловното различие между гражданитѣ. Срѣдниятъ класъ добилъ еднакви права за служби съ горния. Инквизицията била унищожена, омразниятъ иезуитски орденъ изгоненъ, изобщо властьта на духовенството ограничена. Най-сетнѣ Наполеонъ посѣялъ идеята за съединение на малкитѣ италиянски държавици въ *една обща държава* съ единъ краль на чело. Всички тѣзи нововъведения и всички надежди били унищожени подиръ реставрацията. Духовенството отново добило голѣма власть, инквизицията отново въведена, феодализмътъ билъ повърнатъ, аристокрацията пакъ добила привилегията си въ администрацията и войската. Папата въ ината и злобата си заповѣдалъ дори да отмахнатъ освѣтлението на гр. Римъ, като дѣло, въведено отъ френцитѣ. Въ Ломбардия и Венеция, освѣнъ притѣснителнитѣ закони, се прибавило и *националното иго*. Италиянцитѣ били изхвърлени отъ служба; на тѣхното мѣсто се настанили австрийци.

Метернихъ земалъ сериозни мѣрки да прѣдпази Италия отъ „злото“. Той я обикалялъ често и я наплодилъ съ шпиони и тайни агенти. По нея била разслана цѣла мрѣжа отъ тайна полицейска организания, което дало поводъ на единъ поетъ да каже: „отъ двама приятели, които приказватъ, всѣкога единътъ ще бжде безнравственъ доносчикъ“.

Австрийската власть въ Италия била еднакво мразена както отъ народа, зарадъ нейната реакционна политика, така и отъ правителствата въ отдѣлнитѣ области, зарадъ нейния стремежъ да имъ грабне политическата самостоятелность. Недоволството противъ Австрия ставало отъ година на година общо и силно. Както и въ Испания, тука се наплодили много тайни общества, които развивали трескава дѣйность. Австрия, макаръ да владѣяла прѣко само Ломбардия и Венеция, обаче държала военни гарнизони въ най-голѣмитѣ градове на полуострова, като добила и право да пази кралетѣ и папата отъ възстанията на тѣхнитѣ поданици. Обаче, френското влияние между италиянцитѣ било по-силно, отколкото между германцитѣ. Идеята за *освобождение отечеството отъ австрийцитѣ* била много узрѣла. На чело на патриотитѣ и либералитѣ стояли тайнитѣ общества, наречени **карбонари**[1]). Организацията се дѣлѣла на много клонове. Всѣки членъ билъ длъженъ да има пушка съ 50 патрона (куршума) и слѣпо да се подчинява на мѣстния десетникъ. Особна полиция наказвала отстѫпницитѣ и шпионитѣ. Организацията на италиянскитѣ карбонари послужила за образецъ да се образуватъ подобни тайни общества въ Франция и Испания, а по-сетнѣ въ Турция (нашитѣ революционни комитети).

Революцията избухнала най-първо отъ военнитѣ въ Неаполъ. Фердинандъ IV, който билъ единъ гнѫсенъ тиранинъ, нѣмало що да прави, приклюнилъ глава и се заклелъ надъ прогласената отъ френско врѣме либерална конституция. Отъ материка революцията прѣминала на островъ Сицилия. Възстанието избухнало въ Палермо, дѣто се извършили сцени много кръвопролитни.

Революция въ Португалия. — Португалскиятъ краль Иоанъ IV билъ избѣгалъ съ фамилията си въ Бразилия, отдѣто не искалъ да се върне и слѣдъ реставрацията. Страната се управлявала отъ регенство, което се намирало подъ силното влияние на англичанитѣ. Затова и въ Португалия се образувала либерална партия, която чрѣзъ тайна пропаганда подготвила възстание *да се освободи земята* отъ англичанитѣ и да се въведатъ свободни учрѣждения. Нищо не помогнали и тука потисническитѣ мѣрки. И тука възстанието се извършило отъ войската, която съчувствувала на новитѣ идеи. Възстаницитѣ изгонили англичанитѣ, свикали народно събрание, което изработило либерална конституция и повикало отъ Бразилия краля да дойде и я утвърди. Наистина, Иоанъ IV оставилъ замѣстникъ въ Рей-де-Женейро сина си донъ Педро и се върналъ въ Лисабонъ, дѣто приелъ и утвърдилъ изработената отъ кортеситѣ конституция.

---

[1]) *Карбонари*, тайни хора, които се криятъ по дупкитѣ на каменовѫгленитѣ мини, да съставятъ своитѣ наредби и планове.

Революция въ Пиемонтъ. — Реакцията и въ Пиемонтъ извършила своето опустошително дѣло. Изгонениятъ краль до 1814 година живѣлъ на островъ Сардиния, дѣто получавалъ пенсия отъ англичанитѣ. Подиръ реставрацията, като се върналъ въ Туринъ, заедно съ дворянитѣ, той наченалъ да унищожава новитѣ френски наредби и да възстановява стария редъ. Реакцията достигнала до тамъ, че зели да отмѣняватъ рѣшенията на сѫдилищата и да развалятъ извършенитѣ по Наполеонова кодексъ граждански бракове.

Властьта дори прѣдписала на жителитѣ да носятъ старитѣ си дрехи; рѣшила да не се поправятъ прокаранитѣ отъ френцитѣ пѫтища, реакционеритѣ дори поискали да развалятъ моста, който билъ направенъ на р. По по заповѣдь на Наполеона; унищожили ботаническата градина, наредена отъ френцитѣ, въ Туринъ; уволнили назначенитѣ отъ френското правителство учители и т. н. На чело на тази безсмислена и глупава реакция стояли духовенството и емигрантитѣ, които искали да се възвърнатъ конфискуванитѣ имъ имоти. Тѣзи работи прѣдизвикали силно негодование, още повече, че Пиемонтъ поради съсѣдството си съ Франция, билъ напоенъ съ много нови идеи и усвоилъ нови наредби. Къмъ недоволнитѣ били повечето военни, които служили при Наполеона, както и голѣма часть отъ младежитѣ.

Пиемонтскитѣ либерали си турили за цѣль да *освободятъ и обединятъ* цѣла Италия съ конституция, подобна на Испанската отъ 1812 г. Възстанието избухнало. Инициаторитѣ прогласили испанската конституция и образуването на италиянско кралство. Тѣ рѣшили да обявятъ и война на Австрия.

Усмирение на революциитѣ. — Четвърти съюзенъ конгресъ въ Тропау. — Всичкитѣ тѣзи революции донѣмай-кждѣ разтревожили „Свещения съюзъ“, — особено негова духъ-Метерниха. Този „европейски кочияшъ“ искалъ да дѣйствува бързо и енергично, ала очаквалъ прѣдварително съ голѣмо нетърпѣние извѣстие отъ Петербургъ. Макаръ Александъръ да прѣминалъ къмъ политиката на Метерниха, все още показвалъ, че не е противъ либералното течение. Отъ друга страна, той не гледалъ съ добро око на австрийския канцлеръ, защото послѣдниятъ съвсѣмъ грубо и своеволно се бъркалъ въ управлението на германскитѣ държави, дѣто подъ прѣдлогъ, че ужъ брани принципи на Свещения съюзъ, утвърдявалъ хегемонията на Австрия надъ Европа.

Щомъ се чуло за революцията въ Испания, царь Александъръ, който ималъ особни планове къмъ тази страна, прѣдложилъ да се зематъ отъ петтѣ велики държави военни мѣрки да се смирятъ бунтовницитѣ. Испания била далечъ отъ Австрия, та Метернихъ не се боялъ изпърво отъ нейната революция. Понеже за смиряването трѣбвало да се прати френска войска, като най близка и съсѣдна, Метернихъ и Англия, които се бояли, че френското влияние може още повече да се усили на Пиренейския полуостровъ, не се съгласили да се прати войска. Не било обаче сжщото за революцията въ

Неаполъ, който се намиралъ тъкмо подъ носа на Австрия. Тука били засегнати прѣко интереситѣ на хабсбургската монархия, защото движението на италиянцитѣ къмъ *единство* можало бърже да се разпространи и въ сѣвернитѣ области, които владѣяла Австрия. Трѣбвало да се зематъ бързи мѣрки. Обаче, Метернихъ искалъ да се яви тука като европейски пълномощникъ. Затова свикалъ конгресъ въ г. *Тропау* въ 1820 год, на който, освѣнъ ципломатитѣ отъ 5-тѣ държави, присѫтствували и господаритѣ на Австрия, Русия и Прусия.

За този конгресъ Метернихъ ето що пише: „събрахме се да земемъ сериозни и здрави мѣрки противъ пожара, който обхвана цѣла южна Европа и отъ който искри вече зеха да лѣтятъ по всички земи. . . . Съюзътъ, съгласието между кабинетитѣ и държавнитѣ глави е пълно. Работата върви добрѣ. Рѣшено е азъ да бѫда посрѣдникъ и изпълнитель. Нашата армия е готова“. И наистина, Метернихъ съ всички срѣдства (съ наклеветяване царюва министъръ Каподистрия, съ заплашване, че революцията ще достигне до Русия и т. н.) сполучилъ да привлѣче досущъ на своя страна царь Александра I.

На този конгресъ напълно се приелъ и утвърдилъ принципътъ, че *европейскитѣ сили иматъ право да се намѣсватъ въ работитѣ на чужда държава съ цѣль да се прѣдпази Европа отъ страшната зараза на революцитѣ.* Въ протокола на конгреса сѫ отбѣлѣжени слѣднитѣ три точки: 1-о обявява се, че държавитѣ, които по вѫтрѣшната си наредба прѣтърпятъ, поради възстания, промѣни, които заплашватъ спокойствието на съсѣднитѣ държави, прѣставатъ да бѫдатъ съставна часть на европейския съюзъ дотогава, докогато не се умиротворятъ и добиятъ законния си редъ и трайность; 2-о обявява се, че държавитѣ нѣма да признаватъ никакви промѣни, които станатъ не по законитѣ; 3-о ако държавата, въ която сѫ станали подобни промѣни, не може сама да се разправи съ бунтовницитѣ, а пъкъ нейнитѣ събития могатъ да иматъ опасность за спокойствието и реда въ другитѣ държави, съюзницитѣ зематъ общи мѣрки и употрѣбяватъ свои сили за възвръщане реда и законностьта. Тѣзи точки не били приети само отъ Франция и Англия, които и протестирали.

Развързани по този начинъ рѫцѣтѣ на Метерниха, той веднага далъ заповѣдь на готовата австрийска войска въ Ломбардия да потегли за Неаполъ.

Пети съюзенъ конгресъ въ Лайбахъ и усмиряването на Неаполъ и Пиемонтъ. — Конгресътъ отъ Тропау се прѣнесълъ въ Лайбахъ (1821 г.). Щомъ се научили въ Неаполъ, че по рѣшението на три държави австрийската войска иде въ кралството, рѣшили да се борятъ. Въ другитѣ части на Италия сѫщо се показали готови да се биятъ за освобождаването на италиянския народъ отъ австрийското иго, а тъкмо въ това врѣме избухнала революцията въ Пиемонтъ. За зла честь, италиянскитѣ държавни глави не дѣйствували съгласно. Едни минали на страната на Австрия. Споредъ това австрийцитѣ лесно усмирили революциитѣ въ Неаполъ и въ Пиемонтъ. Лайбахскиятъ конгресъ издалъ декларация отъ името на австрийския, пруския и руския дворове, въ която нарекълъ „гнѫсно“ възстанието въ Пиемонтъ, устроено отъ „развратни хора“ противъ просвѣтеното управление подъ властьта на мѫдъръ краль и кротки бащински закони“. Слѣдъ това било рѣшено Сардиния (Пиемонтъ) да се окупира отъ австрийски войски. Абсолютизмътъ незабавно билъ възстановенъ и въ Неаполъ и въ Пиемонтъ. Метернихъ възтържествувалъ. „Ето що значи една революция, срѣщу която се зематъ мѣрки на врѣме“, казалъ Метернихъ на царь Александра. Тогава той се впусналъ въ бѣсна реакция и гонение противъ *национализма* и *либерализма*. Тиранията се започнала отъ Ломбардо венециянското кралство. Цензурата почти спрѣла печатното слово, а тъмницитѣ били прѣпълнени съ патриоти. Между затворницитѣ се намѣрилъ и видния писатель *Силвио-Пелико*. Цѣли 10 години лежалъ той въ тъмницитѣ. Сетнѣ описалъ затворничеството си въ съчин. *„Тъмницитѣ ми“*, което е прѣведено на много европейски езици. Ала нищо не помогнало. Това, що не гаснѣе, не се гаси. Въпрѣки смъртнитѣ наказания, налагани отъ военни сѫдилища, затворитѣ, каторгитѣ, изгонванията и т. н. идеята за *единство и свобода* въ Италия си пробивала пѫть въ народа и тайнитѣ общества не спирали своята дѣйность. Главна парола на италиянскитѣ патриоти била „вънъ нѣмцитѣ“!

Шести съюзенъ конгресъ въ Верона и усмиряването на Испания. — Слѣдъ като потушили бунтоветѣ на Неаполъ и Пиемонтъ, дошълъ редъ и за Испания. Свещениятъ съюзъ, слѣдъ като възстановилъ абсолютизма въ Италия, струвало му се, че ще бѫде непослѣдователенъ, ако не направи сѫщото и въ Испания. Въ Европа, казвали тѣ, нѣма да има миръ, ако въ Мадритъ има конституция, изработена отъ кортеситѣ. За усмиряването на Испания се събралъ конгресъ въ Верона въ 1822 год. За зла честь, и въ Испания сѫ се появили много партии, (както изобщо става въ всѣки скороосвободенъ народъ), които не работили съгласно и задружно. Оттова вѫтрѣшнитѣ крамоли и анархията нѣмали край. Лицемѣрниятъ краль Фердинандъ VII ту се клелъ, че приема конституцията, ту пъкъ тайната влизалъ въ споразумѣние съ ретроградннтѣ партии за нейното унищожение. Той се отнесълъ дори до Свещения съюзъ да иска помощь противъ либералитѣ. Веронскиятъ конгресъ най-първо прѣдложилъ на испанското правителство да измѣни конституцията въ монархически духъ, ала отъ Мадритѣ отказали. Тогава конгресътъ принудилъ Франция да прати своята войска, която при вжтрѣшната безредица, липсването на дисциплина и сговоръ въ испанцитѣ, лесно могла да изпълни възложената ѝ мисия. Кортеситѣ били разпуснати, конституцията отмѣнена и кралската власть възстановена съ всичкитѣ стари учрѣждения освѣнъ инквизицията, подиръ което, както и въ Италия, се поченала жестока реакция. Въ 1823 год. станала контъръ-революция и въ Португалия, дѣто така сжщо възстържествувала реакцията. По този начинъ революцията на цѣлия Пиренейски полуостровъ била потушена. И Португалия, и Испания изгубили своитѣ колонии въ Америка, дѣто въ сжщото врѣме се наредили нови републики и конституционна Бразилия.

Успѣхътъ на реакцията въ романскитѣ народи до 1823 год. се дължи на три главни обстоятелства: 1-о военното надмощие на Австрия и Франция, натоварени отъ конгреситѣ съ усмирителна мисия, 2-о несъгласието между революционеритѣ, и 3-о слабото участие въ движението на народа (масата), който, като простъ и дълго тиранизиранъ, нѣмалъ пълно съзнание за цѣлитѣ, къмъ които отивали неговитѣ просвѣтени дѣйци.

Могжщество на Метерниха.—Най-влиятелниятъ отъ всички дипломати, душата на конгреситѣ, които потушявали възстанията, както видѣхме, билъ Метирнихъ. Неговото могжщество достигало до най-високата си точка прѣзъ 1815—1823 год. — периода на съюзнитѣ конгреси. Той фактически се разпореждалъ съ Италия и Германия. Неговото влияние се усѣщало въ Русия, Франция и дори въ Англия. Неговътъ реакционенъ духъ вѣялъ на всѣкждѣ. Всички дипломати и крале го уважавали, почитали, награждавали, славили и избирали за посрѣдникъ. Всѣки казвалъ: „каквото рече князь

Метернихъ“. На себе си той гледалъ като на *фенеръ*, който освѣтлява пѫтя на европейската дипломация. Ала . . . сѫдбата често си играе съ такива фенери. Тъкмо когато Метернихъ смѣталъ, че си е свършилъ смѣткитѣ съ революциитѣ, че е унищожилъ карбонаритѣ, се усилило гръцкото възстание — буря, която строшила „благодѣтелния“ *фенеръ* на австрийския канцлеръ.

Глава XVI.

Национално движение въ европейска Турция и разпадане на Св. съюзъ.

Народитѣ подъ Турция. — Въ края на XVIII в. и началото на XIX, когато западна Европа била погълната отъ френската революция и дѣйностьта на Наполеона, Турция била много изпаднала. Едноврѣмешната ѝ сила била изгубена за винаги. Тя още владѣяла голѣми пространства въ *Африка* (Египетъ, Триполи, Тунисъ и Алжиръ), *въ Азия* (Мала Азия, Сирия, часть отъ Арабия) и *въ Европа* (цѣлиятъ Балкански полуостровъ, островетѣ въ Архипелага, Влашко и Бесарабия. Купъ разноплеменни народи пѫшкали подъ нейното иго въ Европа: руси, власи, сърби, бошняци, българи, Албанци и гърци; въ Азия: гърци, сирийци, евреи, арменци и пр. Ала при всичко това, прѣжното ѝ политическо могѫщество вече издъно било разклатено. Тъкмо въ това врѣме въ вѫтрѣшностьта на турската империя вилнѣяли: еничаритѣ, кърджалиитѣ, непокорнитѣ паши, подкупнитѣ чиновници; къмъ тѣхъ се прибавили дворцовитѣ прѣврати, лошитѣ финанси, общата безгрижность и нехайство. Всѣки гледалъ на държавнитѣ богатства, като на такива, които безнаказано може да краде.

Въ Азия болшинството на населението било турско и мохамеданско; наистина, имало и раи, като гърцитѣ, евреитѣ, арменцитѣ, ала тѣ били разпръснати въ малки общини, които били твърдѣ слаби, за да правятъ опити за освобождение. Другояче стояла работата въ Европа. Тука турцитѣ и мюсюлманитѣ били много по-малко отколкото раитѣ, потиснатитѣ християнски народи. Тѣзи народи били подчинени и сега държани само съ сила. Тѣ сж се опитвали чрѣзъ възстания да се освободятъ, ала бивали жесоко усмирявани отъ турската военна сила.

Какъ гледали европейцитѣ на Турция. — Макаръ Турция да била голѣма и силна държава, отъ крайврѣме другитѣ европейски държави не сж гледали на нея като на равноправна съ тѣхъ сила. Отоманската империя, поради мюсюлманската си религия никога не била приета въ състава на християнскитѣ европейски държави. Християнскитѣ владѣтели образували единъ видъ фамилия, а султанътъ оставалъ чужненецъ за тази фамилия; той рѣдко можалъ да намѣри съюзникъ. Другитѣ господари се считали по право глави на европейски народи. Султанътъ тѣ броили като натурникъ, който чрѣзъ *завоевание* се е вмъкналъ въ Европа и господарува върху чужди народи. Затова другитѣ господари смѣтали, че иматъ право да го изпждятъ съ сила. Султановата държава стояла извънъ международното право, като едно вакантно владѣние, което всѣки може да завладѣе. Ала именно това обстоятелство родило *източния въпросъ* и турило въ конфликтъ великитѣ сили.

Съсѣдни на Турция били Австрия и Русия. И двѣтѣ гледали да откжсватъ отъ нея чрѣзъ завоевания земи и народи. Обаче, тѣ скоро зели да си завиждатъ една друга, та се скарали. Русия постепенно напрѣдвала отъ Азовско море къмъ Кримъ, Бесарабия и чрѣзъ Влашко къмъ Балк. полуостровъ за Цариградъ. Австрия пъкъ слѣдъ отбиването на турцитѣ отъ Внена, слизала подиря имъ прѣзъ маджарско и хърватско до Бѣлградъ—Нишъ; тя имала сжщо очитѣ си върху Балканския полуостровъ — прѣзъ Босна, Херциговина, Сърбия и Македония за Солунъ. Споредъ тѣзи стремежи очитѣ на двѣтѣ държави се срѣщнали на Балк. полуостровъ. Въ 1787 година Австри и Русия се били спогодили да прѣвзематъ и раздѣлятъ турската държава въ Европа. За отоманската империя настжпали критически врѣмена, опасностьта се увеличавала отъ бунта на еничаритѣ въ Цариградъ; отъ непокорството на видинския паша Пазвантоглу, янинския Али-паша, египетския Мехметъ Али и отъ възстанията на християнскитѣ народи.

Когато избухнала революцията и слѣдъ нея Наполеонъ започналъ да търбуши цѣла Европа и да заплашва царскитѣ династии, Русия и Австрия спрѣли своитѣ активни дѣйствия срѣщу Турция и обърнали оржжието си къмъ новия завоеватель. Султанътъ малко си поотдъхналъ. Особено австрийската държава, смазана отъ Наполеона, никакъ вече нѣмала възможность да мисли да Турция. Обаче, Русия, като по-далечъ отъ Наполеоновитѣ топове, съ едно око слѣдѣла Наполеона, а съ друго гледала Турция. Нейнитѣ войски често пѣяли своитѣ пѣсни покрай Днѣпъръ, Днестъръ, Прутъ и Дунава. Австрия пъкъ, турена въ невъзможность съ оржжие да се увеличава на смѣтка на Турция, както правѣла Русия, поискала *да се запази цѣла отоманската империя*, само отъ страхъ да не я глътне сама Русия.

Англия, която по-рано нѣкакъ малко си интересувала отъ султановата държава, веднага си измѣнила мнѣнието подиръ Наполеонова походъ въ

Египетъ. Тя се побояла да не би нѣкой да завземе Египетъ и отрѣже Индия отъ нея. Споредъ това, англичанитѣ свързали съюзъ съ Султана. А откогато тѣ се осигурили въ Индия, поискали да отстранятъ отъ султановата държава влиянието на Русия и Франция. Понеже и послѣдната се страхувала отъ Русия да не би сама да се намѣсти въ Цариградъ, то тритѣ велики европейски държави, Австрия, Англия и Франция станали пазителки и съюзници на Турция. Оставало тогава само единъ султански неприятель. Това била Русия.

Източенъ въпросъ. — Въ 1814 година, когато се умиротворила Европа и съюзницитѣ наредили новата карта на всѣка държава, отоманската империя не се зачекнала. Тя се игнорирала. Метернихъ настоялъ прѣдъ виенския конгресъ да се осигури на султана цѣлостьта на неговитѣ владѣния и чрѣзъ това да се признае Турция за европейска държава съ право да участвува въ конгреситѣ. Русия обаче отказала. Поради това, отоманската империя останала пакъ вънъ отъ международното право, което значило, че тя е изложена на разчленяване. Ала понеже всѣка отъ великитѣ сили се интересувала отъ една или друга часть турска земя, тѣ поискали съ общо съгласие да рѣшаватъ въпроситѣ за отоманската империя. А като не се вѣрвали една друга, тѣ стояли постоянно на щрекъ една срѣщу друга за всѣко събитие, което можало да докара нѣкоя промѣна въ Турция. Всѣка отъ силитѣ имала своитѣ планове, които тутакси прѣдлагала, когато друга нѣкоя сила поисквала да спечели нѣщо. Това състезание на дипломатитѣ въ Цариградъ съ цѣль да парализиратъ единъ на другъ кроежитѣ въ полза на своитѣ получило името *източенъ въпросъ*.

Източниятъ въпросъ може да се формулира така: отоманската империя трѣбвали да сѫществува или да се разложи? Ако тя трѣбва да се разложи, изпрѣчватъ се други два въпроса: 1-о кой да земе земитѣ ѝ? 2 о що да се прави съ малкитѣ християнски народи, които живѣятъ по тѣхъ. Отъ двата въпроса само първиятъ интересувалъ дипломатитѣ, които, навикнали да се грижатъ само за господаритѣ, малко искали да знаятъ за народитѣ. Цѣльта имъ била да не допуснатъ нѣкоя сила да глътне цѣлата или по голѣмата часть. Затова искали всичко да се рѣшава съ *обща спогодба*. Тази спогодба, обаче, не се никога добивала и източниятъ въпросъ станалъ вѣченъ. Ала въпрѣки дипломатитѣ, властьта на султана често се подлагала на голѣма опасность отъ събуденитѣ въ Турция християнски народи. Тази опасность карала дипломатитѣ да защищаватъ или султана или поданицитѣ му и споредъ обстоятелствата да измѣнятъ източния въпросъ въ една или друга форма, споредъ както имъ диктували тѣхнитѣ интереси.

Влияние и сполуки на Русия въ Балкански полуостровъ. — Отъ двѣтѣ съпернични държави Австрия отъ по-рано е водѣла война съ Турция. Тя съ помощьта на маджаритѣ, поляцитѣ, венецианцитѣ и ромънскитѣ войводи е нанасяла чувствителни удари върху турската империя. Въ тѣзи войни често земали участие и българи. А българскитѣ патриоти, като Парчевича, Пеячевича, Богданъ Мариновъ и други, силно вѣрвали, че Австрия, която достигнала дори до Бѣлградъ (1688) г) и Нишъ (1737), ще помогне да се освободи България и Сърбия. Когато обаче поради несполуки Австрия била принудена да се върне отъ Сърбия и да напусне Мала Влахия, много българи католици се прѣселили въ маджарско и трансилвания. Тѣ все още не губѣли надежда, че Австрия ще помогне да се освободи тѣхното отечество. При всичко че Австрия нагледъ показвала, че дава помощи и залѣга за покоренитѣ народи на Балканския полуостровъ, тя не могла да си извоюва обичь и гореща симпатия между тѣхъ. Болшинството отъ българитѣ и сърбитѣ съ нѣкакво недовѣрие се отнасяли къмъ нея. Отъ една страна, тѣ сигуръ сѫ разбрали, че Австрия прави войнитѣ си само съ егоистични цѣли — да завладѣе тя балканскитѣ народи, което асла е било истинската цѣль на нейната политика, а отъ друга — православнитѣ народи се побояли, че Австрия ще имъ наложи своето католичество, което и наистина правѣла въ прѣвзетитѣ макаръ за кѫсо, славянски земи въ Сърбия и България. Ето защо поробенитѣ народи започнали да не очакватъ освобождението си отъ западъ, ами обърнали съ пълна вѣра очи къмъ *едноплемена и едновѣрна* Русия. Българи, гърци, сърби, бошняци зели да произнасятъ съ обаяние името на Русия. Сношенията между покоренитѣ народи и Русия се подържали отъ духовнитѣ лица, които пѫтували по Русия да събиратъ помощи, да искатъ свещенически одежди, черковни сѫдове и книги. Въ 1701 год. Петъръ Велики за пръвъ пѫть изпратилъ консулъ въ Цариградъ. Турция, като знаяла настроението на раитѣ, оплашила се, та забранявала на населението да ходи при него. Войнитѣ на Русия прѣзъ XVIII в. за освобождение на черноморскитѣ земи още повече съживили надеждитѣ. Най-сетнѣ съ особна спогодба *въ Кючукъ-Кайнарджикъ* (1744) Русия накарала Турция да я признае *закрилница* и *застѫпница за християнскитѣ народи подъ султановото владичество.* Това имало много голѣмо значение за събуждането и възраждането на балканскитѣ народи

Възстание на сърбитѣ. — Въ началото на XIX вѣкъ цѣла Европа била разлюлена отъ идеитѣ на френската революция. Вълнитѣ за свободенъ и самостоятеленъ животъ чрѣзъ разни пѫтища (търговци, агитатори, чиновници и офицери отъ покорени народи въ свободни държави и пр.) се вмъкнали и въ крайнитѣ народи подъ турското иго. Отъ балканскитѣ народи първи сърбитѣ направили успѣшно възстание. Българитѣ, много по рано отъ сърбитѣ, въ 1595 г. и въ 1683 г. се опитвали да се освободятъ, ала понеже се намирали по близо до сърдцето на турската държава, обиколени отъ голѣми турски гарнизони въ важнитѣ градове, страшно си изпатили. Турцитѣ бързо концентрирали своитѣ сили и се хвърлили върху възстаницитѣ съ такава ярость, че въ възсталалитѣ мѣста (Фердинандско, Кюстендилско, Пиротско, Видинско и Търновско) населението било почти изтребено. Много се спасили само съ бѣгство въ Влашко и въ Трансилвания, а селата били разграбени и изгорени.

Условията за възстанието на сърбитѣ били обаче по-благоприятни. Него врѣме турската сила била много отслабнала. Вързуването на кърджалиитѣ направило държавата съвсѣмъ охтичава. За да я излѣкува отъ тази болестъ бѣлградскиятъ паша раздалъ оржжие отъ държавнитѣ складове на сърбитѣ да се биятъ съ кърджалиитѣ. Нѣколко търговци на свине и други видни сърби, които били на австрийска служба, намислили да се възползуватъ отъ даденото оржжие. Когато съ помощьта на турската войска сърбитѣ побѣдили кърджалиитѣ, тѣ вмѣсто да сложатъ оржжието, обърнали го противъ султановата войска и подъ воеводството на *Карагеоргевича* (сърбинъ, който служилъ въ австр. войска) наченали възстание съ цѣль да се освободятъ отъ турското иго. Възстанието се започнало въ 1804 год. Въ 1806 годинаруситѣ обявили война на Портата, минали Прутъ, заели Влашко прѣзъ 1807 г. и изпратили помощь на сърбитѣ. Тъкмо въ това врѣме между Наполеонъ и Александръ въ Тилзитъ (гл. стр. 60—63) била рѣшена сждбата на Турция. Въ Цариградъ подиръ това станали страшни дворцови революции (смѣняване на султани). Всѣка минута турцитѣ очаквали да нападнатъ руситѣ откъмъ Дунава, сърбитѣ откъмъ Шумадия и френцитѣ откъмъ Далмация. И наистина, руситѣ въ 1810 год. минали Дунава и започнали да прѣвземазъ сѣверна България, сърбитѣ съ руска помощь нанесли нѣколко удари надъ турската войска, ала Наполеонъ, както знаемъ, не удържалъ думата си. Вмѣсто за Турция руситѣ се научили, че Наполеонъ се тъкми за Москва. Това принудило руситѣ да спратъ воениҭѣ дѣйствия съ Портата и да свържатъ въ *Букурещъ миръ* (1812), споредъ който Бесарабия останала за Русия, а на сърбитѣ турцитѣ обѣщали да дадатъ автономия. Разбира се, че Портата не изпълнила това обѣщание и когато Наполеонъ билъ въ Русия, турцитѣ отново прѣвзели Сърбия. Обаче, сърбитѣ вече били се напоили съ идеята за свобода, народното имъ съзнание било доста укрѣпнало и тѣ въ 1815 г. подъ воеводството на *Милошъ Обреновичъ* пакъ подигнали възстание, докато въ 1817 г. кое съ побѣди, кое съ съглашение, накарали Портата да признае Сърбия за *полунезависимъ пашалъкъ*.

Докато Сърбия се борѣла за своята свобода, Австрия не можела да се намѣси, което щѣло да стане въ полза на Турция, защото тя неодобрявала разчленението ѝ, тъй като смѣтала да я наслѣдва. Австрия била за „цѣлостьта“ на отоманската империята, ала понеже тя била тъкмо тогава смазана и разнебитета отъ Наполеона, нѣмала възможность активно да се намѣси.

Възстание на гърцитѣ. — Възстанието на гърцитѣ било така сѫщо една далечна сетнина на френската революция. Още Наполеонъ, когато ходилъ въ Египетъ, подбутвалъ гърцитѣ да възстанатъ. Ала тѣ тогава нѣмали живо национално самосъзнание, а главно нѣмали материални срѣдства.

Гърция, страна бѣдна, откжсната отъ Европа отъ вѣковно робство, невѣжество, морета и планини, длъжи много на Наполеона за пробуждаиието си. Докато въ Европа била наложена континенталната блокада, английскитѣ стоки по гръцкитѣ малки кораби, сполучливо избѣгвали митнишкитѣ постове и отъ Малта се разпръсвали по брѣговетѣ на Австрия, Италия, Илирия, Португалия и дори Франция. Това се продължавало седемъ години докато траяла блокадата. Чрѣзъ тази търговия събуденитѣ гърци разбрали, що става по свѣта. Отъ друга страна, на руска чиновническа и военна служба имало много гърци. Тѣ се напоили отъ сжщия патриотически духъ, какъвто се възбуждалъ отъ борбата срѣщу Наполеона въ руското офицерство. Първъ водачъ на гърцитѣ да се дигнатъ противъ турцитѣ билъ генералъ *Александъръ Ипсиланти* (гръкъ отъ руската войска). Възстанието се захванало въ 1821 год. въ Молдава, дѣто Ипсиланти събралъ доброволци и навлѣзълъ въ Турция. Него врѣме въ Влашко и Молдавско имало много видни свѣтски и духовни гърци, които заемали голѣми служби и имали важно влияние. Вълната за възстание бързо се распространила по цѣлото българско и гръцко население. Гръцкото духовенство въ България събирало момчета българчета, които на свои срѣдства си купували конь и оржжия и заминавали при гърцитѣ да се биятъ *за вѣра*. Националното съзнание у българитѣ тогава не било ясно, то се свързвало съ християнската вѣра. Възстанието скоро пламнало по силно и побуйно въ южна и срѣдня Гърция. Макаръ турската войска него врѣме да била още повече дезорганирана, тя се спуснала съ сжщата ярость върху възстаницитѣ, съ каквато по рано била потушила българитѣ. Цириградскиятъ патриархъ и нѣколко митрополити, между които и търновския, били обѣсени въ Цариградъ на черковнитѣ врата. При всичко това, възстанието не можло да се потуши. Възстанницитѣ се борили юнашки.

Метернихъ и грѫцкото възстание. Първитѣ извѣстия за възстанието сѫ получили на Западъ прѣзъ марта 1821 г , когато Метернихъ и императоръ Александъръ се намирали още въ Лайбахъ. Какъ е погледналъ Метернихъ на грѫцкото възстание не е мѫчно да се отгадае, когато знаемъ, че запазването „цѣлостьта“ на турската империя съставяло вече догматъ за Австрия. Грѫцкитѣ възстаници, споредъ Метерниха, не били нищо друго, освѣнъ „революционери“, които се подигатъ противъ „своя *законенъ* господарь“ и заплашватъ съ примѣра си да раздухатъ революционния пожарь въ цѣла Европа. И можелъ ли да мисли другояче човѣкътъ, който чрѣзъ терор владѣялъ Италия и изпращалъ хиляди италиянци или на вѫжето, или въ отвратителнитѣ австрийски затвори, или въ изгнание, само защото мислѣли да освободятъ своето отечество? който прѣслѣдвалъ науката, университетитѣ, младежитѣ въ Германия? който дори забранилъ четенето на Библията, като книга, която кара човѣка да размисля по-свободно? Метернихъ хранѣлъ дълбока омраза къмъ всѣка идея за нация, национална държава, национално движение, революция и свобода.

Русия и грѫцкото възстание. — За Русия, обаче, работата стояла малко по другояче. Рускитѣ интереси на изтокъ били противни на австрийскитѣ. Ние споменахме, че още отъ врѣмето на Петра Велики Русия турила за цѣль на своята политика прѣвземанието на Цариградъ. Споредъ това, естествено било тя да одобрява всѣко събитие, което разслабва и докарва падането на турската империя. Освѣнъ това, Русия минавала между християнитѣ въ Турция като тѣхна покровителка и защитница. Да не помогне сега на гърцитѣ, когато свирѣпствували фанатичнитѣ еничари и башибозуци, би значило да подбие много отъ своето обаяние и своя авторитетъ.

По тоя начинъ руската дипломация се намирала прѣдъ дилемата: да помогне ли на гърцитѣ, което значило да се скара съ Австрия, или да ги остави на сждбата имъ, което значило да поддържи Турция.

Свещениятъ съюзъ пада въ противорѣчие съ принципитѣ си. — Сръбското и гръцкото възстание турили въ сериозно изпитание Св. съюзъ. Знаемъ, че този съюзъ билъ прѣдложенъ отъ царь Александра въ името на Триедината Света Тройца на Бога — значи *въ името на християнството*. Метернихъ, обаче, допълнилъ съюза, като вмъкналъ принципа, да се подържа монархичното начало, сир. съюзнитѣ държави се *задължаватъ да се борятъ противъ всѣка революция, която прави нѣкой съ цѣлъ да се освободи отъ господаря си и да измѣни стария редъ*. Оттова настжпила мжчнотия: или съюзницитѣ трѣбвало да служатъ на християнството, значи — да помогнатъ на гърцитѣ, като *християни*, които се борятъ съ *мюсюлманството*, или пъкъ трѣбвало да запазятъ принцита на подчинението на закония редъ и монархизма,—все едно да помогнатъ на турцитѣ срѣщу възстаналитѣ, което значило да *измѣнятъ* на християнството. Това противорѣчие се усилвало отъ традицията, споредъ която европейцитѣ откolѣ били навикнали да броятъ мохамеданството за варварска религия. Нѣщо повече, знае се, че до края на XVIII вѣкъ всички войни, които Австрия и Русия водили противъ Турция, се броили за свещени войни, водени за християнска вѣра и за европейска цивилизация. Поради това именно и не признавали отоманската империя за европейска държава.

Какво да се прави? Положението станало много затруднително. Едно отъ двѣтѣ: или царь Александъръ трѣбвало да отстѫпи отъ покровителството на християтството, или Метернихъ трѣбвало да отстѫпи и допусне освобождението на раитѣ, сир. „революцията“ и *измѣната* на „монархическото начало“. Метернихъ, изкусенъ въ интригитѣ и иезуитщината, надвилъ — Александъръ отстѫпилъ. Послѣдниятъ се съгласилъ съ първия, че е опасно за спокойствието на Европа да се помогне на възстаналитѣ, но пъкъ не се рѣшилъ да помага на Портата. Затова рѣшили „да оставятъ гърцитѣ на собствената имъ сѫдба“, като вѣрвали, че турцитѣ скоро ще потушатъ възстанието. Александъръ билъ измѣнилъ на християнството и дори на славянството още прѣди 8 години, когато въ 1813 г. една сръбска депутация била отишла при него въ Франкфуртъ да го моли да помогне на сърбитѣ въ борбата имъ съ турцитѣ Царьтъ отказалъ. И въ двата случая (при сърбското и гръцкото възстание) царьтъ подъ влиянието на „европейския кочиящъ“ пожъртвувалъ традиционното покровителство на православието и рускитѣ интереси на изтокъ.

Борба между Метерниха и руския министъръ Каподистрия.—Въпрѣки очакванията на царь Александра и Метерниха, турцитѣ не могли да усмирятъ лесно гърцитѣ. Възстаницитѣ юнашки се борѣли. Борбата пробудила фанатизма въ мюсюлманското население, което започнало да граби, бие и убива другитѣ християне (българи, сърби, власи и пр.) зарадъ несполукитѣ въ Гърция. Турция заела съ войска Молдава и Влахия и нарушила Букурешкия руско-турски договоръ, като забранила на търговскитѣ кораби да минаватъ прѣзъ Босфора за рускитѣ пристанища. Руското правителство не било доволно отъ това; то поискало отъ Турция да напусне заетитѣ области Влашко и Молдавско и да осигури свободата на търговията по Черно море. Тъй оплетена работата, Метернихъ се боялъ, че рускитѣ министри, особено министрътъ Каподистрия (по народность гръкъ) ще убѣди царь Александра да се намѣси въ полза на гърцитѣ. Затова той изпращалъ дори на день по нѣколко куриера въ Путербургъ съ писма до царя да го държи на щрекъ къмъ неговитѣ министри. Цѣльта му била да изолира царя отъ съвѣтницитѣ му и да го скара съ тѣхъ. Той знаялъ слабостьта на Александрова характеръ и затуй не познавалъ граници въ своето нахалство. Широка мрежа отъ интриги, клевети, обвинения и съвѣти била изтъкана. „Сполучихъ, каже Метернихъ въ едно писмо, да вселя недовѣрия у царя къмъ рускитѣ дипломати. Азъ се намирамъ вече въ центра на тънката мрежа паяджина, изтъкана отъ мене по образеца на моитѣ приятели — паяцитѣ, които азъ толкова обичамъ, и отъ занаята на които се възхищавамъ. Царь Александъръ е напълно съгласенъ съ мене по текущитѣ работи. За да се държи постоянно на това мнѣние, трѣбва да парализираме влиянието на неговитѣ съвѣтници“. Напраздно нѣкои руски дипломати доказвали, че тука случая не е както въ Италия, Испания, Германия. Австрийскиятъ канцлеръ упорно подържатъ, че то е се едно — „революция“.

Цѣлитѣ на Метерниха били двѣ: 1 о да докара работитѣ така, че той да добие надмощие прѣдъ султана, 2-о да тури Русия въ противорѣчие съ нейната традиционна политика къмъ православието и християнството, че да изгуби всѣко влияние между Балканскитѣ народи. Той хитро и лукаво прѣдлагалъ своитѣ услуги да спогоди Русия и Турция за изпразването на Влашко и осигуряване морската търговия прѣзъ Босфора. Той възставалъ съ всичката си сила противъ войната, като казвалъ, че послѣдната ще послужи за сигналъ на общоевропейска революция. „Войната ще помогне на всички „революционери“, „карбонари“, „свободомислещи“,

„националисти“ и т. н. добавилъ Метернихъ. Колкото се отнася до гръцкото възстание, австрийскиятъ канцлеръ прѣдложилъ, да се остави за разрѣшение отъ Свещения съюзъ. Царь Александъръ приелъ това прѣдложение. Тогава Метернихъ извикалъ: „този планъ нанася ударъ не само на гръцкото възстание, ами и върху влиянието, което Русия има на Портата отъ Петра Велики до 1720 г. Доста ще бжде още нѣколко такива удари надъ руската дипломация, за да унищожимъ името и влиянието ѝ между Балканскитѣ народи и да откриемъ нова ера за Турция“.

Борба между Метерниха и английския министъръ Кянингъ. — Метернихъ надвилъ, ала Руското правителство все не останало доволно, защото Турция не напуснала Влашко, нито пакъ освободила черноморската търговия. Затова Русия изискала да се събере конференция въ Петербургъ (1824 г.). Матернихъ прѣдложилъ да поеме посрѣдничеството между Русия и Турция и да упражни *приятелското си влияние* прѣдъ Портата, но ако послѣдната откаже, той не желае да се прибѣгва къмъ оржжие. Тука конференцията се обърнала на сцена, дѣто Метернихъ разигравалъ своята комедия. Цинизмътъ на австрийския канцлеръ отишълъ до тамъ, че Австрия пратила въ Архипелага нѣколко военни кораби да помагатъ на еничаритѣ и башибузуцитѣ!

Англия, обаче, не участвувала въ тази конференция. Навикналото на свободенъ парламентаренъ режимъ, английско обществено мнѣние съ отвращение гледало на иезуитската Метернихова дипломация. Наопаки, всѣко свободолюбиво движение на континента намирало краснорѣчиви застжпници въ английския парламентъ. Англия съчувствувала за свобождението на народитѣ и поради търговията си. Тя дирѣла свободни пазари, които можели да ѝ дадатъ само свободни и добрѣ уредени държави. Най-сетнѣ, Англия като велика държава, естествено гледала да се отърве отъ унизителната диктатура на Св. съюзъ.

Първъ английски дипломатъ, който рѣшително се обявилъ срѣщу Метерниховата система, билъ *Кянингъ*, човѣкъ не по-малко хитъръ и уменъ отъ Метерниха; човѣкъ съ широки възгледи, природна смѣлость, рѣдко красnорѣчие и най-главно свободна дѣйность, каквато може да има само единъ английски министъръ. Англия нѣколко пѫти вече отказвала да зема участие въ реакционнитѣ дѣйствия на Св. съюзъ. Силата на Кянинга се опирала срѣщу Метерниха не само на английското, ами и на общественното мнѣние въ Европа.

Въ всичкитѣ градове на Западна Европа се образували гръкофилски комитети, въ броя на които влизали членове отъ разни партии. Комитетитѣ имали за цѣль да събиратъ пари за възстаналитѣ, да дѣйствуватъ чрѣзъ общественото мнѣние на дипломацията въ полза на гърцитѣ и да събиратъ, въорѫжаватъ и изпращатъ доброволци въ Гърция. Само въ Франция отъ 21 до 26 год. били събрани за гърцитѣ $2^1/_2$ милиона лева. Огнището на елинофилскитѣ комитети били Англия и Франция, ала движението бързо обхванало Италия, Германия и Русия. Въодушевени отъ старата гръцка цивилизация, отъ науката, литературата, изкуствата на класическа Гърция, просвѣтенитѣ класове и университетскитѣ младежи не могли да си прѣдставятъ, какъ може да се остави жъртва на турския ятаганъ такъвъ благороденъ народъ. Затова отъ различнитѣ ѫгли на Европа зели да се стичатъ доброволци да се биятъ за гръцката независимость. Метернихъ се пукалъ отъ ядъ. Той еднакво обвинявалъ въ „революционерство" и народитѣ и правителствата. Кянинга той стигалъ за авантюристъ, лицемѣръ и бичъ Божи. Поискалъ да унищожи влиянието му не само въ Европа, ами и въ самата Англия, като го прѣдставилъ за врагъ на европейския редъ и цивилизация. Обаче, Кянингъ и не искалъ да знае. Докато конференцията въ Петербургъ мѫдрувала, Кянингъ обявилъ, че Англия минава на страната на гърцитѣ и щеземе мѣрки за освобождението имъ.

Събаряне на Метерниховата система. — И тъй, до 1826 год. Св. съюзъ билъ безсиленъ да рѣши гръцкия въпросъ. Ала смъртьта на Александра I въ края на 1825 г улеснила задачата на Кянинга. Новиятъ императоръ бърже се ориентиралъ и разбралъ „мрежата“ на Метерниха. Събитията въ Гърция ставали все по-страшни. Портата, безсилна съ своята войска да смири възстаницитѣ, повикала помощь отъ египетския хедифъ Мехмедъ Али, който изпратилъ своята флота противъ гърцитѣ. Звѣрствата на турцитѣ и египтенитѣ зели такъвъ възмутителенъ характеръ, че царь Николай рѣшилъ да се застѫпи зе гърцитѣ „не като за революционери, ами като *за православни*“.

Най-сетнѣ въ 1826 година по прѣдложението на Англия въ Петербургъ се подписалъ между Русия и Англия протоколъ, къмъ който се присъединила сетнѣ и Франция, че тритѣ държави съ вѫоржжена сила ще турятъ край на войната между гърци и турци. Силитѣ се съгласили да освободятъ Гърция и да ѝ дадатъ автономно управление подъ сюзеренството на султана.

Това съгласие на тритѣ държави съборило значението на прочутия Свещенъ съюзъ, а Метернихъ, който до тогава деспотически и безсрамно се разпореждалъ съ сѫдбата на цѣла Европа, сега трѣбвало да прѣглътне горчивия хапъ и да се задоволи съ скромната роля на пето колело въ европейската дипломация. По-рано нищо не можело да се захване безъ неговата инициатива или неговото одобрение, а сега . . . такъвъ важенъ актъ, като петербургскиятъ протоколъ, който може би рѣшавалъ сѫдбата на турската империя, да се направи безъ неговото участие! Това било смъртоносенъ ударъ върху неговата политическа система. Той впрочемъ се утѣшилъ съ това, като нарекалъ протокола *„недоносче“*, отъ което слѣдъ малко ще се откажатъ

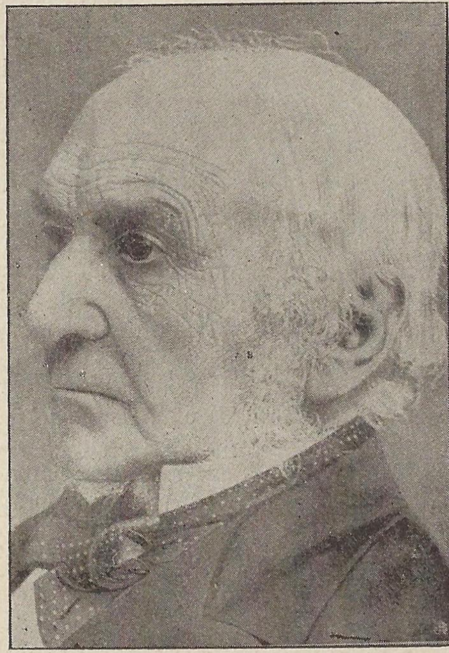

Гладстонъ.

майкитѣ му. Ала неговото прѣдсказание не се сбѫднало. Нито неговитѣ интриги да скара тритѣ държави, нито доносничеството му до Николая, че Кянингъ „искалъ да събори основитѣ на обществения редъ“, че той „оскърбилъ монархическитѣ чувства на всички монарси и националната гордость на всичкитѣ народи“ въ една своя рѣчь, казана въ парламента, нито насърдченията, които давалъ на султана, нито прѣдлаганитѣ отъ него остроумни, ала лукави, планове помогнали. Англия сухо и просто отказала посрѣдничеството на Метерниха.

Освобождение на Гърция и общоевропейската радость. — Съединенитѣ флоти на Русия, Англия и Франция отишли въ гръцкитѣ води, прѣсрѣщнали египетския флотъ подъ началството на Ибрахимъ паша (Мехмедовъ синъ) и го унищожили при носъ Наваринъ. Извѣстието за блѣскавата побѣда на съюзната флота надъ турцитѣ прѣдизвикала всеобщъ европейски възторгъ. Всички извикали, че това е побѣда не само надъ Турция, ами и надъ Св. съюзъ, който билъ станалъ цѣло плашило-чудовище. Битката при Наваринъ мнозина обяснили като отмъщение за Испания, Неаполъ, Пиемонтъ и хилядитѣ мжчения въ Германия. И наистина, гласътъ на наваринскитѣ топове открилъ нова ера и оповѣстилъ тържественото въцаряване на общественото мнѣние, което сега отъ френската революция първъ пжть се издигнало надъ прѣстолитѣ и станало фактически повелитель за помощь къмъ гърцитѣ. Сухопжтната руска войска прѣплавала Прутъ и Дунава, прѣхвърлила Балкана и се озовала въ Одринъ. Турция кандисала: по Одринския миръ *въ 1829 год. тя признала автономията на Гърция и Влашко и отново утвърдила автономиятя на Сърбия.*

Всичко това докарало пълно охлаждение между Австрия и Русия. Събитията вече не се покарявали да Метерниха. Гърция се освободила, другитѣ християнски народности въ Турция се пробудили, а подиръ една година (1830 г.) въ Франция, Белгия и пр. станали революции съ безбройни сетнини за голѣмо очудване на безсилния вече „европейски кочияшъ“.

И тъй, Св. съюзъ и Метерниховата систтма царували деспотически само 15 години, отъ 1815 до 1830 година.

Ние нарочно се спрѣхме повечко върху гръцкото възстание, дѣто най-релефно се изтъква ината и мракобѣсието на Метерниха, олицетворительтъ на Св. сьюзъ, за да покажемъ, какъ събитията смазватъ отдѣлнитѣ личности, които отиватъ опачно на историческия процесъ.

Метернихъ продължавалъ и по́-нататъкъ да крои интриги, планове и да заповѣдва, ала неговъ гласъ вече не звънтѣлъ ясно. Англия и Франция стѫпка постѫпка вървѣли подирѣ му и често му парализирали плановетѣ.

Възстания и освобождение на българитѣ.— Слѣдъ освобождението на сърбитѣ, ромънитѣ и гърцитѣ, българитѣ останали да пѫшкатъ подъ турското иго още цѣли 50 години. Страшно била разорена България отъ *кърджалии*, *делибашии*, *даалии*, *крайове*, *татари* и *черкези*. Насилията, грабежитѣ, убийствата, рушветитѣ и пр. нѣмали край. Между това, народътъ притиснатъ отъ двойно робство (политическо и духовно) и задушванъ по-рано въ срѣдата на турската империя, сега се намѣрилъ съпрѣдѣленъ съ свободни народи, отъ които получавалъ и по-голѣмо съзнание и по силно насърдчение къмъ свободенъ животъ. Той се опиталъ на нѣколко пѫти да се освободи, ала още не билъ достатъчно готовъ, па и прѣдателствата осуетявали всѣко начинание. Така: 1-о въ 1834 г. станала капитанъ *Мамарчевата завѣра* въ Търновско, 2-о въ 1835—1837 Велчевата завѣра пакъ въ Търновско и възстанията въ Берковския и Пиротския окрѫзи; 3-о въ 1844 год. възстанали, подбутнати отъ свободнитѣ сърби, селянитѣ около Пиротъ, Нишъ и Лѣсковецъ; 4-о въ 1851 г. станало възстание въ Видинския окрѫгъ; 5-о въ 1856 год. възстанието на „дѣдо Никола“ по Трѣвн. Балканъ;

6-о отъ 1867—1876 се появяватъ четитѣ на Раковски, П. Хитовъ, Хаджи Димитръ и Хр. Ботевъ; 7-о въ 1876 г. станала голѣмото срѣдногорско възстание, което се свърши посрѣдъ грозни пламъци, рѫки отъ кърви и вандалски разрушения. Просвѣтеното европейско мнѣние вече се възмути до дъното на душата си. Знаменитиятъ и човѣколюбивиятъ английски министъръ *Гладстонъ* издигна своя мощенъ гласъ. Европейската съвѣсть се раздвижи. Само Австрия си правяше оглушки и, както при гръцката борба, съчувствуваше на турцитѣ.

Българитѣ не проявиха по-малко енергия за освобождението си, отколкото другитѣ народи, ала условията за тѣхния успѣхъ бѣха най-неблагоприятни. Тѣ трѣбваше на първо мѣсто да изгубятъ сума енергия доклѣ се освободятъ отъ гръцкото духовенство. И тѣ се показаха достойни за борбата като на свои плещи изнесоха въ 1870 год. свободата на своята национална черква. Едвамъ свършили съ духовната тирания, трѣбваше веднага да започнатъ съ политическата. Сили още достатъчни за нея не бѣха се набрали, а турскиятъ тиранинъ съ грамаднитѣ си военни гарнизони по градоветѣ, съ помощьта на свирѣпитѣ черкези, башибузуци и помаци се хвърляше като тигъръ върху всѣко народно движение.

Най-сетнѣ съ съгласието главно на Англия рускиятъ царь Александъръ II отвори война въ 1877—1878 год. и освободи българския народъ. Чрѣзъ *Санъ-стефанския договоръ* се начъртаха границитѣ на цѣлокупна България. Промѣнената, обаче, политика въ Англия и вѣчната неприятелка на свободнитѣ народи Австрия изинтригуваха въ *Берлинския конгресъ*, та оставиха Македония подъ турцитѣ да си изпаща грѣховетѣ дори и до днесъ. Сѣверна въ 1878, съединена съ южна България въ 1885 г. доби самостоятелно управление подъ сюзеренството на султана. Около това време Сърбия, Ромъния и Гърция се обявиха съвсѣмъ независими (кралства).

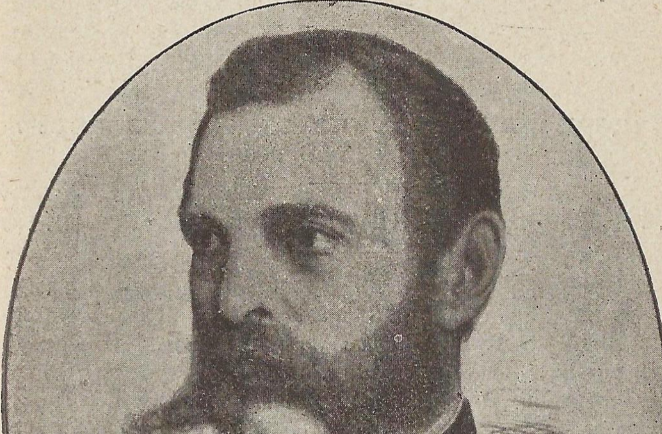

Царь-Освободитель Александъръ II.

И тъй, отъ пепелището на турската държава изникнаха и се формираха на Балканския полуостровъ въ свободни държави народитѣ: гръцки, сръбски, влашки и български. Босна и херцоговина минаха подъ властьта на Австрия, която ги грабна безъ да гръмне пушка срѣщу турчина.

Глава XVII.

Национални движения въ Европа прѣзъ 1830—1848 год.

I. Революции между 1830 и 1848 година.

Юлска революция въ Франция. — Ново изпѫждане на Бурбонитѣ отъ прѣстола. — Въ Франция отъ 1815 до 1830 год. се издигнали и постоянно борили двѣ партии: реакционна и либерална. Борбата особено се изострила въ 1827, когато при наслѣдника на Людвика XVIII. Карла X. надвили въ изборитѣ либералитѣ. Реакционеритѣ, обаче, страшно вознегодували и поискали отъ краля непрѣмѣнно да се задуши свободолюбивото течение, което искало закони и наредби за цѣлия народъ, а не само за аристократитѣ. Карлъ X. склонилъ (1829) на страна на реакционеритѣ. Либералитѣ, обаче, него врѣме станали много силни и въ камарата, и въ народа, и въ печата. Манифестациитѣ и дори народнитѣ вълнения се усилвали при всѣка нова реакционна правителствена мѣрка. Болшинството отъ изборната палата изразило своето недовѣрие къмъ реакционното правителство и гласувало твърдѣ неприятенъ адресъ до краля. Вмѣсто да разпусне своето правителство и да вика либералното министерство, Карлъ X. поискалъ съ особни *заповѣди* (ордонанси) да си усили властьта. Така, той издалъ 4 заповѣди: съ *първата* унищожилъ свободата на печата и възстановилъ цензурата; съ *втората* разпусналъ едвамъ що избраната палата съ либералното болшинство; съ *третята* се заканялъ, че ще прѣслѣдва всѣко опитване, което отива да оспорява достоинството и правата на короната; съ *четвъртата* се заповѣдвало да се направятъ нови избори за палатата. Освѣнъ тѣзи заповѣди, кральтъ издалъ още двѣ заповѣди, съ които се назначавали за членове на държавния съвѣтъ лица крайни реакционери. Тѣзи разпореждания прѣдизвикали недоволното население на крайни мѣрки. Парижъ веднага се обърналъ на кипящъ вулканъ. Виковетѣ: *да живѣе Конституцията! Долу Бурбонитѣ!* оглушили въздуха. Цѣли петь дни революционеритѣ се борили, докато най-сетнѣ принудили Карла X. да се откаже отъ прѣстола за винаги. Избранъ билъ за краль Орлеанския херцогъ *Луй-Филипъ*, който се нарекълъ *краль на Франция по милость Божия и народня воля.*

И тъй, тъкмо 30 години подиръ първата революция, въ Франция станала *втора* революция, извѣстна подъ името *юлска революция*, защото се извършила прѣзъ *юлия* (26—30). Въ тази революция втори пѫть билъ изгоненъ Бурбонския родъ отъ френския прѣстолъ, зарадъ неговата непоправима страсть къмъ деспотическо управление.

Възстание на белгийцитѣ. — Юлската революция отново изтъкнала принципитѣ за народния суверенитетъ и за националната свобода. Въ Франция прѣзъ втората революция пакъ нѣколко депутати съ прокламация, печатътъ и клубоветѣ поканили да възстанатъ всички угнетени националности. Като най-близо до Франция, първо белгийцитѣ се отзовали на тази покана. Белгия, както знаемъ, съставяла часть отъ Франция отъ 1794 г. до 1814 год. На виенския конгресъ тя била отцѣпена отъ Франция и присъединена къмъ Холандия. Това присъединение било неестествено и противно на чувствата и интереситѣ на белгийцитѣ, защото тѣ сѫ отъ валонско племе съ френски езикъ и католическа религия, та едвамъ можали да търпятъ да бѫдатъ подчинени на холандцитѣ, които сѫ отъ германско племе, съ нѣмски езикъ и протестантска религия.

Наложенитѣ тежки данъци за покриване грамаднитѣ холандски дългове, създаденитѣ несгодни за подчиненитѣ закони, налагането холандския езикъ и чиновници протестанти подигнали белгийцитѣ противъ притѣснителитѣ си. Една силна *национална* партия повела ожесточена борба чрѣзъ печата. Прѣзъ августъ 1830 г., по поводъ кралския праздникъ, брюкселцитѣ съставили тази програма: въ понедѣлникъ фееверки, въ вторникъ освѣтление, въ срѣда революция. Подиръ едно театрално прѣдставление, дѣто се изобразявало, какъ единъ потиснатъ народъ възсталналъ срѣщу чуждитѣ притѣснители, зрителитѣ се въодушевили, въоржжили се и завзели града, като изпѫдили холандцитѣ и смъкнали кралскитѣ гербове. Другитѣ градове бързо послѣдвали примѣра на Брюкселъ. Изпратената войска срѣщу бунтовницитѣ не сполучила. Повечето отъ важнитѣ градове я отблъснали. Едно национално събрание, свикано веднага, обявило Белгияя за *свободна* и *независима*, като изключило Оранския домъ отъ белгийския тронъ.

Възстанието на Гърция станало противъ Метерниховата система. Възстанието сега пъкъ на Белгия право събаряло постановленията въ виенския конгресъ. Това принудило петьтѣ главни сили: Русия, Англия, Франция, Австрия и Прусия да изпратятъ своитѣ дипломати на *конференция въ Лондонъ*, за да обмислятъ, що да правятъ съ Белгия. Въ тази конференция либералнитѣ държави Франция и Англия се изказали въ полза на белгийската независимость; монархическитѣ пъкъ държави Австрия, Прусия и Русия, отъ боязънь да не се заразятъ покоренитѣ народи отъ белгийската революция, изпървомъ се противили, ала отсетнѣ и тѣ склонили да се признае Белгия за *самостоятелна* съ новъ краль *Леополдъ Сакскобурготски*. Холандцитѣ протестирали и се опитали отново да прѣвзематъ Белгия, ала френцитѣ пратили помощь и чрѣзъ това напълно осигурили независимостьта на белгийцитѣ.

И тъй, още единъ *новъ народъ* добилъ мѣсто между европейскитѣ народи. Освобождението на Белгия въ 1830 г. съставяло побѣда въ Западна Европа на *националния* принципъ. Неприкосновеностьта на Белгия тържествено била обявена отъ великитѣ сили.

Възстания и борби въ Италия. — Знаемъ отъ по-напрѣдъ, че въ сѣверна Италия ломбардската и венецианската области се намирали прѣко подъ властьта на Австрия, съ чужди чиновници и войски. Австрия косвено управлявала още три княжества чрѣзъ австрийскитѣ князе, които били тамъ държавни глави; тя закриляла папата и Неаполитанския краль, като изпращала войска противъ революционеритѣ; тя дори се опитала да сгрупира всички княжества въ една конфедерация съ цѣль да ги управлява. Споредъ това, цѣла Италия се намирала подъ зависимостьта на Австрия.

Това положение, въпрѣки многото възстания и опити за освобождение, траяло чакъ до 1848 г. Прѣзъ 1831 г. либералитѣ, въодушевени отъ юлската революция въ Франция, принудили новия и свободолюбивъ папа Пий IX и трима князове (въ Тоскана, Парма и Модена) да въведатъ конституционно управление. Обаче, всѣки пѫть австрийската войска влизала и възстановявала абсолютния режимъ. Патриотитѣ и революционеритѣ избѣгвали въ странство и отъ тамъ правили организации и рѫководили вѫтрѣшнитѣ тайни дружества, които имали за цѣль освобождението на Италия и въвеждане либерално управление. Водачъ на бунтовницитѣ билъ *Мацини*, който, като виждалъ, че монарситѣ се поддържатъ задружно, измислилъ да организира тайно дружество за събаряне всички монархии въ Европа и за създаване отъ всѣки народъ самостоятелна република, свързани една съ друга чрѣзъ братство. Девизътъ на тази наредба трѣбвало да бжде *„свобода, равенство* и *човѣщина* (хуманость)“. За такава една обща организация много мечтали разноплеменитѣ елементи, които се събирали ту въ Парижъ, ту въ Брюкселъ, ту въ Лондонъ. Начало за създаване такова общо дружество далъ Мацини, който основалъ „Млада Италия“. По тоя примѣръ пониknали: „Млада Полша“, „Млада Германия“, „Млада Франция“, „Млада Швейцария“ и „Млада Испания“. Като се свързали всички въ едно, образували обществото *„Млада Европа“*. То било потрѣбно за успѣшна борба срѣщу съюзнитѣ минархически държави.

Къмъ 1843 год. се започнала дѣйностьта на „Млада Италия“, която имала за цѣль: 1 о да отърве отечеството си отъ мизерията и безредицата, като ѝ помогне да добие либерално управление; 2-о да го освободи отъ властьта на чужденцитѣ, като изпжди австрийцитѣ. Италиянскитѣ дѣйци мислили да достигнатъ своитѣ цѣли чрѣзъ владѣлцитѣ, които тѣ убѣждавали да въведатъ конституционно управление и да се съединятъ за борба съ Австрия. Трима отъ тѣхъ, а именно: папа Пий IX, избранъ въ 1846 г., Сардинскиятъ краль и Тосканскиятъ князь се съгласили. Въ 1847 тѣ дигнали цензурата, образували национална гвардия, създали държавенъ съвѣтъ за изработване закони и най-сетнѣ свързали помежду си *митнишки съюзъ*. Срѣщу тѣхъ, обаче, Австрия сполучила да повдигне князетѣ на Парма и Модена.

И така, италиянскитѣ държавници се раздѣлили на два противни лагера: партия *австрийска* и партия *национална*. Националнитѣ князе не крияли, че дирятъ да изпждятъ чужденцитѣ. Тѣ дори вѣрвали, че, ако италиянцитѣ се съгласятъ, могатъ сами, безъ помощьта на чужда сила, да се освободятъ. Оттука и изречението на сардинския краль Албертъ: „*Италия сама ще се спаси*“.

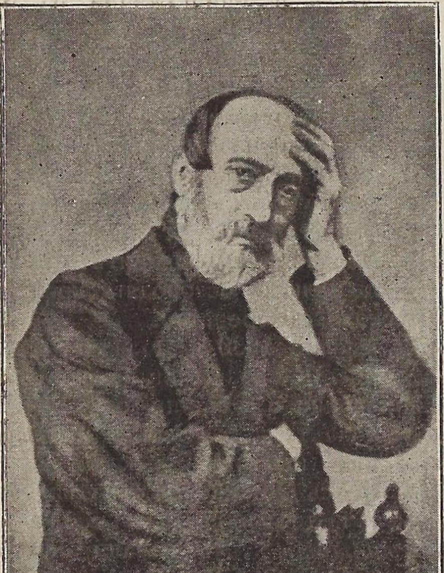

Мацини.

Възстание на поляцитѣ. — Духътъ на френската ревилюция и белгийското възстание раздвижили и поляцитѣ. Знаемъ, че Полша слѣдъ падането на Наполеона била подпаднала подъ игото на Прусия, Австрия и Русия. Една малка часть отъ нея — Варшавския окрѫгъ съ източна Галиция била наречана *полско кралство*, подвластно на Русия. Царь Александъръ I, тогава още като се въодушевявалъ отъ либерални идеи, далъ на Полша *конституция*, която прѣдвиждала отговорни министри, сенатъ и изборно събрание, независими сѫдилища, народна войска, свободенъ печатъ и унищожение на робството. Макаръ че съ такова полунезависимо управление Полша правѣла очевиденъ напрѣдъкъ, който сетнѣ можалъ да ѝ гарантира по-добро бѫдеще, поляцитѣ не били благодарни отъ положението си. Споменитѣ за тѣхната народна независимость се възпѣвала живо отъ поетитѣ и подържала въ училищата. Старата полска република се идеализирала. Тайни революционни комитети се съставили по примѣра на италиянцитѣ, испанцитѣ, френцитѣ, германцитѣ и ирландцитѣ съ цѣль да освободятъ кралството съвсѣмъ отъ руското сюзеренство.

Прѣзъ есеньта 1830 г. поляцитѣ съ военнитѣ на чело възстанали и изпѫдили царския замѣстникъ, рускитѣ чиновници и войници отъ Варшава. Ала веднага възстаналитѣ се раздѣлили. *Аристократитѣ* и земевладѣцитѣ (шляхтата) искали да се запази пакъ връзката съ Русия, да владѣятъ земята и селянитѣ; тѣ само дирѣли сгодна за себе си независимость. *Демократитѣ* пъкъ искали обратно, да се освободятъ съвсѣмъ отъ Русия, да се възвърне старата Полша съ демократическа *конституция*, при която на първо мѣсто трѣбвало да се освободятъ селянитѣ отъ феодализма и крѣпостничеството. Споредъ това, въ Полша настѫпила пълна анархия. Околнитѣ държави, Прусия и Австрия, се оплашили, да не би революцията да зарази и тѣхнитѣ поданици. Затова поискали бързо усмиряване. Една руска войска отъ 120,000 д. съ 400 топа се хвърлила върху поляцитѣ и подиръ кръвополитни боеве прѣвзела Варшава и усмирила възстанието. По-виднитѣ революционери се разбѣгали въ Прусия, въ Галиция, въ Франция, Англия и Швейцария. Подиръ това възстание Русия унищожила полското кралство съ неговата конституция и присъединила съвсѣмъ Полша къмъ Русия. Въ полскитѣ земи, които владѣли Русия, Прусия и Австрия, били въведени строги и стѣснителни закони, като естествени сетнини слѣдъ възстанието. Всички добри литературни сили отъ полския народъ били избѣгали. Това бѣгство станало причина да се създаде особенъ видъ извънредно поколѣние прѣдъ националнитѣ традиции. Народнитѣ нрави и обичаи се обърнали въ мистически култъ. Полски бѣглеци имало въ всички държави, ала най-много въ Франция. И въ чужбина полякитѣ се дѣлили на консерватори и демократи съ смъртна вражда помежду си. Най-енергично залѣгали за освобождение на своето отечество демократитѣ, които образували общество „*Млада Полша*“. Тѣ доказвали, че Полша има исторически заслуги къмъ цѣлото човѣчество, защото тя е запазила западна Европа отъ варвалското нашествие на татари, турци и пр. Споредъ това, приканвали всички народи да се застѫпятъ за полската свобода.

Оставалъ още единъ свободенъ ѫгълъ отъ Полша. Това била *краковската република*, създадена по виенския трактатъ въ 1815 год., подъ протекцията на Прусия, Австрия и Русия. Населението обаче въ Краковъ съчувствувало на възстаницитѣ въ Варшава, като вѣрвало, че избѣгналитѣ ще могатъ да организиратъ ново възстание, къмъ което ще се присъединятъ и тѣ, та така дано създадатъ пакъ цѣлокупна независима Полша. Съ тази цѣль тѣ направили два опита за освобождение. За центъръ на възстанието билъ избранъ свободния градъ Краковъ. Съсѣднитѣ държави видѣли, че малката република става огнище за революции. Въ 1836 г. войскитѣ отъ тритѣ съсѣдни държави навлѣзли въ републиката, изгонили всички революционери и агитатори и турили Краковъ подъ полицейски надзоръ на Австрия. При всичко това въ 1846 година избухнало силно възстание, което бързо се разпространило и въ руска и пруска Полша. Съгласие, обаче, пакъ липсвало. Шляхтата (замевладѣлцитѣ, феодалитѣ) пакъ главно гледала за себе си, а за потиснатитѣ отъ нея селяни не искала и да знае. Оттова се възползувало австрийското правителство, което възбудило селянитѣ противъ крѣпостницитѣ чокои и обѣщало да заплати по 5 гулдена за всѣки хванатъ и живъ прѣдаденъ отъ тѣхъ феодалъ, а по 10 гулдена за всѣки убитъ. Тогава се започнало знаменитото „галицко клане“. Сума земевладѣлци били хванати прѣдавани или убивани. Недоволнитѣ селяни отъ своитѣ притѣснители боляри се спуснали, та разграбили, съборили и изгорили много отъ чифлицитѣ на господаритѣ си. Скоро руска, австрийска и пруска войски пристигнали, усмирили възстанието и прѣдали Краковската република на Австрия. Свободниятъ градъ билъ включенъ въ австрийската монархия и прѣсталъ да сѫществува като свободна държавица. Оттогава (1846 год.) не останалъ нито единъ кѫтъ полска земя свободна.

Национални вълнения въ Ирландия. — Ирландия се считала като завоювана страна отъ Англия. Отъ срѣдата на XVII в. цѣлата земя станала имотъ на английскитѣ земевладѣдци, а сѫщинскиятъ ирландски народъ билъ обърнатъ въ ратай, който винаги можалъ да бѫде изгонванъ отъ мѣстата, които е обработвалъ, безъ всѣко възнаграждение. Сиромашията на селянитѣ била ужасна. Хората живѣяли на едно съ говедата и се обличали буквално въ парцали. Макаръ да говорили съ англичанитѣ единъ езикъ, ирландцитѣ обаче си запазили католическата религия, когато тѣхнитѣ потисници били протестанти. Омразата между ирландцитѣ — роби и англичанитѣгосподари била голѣма. Подъ влиянието на френската революция ирландцитѣ се опитали да се отървать отъ английското иго, ала несполучили. Тѣ дори изгубили парламента си, та били принудени да пращатъ прѣдставители въ англ. парламентъ. Англичанитѣ управлявали Ирландия съ притѣснителни закони.

Въ Англия се признавала само протестантската (англиканската) религия. Католицитѣ се съвсѣмъ изключвали отъ управлението. Споредъ това, отъ една страна въ името на социалната свобода, а отъ друга въ името на религиозната свобода ирланцитѣ полѣтѣли къмъ националното освобождение, отдѣление Ирландия отъ Англия. Водачъ на това национално движение билъ *О'Конелъ*. Той устроилъ грандиозна агитация въ полза на ирланската независимость. Нѣкои отъ неговитѣ буйни привърженици се въоржжили и дори направили опити за възстания. Правителството арестувало О'Конелъ и го изпждило отъ страната. Прѣстарѣлиятъ патриотъ умрѣлъ въ Италия. Той билъ нареченъ отъ ирландцитѣ *освободителъ*. Неговитѣ революционни послѣдователи образували общ. *„Млада Ирландия“* и почнали да се готвятъ сериозно за възстание. Въ нѣкои мѣста то дори избухнало (прѣзъ 1848), ала английското правителство пратило силна войска и усмирило страната, като наложило още по-строги закони. Нѣкои реформи впрочемъ били въведени и за Ирландия.

II. Революции прѣзъ 1848 година.

Февруарска революция въ Франция — Подиръ *18 години* отъ втората революция въ Франция станала **третя революция**. Управлението на Луй-Филипа отъ 1830 до 1848 година не било никакъ спокойно и правилно. То е било монархия, наистина ограничена, ала съвсѣмъ непопулярна въ народа. Въ камаритѣ и въ управлението влизали само *богати* и *влиятелни* хора. Този периодъ се счита за господаруване на френската буржуазия, френскитѣ богаташи и прѣдприемачи. Селянитѣ, долнитѣ и срѣдня ржка граждани, дори голѣмата часть отъ интелигенцията били отстранени отъ изборитѣ и управлението. Между чиновницитѣ и правителственитѣ хора избухнала ненаситна *жажда за богатство, за грабежъ*. Грабителскитѣ инстинкти добили ужасна сила. Никакво идейно течение, никакъвъ духовенъ животъ, никакви чисти и хуманни стремежи не се забѣлѣзвали въ управляющитѣ. Държавни прѣдприемачи, едри търговци, тежки банкери, безсъвѣстни фабриканти-индустриалци, съдържатели на мини и т. н. се нахвърляли на държавата и гледали да скубятъ отдѣто и както вече могатъ. Споредъ това. управлението на Луй-Филипа се брои като врѣме, въ което сж господарували въ Франция най-подкупнитѣ, най-безчестнитѣ и най-алчнитѣ за пари класове. Прѣзъ повечето врѣме билъ министъръ-прѣдсѣдатель познатиятъ историкъ *Гизо*, ала той гледалъ да има поне видимо съгласие въ органитѣ на управлението безъ да може да побърка общото разтление въ чиновническия персоналъ. Парламентъ постоянно засѣдавалъ, но се отличилъ съ своята *безплодна работа.*

Срѣщу тази алчность и подкупность въ управлението се подигналъ простиятъ народъ, градскитѣ работници, които нѣма ли що да работятъ, и почти цѣлата интелигенция, която била съвсѣмъ отстранена отъ управлението. Сега вече ясно се изсочили нѣколко партии, а именно: *републиканци*, *демократи*, *социалисти* и *анархисти*. Тѣ имало противъ що да се борятъ. Тѣ посочвали, че избирателитѣ се подкупвали, че депутатитѣ се подкупвали, че правителството раздавало мѣста, пенсии, прѣдприятия (концесии), доставки и т. н. дори до държавнитѣ тютюнопродавници, само на свои партизани, че депутатитѣ отъ своя страна измамливо обѣщавали на избирателитѣ, какво щѣли да издѣйствуватъ отъ правителството за окржга пжтища, мостове, казарми,

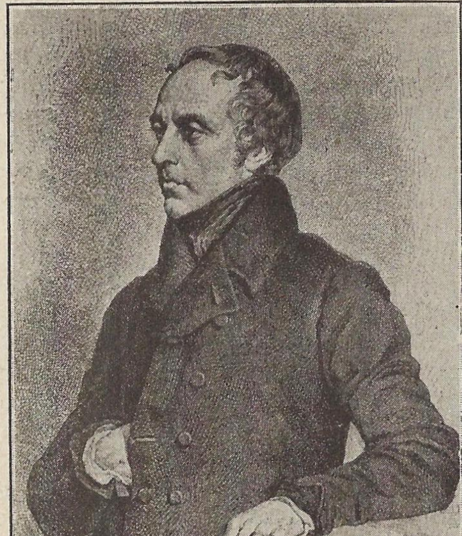

Гизо.

училища и т. н.. Народътъ виждалъ тѣзи игри и недоволството расло съ голѣма бързина. Формулирали се двѣ искания: 1-о да не се избиратъ за прѣдставители или поне да се ограничи броя на прѣдставителитѣ, които сж държавнитѣ чиновници, 2-о да се разшири избирателното право, като се намали голѣмия цензъ и вмѣсто имотенъ цензъ да се даде право да гласуватъ за прѣдставители ученитѣ: каквито сж: докторитѣ, професоритѣ, адвокатитѣ, нотариуситѣ и други граждани съ свободни професии. Нуждата за реформи била узрѣла, ала Гизо и Луй-Филипъ оставали глухи къмъ народнитѣ искания. Опорството имъ докарало работата да се влоши. Либералниятъ инакъ, като писатель, *Гизо* се показалъ страшенъ консерваторъ като министъръ. Като оборвалъ исканията на демократитѣ за намаление на имотния цензъ за гласуване, той произнесълъ думитѣ: *„господа, обогатявайте се!“* Това станало цѣлъ принципъ въ Луй-Филиповото управление. Радикалнитѣ прѣдставители и ржководители на недоволнитѣ се насочили и противъ краля. Недоволството дотолкова се усилило, че бѣлѣзитѣ на бурята започнали да се показватъ твърдѣ често. *На 22 февруари* грамадна тълпа се събрала въ Парижъ по улицитѣ и площадитѣ, като оглушавала въздуха съ викове: „долу Гизо! долу министритѣ, долу Луй-Филипъ! Да живѣе републиката!“ Революцията обхванала страшно града, полицията и войската били надвити и *Луй-Филипъ принуденъ да се отрече отъ прѣстола* и да побѣгне. Тълпата извадила отъ Тюйлерския дворецъ кралската корона и тържествено я изгорила на Бастилския площадъ. На *27 февруари* тържествено била прогласена републиката.

И тъй, третята революция съборила Орлеанския царски родъ и прогласила *Франция втори пжть република*.. Пакъ думитѣ: *братство, свобода, гражданинъ* се появили въ официалнитѣ книжа.

Какъ се отразила февруарската революция въ Европа. — Когато Метернихъ въ Виена чулъ, че въ Франция пакъ станала революция и отново била обявена република, той припадналъ и едвамъ подиръ нѣколко минути можалъ да се свѣсти. И имало защо. Той най-добрѣ чувствувалъ значението на събитието.

Него врѣме въпрѣки реакцията, либералнитѣ движения полека-лека се промъквали и хващали здравъ коренъ въ всѣка европейска държава на едно мѣсто по-силно и по-бурно, а на друго послабо и по-мирно. Въ всѣки случай не е останала нито една държава, дори и Турция, незаразена отъ новитѣ течения и отъ модернитѣ възгледи. Въ всѣка държава недоволнитѣ се увеличили дотолкова, че мѣркитѣ на очуденитѣ правителства оставали вече безсилни. Въ Европа населението било дигнало голѣмъ глъчъ за политическо, социално и национално освобождение. Единъ общъ викъ отъ народитѣ въ Италия, Австрия, Швейцария, Франция, Германия, Англия и Турция се чувалъ: едни искали да се отърватъ отъ феодализма, други отъ деспотическо управление, трети отъ чуждо иго и т. н.

Вълнения въ Германия. — Февруарската революция въ Франция прѣдизвикала *мартинската* революция въ Германия. Събарянето на френската монархия произвело страшно впечатлѣние въ Германия — и на правителствата и на народитѣ. Правителствата се оплашили, а народитѣ се зарадвали. Правителствата, като се бояли, че новата френска република ще хукне пакъ къмъ завоевание както първата, че отново нейнитѣ идеи ще раздвижатъ тѣхнитѣ поданици, рѣшили да се противятъ. Веднага Австрия и Прусия се спогодили, по кой начинъ да запазятъ Германия отъ френско нахълтване. Чрѣзъ своитѣ вѣстници правителствата се опитали да доказватъ, че френската революция е опасна за германския народъ, защото щѣла ужъ да посѣгне на неговата национална независимость. Тѣ припомняли, въ какво унижение са намирала Германия подъ Наполеона. Обаче, болшинството отъ нѣмското общество не гледало така на едва що станалата въ Парижъ промѣна. То право се въодушевило отъ нея и налегнало да иска отъ своитѣ правителства разни свободи и права като заплашвало и то съ революция. Буржуазнитѣ класоне искали конституция, а селянитѣ искали да се освободятъ отъ феодалнитѣ тегоби и данъци: тѣ искали още лична, имотна и професионална свобода. Въ народната срѣда силно се развило социалистичното и комунистичното течение. Въ срѣднитѣ и висшитѣ класове главнитѣ либерални ламтежи се формулували въ нѣколко искания: 1-о свобода на печата, 2-о гласность и публичность на сѫдопроизводството, 3-о народна милиция, 4-о религиозна свобода, 5-о свобода за събрания, дружества и гласоподавание и 6-о *общъ германски* парламентъ. Вълненията, придружени съ улични сцени, вече обхванали всички главни германски градове (Баденъ, Франкфуртъ, Лайпцигъ, Дрезденъ, Вюртембергъ, Мюнхенъ и т. н.).

Въ Франкфуртъ се събралъ голѣмъ съборъ отъ нѣмци, който се обърналъ въ общъ *нѣмски парламентъ* съ задача да *обедини* всички нѣмци и да изработи конституция за всички.

По тѣзи искания на народитѣ въ Германия, Прусия и Австрия ние ще се повърнемъ сетнѣ, когато разглеждаме сѫждванието на конституционнитѣ идеи; сега ще споменемъ само, че въ името на тѣзи идеи станали *въ срѣдата на мартъ 1848 г. революции*, макаръ не толкова страшни и буйни, както френската, въ *Берлинъ* и *Виена*.

Революция въ Виена. — И на друго мѣсто казахме, че Австрия въ срѣдня Европа била най-закъснѣлата отъ всѣка страна държава. Тя била съставена отъ народности, различни по религия, племени способности и културно развитие. Австрия дълго врѣме оставала назадъ, защото ѝ липсвало духовно единство и национално самосъзнание, които, не ще и дума, сж силенъ лостъ за политико-обществения прогресъ. Нѣмци, славяни, маджари, италиянци, ромъни, — всички тѣзи народи живѣяли съ отдѣлни противни интереси. На тази именно благоприятна почва, сир. на взаимния антагонизмъ между поданицитѣ, Метернихъ основалъ системата за своето деспотическо управление*).

Кждѣ 1840 година, обаче, въ Австрия, за голѣма скърбь на Метерниха, се показали бѣлѣзи отъ животъ. Макаръ и бавно, ала европейската култура, заедно съ развитието на индустрията, търговията и земледѣлието правила въ страната постояненъ успѣхъ. Вмѣсто старитѣ сили изникнали и въ войската, и въ ицминистрацията, и въ училищата нови сили, по-подготвени за борба.

Вълненията се започнали въ Австрия още отъ 1847 г. Ала сжщинската революция станала въ Виена прѣзъ марта 1848 год. Прѣдвѣстницитѣ на бурята се показали, щомъ току се разчуло, че въ Парижъ станала успѣшно революцията и въ западна Германия се започнали възстанията. Въ виенското движение участвували граждани, чиновници, учени съ свободни професии, и главно всички студенти съ професоритѣ си.

Първото искание било „*да се промъни системата на управлението*“. Метернихъ веднага се заелъ да доказва, че именно неговата система е най-доброто срѣдство противъ революциитѣ, и че всичко съ сила можало да се потуши, ала никой не искалъ да слуша. Императорътъ се оплашилъ, особено като видѣлъ, че съ революционеритѣ вървятъ и видни, почетни граждани. „Веселата и безгрижната“ дотогава Виена се разшавала. „Долу Метернихъ! Долу иезуититѣ!“ „Да живѣе Конституцията, да живѣе конституционенъ австрийски императоръ!“ огласявали улицитѣ. Сблъскването станало неизбѣжно. Въоржжената тълпа се хвърлила върху полицията. Много сгради били разграбени. Навалицата проникнала до палата и принудила слабия Фердинандъ да се съгласи на нейнитѣ искания, а именно: 1-о да се махне Метернихъ отъ управлението, 2-ро да се създаде парламентъ, 3-о да се даде свобода на печата, 4-о да се нареди изборенъ сждъ и 5-о да се измѣни Метерниховата система. Метернихъ билъ принуденъ да избѣга тайно въ Англия. Чакъ въ Хановеръ една гостиничарка познала по долнитѣ дрехи, на които имало знакове царски съ корона, че нѣкой голѣмецъ бѣга. За тайнственнитѣ пжтняци тя иронично казала: „навѣрно пакъ нѣкой краль трѣбва да бѣга“! Тя не сбъркала. Той билъ *князъ* Метернихъ.

---

*) Системата на Метерниха траяла въ Европа 15 год (1815 — 1830). въ Австрия 30 г. (1815 — 1848). Тази система дала своитѣ горчиви плодове: тя въдворявала миръ, ала на... гробищата; тя докарвала спокойствие, ала съ насилие и безправие; тя давала на външната политика блѣсъкъ и сила, ала затова пъкъ разорявала до основа подвластнитѣ народи.

Слѣдъ дълги колебания и извъртвания, най-подиръ слабиятъ Фердинандъ билъ принуденъ да даде една много *ограничена конституция*.

Национално възраждане у славянитѣ. — Въпрѣки всичкитѣ деспотически мѣрки на Метерниха, новитѣ идеи, посѣяни отъ френцитѣ, намѣрили сгодна почва и бавно, тайната, прѣдпазливо, като ранъ мензухаръ подъ снѣга, пущали корени и израствали въ Австрия въ форма на национално самосъзнание. Прѣзъ първитѣ 20 години на XIX в. въ разни жгли на Хабсбургската монархия се забѣлѣзвало пъплението на славянското възраждание, което сетнѣ много бързо се усилило, къмъ 40 год., та обърнало вниманието и възбудило страха на нѣмцитѣ.

Откъмъ икономическа и културна страна славянскитѣ народи стояли много назадъ отъ романскитѣ и германскитѣ народи. Стопанскитѣ условия на живота имъ, както и личната имъ свобода се намирали напълно въ ржцѣтѣ на болЯритѣ (феодалитѣ). Въ XVIII в. само два народа — руситѣ и поляцитѣ, имали политическа самостоятелность, ала въ края на сжщия в. поляцитѣ подпаднали подъ властьта на съсѣднитѣ силни народи. Всички западни и южни славяни влизали въ разнонлеменитѣ държави — Австрия и Турция. Феодалнитѣ или крѣпостнитѣ владалци въ тѣзи славянски страни сжщо така били чужденародни или поне отъ пометници, които приели езика и нравитѣ на завоевателитѣ — въ Австрия нѣмци, маджари и италиянци, а въ Турция потурняци и бееве. Споредъ това, тѣзи славянски народи състояли отъ селяни, простонародие, безъ национална интелигенция, безъ висша духовна култура и дори безъ литературенъ езикъ. Въ това си състояние тѣ лесно можали да се прѣтопяватъ, което и наистина ставало. Затова първата работа на нѣкои просвѣтени дѣйци била да възродятъ славянитѣ на национална почва чрѣзъ просвѣщение и народна книжнина. Австрийскитѣ славяни първи започнали да се пробуждатъ. Това пробуждане се разпространило и между славянитѣ въ Турция. Освободителното движение на Сърбитѣ се дължало на него. Възраждането на славянетѣ било работа на отдѣлни учени лица, патриоти, които първи добили съзнание за своята народность. Бързо се развила идеята, че всички славянски народи образуватъ едно племе, което не е по-слабо отъ нѣмското. Славянскитѣ учени и поети, публицисти и мислители силно идеализирали славянския миръ и въ миналото и въ бждещето. Това, което било казано отъ Фихте до Гегеля за величието на германското племе, тѣ го прѣнесли на славянитѣ.

На своя народенъ славянски езикъ въ Австрия дотогава говорѣли само селянитѣ, проститѣ граждани. Когато подиръ 30-годишната война чехитѣ изгубили своята независимость, и въ Чехия и въ Моравия всичко по-събудено, грамотно и съзнателно било потиснато и унищожено. Въ дворянството и градоветѣ се усилилъ нѣмскиятъ елементъ. Държавенъ езикъ станалъ нѣмскиятъ. Сжщото понѣмчване на славянитѣ се забѣлѣзва и въ другитѣ австрийски земи: въ Полша, Далмация и пр. Славянитѣ въ маджарскитѣ земи употрѣбявали въ черквата, сждилищата, канцелариитѣ и съборитѣ латински езикъ, който се броилъ като общъ безобиденъ езикъ за маджари, нѣмци, ромъни, словаци, сърби, хървати, руси и пр.

И тъй, положението на славянитѣ въ Австрия било съвсѣмъ незавидно. Безъ да се гледа, че тѣ съставяли най-силниятъ елементъ, надъ тѣхъ владѣли други народности. Освѣнъ това, между самитѣ славяни имало караници и несъгласия, които изкусно се подклаждали и насърдчавали отъ австрийското правителство. Така, хърватитѣ се карали съ сърбитѣ, словацитѣ съ чехитѣ, поляцитѣ съ ромънитѣ, и т. н. Между всички тѣзи славяни не се сглеждало *сливане*, а наопаки — *раздѣла*. Докато германцитѣ, изобщо нѣмцитѣ и италиянцитѣ, лимтѣли за *единство*, славянитѣ, обратно, теглили на раздѣла. Казахме, че френската революция и Наполеоновитѣ войни не останали безслѣдно за славянитѣ. Тази епоха изобщо много помогнала за пробуждане националнитѣ стремежи. Когато рускитѣ войски подъ командата на Суворова ходили изъ Европа срѣщу Наполеона, тѣ отъ една страна се срѣщали и прѣгръщали съ австрийскитѣ славяни, а отъ друга страна сами се заразявали отъ новитѣ идеи. Освобождението на сърбитѣ и създадената отъ Наполеона отдѣлна държавица *Илирия*, отъ земи словенски, хърватски и далматински, възбуждали духоветѣ на славянитѣ. Ролята, която Русия играла въ освобождението на Европа, силно дразнила славянското чувство. Въ самата Русия проникнала идея за величието на славянския миръ, а нѣкои дори мечтали за славянска федерация подъ хегемонията на руския царь. Това послужило на славянскитѣ патриоти да се укрѣпятъ въ надеждитѣ си. Появили се първо въ Чехия, сетнѣ въ Славония, по-сетнѣ въ Хърватско и Сърбия редъ учени, които изучавали поезията, историята, езика и етнографията на славянскитѣ народи. Народниятъ езикъ се извадилъ отъ забвение и се сложилъ въ кабинетитѣ и училищата, оттамъ въ общественитѣ учрѣждения. Прага станалъ центъръ на славянската наука. Отъ другитѣ славянски земи учени мѫже отивали тамъ, да видятъ, що се работи и да се напоятъ съ нови идеи.

Задачата на ученитѣ била да възродятъ и просвѣтятъ потиснатитѣ славянски народи въ Австрия и Турция. Тука можемъ да споменемъ имената на познатитѣ *Шафарикъ*, *Коларъ*, *Добровски*, *Палацки*, *Копитаръ*, по-сетнѣ *Юрий Венелинъ*, *Вукъ Караджичъ* и пр. Тѣзи и други, като тѣхъ, мѫже издали редъ книги, сборници, истории, рѣчници и пр. и пр., съ които широко разкрили физиономията на всички славянски народи. Тѣхнитѣ творения се прѣвеждали на езика на много славянски народи, та внасяли широко самосъзнание. Гласоветѣ за всеславянска държава се усилвали.

По примѣра на нѣмцитѣ, които си изработили *общъ нѣмски писменъ* езикъ, нѣкои учени подигнали въпроса за приемане единъ *общъ славянски* езикъ. Изтъкнатъ билъ *рускиятъ*, като езикъ на найсиленъ слав. народъ. Обаче, разликата въ азбуката и разни интриги отклонили западнитѣ славяне отъ това искание.

На това бурно и силно славянско възраждане маджаритѣ и нѣмцитѣ не могли да гледатъ хладнокръвно. Къмъ половината на XIX в. се започнало между чешкитѣ патриоти и нѣмско маджарскитѣ публицисти страшна прѣпирня зарадъ националното движение на славянитѣ. По адреса на послѣднитѣ били казани много обидни и груби думи, като ги обвинявали въ *панславизмъ* и измѣна на австрийската държава, понеже тѣ ужъ искали да разсипятъ Австрия и Маджарско и да викатъ Русия. Проповѣдвало се дори цѣлокупно нападение отъ нѣмци и маджари противъ славянитѣ, които теглятъ къмъ варварска Русия. Напраздно славянскитѣ писатели възражавали, че тѣ не искатъ да събарятъ Австрия, ами само да извоюватъ граждански и човѣшки права за своитѣ народи. Тази взаимна борба се продължавала доста дълго и имала за сетнина туй, че се примирили разнитѣ славянски наради съ Австрия и отказали да дирятъ хегемонията на Русия. За създаване и укрѣпване на това течение най-силно помогнало обстоятелството, че Русия постжпила много строго съ възстаналитѣ поляци.

Революционни движения въ австрийскитѣ народи въ 1848 г. — Всички държави въ западна Европа прѣкарвали прѣзъ 1848 г. единъ болезненъ периодъ, ала никоя не се е намирала въ такъвъ опасенъ кризисъ, както Австрия. Разнитѣ народности изплували и всѣка поискала да се нареди самостоятелно. Още малко и Австрия можела да се избърше отъ картата на Европа. Асла тя и дотогава била географически терминъ. Движението на нейнитѣ народи вървѣло въ разни посоки: 1-о *нѣмското* население на сѣверъ теглило къмъ общогерманската идея, споредъ която всички нѣмци трѣбвало да се слѣятъ въ едно общо политическо и национално цѣло; 2-о *италианското* население на югозападъ се подигнало да се съедини съ възстаналитѣ свои сънародници въ Италия, дѣто сжщо се борили за политическо и национално единство; 3-о *маджаритѣ* се отцѣпили отъ хабсбургската династия и се тъкмѣли да се уредятъ въ самостоятелна държава; 4-о размърдали се и *сла-*

вянитѣ, които започнали сжщо да дирятъ национални права и свободи. Ала тъкмо тѣзи различни посоки, по които теглили народитѣ, спасили австрийската монархия. Славянитѣ, потискани най-много отъ нѣмцитѣ и маджаритѣ, излѣзли противъ националнитѣ имъ стремежи, защото мислили, че за тѣхъ ако се усилятъ и заячатъ казанитѣ двѣ народности, ще бжде много по-лошо. Съ това тѣ помогнали на династията да се бори съ нѣмскитѣ и маджарскитѣ тежнения. Истина е, че най-развититѣ славяни мечтали за *конфедерация* съ равноправни народности, ала тѣзи мечти не се оправдали. Славянитѣ въ борбата си съ нѣмцитѣ и особено съ маджаритѣ противъ волята си станали съучастници въ реакционната политика на централистическитѣ монархически домогвания. Сетнѣ, когато династията, съ помощьта на славянитѣ, сполучила да надвие другитѣ народности, тя покарала работата пакъ по старому — славянитѣ отново били подложени на игото на чуждитѣ народности.

Възстание на поляцитѣ. — Поляцитѣ едвамъ могли да се оправятъ отъ смазването, което имъ докарало тѣхното възстание прѣзъ 1830—1846 год. Руска Полша не мислила за възстание. По-добрѣ стояла австрийска Галиция, ако и тука условията за успѣхъ на едно възстание не били благоприятни: 1-о шляхтата се бояла отъ Русия и отъ селянитѣ, които, ако би да възстанатъ, ще се хвърлятъ не противъ „цезаря“, а противъ своитѣ панове, 2-о между поляцитѣ и руситѣ имало вражда, която много помагала на австрийскитѣ планове. Правителството унищожило крѣпосничеството и привързало селянитѣ къмъ монархията. При това направени били и нѣколко реформи въ Лъвовъ: махнали лошитѣ чиновници, унищожили тайната полиция, назначили поляци на служба. Съ това недоволството се поизгладило. Въ Краковъ прѣзъ

1848 г. избухнало силно въстание. Австрийската войска бомбардирала града и всичко мирясало. По сериозни движения за свобода станали въ пруска Полша. Берлинската революция за конституция и национално единство окуражила тука поляцитѣ. Па имало и много нѣмски писатели, които защищавали полската народность. Берлинското население имъ съчувствувало. Обаче, познанскитѣ нѣмци се обявили рѣшително противъ полскитѣ домогвания. Започнала се страшна и жестока борба между народноститѣ въ Познань. Това накарало поляцитѣ да възстанатъ, ала пруската войска слѣдъ нѣколко кървопролитни битки ги надвила. Много поляци се разбѣгали по Европа и постжпали въ тамкашнитѣ революционни движения, съ надежда, че кога Европа добие свободно управление, да се чува общественото мнѣние, Полша може да бжде освободена.Днесъ познанскитѣ полици сж почти на изчезване, защото пруското правителство е взело всички мѣрки насилно да ги понѣмчи.

Възстание на чехитѣ въ 1848 г. — Чехитѣ, най-културнитѣ и най-развититѣ отъ всички австрийски славяни, не могли да стоятъ хладнокръвни въ това врѣме, когато въ цѣла Европа народитѣ дирѣли права и свободи. Прѣзъ 1848 г. едно голѣмо събрание въ Прага рѣшило да поиска отъ правителството самостоятелна администрация за Бохемия, Моравия и Силезия, да се подобри поминъка на селянитѣ и да се улесни народното образование. Ала когато въ Виена станала революцията противъ Метерниховата система, въ Прага не могли да се сгърпятъ. Избухнало силно вълнение. Направено било едно заявление, въ което чехитѣ искали: 1-о да се възстанови чехското кралство съ централенъ парламентъ (сеймъ) въ Прага и съ отговорно министерство и 2-о да се даде на чешката народность равноправность съ нѣмската. Бохемскитѣ нѣмци, обаче, скокнали срѣщу тѣзи искания на чехитѣ. Тѣ не били разположени да правятъ на славянитѣ каквито и да било отстѫпки. И тука се сблъскали националнитѣ движения на нѣмцитѣ съ националнитѣ движения на чехитѣ. Понеже чехитѣ се страхували, че нѣмското единство ще бѫде опасно за тѣхъ, тѣ отъ нѣмай-кѫдѣ гледали да се крѣпи Австрия, за да не би съ нейното разпадане чехитѣ да бѫдатъ погълнати въ нѣмското единство. Водачъ на чехитѣ въ тази имъ борба билъ прочутиятъ историкъ Палацки. Между това, тъкмо този стремежъ на чехитѣ да задържатъ Австрия, било противъ интереса на нѣмскитѣ патриоти, които въ Австрия виждали прѣчката да не могатъ да до-

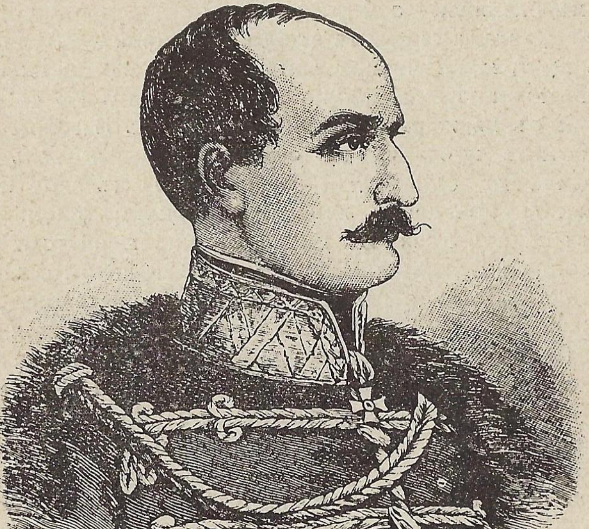

Елачичъ.

стигнатъ народното си единство. Австрийското пъкъ правителство, за да не сърди и дразни много нѣмцитѣ, прѣдписвало на чехитѣ да не се противятъ толкова за *общъ германски парламентъ* и да изпратятъ въ Франкфуртъ, дѣто се събиралъ парламентътъ, свои прѣдставители. Чехитѣ отказали и подъ водачеството на Палацки и Ригера въ противовѣсъ на нѣмския парламентъ въ Франкфуртъ събрали голѣмъ славянски съборъ въ Прага

Движения на южнитѣ славяни въ Австрия. — Ала тъкмо въ това врѣме изпъкнало народното движение и въ южнитѣ славяни на Австрия. Тѣ пъкъ се борили съ маджаритѣ. Единъ съборъ въ Загребъ изработилъ програма за *народна независимость на Хърватско, Славония и Далмация*. Подъ едно централно управление влизали войската, финанситѣ и външнитѣ дѣла. Въ Виена отишла хърватска депутация да иска приемането на извършеното. Правителството се съгласило и назначило за хърватски управитель най-популярния хърватинъ *Елачичъ*, който страшно мразѣлъ маджаритѣ. Слѣдъ това ето че се побунили и *австрийскитѣ сърби*. Прѣзъ май тѣ се събрали въ Карловецъ на съборъ, въ който приели да иматъ свой патриархъ и свое воеводство, да сглобятъ сърбитѣ въ самостоятелна нация и да се съединятъ съ хърватитѣ.

Потушване на чешкото възстание. — Тъкмо въ това именно развълнувано състояние на австрийскитѣ народности се събралъ (2 юни) *славянския конгресъ*, *(съборъ)* въ Прага подъ прѣдсѣдателството на Палацки. Съборътъ се раздѣлилъ на три секции: Въ **първата** влизали *чехи*, *моравци* и *словаци*, които били и най много прѣдставени (237 члена); въ **втората** влизали *поляци* и *русини* (41 чл.); въ **третата** — *хървати* и *сърби* (42 чл.). Главнитѣ въпроси, които се обсѫждали, били 1-о взаимнитѣ относки на австрийскитѣ славяни, 2 о относкитѣ имъ къмъ нѣмцитѣ и маджаритѣ, 3-о поведението имъ къмъ славянитѣ подъ турцитѣ и 4-о при какви условия е възможна федерация въ Австрия. Въ този съборъ участвували революционеритѣ поляци Либелтъ, който едвамъ що избѣгналъ отъ берлинскитѣ тъмници и *Бакунинъ*—краенъ и буенъ социалистъ-анархистъ. Главна спънка за споразумѣние били многобройнитѣ славянски нарѣчия, което накарало Бакунина да прѣдложе да се говори на нѣмски езикъ. Нѣмскитѣ, обаче, граждани въ Прага не могли да търпятъ този славянски конгресъ. Тѣ веднага образували комитети за борба. Чешкитѣ студенти отъ своя страна сѫщо се организирали и въоржжили. Една голѣма, изпървомъ започната въ миренъ характеръ, демонстрация отъ чехитѣ прѣзъ май се свършила съ кървави сбивания по улицитѣ съ нѣмцитѣ и войскитѣ. Голѣма австрийска войска слѣдъ това се хвърлила върху града, борбардирала го и и подиръ тридневенъ бой по барикадитѣ изъ улицитѣ революцията била потушена. Прага билъ обявенъ въ военно положение, конгресътъ закритъ и чехитѣ съвсѣмъ смирени. Нѣмскиятъ парламентъ въ Франкфуртъ благодарилъ на главнокомандующия австрийскитѣ войски (по народность чехъ), който бомбардиралъ Прага и надвилъ революционеритѣ.

Проектъ за австрийска федерация. — Подиръ тази кървава разправа трѣбвало би да се очаква непримиримиримa вражда между чехитѣ и австрийското правителство. Между това, подобно нѣщо не станало. Националната вражда между нѣмцитѣ и чехитѣ накарала послѣднитѣ да държатъ съ правителството, което тѣ вѣрвали да прѣобърнатъ въ славянско. Правителството отъ своя страна това и търсило. То добрѣ знаяло, че отъ една страна само антагонизмътъ между чехитѣ и нѣмцитѣ, а отъ друга —антагонизмътъ между хърватитѣ—сърбитѣ и маджаритѣ може да му помогне да излѣзе на глава съ революциитѣ.

Да примами чехитѣ къмъ себе си, правителството благоприятствувало да се изберать много тѣхни прѣдставители за *виенското учрѣдително събрание*. Сега въ Виена се срѣщнали въ голѣмъ брой нѣмци и чехи, като непримирими прѣдставители на своитѣ народи. Въ събранието нѣмцитѣ се обявили за франкфуртския парламентъ и съюзници на маджаритѣ, а пъкъ чехитѣ излѣзли като защитници на Австрия съ условие за най-широко автономия на Бохемия. Тука се показали явно мечтитѣ на чехитѣ за федерация. Водачътъ на чехитѣ, Палацки, изработилъ проектъ за федерална конституция. Общитѣ интереси на федерацията щѣли да се редятъ отъ четири общи министерства: военно, морско, финансово и на вѫтрѣшни дѣла. За всѣка народность (нѣмци, чехи, поляци, италиянци, юго-славяни, маджари и власи) въ Виена трѣбвало да има особена канцелария; всѣка область трѣбвало да има пълна автономия. Федералниятъ парламентъ да се съставя отъ делегати отъ отдѣлнитѣ народни парламенти. Правителството, обаче рѣшило другояче. Вмѣсто *федерална* то дало *централистическа конституция*. По този начинъ чешката революция помогнала на реакцията вмѣсто на свободата.

Възстание на маджаритѣ. — Ведно съ възстанието на чехитѣ, вълненията на хърватитѣ и смутоветѣ въ Виена възстанали и маджаритѣ, които искали да се отдѣлятъ отъ Австрия като самостоятелна държава. Между всички австрийски народи маджаритѣ се ползували съ най-голѣма автономия. Тѣ имали свой народенъ сеймъ и се ползували съ нѣкои права въ управлението. Къмъ 1840 г. маджаритѣ напуснали „безобидния“ латински езикъ въ учрѣжденията и въ вели маджарския. Сѫщиятъ езикъ билъ въведенъ въ сейма и въ училищата. Шовинизмътъ у маджаритѣ бърже порасълъ и тѣ си турили за задача да омаджарятъ малкитѣ до тѣхъ славянски народи. Това извикало славянитѣ на борба съ тѣхъ. Своето национално влияние маджаритѣ искали да прострятъ и въ Трансилвания, която залѣгали да присъединятъ къмъ Унгария. На чело на маджаритѣ въ националната

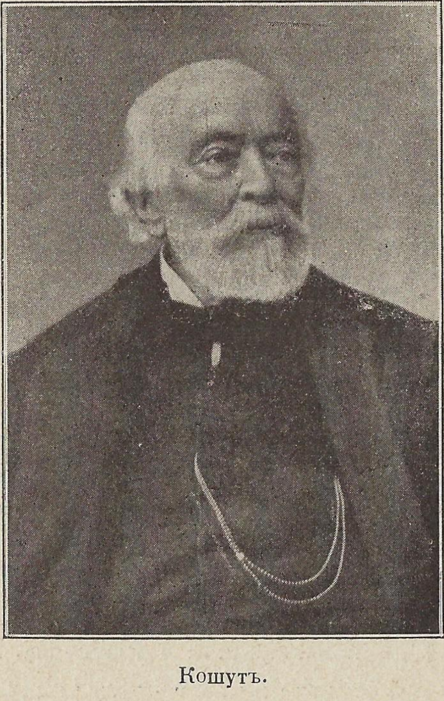

Кошутъ.

имъ борба за независимость отъ Австрия и за политическо усилване стоялъ *Кошутъ*, отличенъ ораторъ-адвокатъ. Въ сѫщото врѣме, когато прѣзъ марта 1848 г. въ Виена ставала революция, Кошутъ поискалъ да се назначи отдѣлно отговорно министерство за Унгария, да се присъедини Трансилвания къмъ маджарското кралство, да се свиква всѣка година въ Пеща на засѣдание маджарския сеймъ, да се унищожатъ дворянскитѣ привилегии, да се даде свобода на печата, независимъ сѫдъ и т. н. Тѣзи искания се подкрѣпили съ голѣмо вълнение въ Пеща, дѣто особно влияли на тълпата поетътъ *Петефи* и др., които издавали вѣстници. Австрийското правителство, намѣрено на тѣсно, се съгласило да се прѣнесатъ главнитѣ маджарски учрѣждения отъ Виена въ Пеща и прѣзъ юния министерството се намѣстило въ новата столица, дѣто се събралъ и маджарския сеймъ.

Почти въ единъ мигъ, възползувани отъ смутоветѣ въ Виена, въ Чехия и въ Италия, маджаритѣ сполучили да образуватъ самостоятелна държава. Кошутъ, като министъръ на финанситѣ, отпусналъ 42 милиона гулдена за народното дѣло; образувала се 200,000 душъ маджарска войска, която съвсѣмъ се освободила и отдѣлила отъ австрийската. На офицеритѣ било забранено да слушатъ вече заповѣди отъ Виена. Маджаритѣ разпратили до чуждитѣ дворове свои консули и заявили, че тѣ вече нѣматъ нищо общо съ Австрия, която нека рѣшава, както иска, спора си съ Германия за нѣмското единство.

По този начинъ, при затруднителното положение на династията, маджарската национална идея напълно щѣла да се сбѫдне, ако не били се намѣсили южнитѣ славяни. Маджарската власть и сила била опасна за славянскитѣ народни стремежи. Къмъ славянитѣ се присъединили и трансилванскитѣ ромъни, които съглеждали сѫщата опасность за своята народность. Въ своя егоизмъ маджаритѣ не признавали правата на другитѣ народности, нито допущали федерация.

Австрийското правителство се възползувало отъ недоволството на славянитѣ и ромънитѣ противъ маджаритѣ. Хърватитѣ и сърбитѣ подъ водителство на Елачича се подигнали срѣщу маджаритѣ. Императорътъ, като се убѣдилъ, че това сърбско-хърватско бунтуване не е противъ неговата власть, ами само противъ маджаритѣ, които гледали да се отдѣлятъ и да отслабятъ империята, одобрилъ дѣйствията на Елачича. Маджаритѣ пратили депутация въ Виена, ала славянското болшинство въ парламента не допуснало да бѫде приета. Къмъ сърбитѣ и хърватитѣ се присъединили ромънитѣ и словацитѣ. Работата се усложнила отъ убиването въ Пеща императорския комисарь Ламберъ. Оттогава се започнала истинска война между Виена и маджаритѣ. За да се побърка тръгването на войската за Пеща, въ Виена нѣмцитѣ направили революция (октомври). Войската смирила бунтовницитѣ, разтрѣляла главатаритѣ имъ и потеглила за маджарско. Кошутъ и другитѣ му били обявени за държавни измѣнници. Маджаритѣ отъ своя страна отказали да признаятъ новия императоръ *Францъ Иосифъ*. Австрйската войска отъ сѣверъ, а сърбохърватската подъ началството на Елачича отъ югъ наближавали къмъ Пеща. Маджарската столица била прѣвзета и хванатитѣ възстаници смъртно наказани. Ала Кошутъ, който се билъ оттеглилъ отъ Пеща, още не се отчайвалъ. Скоро австрийската войска била разбита и зела да губи. Слѣдъ побѣдитѣ маджаритѣ обявили австрийския императоръ за свалdepending отъ маджарския прѣстолъ, прогласили република подъ прѣдсѣдателството на Кошута Пеща наново била освободена отъ австрийската войска. Ала веднага маджарскитѣ първенци се раздѣлили поради зависть за прѣдсѣдателското мѣсто. Въ сѫщото врѣме Францъ Иосифъ се срѣщналъ въ Варшава съ руския царь Николая I, отъ когото поискалъ помощь. Руското правителство смѣтало успѣха на маджаритѣ опасенъ за славя нитѣ и за своето крайгранично население, особено въ Полша, дѣто имало голѣмо съчувствие къмъ маджаритѣ. Споредъ туй, по заповѣдь отъ царя, рускитѣ войски натиснали отъ три страни върху маджаритѣ и ги смазали. Кошутъ избѣгалъ въ Турция По важнитѣ маджарски генерали и политически мѫже били разтрѣлени. Крѣпоститѣ и тъмницитѣ били прѣпълнени съ маджари. Австрия и Русия поискали Кошута отъ султана, ала той отказалъ да го прѣдаде. Оттогава между маджаритѣ и турцитѣ се завели горещи симпатии. Унгария била отново подчинена на Австрия, която този пѫть ѝ отнела и повечето отъ старитѣ правдини н свободи.

Славянитѣ и въ този случай за свое спасение били принудени да помагатъ на слабото австрийско правителство въ неговата реакционна и деспотическа политика.

III. Народно обединение.

Народни борби въ Италия. — Въ 1848 г. чрѣзъ прѣврати се въвелъ либераленъ режимъ въ Неаполъ, въ Сардиния, въ Тоскана и въ папскитѣ области. И въ четиритѣ области първенцитѣ се съгласили задружно да работятъ противъ чужденцитѣ. Австрийското правителство не могло нищо да имъ направи, защото било заплетено въ своята революция въ Виена.

Въ това врѣме излѣзълъ *Кавуръ*, който чрѣзъ една прокламация въ Туринъ насърдчилъ народа и князетѣ, като свършилъ съ думитѣ: „часътъ за освобождението удари. Азъ, човѣкъ на студения разумъ, привикналъ да слушамъ повече ума, отколкото сърдцето, обявявамъ открито на народа, на правителство и на краля: война: скоро война за освобождение!“ И тутакси избухна народната война противъ австрийцитѣ. Ломбардовенецианцитѣ възстанали и рѣшили да се съединятъ съ Сардиния. Ала италиянскитѣ сили не били достатъчни да се борятъ съ австрийската войска; при това италиянцитѣ не работѣли съгласно. Съединени за освобождение отъ чуждото иго, тѣ се раздѣляли за системата, по която трѣбва да се нареди свободна Италия. Либералнитѣ монархисти *на сѣверъ* съ сардинския краль на чело искали федерация; републиканцитѣ пъкъ въ *срѣдата* на Италия, на чело съ Мацини, искали да се свика Народно Събрание, избрано отъ цѣлия народъ,

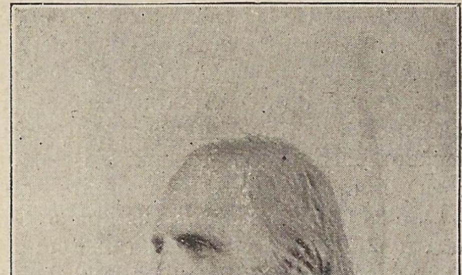

Гарибалди.

което да прогласи *република*. И наистина, учрѣдителното събрание въ папската область отмѣнило властьта на папата и прогласила република подъ прѣдсѣдателството на Мацини и *Гарибалди* въ 1849 г. Тосканскиятъ князь сѫщо прогласилъ република. Неаполитанскиятъ краль, обаче, *на югъ* подържалъ абсолютната монархия. Папата, оплашенъ отъ републиката, надалъ викъ. На гласа му се отзовали Неаполъ, Франция, Испания и Австрия, които пратили своитѣ войски и се намѣсили въ италиянскитѣ дѣла. Френцитѣ завзели Римъ, Австрия нахлула въ Романия (сѣверната часть на папската область), завоевала Тоскана, Парма съ Моцена и Венеция. Републиканцитѣ били надвитѣ и стариятъ редъ възвърнатъ. Оставалъ още сардинския краль, ала и него австрийската войска сполучила да разбие и принуди да се откаже отъ прѣстола. Франция се намѣсила въ този случай въ Италия и помогнала на реакцията само отъ зависть, да не би Австрия да спечели цѣлата страна. Австрийцитѣ възстановили пакъ всѫду абсолютния режимъ отъ 1815 година.

Въпрѣки юнашката борба на Гарибалди, революцията въ цѣла Италия била потушена. Мацини и Гарибалди се спасили съ бѣгство.

Сбѫдване на италиянското народно единство. — И слѣдъ горнето потушване идеята за освобождение на италиянцитѣ не угаснала. Слѣдъ всѣка революция, макаръ и несполучлива, остава нѣщо. Сардиния, макаръ да била надвита отъ австрийцитѣ, запазила *конституцията*, която Карлъ Албертъ ѝ билъ далъ въ 1848 год. Тази конституция била заета отъ Белгийската: отговорно министерство, сенатъ, камара, избирана съ избирателенъ цензъ, и свобода на печата. Австрия прѣдложила на Албертова наслѣдникъ, новия кралъ *Викторъ Емануила* да унищожи конституцията, но той отказалъ. По този начинъ въ цѣла Италия останала *само Сардиния* съ либерална конституция. Асла тази държавица била едничка истинско-игалиянска, дѣто кральтъ запазилъ народното знаме (триколоръ), което било знаме и на либералната партия. Тука за министри били турени водачитѣ на националната партия. Споредъ

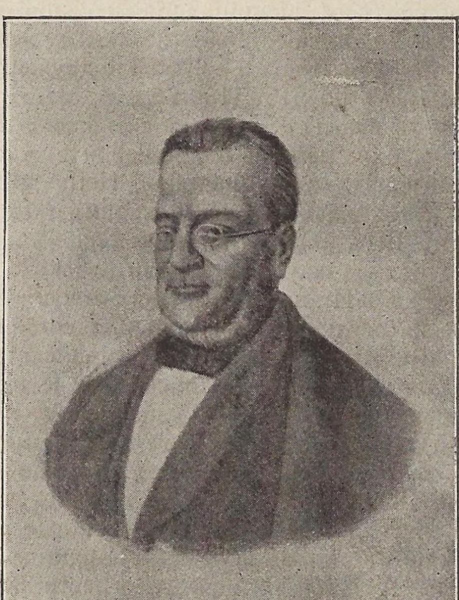

Кавуръ.

това, въ Италия само Сардиния била прѣдставителка на *народна* италиянска държава, *около която пакъ се събрали либералитѣ и патриотитѣ.*

Неуспѣхътъ въ 1848 год. научилъ италиянцитѣ, че занапрѣдъ трѣбва да работятъ съгласно.

За прьвъ министъръ въ 1850 г., стѫпилъ *Кавуръ*, добъръ и уменъ политикъ. Избѣгалитѣ революционери се завърнали въ Сардиния и рѣшили да се борятъ за освобождение и обеденение на всички италиянци подъ управлението на сардинския краль. Републиканцитѣ съ Мацини приели сѫщото. Общиятъ девизъ оттогава станалъ: *една и нераздѣлна свободна Италия.* Веднага изпъкнало дружество „*народно единство*“ по цѣла Италия.

Кавуръ знаялъ, че за да се надвие Австрия, необходима била помощь отъ нѣкоя велика държава. Той се обърналъ къмъ Франция. Него врѣме тамъ се билъ натъкмилъ, както ще видимъ по-нататъкъ, Наполеонъ III. Дипломатическиятъ планъ на Кавура билъ такъвъ: да парализира политическото влияние на Австрия въ Италия съ френското влияние, опирайки се на неотколѣшното съперничество на двѣтѣ държави. Въ това врѣме ставала кримската война. Кавуръ пратилъ единъ сардински отрядъ на помощь на съюзницитѣ (Англия и Франция) противъ Русия. Напилеонъ III се съгласилъ да помогне на сардинския краль съ условие да му се отстѫпи Савоя и Ница. Въ 1859 год. Наполеонъ обявилъ война на Австрия и изтикалъ австрийската войска отъ *Ломбардия*, която присъединилъ къмъ Сардиния, споредъ спогодбата. Ала той не изпѫдилъ австрийцитѣ съвсѣмъ отъ Италия, както била думата. Австрия задържала Венеция.

Прѣзъ врѣме на войната, която била много популярна, патриотитѣ, командувани отъ членоветѣ на *народното единство*, подигнали населението отъ Тоскана, Парма, Модена и една часть отъ папската область. Най-много се отличилъ въ това народно движение *Гарибалди*, който постоянно работилъ съ своитѣ доброволчески дружини. Тука билъ за пръвъ пѫть приложенъ формулирания отъ революцията принципъ: *да се пита населението, дали желае да* *се присъедини къмъ тази или онази държава.* Тоскана и Емилия (Романия, Парма и Модена групирани въ едно) гласували за присъединяване къмъ Сардиния, а Савоя и Ница—за къмъ Франция. Въ 1860 г. се събрало въ Сардинското кралство, състояще се сега отъ Сардиния (Пиемонтъ), Ломбардия, Тоскана и Емилия, едно велико изборно народно събрание, което се нарекло *Народенъ парламентъ.*

Оставали извънъ сардинското кралство папскитѣ земи и неаполитанското кралство, Папата и неаполитанскиятъ краль се показали неприятели на народното единство отъ боязнъ за властьта си. Гарибалди съ своитѣ доброволци навлѣзълъ прѣзъ Сицилия въ неаполитанското кралство, привлѣкалъ къмъ себе народнитѣ приятели, съборилъ абсолютната властъ и се обявилъ за диктаторъ, като хваналъ въ ржката си властьта. Папскитѣ земи, обаче, били добрѣ завардени отъ 20,000 душъ наети доброволци католици отъ разни народности, особено швейцарци и френци. Гарибалди съ своитѣ дружини ги атакувалъ отъ югъ, а сардинската войска отъ сѣверъ. За папата останалъ само Римския окржгъ. Населението въ прѣвзетитѣ отъ Гарибалди и отъ сардинската войска области било запитано, къмъ кого иска да се присъедини. Всички гласували за присъединение къмъ *Сарданското кралство.*

Въ 1861 год. се отворилъ въ Туринъ първия *италиянски* парламентъ и Викторъ Емануилъ билъ обявенъ по *Божия милость и народна воля кралъ на Италия.* Парламентътъ рѣшилъ, че столицата на италиянското кралство трѣбва да бжде *Римъ.*

За да се достигне обаче пълното народно обединение, трѣбвало да се присъединятъ още Венеция отъ Австрия и Римския окржгъ отъ папата. Къмъ 1866 г. между Австрия и Прусия избухнала война. Отъ тази война се възползували италиянцитѣ и присъединили чрѣзъ посрѣдството на Наполеона III Венеция. За римската область работата била помжчна, понеже Наполеонъ III искалъ да се запази свѣтската власть на папата, за което и пратилъ войска да пази послѣдния. Гарибалдинцитѣ нападнали папската войска, ала нъ срѣща имъ излѣзли френскитѣ войници. Наполеонъ, който по-рано се славилъ като *освободитель* на италиянцитѣ, сега билъ намразенъ като *тиранинъ*. Чакъ въ 1870 г., когато Франция била надвита отъ Прусия, френската войска напуснала Римъ. Тогава италиянцитѣ завзели Римската область, населението на която гласувало, че се присъединява къмъ италиянското кралство. Римъ станалъ столица на кралството. Папата, побѣденъ, останалъ безъ свѣтско владѣние въ своитѣ Ватикански палати.

И така, *италиянското единство* се започнало отъ първата свободна държавица Сардиния (Пиемонтъ) и постепенно съ помощьта на френцитѣ ируситѣ достигнало да се сбждне чакъ въ 1870 год.— тъкмо подиръ *50 годишна борба.*

Национални вжделения въ Германия. — Германия, както знаемъ, била разпокжсана още повече отъ Италия на малки държавици. Въ 1815 г. виенскиятъ конгресъ наредилъ отъ 38 отдѣлни княжества, кралства, свободни градове и пр. една конфедерация подъ прѣдсѣдателството на Австрия. Общо учрѣждение на конфедерацията била *диетата*, която засѣдавала въ Франкфуртъ. Диетата била постоянна; назначенитѣ въ нея дипломати гледали да уреждатъ общитѣ работи и отдѣлнитѣ работи на всѣка държава. Работитѣ обаче въ тази диета вървѣли много бавно, защото всѣко рѣшение трѣбвало да се зима само еднодушно отъ събранието. А това именно много мжчно се достигало.

Уредбата на конфедерацията и нейниятъ съставъ били не малки прѣчки да образува тя срѣдище за достигане национално нѣмско единство. Конфедерацията не била свързана между германскитѣ народи, ами между тѣхнитѣ владѣтели. Двама князе, които не били дори нѣмци, били членове на конфидерацията; двама владѣтели сжщо били членове безъ всичкитѣ имъ владѣния да влизатъ въ конфедерацията — тѣ били: прускиятъ краль, който владѣялъ Познанъ вънъ отъ конфедерацията, и австрийскиятъ императоръ, който сжщо извънъ нея владѣлъ Унгария, Галиция, Далмация и Ломбардия.

Между това желанието на всички патриоти било *да се обединятъ всички нѣмски земи въ едно общо отечество*. Това нѣмско отечество да опрѣди добрѣ своитѣ граници, които да включатъ всички, които говорятъ нѣмски; да изработи своитѣ относки къмъ другитѣ не нѣмски народи и да земи мѣрки за запазване духовнитѣ и материалнитѣ интереси на нѣмския народъ.

Това течение се подържало главно отъ учени, писатели, студенти и просвѣтени хора. Тѣ доказвали, че германската конфедерация, въ която влизали толкова пълновластни господари, не е сгодна за достигане народно единство съ една власть и единъ общъ държавенъ глава. Това движение се усилило особно между 1840—1848 година. То най-сетнѣ се изразило въ цѣла революция въ 1848 год. Германската революция имала двоенъ характеръ: 1 о отъ вжтрѣшна страна всѣка държава въ конфедерацията се стремѣла къмъ либерална и демократична наредба, и 2-о отъ външна — всички гледали да се съединятъ въ *една германска империя*. Либералното и демократическото движение надвило на много мѣста и накарало господаритѣ да отстжпятъ, като приематъ извѣстна конституционна наредба. Подъ натиска на това движение станали почти едноврѣменно революциитѣ въ Виена и въ Берлинъ.

Общъ германски парламентъ. — Щомъ токо революциитѣ въ тѣзи двѣ столици сполучили, малкитѣ нѣмски държавици отъ конфедерацията силно се размърдали. Въ цѣла Герсания избухнало силно национално и обединително движение. Въ Франкфуртъ диетата била принудена да приеме една реформа съгласно съ нуждитѣ на врѣмето и на народа. Тя официално се отказала отъ длъжностьта си и отстжпила мѣстото си на единъ *общъ германски парламентъ* съ изборни прѣдставители, който да изработи *обща конституция* за цѣлия нѣмски народъ. Този парламентъ, въ който влизали прѣдставители отъ всички нѣмски земи, отъ Прусия и Австрия, прокламиралъ *една и нераздѣлна германска империя.*

Обаче, тутакси изпжкнали два много мжчни въпроси:

1-о Отъ кои земи трѣбва да състои *нѣмската империя?* Границитѣ на всички почти нѣмски земи били неопрѣдѣлени. Отъ 1815 год. приемали, че въ Германия влизатъ всички земи, дѣто се говори нѣмски. Ала двѣтѣ главни нѣмски държави имали поданици, които не говорятъ нѣмски: въ Прусия познанскитѣ поляци, а въ Австрия три четвърти отъ населението не е нѣмско (славянско, италиянско, маджарско, влашко и пр.). Що да се правятъ тѣзи чужденци? Парламентътъ рѣшилъ: тѣ да не се приематъ въ империята, ала да бждатъ само персонално свързани съ германцитѣ подъ нѣмския господарь.

2-о Коя отъ двѣтѣ велики нѣмски държави трѣбва да се тури на чело — дали Австрия или Прусия? Австрийската династия имала истироческо право надъ Германия, която по-рано влизала въ нейнитѣ владѣния. Ала Австрия падала по-далечъ отъ центъра на Германия, па и била изпъстрена съ други народности, които вървѣли право противъ нѣмското единство и нѣмскитѣ интереси. Прусия пъкъ, макаръ по земи и жители по-слаба отъ Австрия, но се отличавала съ еднородно нѣмско население, което въ този случай имало голѣмо значение и при това била много близко до сърдцето (срѣдата) на Германия, та можела по-ефикасно и по-лесно да влияе. Поляцитѣ въ Познанъ не ѝ бъркали особно.

Въ Франкфуртския парламентъ се образували двѣ партии: *велика Германия*, която искала Австрия да се тури на чело на новата *германска федерация*, и *малка Германия*, която искала на чело да се тури Прусия.

Оттогава между Австрия и Прусия се започналъ единъ изпървомъ скритъ, а сетнѣ явенъ двубой, който траялъ почти 18 години и се свършилъ съ война въ 1866 год., въ която Австрия била надвита, а Прусия добила първенство въ цѣла Германия.

Франкфуртскиятъ парламентъ зималъ всѣкакви рѣшения, ала нѣмало кой да ги изпълни, защото и конфедеративнитѣ държавици се разрѣлили на двѣ и отъ друга страна силата се намирала въ рѫцѣтѣ на голѣмитѣ Австрия и Прусия. Най-сетнѣ много отъ прѣдставителитѣ си разотишли и парламентътъ се затворилъ.

Борба между Австрия и Прусия за първенство. — Образуването на италиянското кралство отъ Сардиния и Ломбардия направило силно впечатлѣние въ Германия. Нѣмцитѣ видѣли, какъ една провинция отъ цѣлия Апенински полуостровъ си туря за задача да освободи и обедини всички италиянци. Въ Германия обаче условията били по-другояче, та такава освободителка не се явявала. Двѣтѣ съпернични държави, Австрия и Прусия, повече забавяли и бъркали на обединението, отколкото да му помагатъ. Тѣ чрѣзъ разни срѣдства се надпрѣваряли да печелятъ партизани отъ малкитѣ германски държавици.

Прусия, която била достигнала да стане първокласна *военна държава* съ въвеждането на задължителната военна тегоба, постепено си подобрявала вжтрѣшното положение, чрѣзъ разни мирни реформи. При всичко това, тя още се брояла за слаба да се бори съ голѣмата Австрия, затова почти винаги отстжпвала на австрийскитѣ искания. Па и по важнитѣ Германски државици (Бавария, Вюртембергъ и пр.) мислили, че само Австрия може да сбждне германското единство, защото тя имала и територия и население двойни повече отъ Прусия (36 милиона срѣщу 18). При това австрийскиятъ императоръ билъ наслѣдникъ на старитѣ германски императори.

Ала това видимо прѣдимство на Австрия траяло, доклѣ стжпилъ Вилхелмъ I за краль на Прусия и доклѣ станалъ *Бисмаркъ* неговъ съвѣтникъ и пръвъ министъръ. Отъ тѣзи двама човѣци въ Прусия се започнала *нова ера*. Бисмаркъ, родомъ бранденбургецъ, билъ дълго врѣме пруски пратеникъ въ Германската диета (въ Франкфуртъ). Като консерваторъ и дори реакционеръ, Бисмаркъ не давалъ никакво значение на парламентарнитѣ обсжждания и рѣшения. Като брандербургецъ, той си турилъ за цѣль да издигне Прусия, която да надвие Австрия въ борбата имъ за хегемония въ Германия. Като човѣкъ хитъръ, далновиденъ и съобразителенъ той надминалъ въ дипломатското изкуство всичкитѣ си съврѣменици. Наполеонъ, който минувалъ за голѣмъ дипломатъ, билъ туренъ въ торбата отъ Бисмарка. Зарадъ своята енергия и твърда воля той билъ нареченъ „желѣзенъ канцлеръ“. Той явно и високо проповѣдвалъ, че политическитѣ въпроси се рѣшаватъ само съ *сила*, а не съ *право*. По въпроса за обединението на Германия той доказвалъ, че не либерализмътъ ще спаси нѣмския народъ, а силата, че народното единство нѣма да се постигне съ ораторски рѣчи и съ гласувание, а съ „желѣзо и кръвь“. Споредъ това, той страшно тиранизиралъ пруския парламентъ да отпуска пари за войската, която докаралъ до високо развитие и по количество и по качество.

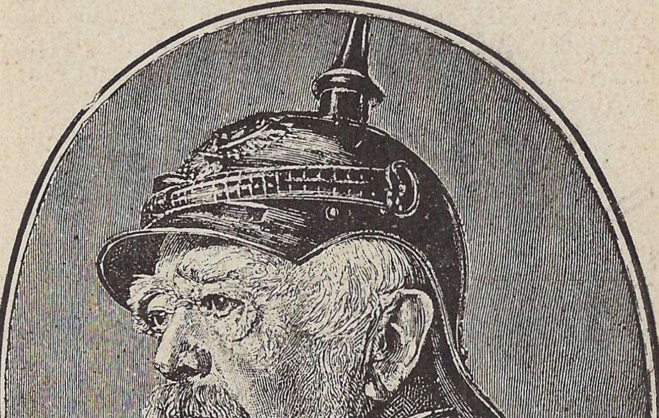

Бисмаркъ.

Въ 1862 г. Бисмаркъ прѣдложилъ на Австрия да напусне Германия и да прѣнесе своята столица въ Буда-Пеща. Ала той знаялъ, че Австрия безъ война нѣма да се оттегли и за това се приготвялъ за такава. Когато вече билъ готовъ откъмъ войска, Бисмаркъ се постаралъ да си осигури неутралностьта на околнитѣ държави или съюза на нѣкоя отъ тѣхъ. Отъ друга страна гледалъ да изолира Австрия. Франция и Русия били убѣдени за тѣхна бѫдеща печала да се не мѣсятъ, а Италия била обърната въ съюзница на Прусия.

Сбѫдване на нѣмското единство. — Веднашъ така наредено, оставало да се намѣри поводъ за война. Поводътъ не закъснѣлъ да се яви.

1-о Поради една прѣпирня между германската конфедерация и Дания за княжествата Шлезвигъ и Холщиния, Прусия поканила Австрия да заематъ тѣ съ войскитѣ си двѣтѣ държавици ужъ да ги усмирятъ и да разрѣшатъ спора. Ала тѣ вмѣсто да направятъ това, зели че ги раздѣлили помежду си. Прусия зела Шлезвигъ, а Австрия задържала Холщиния. Бисмаръ не останалъ доволенъ отъ това раздѣление: той искалъ да земе и двѣтѣ държавици. Въ 1866 г. Прусия подъ претекстъ, че Австрия благоприятствувала революционнитѣ идеи въ Халщиния, дала заповѣдь на войската си да навлѣзе и да изпѫди австрийската войска. Австрия се обърнала къмъ диетата, ала пруското правителство обявило, че гледа конфедерацията като развалена и обявява война.

2-о. Така се отворила войната между Австрия и Прусия. Послѣднята се съюзила съ италиянцитѣ, които нападнали на Венеция, която била още австрийска. Австрия, слѣдов., била нападната отъ двѣ страни. Въ тази война германскитѣ държавици отъ конфедерацията почти всички минали на страната на Австрия: правителствата отъ страхъ прѣдъ силно въоржжената Прусия, а интелигенцията отъ омраза къмъ Бисмарка, който безчовѣчно прѣслѣдвалъ либералитѣ. Всички очаквали, че Австрия съ помощьта на Германия ще надвие, понеже е по-голѣма. Обаче Прусия извадила толкова много войска и тъй добрѣ въоржжена и обучена, че всички се слисали. Въ едничката битка при Садово (въ Бохемия) австрийската войска била смазана и въ Прага се сключилъ миръ (августъ 1866). По този миръ: а) Австрия се отказала отъ германската конфедерация, на която Прусия останала пълна господарка; б) Прусия присъединила къмъ своята територия Шлезвилъ и Холщиния; тя присъединила на сила и германскитѣ държавици на сѣверъ (Хановеръ, Хесенъ, Насау, Франкфуртъ). Присъединението се мотивирало така: „тѣзи държави отказаха неутралностьта или съюза, който Прусия имъ прѣдлагаше и като зеха участие въ войната, трѣбва да се подчинятъ по силата на завоевателния принципъ“; в) Прусия уредила отъ останалитѣ сѣверни германски държавици *нова конфедерация* подъ наслѣдствената власть на пруския краль, който induced сталъ *прѣдсѣдатель* на конфедерацията. Прускиятъ краль назначилъ единъ отговоренъ министъръ, *канцлеръ на конфедерацията*, избранъ отъ прускитѣ министри, който да води общата политика. Законодателната власть се давала на *федераленъ съвѣтъ*, съставенъ отъ делегати отъ всѣка съюзна държава и на *парламентъ*, съставенъ отъ изборни прѣдставители.

Всѣка съюзна държава запазвала самостоятелно правосждие, полиция, администрация, финанси, вѣроизповѣдание и просвѣщение. Централното управление зима: а) *войската*, на която върховенъ вождъ става прускиятъ краль, б) *международнитѣ* отношения (прускиятъ краль обявява война, върже миръ и прави спогодби лично); в) *търговията* и *съобщенията* (митници, пари, банки, мѣрки и теглилки, пощи, телеграфи, желѣзници); г) *медицината и обществената хигиена*.

3 о. Извънъ тази конфедерация обаче оставали южнитѣ германски държави (Бавария, Вюртембергъ, Баденъ, Хесенъ Дармщатъ). Прусия присъединила и тѣзи държави къмъ конфедерацията подъ своята властъ въ врѣме на *войната ѝ съ Франция* (1870—71). Когато пруската войска обсѫждала Парижъ (януари 1871 г.), Бисмаркъ, тъкмо на върха на славата си, накаралъ Вилхелма въ *Версалския дворецъ* да се обяви за *германски императоръ* и да включи цѣла Германия въ своята *конфедеративна империя*. Къмъ тази империя Прусия присъединила въ силата на завоевателното право и френскитѣ области *Елзасъ и Лотарингия*.

По този начинъ се сѫднало *нѣмското национално единство* подъ хегемонията на Прусия. Австрия останала само съ нѣмцитѣ въ Виена и въ Силезия и съ всички други не нѣмски народи Понеже и тѣзи нѣмци подъ Австрия желаяли и желаятъ да се присъединятъ къмъ Германия подъ пруската хегемония, то нѣкои казватъ, че въ австрийската монархия има *само единъ вѣренъ нѣмецъ*, той е австрийския императоръ *Францъ Иосифъ* I.

Разлика между сѫздването на италиянското и нѣмското народно единство. — Обединението на Германия отъ край врѣме вървѣло паралелно и въ свръзка съ обединението на Италия. Всѣки пѫть движението въ едната страна прѣдизвиквало движение въ другата, защото и двѣтѣ еднакво били разпокѫсани. И въ двѣтѣ страни за достигане народното единство се турили на чело на движението двѣ свободни държави: въ Италия *Сардиния*, а въ Германия *Прусия*. Сѫздването на единството станало чрѣзъ военна сила и дипломация. Едната рѫководилъ *Кавуръ*, другата *Бисмаркъ*. Въ Италия слѣдъ всѣка побѣда надъ противницитѣ *населението* *отъ отдѣлнитѣ области било питано, да рѣши чрѣзъ гласувание, желае ли да се присъединили къмъ страната, която залѣга да сбѫдне народното единство?* Това било прилагане на новия принципъ, споредъ който всѣки народъ самъ трѣбва да рѣшава сѫдбата си. Въ Германия, наопаки, не било питано населението нито въ една провинция. Тамъ се рѣшавалъ въпроса само по принципа на силата (правото на завоевателя). Само съ удара на ножа били присъединени къмъ Прусия *първо* Шлезвигъ и Холщиния, откѫснати отъ Дания, *второ* сѣвернитѣ държавици отъ герм. конфедерация (Хансверъ, Меклембургъ, Саксония, Вестфалия, Олделбургъ, Саксенъ-Веймаръ, Хамбургъ, Любекъ, Бременъ и пр. и *трето* южнитѣ държави отъ сѫщата (Бавария, Вюртембургъ, Баденъ, Хеселъ-Дармщатъ и пр.). Отъ Италия дребнитѣ господари, като чужденци повечето, изгубили властьта си въ полза на една династия, та днесъ има само *една държава*, когато въ Германия отдѣлнитѣ държави запазили своитѣ династии и тамъ нѣма една държава, а има *федеративна империя*.

Резюме.

Национализмъ. — Националното чувство се възбудило между интелигенцията въ Европа отъ декларацията на човѣшкитѣ права, направена въ революцията, а между народитѣ по правъ и косвенъ начинъ отъ Наполеоновитѣ войни и завоевания. Национализмътъ, като нова сила, изтича отъ учението на революцията за народния суверенитетъ. Виенскиятъ конгресъ, ръководенъ отъ хора, които гледали интереситѣ на държавнитѣ глави, не зачелъ пробуденото нуждно чувство. Едни народи били оставени подъ чуждо иго (гърци, италиянци, сърби и пр.), въпрѣки специалнитѣ депутации, които ходили на конгреситѣ да се молятъ за помощь, а други били разпокъсани между околни държави (германци, италиянци, поляци). Идеята за народна свобода и народно единство постепенно се усилвала и увладѣвала маситѣ. Срѣщу сбъдването на тази идея се опълчилъ Свещениятъ съюзъ. Метернихъ ръководѣлъ съюзнитѣ конгреси, които имали за цѣль да задушватъ съ сила новитѣ идеи. Франция стояла на страната на националнитѣ движения, а Австрия — противъ тѣхъ. Борбата между Свещ. съюзъ и народнитѣ тежнения започнали отъ 1818 г. Реакционеритѣ имали да се борятъ съ народитѣ въ Испания, Португалия, Неаполъ, Сардиния, Ломбардия, Венеция, Германия, Белгия, Полша и т. н. Св. съюзъ съ груба сила надвивалъ, ала Франция чрѣзъ своитѣ революции прѣзъ 1830 — 1848 г. отново възбудила и насърдчила потиснатитѣ народности. Най-сетнѣ, революционнитѣ движения достигнали до Берлинъ и Виена. Славянскитѣ народности въ Австрия се опитали да се освободятъ, ала заплашени отъ нѣмцитѣ и маджаритѣ, били принудени да се явятъ спасителитѣ на Хабсбурската династия и австрийската монархия.

Слѣдъ дълги и отчаяни борби слѣднитѣ народи сполучили да добиятъ свобода:

Сърбитѣ	въ 1817	Маджаритѣ	въ 1867	
Гърцитѣ	„ 1829	Чехитѣ		получили автономно управление подъ Австрия.
Белгийцитѣ	въ 1830	Словацитѣ		
Ромънитѣ	въ 1858	Хърватитѣ		

Народно единство достигнали италиянцитѣ и германцитѣ въ 1870 г.

ДѢЛЪ V.

Сбѫдване принципа за народно управление.

Конституционализмъ.

Глава XVIII.

Начало и сѫщина на конституционното управление.

Начало на конституционното управление. — Идея за народно управление е имало отколѣ, ала тя никога не е добивала двигателна сила. Тази идея особно ясно, точно и силно е хвърлена въ Европа чрѣзъ революцията. Въ § III на декларацията за човѣшкитѣ права е казано: *принципътъ на върховната властъ (суверенитетъ) се намира въ народа. Нито група хора, нито отдѣлно лице може да упражнява властъ, която не изтича отъ народа.*

Европа за прѣвъ пѫть чула такова ясно и точно учение. Народно управление на континента не е имало. Само въ Англия е имало аристократско конституционно управление. Освѣнъ нѣколко малки аристократски републики на континента, другитѣ държави били неограничени монархии.

Споредъ това, първа революцията въвела прѣдставително управление чрѣзъ своята конституция въ 1791 г.[1]). Френцитѣ, наистина, имали прѣдъ очи английската конституция, ала тѣ оригинално въвели демократичнитѣ начала, като се опитали да извикатъ народа къмъ *самоуправление*.

---

[1]) Гледай Истор. на фр. револ., стр. 119.

Посрѣдничество на Франция. — Прѣдставителното управление се разсѣяло въ Европа отъ Франция чрѣзъ нейнитѣ революции. Френцитѣ, като пъргавъ, подвиженъ и съобщителенъ народъ, лесно могли да разпрѣсватъ идеитѣ за прѣдставително управление измежду европейскитѣ народи и да увличатъ послѣднитѣ да се стремятъ къмъ това управление. Обаче, отечеството на конституционното управление е Англия. Народътъ, който е създалъ политическия механизмъ въ Европа, извѣстенъ подъ името *конституционна монархия*, *парламентарно управление* и гаранция за свободата, е английскиятъ. Това управление естестевено води поява на *партии*, та и първитѣ политически партии иматъ началото си въ Англия. *Френцитѣ сѫ прѣработвачи и посрѣдници между Англия и Европа*. Франция съ примѣритѣ си е окуражавала другитѣ народи да се стремятъ къмъ конституционно управление. Ако бѣше останало на англичанитѣ сами да разпространяватъ своитѣ форми за управление, прѣдставителното управление въ Европа щѣше много да закъснѣе.

Отечество на конституционното управление. — За да можемъ да разберемъ и оцѣнимъ, какъ се е развило и сѫднало конституционното управление чрѣзъ Франция въ Европа, трѣбва да захванемъ отъ Англия, дѣто развитието на общественитѣ сили е вървѣло винаги по-хармонично и по-равновѣсно, отколкото на континента.

Англия е добила своето конституционно управление пакъ чрѣзъ по-малки или по-голѣми революции. Първата революция станала още въ срѣднитѣ вѣкове (1215 г.), когато феодалитѣ принудили Иоанна Безземни да даде *Великата харта на сво-*

бодата. Втората революция станала въ 1640—1649, когато *дългиятъ парламентъ* отнелъ властьта на краля и посѣкълъ *Якова I-и* за опорството му. Третята революция щѣла да стане въ 1679 год., ако *Карлъ II* не билъ се съгласилъ да издаде Habeas corpus, който осигурявалъ личната свобода. Четвъртата революция станала въ 1688 г, когато Яковъ II билъ изпѫденъ и Вилхелмъ Орански билъ принуденъ да приеме *прѣдставителното управление и религиозната свобода*.

Първата *декларация за човѣшкитѣ права* била издадена въ Англия въ 1689 г. — тъкмо 100 години прѣди френската революция, Въ тази декларация било казано: 1 о кральтъ не може да налага данъци, 2-о той не може да държи постоянна войска безъ рѣшение на парламента, 3-о той не може да издава никакви закони и разпоредби безъ рѣшението на парламента и съгласието на министритѣ, 4-о признава се правото на всѣки гражданинъ да подава молба и 5 о дава се религиозна свобода.

Тази наредба уприличила Англия на една аристократска република, защото всички, които зимали участие въ управлението, били само отъ горнитѣ класове. Отъ самото начало и до день днешенъ Англия нѣма писана конституция. Всичкитѣ наредби се утрвърдявали отъ обичая и практиката. Управлението се подѣлило между три власти: 1-о *наслѣдственъ краль*, 2 о *горня камара* отъ наслѣдствени лордове и 3-о *долня камара* отъ избрани прѣдставители. Двѣтѣ камари образуватъ парламентъ. Назначението на парламента е да гласува закони и катагодишенъ бюджетъ. Кральтъ ималъ право само да избира министри и да упражнява изпълнителната властъ. Той билъ признатъ за неотговоренъ. Приема се, че ако той направи нѣщо безаконно, лошо сѫ го съвѣтвали неговитѣ министри, затова *тѣ сѫ отговорни*, а не той. Министритѣ съставятъ *кабинетъ* (съвѣтъ); тѣ дѣйствуватъ съгласно и отговарятъ за своитѣ дѣла прѣдъ парламента. Кральтъ трѣбва да избира за първъ министъръ шефътъ на онази партия, която има въ долнята камара болшинство. Първиятъ министъръ избира своитѣ другари и управлява въ съгласие съ камарата.

Двѣ главни партии сѫ били образувани въ Англия — *либерали* (виги) и *консерватори* (тори). Тѣ, споредъ болшинството на долнята камара, послѣдовно зимали властьта и управлявали страната. Тази наредба така траяла отъ 1715 до 1760 год. Подиръ послѣднята дата (отъ 1760 до 1820 г.) краль Георги III направилъ промѣна. Той увеличилъ своитѣ права: избиралъ министритѣ по волята си, дори извънъ болшинството и не обръщалъ внимание на това, че камарата гласува противъ тѣхъ. Присѫтствувалъ въ министерския съвѣтъ и налагалъ волята си. Нему помагала консервативната партия, която поддържала *кралскитѣ прерогативи*, като допуснала дори кральтъ да води политиката особено въ войната съ Франция. Вмѣсто закони отъ парламента кральтъ често издавалъ свои *заповѣди*

Прѣзъ врѣме на войната съ Франция партиитѣ въ Англия мирували Парламентътъ се подчинявалъ на министритѣ и гласувалъ изключителни закони, за да задуши либералната партия, която се възхищавала отъ френската революция.

Прѣзъ царуването на Георга III управлението отъ парламентарно било се обърнало въ *лично*. Когато въ 1814 год. се сврзалъ мира, либералната партия подирила да се възстанови напълно конституцията.

Ала, каква е била старата английска конституция? Прѣди всичко парламентътъ не прѣдставялъ народната воля. Долнята палата *(на общинитѣ)* не се избирала отъ народа, ами отъ привилегировани земевладѣлци и мѣстни общества. Само старитѣ градове и мѣста имали право да избиратъ народни прѣдставители. Селата и новитѣ градове нѣмали избирателни права. Тѣхъ ги управлявали свещеника и мѣстния земевладѣлецъ (стопанъ). За чиновници се назначавали мѣстни богаташи, дворяни, духовници, фабриканти и пр. Оригиналниятъ характеръ на английската администрация състоялъ въ това, че чиновницитѣ не получавали заплата; цѣлата административна работа трѣбвало да се извършва безплатно отъ мѣстни видни и заможни хора. Споредъ това, английското управление не било самоуправление на народа, а заповѣдничество на мѣстната аристокрация.

Депутатитѣ за долнята камара били избирани отъ *графствата, мѣстнитѣ общества и университетитѣ*. Тука подъ „мѣстни общества“ трѣбва да разбираме образувалитѣ се нѣкога общества въ старитѣ градове; нѣкои отъ тѣзи градове въ началото на XIX в. почти били съборени и изчезнали. Така, отъ нѣкогашнитѣ Биралстонъ останалъ само единъ домъ, Денвичъ отколѣ билъ съборенъ отъ наводнение; отъ Гатонъ останала само една градина. Макаръ тѣзи градове, наречени *„гнили мѣста“*, да не сѫществували вече, ала мѣстната аристокрация по традиция имала право да избира прѣдставители, когато новитѣ градове (Манчестеръ, напр.), изникналитѣ голѣми села съ многобройни жители, нѣмали избирателно право, защото не били записани въ регистритѣ на избирателитѣ. Като се изселило населението отъ старитѣ градове, останали само мѣстнитѣ богати владалци, които заповѣдали на своитѣ крѣпостни, кого да изберать. *Господаритѣ* се разпореждали съ депутатскитѣ мѣста въ своитѣ владѣния като съ свои вещи: прѣдавали и продавали ги. Непослушнитѣ си поданици да гласуватъ за тѣхъ изселвали, като своя „стока“ по волята си. Въ нѣкои пъкъ мѣста правителството направо назначавало за депутати свои креатури. Понеже въ врѣме на изборитѣ ставали много неправилности (подкупи, напивания и други), то често избирателитѣ не отивали да гласуватъ. Разказватъ, че въ едно графство (Биютъ) се явилъ само единъ избиратель; той си прѣдставилъ, че образува събрание, извикалъ по списъка името си и отговорилъ, избралъ се прѣдсѣдатель на бюрото, държалъ рѣчь въ полза на своята кандидатура, далъ гласъ за себе си и се обявилъ за избранъ едногласно. Изборитѣ изобщо се продавали, та затуй разни новоизпъкнали лихвари, банкери и търговци, обогатени по Индия, сполучвали съ пари да се изберать.

По-голѣмата часть отъ депутатскитѣ мѣста била собственость, добивана по наслѣдство или съ пари. Долнята палата състояла отъ едри земевладѣлци и милионери, които нѣмали нищо общо съ народа. Върховната власть, споредъ това, се намирала въ въ рѫцѣтѣ на краля и аристократията. Отъ това Англия имала не народно управление, ами управление олигархическо.

Характеристична черта въ английското общество още отъ срѣднитѣ вѣкове била дѣлбата жителитѣ на *богати* и *сиромаси*. Заможнитѣ се ползували съ всички права, както граждански, така и политически. Сиромаситѣ, наопаки, били съвсѣмъ отстранени отъ обществения животъ и дори лишени отъ свобода. Макаръ въ законитѣ и другитѣ държавни актове да не се правѣло разлика между класове или благородни и неблагородни, както е било въ Европа, ами се казвало „правата на народа“, подъ „*народъ*“ винаги разбирали само имотнитѣ, богатитѣ англичани, а не бѣднитѣ. Бѣдниятъ не билъ свободенъ да мѣнява мѣстожителството си. Дѣцата му можали да се зематъ отъ „надзирателитѣ“ и да се дадатъ на занаятъ, което се обръщало често въ продажбата имъ на фабрикантитѣ. Всичката земя принадлежала на боляритѣ, които разполагали по волята си съ сѫдбата на парицитѣ. Въ сѫщата зависимость къмъ фабрикантитѣ, търговцитѣ и занаятчиитѣ се намирали работницитѣ, слугитѣ и чирацитѣ, на които било забранено да образуватъ осоциации и съюзи съ цѣль да искатъ подобрение на положението си и увеличение на заплатата си.

Законитѣ били създадени само въ полза на богатитѣ и лордоветѣ. За бѣднитѣ били наредени най-жестоки наказания. Къмъ Ирландия англичанитѣ се отнасяли като къмъ размирна и завоювана страна: католическата религия не признавали за свободна; ирландци и католици не могли да ставатъ чиновници.

Първа конституция въ Франция въ 1791 г. — Конституционното управление, обаче, било подобрено и сетнѣ демократизирано въ Франция. Учрѣдителното събрание въ 1791 г. приело своята конституция въ общи черти по английския образецъ но съ голѣмо подобрение въ полза на народа. На чело на държавата билъ запазенъ краля, който царува „по милость Божия и *народня воля*“, Той билъ неприкосновенъ и неотговоренъ; *отговорни* били министритѣ. Въпросътъ за избора на министритѣ не билъ рѣшенъ ясно. Законодателната власть принадлежала на *єдно* народно събрание, избирано по двойна система отъ избиратели съ цензъ (7—8 лева прѣкъ данъкъ за първичния избиратель, 30—40 лева за вторичния (гласния) и 130—140 лева за избираемия). Въ конституцията се узаконили: 1-о *лична* и *гражданска свобода*, 2 о *равенство* прѣдъ законитѣ, 3 о *свобода на словото, мисъльта и съвѣстьта* и 4-о пълна *децентрализация* на управлението. Тази конституция, давала на Франция управление по форма монархическо, а въ сѫщность републиканско; тя макаръ да била приета отъ Людвика XVI, не била приложена поради слабохарактерностьта и лекомислието на послѣдния.

Републикански конституции. Конвентътъ изработилъ двѣ конституции, ала и тѣ не могли да се приложатъ, поради бурнитѣ събития. Конвентскитѣ конституции покрай прокараното въ първата конституция съдържали наредби, които правили управлението напълно народно (демократично). Изборитѣ били не по двойната система, ами прѣки, цензътъ билъ отмѣненъ, възрастьта на избирателитѣ отъ 25 год. се намалила на 21 година. Слѣдъ изработенъ и приетъ отъ събранието законъ, допускало се народно гласуване съ „да“ и „не“. Конституцията при директорията пакъ се повърнала къмъ ценза и раздѣлила събранието *на съвътъ отъ 500* и *съвътъ отъ старѣйшини*.

Наполеонова конституция. — Наполеонъ унищожилъ прѣжнитѣ конституции и си изработилъ лично своя конституция, Въ 1804 год. той се обявилъ за императоръ съ наслѣдствена власть, макаръ Франция да се считала още за република. Свободолюбивитѣ учрѣждения се унищожили; всички служби се добивали по назначение; свободата на печата, словото, мисъльта, обсѫжданията се спрѣла. Страната се обърнала на деспотическа монархия.

Прѣнасяне конституционното управление въ Испания въ 1812 г. — Испанцитѣ въ националната си борба съ френцитѣ прѣзъ Наполеоновото владичество пожелали да си наредятъ конституционно управление. Особено това искала либералната партия, която сполучила да накара врѣменното народно събрание (кортеситѣ) да приеме една конституция (1812 г.) въ духа на демократичнитѣ идеи. Повечето отъ основнитѣ начала въ тази конституция били заети отъ първата френската конституция (отъ 1791 г.). На 7000 души жители се избиралъ единъ прѣдставитель за камарата. Изборитѣ ставали по

---

¹) Гледай „История на фр. революция“, стр. 117.

доста сложна система. Депутатскиятъ мандатъ траялъ 2 години. Кральтъ не могълъ да разпуща камарата; той нѣмалъ и абсолютно veto. Народното събрание имало право да лишава нѣкои членове отъ кралската фамилия отъ наслѣдство. То слѣдѣло и за възпитанието на наслѣдника. За народенъ прѣдставитель не можалъ да бѫде министръ, придворенъ чиновникъ и членъ отъ държавния съвѣтъ.

Унищожение на конституционното управление въ 1814 г. — Държавнитѣ глави, които разполагали съ сѫдбата на Еврпа подиръ изпѫждането на Наполеона, поискали да се отмѣни конституционното управление, дѣто било такова въведено (Испания) и да се възстанови старото управление, каквото било прѣди революцията. Запазени били само нѣкои нѣща отъ нововъведенитѣ, като свобода въ индустрията и земледѣлието, единство на закона, еднообразна и правилна администрация. Всички европ. дипломати приемали, че революцията е незаконно посѣгателство (атентатъ) и че абсолютизмътъ трѣбва да се възстанови. Людовикъ XVIII нарѣкълъ Наполеона узурпаторъ и, като считалъ своето царуване отъ посичането на Людовика XVI, 1815 година той броялъ за 21-ва отъ своето царуване.

Такова възвръщане, както и на друго мѣсто казахме, е извѣстно подъ името *реставрация*.

Абсолютно и конституционно управление. — Оттогава въ Европа се явяватъ учения за двѣ управителни системи. Едната се подържа отъ теорията на *абсолютиститѣ*, а другата отъ теорията на *конституционаститѣ*.

Теорията на абсолютизма е почти старата теория за *божественото право*. Споредъ тази теория, Богъ излива милостьта си върху единъ човѣкъ и неговата фамилия. Ще рече, кральтъ има *богодарована* власть надъ народа. Никой не може да му отнеме тази власть. Той добива правото по религията и традицията, не го получава отъ поданицитѣ; затова и не е отговоренъ прѣдъ тѣхъ, нито може да държи смѣтка за тѣхното право. Той управлява по съвѣстьта си, както мисли да е добрѣ, и не е подчиненъ на никакви ограничения, нито правила. Властьта излиза отъ него; той има право да управлява, да издава закони, да налага данъци, да обявява война и да върже миръ. Въ нѣкои държави се е запазилъ обичай часть отъ населението да изпраща свои прѣдставители, които образуватъ съвѣщателни тѣла при двора. Добритѣ крале гледали да управляватъ въ съгласие съ мнѣнието на тѣзи тѣла. Но ако кральтъ и събранието не могатъ да се съгласятъ върху нѣщо, то не кральтъ, а прѣдставителитѣ трѣбва да отстѫпятъ, защото властьта принадлежи само на краля, а не на народа.

По отношение къмъ религията, мислитѣ и печата кральтъ има право да зема каквито иска мѣрки. Щомъ той отсѫди, че е полезно, има право да забрани на поданицитѣ да пишатъ и говорятъ противни нему нѣща.

Подържницитѣ на това учение сѫ били винаги боляритѣ, богатитѣ, придворнитѣ, чиновницитѣ и духовенството. Изобщо всички, кокто обичатъ да нѣма смутове и да бѫдатъ сигурни за своето положение.

Конституционната теория се опирала на принципа за *народния суверенитетъ*. Тази теория е горѣ-долу сѫщата, както е учението за парламентарното управление въ Англия. Тази теория признава правото на краля да управлява, ала не по волята Божия, а по *волята на народа*. Тя казва, че между народа и краля се сключва контрактъ. Кральтъ нѣма право да създава закони, нито да налага нови данъци, нито дори да избира своитѣ министри по волята си. Той трѣбва да управлява само въ съгласие съ избраното отъ народа събрание. И ако между събранието и кральтъ се появи несъгласие (конфликтъ), кральтъ трѣбва да отстѫпи, защото върховната власть има народътъ.

Да се знаятъ и пазятъ народнитѣ права, изработва се конституция, която става основенъ законъ на страната. Кральтъ и неговитѣ министри даватъ клетва, че ще пазятъ конституция Ако тѣ не си одържатъ клетвата, народътъ има право да имъ се съпротиви. Оттука изтича *отговорностьта* на министритѣ. Кральтъ, понеже неговото махване и сѫдене е свързано съ голѣми вълнения въ страната, остава *неотговоренъ и неприкосновенъ* Като най-сигурни срѣдства, съ което може да се побърква на министритѣ да злоупотрѣбяватъ съ властьта, конституционната теория изисква: 1-о пълна свобода за говорене и критикуване, 2-о пълна свобода за писане и 3-о пълна свобода за събиране на гражданитѣ и обсѫждане. Тя още иска: свобода на съвѣстьта и равенство на вѣроизповѣданията.

Подържници на тази теория сѫ просвѣтенитѣ граждани, търговци, писатели, работници и всички, които обичатъ напрѣдъка и свободата. Девизътъ на тѣзи хора се изразява въ думитѣ *прогресъ* и *свобода*.

Лицата, които подържали абсолютното управление, получили общо име *консерватори-абсолютисти*, а ония, които подържали конституционното, *либерали*.

Слѣдъ реставрацията борбата между консерваторитѣ и либералитѣ веднага пламнала. Тази борба се свежда върху двѣ точки:

1 о. Либералитѣ искатъ отъ правителствата да издадатъ *конституция*, въ която да се опрѣдѣлятъ правата на поданицитѣ (народа). Правителствата отказватъ и не се наематъ или не желаятъ да посегнатъ върху кралскитѣ права, които чрѣзъ конституцията трѣбвало да ограничатъ.

2 о. Либералитѣ искатъ *свобода на печата*. Правителствата отказватъ, като не се съгласяватъ

гласно и свободно да се критикуватъ и нападатъ държавнитѣ наредби. Тѣ здраво се държатъ за *цензурата* и *гоненията*.

Отъ 1815 год. абсолютиститѣ били на власть въ цѣла Европа. За да могатъ по лесно да се борятъ срѣщу конституциониститѣ, тѣ образували съюзи и съ общи сили прѣслѣдвали либералитѣ, като ги сѫдили, запирали, заточавали, изгонвани, изгаряли съчиненията имъ и запирали тѣзи, които ги четатъ. Либералитѣ отъ своя страна, за отпоръ, сѫщо така се намирали въ свръзка въ всички страни; тѣ образували тайни общества и се опитвали чрѣзъ комплоти, възстания и пр. да съборятъ правителствата и да се сдобиятъ съ конституционно управление. Тѣхнитѣ вълнения въ една страна веднага прѣдизвиквали вълнения въ всички страни.

Глава XIX.

Развитие и прилагане на конституционното управление въ първата половина на XIX в.

Франция.—Когато съюзницитѣ изпѫдили Наполеона, по желанието на Александра I. Френскиятъ сената въвелъ конституционното управление. Новата конституционна наредба подъ царуването на Людовика XVIII намѣрила създадена отъ революцията демократична почва. Стариятъ феодализмъ и старитѣ привилегии не могли да се възвърнатъ. Обществото запазило своитѣ добити въ революцията и въ империята права: равенство прѣдъ законитѣ, допускане на длъжности, задържане добититѣ имоти. Държавата била обединена, администрацията централизирала; общественитѣ длъжности, финанситѣ, правосѫдието регулирани по едно и сѫщо начало. Съ една дума Франция била достигнала до равенство. Оставало да се нареди само правиленъ правителственъ механизмъ.

Сѫщина на конституцията. — Конституцията (наречена *харта*) била направена по образеца на английската върху обединенъ и равноправенъ народъ. Властьта се раздѣлила между *краля* и *двѣ камари*. Людовикъ XVIII „по милость Божия" краль на Франция се съгласилъ да *„подари"* на френския народъ конституция; той задържалъ изпълнителната власть; назначавалъ и уволнявалъ министритѣ; запазилъ си правото да разпуща камарата; той билъ неотговоренъ; отговорно било министерството (кабинетътъ). Камаритѣ били двѣ; *горня* камара отъ назначавани и наслѣдствени *перове* (като английскитѣ лордове). Тѣ само одобрявали (потвърдявани) законитѣ; *долня* камара, съставена отъ избрани народни прѣдставители. Тази камара изработвала законитѣ и гласувала бюджета. Прѣдставителитѣ не получавали заплата. Слѣднитѣ въпроси не били рѣшени въ конституцията: 1) какви сѫ правата на краля къмъ долнята камара: ще бѫде ли задълженъ той да зима министри отъ болшинството? 2-о какъ трѣбва да ставатъ изборитѣ? 3) трѣбва ли да бѫде съвсѣмъ свободенъ печатътъ? Върху тия три въпроса се водѣла страшна парламентарна борба отъ 1814 до 1830 г. По примѣра на Англия, консерваторитѣ въ Франция не искали да дадатъ избирателно право на всички граждани. Въпрѣки примѣритѣ на общо гласувание прѣзъ революцията и Наполеоново врѣме, не се позволило на всички да гласуватъ. Приетъ билъ имотния цензъ. Избиратель ставалъ този, който плащалъ 300 лева прѣкъ данъкъ, а избираемъ, който плащалъ 1000 лева. Споредъ това, отъ 1814 до 1830 г. въ Франция отъ 25—30 милиона жители имало само 110,000 избиратели. Народътъ билъ раздѣленъ на двѣ: имотни съ права и нѣмотни безъ права. Грамадното болшинство на народа било отстранено отъ изборитѣ.

За печата турили голѣми ограничения и висока пощенска такса. Вѣстницитѣ се купували поради скжпотата си само отъ буржуазията.

Людовикъ XVIII що-годѣ се старалъ да управлява парламентарно, ала неговътъ наслѣдникъ Карлъ X миналъ съвсѣмъ на страната на консерваторитѣ и поискалъ да увеличи своитѣ прерогативи, като зелъ да управлява почти автократично. Противъ либералитѣ били зети редъ стѣснителни мѣрки. Ала затова бразувало се тайно дружество по примѣра на италиянскитѣ карбонари, което зело да приготвя нова революция Положението станало доста мрачно. Карлъ X не искалъ и да чуе за отстжпки на либералитѣ. Дигнали се голѣми процеси противъ либералнитѣ вѣстници. Въвела се дори цензурата.

Революция въ 1830 г. и нова конституция. — Недоволството докарало революцията*). Парижъ пламналъ отново. Оржжията завѣкали. Карлъ X билъ изгоненъ отъ прѣстола и отъ Франция. Новоизбраниятъ краль *Луй Филипъ* приелъ новата конституция. Понеже революцията станала въ името на народния суверенитетъ, Луй-Филипъ се нарекълъ „краль на Франция по милость Божия и *народна воля*“. Конституцията сега не била „подарена“, ами изработена отъ народа, който е истински господарь, и „наложена“ на краля. Цензурата на печата била унищожена за винаги; камарата добила право да избира своя прѣдсѣдатель, който по-рано бивалъ назначаванъ отъ краля; прѣдвидено било да се нареди народна гвардия; давала се свобода на образованието и т. н. Избирателниятъ цензъ се намалилъ отъ 300 на 200 лева, та избирателитѣ отъ 110,000 достигнали до 200,000 души.

---

*) Вж. стр. 194.

Влияние на френскитѣ революции върху Англия. — Когато въ Франция избухнала първата революция и била приета толкова демократическа конституция, свободолюбивитѣ англичани зели да завиждатъ на френцитѣ, че ще ги надминатъ съ по добра управителна наредба. Тѣ съчувствували на революцията и мислили да се възползуватъ отъ нея за подобрение на тѣхната конституция, защото старата наредба съ парламентъ само отъ богати, съ лоша изборна система, съ привилегирована църква, съ безправие за бѣднитѣ, съ жестоки закони, потискане въ Ирландия, далечъ не задоволявала тѣхнитѣ идеи за широка свобода. За зла честь, френцитѣ не могли отначало да дадатъ добъръ примѣръ за демократическо управление.

Изработенитѣ прѣзъ революцията нѣколко конституции, както видѣхме, не могли да се турятъ на практика, или се практикували малко, ала съ много лоши сетнини. Това дало поводъ на мнозина англичани да се присмѣятъ, като казвали, че френцитѣ само „пишатъ“ конституции, безъ да могатъ да ги приложатъ, когато тѣ (англичанитѣ) нѣмали *писана* конституция, а се управлявали конституционно. Несполуката на демократичната наредба прѣзъ революцията въ Франция разколѣбала практичнитѣ и привикнали къмъ традицията англичани въ стремежа имъ къмъ широка народна свобода. Нѣщо повече, фр. революция, като унищожила тъй коренно и радикално монархията, като посѣкла краля, съборила до дъно църквата, отнела частнитѣ имоти на феодалитѣ, вселила такъвъ страхъ у всички англичани (консврватори и либерали), щото тѣ не помислили вече да добиватъ нѣщо чрѣзъ революция. Споредъ това, тѣ гледали да достигнатъ подобрение въ управлението и наредбитѣ само чрѣзъ *реформи*, по миролюбивъ начинъ.

Нужда отъ реформи въ Англия. — Споредъ това, когато Франция се освобождавала отъ старата наредба, Англия, наопаки, отъ страхъ гледала да я запази. Въ 1814 г. Англия била много по-консервативна, и реакционна, отколкото въ 1789 г. Отличителнитѣ черти на Англия, считани за расови черти, свойствени на английската натура, сега много релефно били изпъкнали: съвършено неравенство между богати и сиромаси, управление ужъ монархическо и конституционно, а на дѣло — олигархия отъ милионери, привилегирована черкова и задължителна религия; въ политичния животъ продажность и безречие; въ частния — раскошъ, ненаситность и формализмъ, лицемѣрие, отчаяна алчность и раболѣпство. Въ противоположность на френцитѣ, които безъ милость събарятъ и унищожаватъ старото, англичанинътъ свято пази старитѣ учрѣждения, защото сж *стари* и бѣга отъ нововъведенията, защото сж *нови*, па и „опасни“. „Пазете старото“ се чувало и отъ духовни, и отъ лордове, и отъ заможни граждани, и отъ университети.

Ала нуждата отъ промѣнения животъ чрѣзъ търговията и индустрията наложила да се отстжпи отъ горния зовъ. Отдѣлни благомислещи хора и дори цѣли общества зели да изтъкватъ, особно откакъ се сврзалъ миръ съ Франция, че има нужда да се направятъ нѣкои промѣнения въ наредбата. Едни искали да се унищожи робството, други да се смегчи строгостьта на наказанията, трети да се промѣни изборната система, четвърти да се дадатъ права на католицитѣ и т. н. Оттогава се започва пропаганда устно, писмено чрѣзъ вѣстници (които зели да се издаватъ него врѣме), въ парламента и събранията съ цѣль да се разпространятъ новитѣ идеи въ обществото, което да се приготви да ги приеме, та да принуди парламента да ги гласува. Подъ натиска на общественото мнѣние парламентътъ допусналъ на вѣстницитѣ да обнародватъ отчети за неговитѣ засѣдания. По този начинъ вѣстницитѣ, печатътъ, craналъ посрѣдникъ между публиката и парламента. Усилията на либералитѣ вървѣли успоредно съ усилията на бѣднитѣ, които отъ день на день се умножавали поради въвеждането на машинитѣ въ фабрикитѣ и поради настѫпалитѣ икономически кризи, отъ които оставали на пѫтя безъ работа и хлѣбъ сума работници. Посрѣдъ младежитѣ особно се усилила *радикалната* партия, която искала да се въведе *всеобщо гласоподаване*. За да популяризира своитѣ идеи, радикалната партия си служела още и съ публични събрания, *митинги*, дѣто отъ нѣкой файтонъ ораторитѣ държали рѣчи на народа; сетнѣ устройвали грандиозни *шествия* по улицитѣ и площадитѣ съ народни знамена. Радикалитѣ искали да се демократизира управлението: да се въведе всеобщо гласоподаване, да се избиратъ катагодина прѣдставители, да се опрѣдѣли плата на прѣдставителитѣ, за да могатъ и бѣдни да се избиратъ, да се унищожи избирателния цензъ и да се отмѣнятъ хлѣбнитѣ закони, споредъ които не се допускало да се докарва хлѣбъ отъ вънъ. На тѣзи искания правителството (отъ консерватори) отговорило съ жестоки гонения и особени закони, които народътъ нарекалъ „закони за запушване устата“. Тайнитѣ дружества се появили, народътъ понѣкѫдѣ зелъ да се въоржжава и виковетѣ „долу хлѣбнитѣ закони!“ „свобода или смърть“! зели да се чуватъ между публиката по френска маниера.

Въвеждане реформи въ Англия. — Когато умрѣлъ Георгъ III и го замѣстилъ Георгъ IV, косервативната партия поотслабнала. Подъ напора на общественото мнѣние нѣкои либерални министри склонили да въведатъ извѣстни реформи.

Първи реформи. — (1820—1827) — Министритѣ се съгласили: 1-о да се смегчатъ наказателнитѣ закони, като се отхвърли смъртното накавание за дребни прѣстѫпления, като кражба на изложени въ магазинитѣ прѣдмети, джебна кражба, противозаконенъ ловъ и пр.; 2 о да се отмѣнятъ хлѣбнитѣ закони и да се допусне вносъ отъ вънъ на храни; 3-о да се признае правото на работницитѣ да образуватъ дружества и съюзи за защита на своитѣ интереси; 4-о да се отмѣнятъ изключителнитѣ закони противъ католицитѣ, които да се допуснатъ и за народни прѣдставители.

Втори (избирателни) реформи (1832). — За реформиране избирателната система министритѣ не давали нито дума. Ала френската революция въ 1830 г. силно въодушевила партизанитѣ на реформитѣ. Консерваторитѣ били недоволни, ала либералитѣ не скривали своята радость. Свободолюбивитѣ вѣстници похвалили френцитѣ, мнозина нарочно отишли въ Парижъ да видятъ народнитѣ водачи къмъ свобода и да имъ изкажатъ своето съчувствие. Между работницитѣ радостьта достигнала до ентусиазмъ. Агитацията въ полза на реформитѣ се усилила още повече. Движението особно загърмѣло въ новитѣ индустриални градове, като Бирмингамъ, Манчестеръ и др., които, макаръ да имали голѣмо население, нѣмали съотвѣтно число народни прѣдставители за камарата.

Ако *първата* френска революция повлияла върху англичанитѣ *отрицателно*, понеже усилила реакционнитѣ стремежи, което се обяснява отъ това, че него врѣме въ Англия нѣмало силно движение въ полза на демократическитѣ идеи, каквото е имало въ Франция, то слѣдъ 30 години, *втората* френска революция намѣрила въ Англия много по-добъръ материалъ, върху който подѣйствувала *положително*. Новитѣ либерални течения въ Англия сега били тъй порасли и заякнали, че скоро зели да импониратъ на консервативнитѣ навици. Въ голѣмитѣ градове движението добило революционенъ характеръ. Образувалъ се въ Лондонъ *„народенъ съюзъ отъ работници“*. Тѣзи работници, които се борѣли противъ низката надница и безработицата, гледали да се сближатъ съ либералитѣ за достигане първо избирателно право и сетнѣ чрѣзъ него да се помжчатъ да прокаратъ закони за свое подобрение. Благодарение на работницитѣ, които помогнали на вигитѣ да устроятъ грамадни митинги, демонстрации, шествия и т. н., опорството на консерваторитѣ и лордоветѣ въ горнята палата било сломено Оплашени отъ революция и отъ заканването на народа, че нѣма да плаща данъкъ, ако не се приеме реформата, кральтъ и парламентътъ отстжпили и приели промѣна въ изборната система. Сжщината на тази реформа състояла въ това, *че се отнело правото на много стари обезлюдели и съборени вече градове („гнили мѣста“) да изпращатъ прѣдставители, а се дало на новитѣ градове,* населението на които порасло. Съ туй се направило по-справедливо разпрѣдѣление на прѣдставителскитѣ мѣста. Обаче, голѣмиятъ цензъ за избиратели и избираеми пакъ останалъ. Повечето отъ работницитѣ не получили избирателно право. Изобщо реформата никакъ не била демократична.

Направената избирателна реформа, макаръ да била много малка и незадоволителна, все пакъ помогнала да се развие и закрѣпи *парламентаризмътъ* въ Англия, Избранитѣ нови депутати усилили либералното течение въ долнята палата. По срѣдновѣковния обичай обсжжданията въ Парламента ставали тайно; обаче, въ 1834 засѣданията станали публични и въ събранието построили галерии за публика. Всѣки депутатъ добилъ право да говори колкото иска. По английския обичай дебатитѣ не могли да се прѣкращаватъ по рѣшение на болшинството. *Либералитѣ* прѣдлагали реформи, а *консер*-

ваторитѣ се противили. Ала щомъ веднашъ се докажело, че реформитѣ се искатъ отъ цѣлъ народъ, приемали ги и консерваторитѣ. Консерваторитѣ не правили никога *реакционна* политика, сир. да развалятъ веднашъ приетитѣ закони. Въ това врѣме кральтъ склонилъ да възлага съставянето на министерството върху шефа на болшинството. Отъ този обичай се изработилъ сетнѣ принципа, че *„кральтъ царува, но не управлява“*.

Кой класъ спечелилъ отъ управителнитѣ промѣни въ Франция и Англия.—Както въ Франция прѣзъ прѣврата въ 1830 г., тъй и въ Англия чрѣзъ реформитѣ въ 1832 г. спечелилъ *буржуазниятъ* класъ. Този класъ, усиленъ отъ новитѣ срѣдства за обогатяване, отъ новата търговия, новата индустрия, отъ улесненията въ съобщенията (желѣзници) и образованието, се изправилъ като всесиленъ факторъ въ държавата. Буржуазниятъ класъ отъ богати, образовани и добрѣ поставени въ обществото хора, отъ една страна отнелъ привилегиитѣ на старитѣ дворянски родове, а отъ друга изтикалъ простия народъ, та самъ гледалъ да се настани въ управлението. Въ този стремежъ буржуазията била принудена да води война на два фронта: противъ *старитѣ закони, обичаи и наредби*, които защищавали интереситѣ на аристократитѣ (дворянитѣ, привилегированитѣ) и противъ исканията на *демократитѣ*, които залѣгали да добиятъ нови и съвсѣмъ равноправни закони, по които да се запазватъ простонароднитѣ интереси.

Влияние на юлската революция за прѣдставителното управление въ Европа. — Къмъ 1830 година въ Франция, както и въ Англия, наближавалъ края на реакционния режимъ. Намѣсването на двѣтѣ държави въ полза на гръцката независимость се считало за побѣда на новитѣ принципи върху принципитѣ на Св. съюзъ и реакцията. Засиленото либерално течение не е могло да се не огрази върху настроението на всичкитѣ либерали и недоволни въ другитѣ европейски държави. Още отъ XVIII вѣкъ и отъ великата революция образованитѣ класове въ европейското общество се намирали подъ силното влияние на това, което се говорѣло и вършело въ Парижъ. Слѣдъ изпжждането на Наполеона, Франция останала едничка най-свободна и конституционна държава въ европейския материкъ и, то се знае, либералитѣ отъ всички други страни гледали съ голѣмъ интересъ това, що ставало въ Парижъ. Френската конституция станала образецъ за свободно управление. На всѣкждѣ, дѣто имало що-годѣ прѣдставително управление, зели да подражаватъ на френцитѣ и въ думи, обсжждания и поведение. Идеитѣ на френскитѣ либерали били твърдѣ популярни между всички хора, които не били доволни отъ тогавашнитѣ политически наредби. Това френско влияние въ Европа, начената отъ революцията и по-рано, не отслабнало нито въ реставрацията, нито по-сетнѣ. Франция по идеитѣ си се турила на чело на европейскитѣ народи. Англия, като далечна и отдѣлена прѣзъ море, въ континента не била твърдѣ позната и само въ Франция се интересували отъ нейната държавна наредба. Споредъ това, въ Европа само френскитѣ събития сж имали силно и прѣко влияние върху живота на народитѣ. Революциитѣ въ Испания, Португалия, Пиемонтъ, Неаполъ, Гърция и т. н. сж дѣца на френската революция.

Въвеждание на конституционното управление въ Белгия и Холандия. — До фр. революция въ тѣзи държави царувалъ стариятъ режимъ съ всичкитѣ му неправди, притѣснения и невѣжество. Френцитѣ унищожили привилегиитѣ, феодализмътъ, провинциалнитѣ учрѣждения и въвели равенство, единство въ управлението, като вмѣсто старата аристократска наредба образували демократическо общесто съ централизувана администрация. Слѣдъ падането на Наполеона, нѣкои консерватори и старопривилегировани искали да възобновятъ стария редъ, ала несполучили. Съюзницитѣ въ 1814 г. гарантирали неутралностьта на Холандия (съ Белгия), като прагъ срѣщу Франция. Холандия си наредила *веднага конституционно* управление, сир. конституционна монархия по образеца на френската при Людовика XVIII и по вкуса на английскитѣ консерватори: наслѣдственъ краль съ право да избира министритѣ, да ржководи политиката, да рѣшава за война и миръ. Парламентътъ състоялъ отъ двѣ палати: горня съ назначени членове и долня съ изборни прѣдставители. Изборната система била сложна: избирателитѣ и избираемитѣ били съ цензъ.

Белгийскитѣ либерали и католици, обаче, не били благодарни отъ конституцията; тѣ изобщо не били благодарни и отъ присъединението имъ къмъ Холандия. Въ 1830 г. цѣла Белгия възстанала, освободила се отъ Холандия, избрала си новъ кралъ и приела нова конституция. Тази конституция съдържала слѣднитѣ начала: 1 о Върховната власть принадлежи на народа, а не на краля. Всѣка власть излиза отъ народа; кральтъ добива само това, което му се опрѣдѣли отъ народа въ конституцията Кральтъ дава клетва, че пази конституцията и законитѣ на белгийския народъ, народната независимость и териториалната цѣлость. Кралятъ избира отговорни министри отъ болшинството на камарата. Министритѣ трѣбва да си даватъ оставкитѣ, щомъ изгубятъ болшинството въ камарата. Народното прѣдставителство състои отъ двѣ палати: сенатъ и депутатска палата; и двѣтѣ се избирали отъ едни и сжщи избиратели и имали еднакви права. За сенаторъ можелъ да бжде избранъ само по заможенъ гражданинъ. Сенаторитѣ и народнитѣ прѣдставители получавали заплата. Избирателитѣ имали цензъ, който въ 1881 год. билъ съвсѣмъ махнатъ. Утвърдени била свободата на словото, на дома, на печата, на вѣроизповѣданието, на събранията, на образованието, на сдружаването и личната свобода. Черковата била отдѣлена отъ държавата. Тази конституционна наредба въ Белгия се брояла за найсвободолюбива. Тя се запазила изцѣло до 1893 г. и служила за образецъ, по който другитѣ народи си изработвали конституция.

Вевеждане на конституционно управленее въ други европейски държави. — Въ 1815 година по желанието на царь Александра била въведена тоста свободолюбива конституцяя въ *Полша*. Поляцитѣ обаче не можали да я покгратъ дорѣ, защото шлахтата не искала да прави отстжпки. Недоволни, че се намиратъ подъ руски протектаторъ, поляцитѣ въ 1830 г. се възбунтували противъ Русия, ала, както знаемъ, тѣ били усмирени и конституцията имъ отнета.

Опитъ за конст. управление въ Полша направилъ самъ рускиятъ царь, който още се въодушевявалъ отъ либерални идеи въ 1815 г. Другитѣ, обаче, монарси — австрийския и прускиятъ, (по-сетнѣ къмъ тѣхъ се присъединилъ и руския) не искали и да чуятъ за конституционно управление. Тя управлявала абсолютно. Тѣхнитѣ министри не давали смѣтка прѣдъ никакви народни избраници. Прускиятъ краль въ 1813/1815 год. билъ обѣщалъ да въведе конституция, ала сетнѣ се отказалъ. Изобщо тритѣ голѣми обсолютни държави (Австрия, Прусия и Русия) гледали на всѣкждѣ да задушватъ конституционнитѣ движения и да подържатъ неограниченитѣ монархии. Всѣко конституционно искание тѣ броили за опасно. Спородъ това, чрѣзъ „Свещения съюзъ“ тѣ гледали да побъркатъ на всѣки владѣтель, който би склонилъ да даде конституция. Такива противодѣйствия противъ конст. наредба ние видѣхме въ Испания, Пиемонтъ, Италия и пр.

Въ южнитѣ германски държави: *Вюртембергъ*, *Баденъ*, *Бавария и Веймаръ*, прѣзъ 1816—1819 г. владѣтелитѣ въвели конституции въпрѣки протеститѣ на великитѣ сили. Всѣка държава си образувала парламентъ отъ двѣ камари; избирателитѣ имали цензъ. Камарата гласувала бюджета и законитѣ. Въ тѣзи бѣдни страни, дѣто буржуазията била слаба, за депутати се избирали чиновници, които често образували опозиция на правителството; него врѣме приемали, че чиновникътъ, като всѣки прѣдставитель, има право да се бори за сваляне на правителството. Министритѣ, обаче, имали срѣдство да парализиратъ такава опозиция: тѣ не давали отпускъ на чиновницитѣ-депутати и слѣдов. послѣднитѣ често не могли да засѣдаватъ въ камарата.

Въ **сѣвернитѣ германски държавици** сѫщо се забѣлѣзали конституционни движения. Тамъ отъ старо врѣме имало аристократски окрѫжни съвѣти, които се събирали сегизъ тогизъ за нѣкой законъ или за налагане новъ данъкъ. Владѣтелитѣ се ползували отъ тѣзи съвѣти, когато искали, и си стрували оглушки къмъ виковетѣ на поданицитѣ да се въведе пълна и правилна конституция.

Обаче, юлска революция съвсѣкъ усилила движението. Реакцията омрѫзнала на всички. Избухнало възстание въ много мѣста. Нѣкои отъ владѣтелитѣ били изгонени чакъ въ Англия. Макаръ че Австрия и Прусия помагали съ войска противъ възсталитѣ, все пакъ владѣтелитѣ, като се бояли отъ кървави разправии и всенародни революции, отъ нѣкай-кѫдѣ отстѫпвали и малко по-малко въвеждали конституции макаръ съ много ограничени права за народа. Прѣзъ 1831—33 год. били въведени, слѣдъ голѣми или малки вълнения, конституции въ Брауншвейгъ, Саксония, Хановеръ, Кургесенъ, Алтенбургъ и Шварцбургъ. Само въ Шлезвигъ и Холщиния не могло да успѣе конституционното движение.

Въ **Испания** конституцията отъ 1812 г. била пакъ въведена въ 1822 година, ала консерваторитѣ (абсолютиститѣ) се възбунтували съ викове: „долу конституцията! Да живѣе абсолютизмътъ“! Свещ. съюзъ се намѣсилъ и пратилъ френска войска, която отново уиищожила конституцията и възстановила абсолютизмътъ. Либералитѣ били осждени, разтрѣлени или изгонени. Конституционното управление тамъ било въведено чакъ въ 1837 г.

Въ **Португалия** конституция била въведена въ 1826 година. Тази конституция имала горѣ-долу сжщитѣ начала, както и френската при Людовика XVIII.

Въ **Швейцария** царуврла традиционна, вѣроизповѣдна и аристократска конституция, прѣди революцията. Швейцария нѣмала национално единство и религиозна свобода, а равенството на гражданитѣ нѣмало никакво политическо значение. Френцитѣ, когато влѣзли тамъ прѣзъ 1798 г. разрушили цѣлата стара наредба. *Хелветската република* била наредена по френската: въвело се равенство между всички жители, наредило се централно управление и по този начинъ се подготвилъ пжть къмъ демократическа наредба и се направила първа крачка къмъ образуване швейцарски народъ. Всѣки кантонъ ималъ своя конституция, дѣ по-свободна, дѣ по-аристократска. Имало и партии, които слѣдъ Наполеоновото падане, подъ натиска на Св. съюзъ, искали пълното възвръщане на старата наредба. Ала това било противъ естественото ртзвитне на живота и обществото. Швейцария се възродила силно отъ 1829 год., откогато се започнали редъ вълнения, революции и граждански войни. Въ 1829 год. изникнала демократическа партия, която искала да се прѣобразуватъ изпървомъ кантоналнитѣ конституции, а сетнѣ федеративната. Членове на тази партия били всички, които не били допущани до управлението;

тя скоро се нарекла *радикална* партия. Движението получило тласъкъ отъ фр. революция прѣзъ 1830 год. Общественото мнѣние страшно натиснало и оплашенитѣ правителства веднага отстжпили.

Единъ подиръ другъ 11 кантона промѣнили своитѣ конституции. Въ прѣработенитѣ конституции били приети слѣднитѣ принципи:

1-о *Народътъ е самодържецъ* (суверенъ). По неговото гласуване трѣбва да се измѣнява конституцията;

2-о *Всички граждани сж равноправни*; не се гледа мѣстожителството и състоянието;

3-о *Изборитѣ ставатъ съ общо гласоподаване*; прѣдставителитѣ се избиратъ за кжсо врѣме, народното събрание засѣдава публично;

4-о *Сждебната власть е отдѣлена отъ другитѣ власти*; изпълнителнитѣ и законодателнитѣ съвѣти (камари) губятъ сждебнитѣ си длъжности;

5 о Всѣки кантонъ осигурява свободата на печата, на молбитѣ, на вѣроизповѣданията, на жителството и на занятието.

Вълненията обаче не утихнали поради нѣкои караници между кантонитѣ и поради разлики въ отдѣлнитѣ конституции.

Въ Италия било често въвеждано конст. управление въ една или друга областъ било чрѣзъ революция (Неаполъ и Пиемонтъ), било самоволно, отъ владѣтелитѣ по искането на населението, ала австрийската воена сила постоянно се мѣсила и възобновявала обсолютното управление. Въ първата половина на столѣтието конституционното управление било затвърдено само въ Пиемонтъ (Сардинското кралство). Слѣдъ обединението си Италия получила обща конституция.

Въ Гърция, освободена въ 1829 год., било въведено конституционното управление чакъ прѣзъ 1844 год. отъ новоизбрания князъ Отонъ. Конституцията била доста либерална: *отговорно* министерство, двѣ палати (сенатъ по назначение и депутатска камара) съ общо гласоподаване за тригодишенъ срокъ.

Глава XX.

Развитие на конституционното управление въ втората половина на XIX в.

А. Въ Франция.

Революция въ 1848 г. — Периодътъ отъ 1830 г. до 1848 год. въ Франция е извѣстенъ подъ името „господство на буржуазията“. Луй-Филипъ билъ нареченъ *„кралъ-буржуа“*. Отъ такова управление не били благодарни прѣжнитѣ роялисти и „лигитимисти“, които били изтикани отъ първитѣ редове, и републиканцитѣ, които обвинявали правителството, че то използувало революцията въ 1830 г. само за буржуазията, а народътъ не билъ пакъ допуснатъ до управлението. Роялиститѣ дигали възстания, ала били надвити. Тѣ нѣмали вече голѣмо влияние въ страната. Силна и дѣеспособна била републиканската партия. Тя състояла отъ всички срѣдня ръка граждани и главно отъ работници и младежи. Образували се общества явни и тайни съ разни имена: *народни приятели*, *човѣшки права*, *сѣмейство*, *годишни врѣмена*. И тѣзи партии правили нѣколко възстания, ала правителството съ редъ изключителни закони и грандиозни съдебни процесии[1] сполучило да парализира всички движения.

Къмъ 1835 републиканската партия се раздѣлила : едни искали република съ програма *да се сбѫдне декларацията на правата отъ 1793 г.*; други искали република *съ социално прѣстройство въ полза на бѣднитѣ и безработнитѣ* Първитѣ били буржуазни републиканци (демократи), които искали въвеждането на *всеобщо изборно право*; вторитѣ били главно работници, сиромаси и младежи, които се стремили да сбѫднатъ *социалното равенство.*

---

[1] Прѣдъ единъ съдъ били изправени *164 обвинени* (отъ 2000 арестовани), *4000 свидѣтели*, 17,000 съдебни документи.

Отъ послѣднитѣ се формулирала *социалистическата партия*, която си турила за висша цѣль *еднаквото разпрѣдѣление на налозитѣ* и *общественитѣ доходи*, сир. въвеждането на *имотно равенство*. Учението на Робеспиера, че имотътъ никога не бива да се трупа въ едни рѫцѣ, та да скѫсява прѣхраната на другитѣ хора; че всичко, което служи за прѣхрана и облѣкло, трѣбва да бѫде собственость на цѣлото човѣчество, а особено учението на *Бабьофа* (1797г.), който изтъквалъ като логиченъ и неоспоримъ принципъ: „природата е дала на всѣки човѣкъ право да се ползува на всички блага; имотитѣ и орѫдията сѫ общи, а плодоветѣ на всички работници; не трѣбва да има нито богати, нито бѣдни, цѣльта на революцията е да въдвори пълно имотно равенство“ — намѣрило много послѣдователи. Въ 1839 год. се появила *комунистическа* партия, която искала да се унищожи частната собственость и да се обърнатъ всички имоти въ *обществени*. Основатели на тази партия били *Сенъ Симонъ* и *Фурие*. Ала най-ревностенъ нейнъ апостолъ е билъ *Луй-Бланъ*, журналистъ, който написаль книгата *„организация на труда“*. Въ нея той искалъ да се наредятъ *национални работилници*, на които работницитѣ да бѫдатъ стопани, като дѣлятъ помежду си приходитѣ. Съ това Луй-Бланъ отстѫпилъ отъ стария комунизмъ на Бабьофа и образувалъ партия нова, наречена *социалистическа*. Учението на Луй Блана бързо се разпространило между работницитѣ, та агитациитѣ и вълненията се захванали.

Въ централното управление се борили двѣ течения: едното водено отъ легитимиста *Гизо*, поддържало учението на *торитѣ*, сир. да се признае правото на краля да избира своитѣ министри, безъ волята на болшинството въ камарата; другото, во-

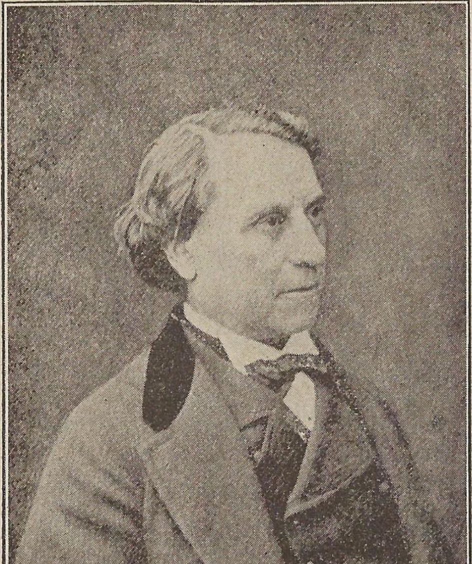

Луй-Бланъ.

дено отъ революционера *Теръ*, поддържало учението на *вигитѣ*, сир. кральтъ е длъженъ да избира министри по волята на народа, изказана чрѣзъ болшинството на неговитѣ прѣдставители въ камарата. Тогава Теръ формулиралъ принципътъ: „*кра-*

льтъ царува, но не управлява“. Луй-Филипъ се показвалъ ужъ конституционенъ, ала хитро се ползувалъ и назначавалъ винаги за министри свои хора. Оттогава управлението отъ конституционно се обърнало въ *лично*. Кральтъ засѣдавалъ въ министерския съвѣтъ. Това особно личало, когато Луй Филипъ дирилъ срѣдства да заячи и укрѣпи своята династия между европейскитѣ господари. Противницитѣ му, обаче, съглеждали тази тенденция, та борбата и противъ правителството и лично противъ краля се усилила. Въ парламента се избистрили тѣзи нѣща: народътъ билъ раздѣленъ на двѣ: отъ една страна краль, министри, депутати, богати избиратели, безконтролно управлвние, нежелание да се правятъ нововъведения; отъ друга —грамадното болшинство отъ народа, между което и кралскитѣ синове, недоволно отъ управлението. Гласътъ на множеството билъ: „да живѣятъ реформитѣ“! Понеже опорството и слѣдъ този ясенъ миролюбивъ викъ продължавало, революцията чукнала на прага.

Революцията състояла отъ два пороя: *реформатори* и *републиканци-социалисти*. Тълпата пробила войската, вмъкнала се въ Тюйлера, счупила трона и обявили монархията за унищожена. Революционеритѣ се раздѣлили: едни искали *демократическа република* (съ всеобщо гласоподаване); други искали *социалистическа република* съ осигуряване положението и прѣхраната на работницитѣ. Първитѣ носили *трицвѣтно* знаме, вторитѣ *червено*. Партизанитѣ на демократическата република успѣли. Тѣ отстѫпили на социалиститѣ само *наредбата на народни работилници*, а не и социалиаирането на имотитѣ.

Прогласяване на републиката. — Избраното чрѣзъ всеобщо гласоподавание народно събрание изработило споредъ революционната традиция декларация, че *прѣдъ Бога и въ името на народа. . .* Франция става *република демократическа.* Нейнитѣ принципи сж: *свобода, равенство, братство*; нейнитѣ основи сж: *сѣмейство, собственость, общественъ редъ.* Очевидно, послѣдното е насочено противъ крайнитѣ социалисти.

Въ конституцията било прокарано: лична свобода, отмѣна на робството, на цензурата, на смъртното наказание за политически прѣстжпления, безплатно основно учение, професионално образование, опрѣдѣление относкитѣ между стопанитѣ и работницитѣ, наредба на кредить и обществени благотворителни заведения. На чело на републиката се прѣдвиждалъ за 4 години *прѣдсѣдатель* съ право да избира своитѣ министри. *Законодателната* власть била дадена на *народно събрание* отъ 750 прѣдставители, избрани съ всеобщо гласоподавание. Законитѣ се приготвяли отъ *държавенъ Съвѣтъ.*

Демократическата републиката, обаче, се спънала при избора на прѣдсѣдатель. Този изборъ трѣбвало да стане чрѣзъ *всеобщо гласоподаване.* Тъкмо него врѣме страшно се усилила *наполеоновската партия*, поддържана отъ славнитѣ спомени за Наполеона I. Прѣдставитель на тази партия била Людовикъ Наполеонъ. Селянитѣ, подъ влиянието на своитѣ обаятелни спомени отъ службата си при Наполеона I, или отъ разказитѣ за неговото царуване, което въ народната фантазия било възвисено до небето, гласували почти изцѣло за *Людовикъ-Наполеона*, който получилъ за прѣдсѣдатель 5,400,000 гласа срѣщу другитѣ кандидати, които получили много малко гласове (единъ 1,400,000 и другъ 370,000).

Републиката минала въ демократическа монархия. — Людовикъ Наполеонъ Бонапартъ се турилъ на чело на управлението и чрѣзъ разни мѣрки почналъ да унищожава демократическата република.

Реакцията се разхвучала страшно. *Дървото на свободата* отново било отсѣчено. Управлението скоро станало лично. За министри се назначавали изпитани приятели. Вмѣсто да живѣе републиката, зело да се чува: „да живѣе Наполонъ“! „да живѣе императорътъ.

Въ 1851 год. Наполеонъ разпусналъ неблагоприятното за неговитѣ планове народно събрание. Чрѣзъ нѣколко стжпала, по подражение на Наполеона I, Людовикъ най-сетнѣ съ помощьта на войската унищожилъ републиката. Людовигъ искалъ все попримѣра на Наполеона I да „се покаже олицетворитель на демократията“. Споредъ това, прѣдложилъ на народа да го избере за прѣдсѣдатель за 10 години. Резултатътъ отъ народния плебисцитъ билъ: 7,481,000 *да* противъ 647,000 *не*. Слѣдъ туй назначениятъ отъ него сенатъ го прогласилъ за *императоръ на френцитѣ* подъ името Наполеонъ III. По този начинъ била въведена въ Франция пакъ *неограничена монархия*, турена на демократически начала: *отговоренъ императоръ*, *народно събрание* (безъ право да избира свой прѣдсѣдатель, да измѣнява, допълня или поправя правителственитѣ законопроекти) и *всеобщо гласоподавание*. При всичко това цѣлата държавна машина се управлявала монархически. Къмъ 1867—69 год. либералната опозиция се усилила, та накарала Наполеона да направи нѣкои отстжпки, които спомогнали да стане империята *либерална*. Това дало възможность да изпъкне пакъ републиканската партия.

Падане на втората империя — Настжпила въ 1870 год. френско-пруската война; загубата на френцитѣ на бойното поле възбудила недоволството въ Парижъ. Една нова революция избухнала, Наполеонъ III билъ смъкнатъ отъ прѣстола; републиката обявена отново. Образувало се *врѣменно* правителство. *Гамбета*, който прѣлѣтѣлъ прѣзъ обсадата на Парижъ съ балонъ, отишълъ въ провинцията да организира *народната отбрана* противъ чуждото нашествие.

Подиръ примирието съ пруситѣ, станали чрѣзъ всеобщо гласуване избори за народно събрание. Болшинството на събранието излѣзло роялистично. То назначило Тера за *глава на изпълнителната*

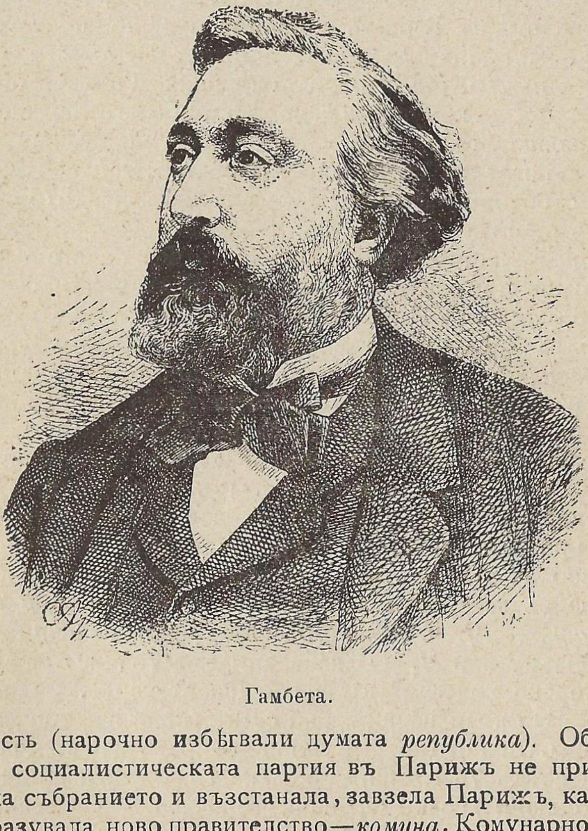

Гамбета.

власть (нарочно избѣгвали думата *република*). Обаче, социалистическата партия въ Парижъ не признала събранието и възстанала, завзела Парижъ, като образувала ново правителство—*комуна*. Комунарното правителство било противъ буржуазията и залѣгало да уреди собственостьта въ полза на бѣднитѣ работници. Социалиститѣ изработили планъ за комунарно управление въ цѣлата страна. Обявилъ се суверенитета на всѣка община, която имала право да нареди свое правителство. Всички общини се свързвали въ обща *федерация*. Другитѣ, обаче, общини въ Франция не послѣдвали примѣра и поканата на Парижъ. Избѣгналото въ Версаль събрание и общо правителство настѫпило съ войска противъ Парижъ, който билъ пазенъ отъ народната гвардия. Градътъ билъ прѣвзетъ и комуниститѣ осѫдени и повечето избити. Народната гвардия за винаги била унищожена.

Послѣдня република. — Борбата между партиитѣ въ събранието се продължавала чакъ до 1875 год., когато била приета най-послѣднята конституция, споредъ която управлението въ Франция ставало по сѫщество парламентска монархия, като белгийската, а по форма *република*. Вмѣсто краль наредили да избиратъ за 7 години *неотговоренъ прѣдсѣдатель на републиката*. Министерството ставало отговорно прѣдъ събранието. Послѣдното добило право не само да сѫди министритѣ, ами и да ги принуждава да си даватъ оставката съ просто гласуване „недовѣрие“.

Законодателната власть (съ право да гласува за война, миръ, спогодби, да запитва министритѣ, да прави изслѣдвания и пр.) била дадена едновременно на двѣ *палати*: 1-о депутатска палата, избирана съ всеобщо гласоподаване за 4 години, и 2-о *сенатъ* — $^1/_4$ члнове (75), избирани пожизнено отъ събранието и $^3/_4$ чл. избирани за 9 години отъ „сенаторски колегии“ въ всѣки департаментъ.

По този начинъ, най сетнѣ, възтържествувало демократичното конституционно управление въ Франция слѣдъ 75 годишна борба. Това управление е въ сила и днесь. Франция запазила *общественната наредба*, създадена отъ революцията, и *административната наредба*, създадена отъ Наполеона.

Б. Въ другитѣ държави.

1. **Германия.** — Отъ Франция революцията минала въ Германия. До 1848 година въ германскитѣ малки и голѣми държави ставали по-силни или по-слаби вълнения съ цѣль да се добиятъ национални и конституционни права. Ала подиръ френската революция въ 1848 г. работата изеднажъ зела другъ характеръ. Щомъ се получило извѣстието за бунта въ Парижъ, либералитѣ се развълнували, свикали народни събрания и поискали свобода на печата и парламентарно управление. Правителствата се изплашили отъ революционното настроение и не могли да се противятъ. Въ Франкфуртъ се събралъ парламентъ, избранъ съ всеобщо гласоподавание, за изработване конституция. Когато обсѫждали въпроситѣ: 1-о какво управление да има съюзното правителство, 2-о кои държави да влѣзатъ въ съюзната държава и 3-о кой отъ владѣтелитѣ да се тури на чело на държавата, прѣдставителитѣ страшно се раздѣлили на партии и групи. Прусия и Австрия интригували и гледали да се надхитрятъ една друга. Парламентътъ, като не разполагалъ съ сила да приложи своитѣ рѣшения, се разотишълъ безъ да свърши нѣщо здраво и сигурно.

Ала въ този революционенъ периодъ много правителства на малки държави приели демократически конституции, разширили избирателното право, нѣкѫдѣ дори до всеобщо гласоподавание, въвели сѫдебни засѣдатели, национална гвардия и свобода на печата.

2. **Австрия въ 1848 г.**—Революцията отъ Франция прѣзъ Германия прѣминала тутакси въ Австрия, която дотогава се брояла за най-незасегналата държава отъ революционнитѣ идеи. Деспотизмътъ на Метерниха и произволътъ въ управлението не могли вече да се търпятъ. И въ Виена либералитѣ се групирали

въ една голѣма партия, която искала промѣна въ управлението. Понеже чрѣзъ миролюбиви срѣдства Метернихъ не отстжпвалъ, либералитѣ рѣшили да прибѣгнатъ до възстания. Успѣхътъ на либералитѣ въ Парижъ и въ Германия (Франкфуртъ) насърдчилъ виенскитѣ революционери. Направени били голѣми демонстрации по улицитѣ. Възстаналитѣ поискали свобода за учение, свобода на съвѣстьта, на словото, на печата, гласность на бюджета и периодическо народно прѣдставителство. Полицията била безсилна вече. Правителството се оплашило. Само Метернихъ още се смѣялъ и упорствувалъ. Ала демонстрацията се обърнала въ революция. Тълпата нахлула въ събранието на областнитѣ чинове. Войската започнала да стрѣля върху ѝ. Виковетѣ: „долу Метернихъ!“ „Долу войската!“ покъртили цѣлия градъ. Студентитѣ и гражданитѣ взели властьта въ ржката си. Образувалъ се *академически легионъ* и национална гвардия. Единъ централенъ „комитетъ за отстояване народнитѣ права“ започналъ да управлява Виена. Метернихъ избѣгалъ, правителството отстжпило: то обявило, че дава свобода на словото, свикало делегати за общо народно събрание и обявило, че ще се въведе конституция. Подоръ това съ общо гласоподаване се избрало народно събрание, което слѣдъ дълги прѣпирни гласувало да се отмѣни феодалнната наредба, особнитѣ данъци и оброци, както и сждебната власть на феодалитѣ; то тъй сжщо унищожило различието между дворянскитѣ и недворянскитѣ земи. Ала вмѣсто събрнниeто да изработи конституцията, правителството го разпуснало и отъ свое име „подарило“ своя конституция, обща за цѣлата империя. Въ нея се прогласявало равенство между всичкитѣ народности въ монархията, въвеждало се прѣдставително управление съ депутати отъ всички области съ отговорни министри. Тази конституция, обаче, поради нѣкои настжпили събития (възстанията на чехи, маджари и пр.), не могла да се приложи и дори била отмѣнена въ 1851 въ името на монархическия принципъ и единството на империята.

Ала монархическото и деспотическото управление вече било безсилно. Въ войната на Австрия съ Италия прѣзъ 1859 и 1860 г. се разбрало, че „старитѣ злоупотрѣбения“ разслабватъ държавата, че старитѣ учрѣждения (особено данъчнитѣ) не струватъ. Въ 1860 год. императорътъ свикалъ единъ държавенъ съвѣтъ отъ 110 прѣдставители, който трѣбвало да гласува налозитѣ, заимитѣ, бюджета и отчетностьта. Подиръ една година (1861 г.) този *държавенъ съвѣтъ* билъ видоизмѣненъ въ катагодишенъ парламентъ, съставенъ отъ двѣ палати: горня палата отъ високи чиновници и наслѣдствени магнати и долня палата отъ прѣдставители, избирани отъ окржжнитѣ съвѣти отъ всѣка область. По този начинъ Австрия се обърнала въ *конституционна монархия*. Императорътъ назначавалъ по волята си министритѣ и оставалъ пълновластенъ глава на правителството. Съвѣтътъ гласувалъ законитѣ и бюджета.

Въ 1866 год., когато Австрия била изтикана чрѣзъ война отъ Германия, тя трѣбвало вече да отбие охотата си къмъ нѣмско единство подъ своя хегемония, та обърнала погледитѣ си къмъ недоволнитѣ свои области, особено къмъ Маджарско, дѣто глеала да примири народа и да се спогоди за едно общо и правилно управление. Маджаритѣ искали свое самостоятелно управление. Императорътъ Францъ Иосифъ прибѣгналъ до *дуализма*.

Въ 1867 г. Австрия се раздѣлила на двѣ държави, строго равноправни и подчинени подъ единъ и сжщъ монархъ, носещъ двѣ титли: австрийски *императоръ* и унгарски *апостолически краль*. За граница между двѣтѣ държави се опрѣдѣла рѣката Лейта. Всѣка държава наредила свое конституционно управление съ отговорно министерство. За общитѣ дѣла турили общи министри (външнитѣ работи, войната). *Делегации* отъ двата парламента се събиратъ въ Виена, за гласуване общитѣ наредби на цѣлата империя. Конституциитѣ били прѣкроени въ либераленъ духъ. Прогласена била равноправностьта на езицитѣ и народноститѣ. Всѣка областъ подъ австрийската половина има мѣстно събрание (диета). Всички въ едно иматъ *общо събрание* отъ прѣдставители, което засѣдава въ Виена за гласуване общъ бюджетъ, военна служба, търговия, мѣрки, кредитни учрѣждения, съобщителни срѣдства, народно здраве, вѣроизповѣдни работи, принципи за обучение, углавно право, граждански и търговски наредби, сѫдебни и административни учрѣждения. Въ Унгария била въведена конституцията отъ 1848 год. съ двѣ палати: палата на магнатитѣ и палата на депутатитѣ.

По този начинъ Австрия, центърътъ на реакцията и гоненията, се прѣобърнала въ *либерално-конституциона дуалистична монархия.*

3. **Прусия.** — Отъ Парижъ прѣзъ Германия революцията прѣпъплала и въ Берлинъ. Прусия била едничката държава, която имала често и много добри и прѣдвидливи министри (Щайнъ, Гарденбергъ) които постепенно, макаръ и бавно, въвеждали какви годѣ реформи. Първата френска революция имала голѣмо влияние върху прускитѣ благомислещи мѫже. Още отъ самото начало тамъ имало либерално течение. По примѣра на Англия и Франция въ Прусия се наредило въ 1810 *министерство* (5 души: на вѫтр. работи, финанситѣ, външнитѣ работи, войната и правосѫдието) и *държавенъ канцлеръ* — министръ президентъ. Нѣкои важни общински наредби по френски примѣръ били въведени. Църковнитѣ имоти били отнети, народнитѣ продавани; едно, макаръ и ограничено, освобож-

дение на гражданина отъ корпорациитѣ и селянина отъ феодалитѣ било направено. Официално било унищожено дѣлението населението на съсловия. Сетнината на това била, че се добила *лична* и *гражданска* свобода. Особено пълно прѣобразование въ това отношение станало въ западнитѣ части на Прусия, дѣто френскитѣ идеи намѣрили добра почва. Дворянството почти изчезнало; издигнала се богатата буржуазия отъ индустриалци, търговци, стопани и адвокати. Къмъ 1817 год. се образувалъ *държавенъ съвѣтъ* съ съвѣщателенъ гласъ. Вь 1815 год. кральтъ се билъ обѣщалъ да даде конституция, ала отсетнѣ се пометналъ, та вмѣсто опрѣдѣленото „давамъ", казалъ „ще видимъ". Обаче либералното течение постоянно печелило партизани между интелигентнитѣ и младитѣ хора. Нѣкои отъ министритѣ постоянно лавирали ту къмъ либералитѣ, ту къмъ консерваторитѣ и така отлагали обѣщанитѣ реформи. Търпѣнието най-сетнѣ зело да се изчерпва.

Революция въ Берлинъ (1848 г.) — Въ Берлинъ нѣмало особни политически партии, нито революционни ръководители; тамъ дори нѣмало тайни общества, ала имало цѣло революционно множество отъ младежи, занаятчии и др., къмъ които се присъединили чужденци, особно поляци. Скъпотията на хлѣба усилвала вълнението. Това множество, раздразнено противъ краля, дворянството и офицерството, напоено съ демократични идеи, щомъ чуло за революцията въ Парижъ и Германия, веднага възстанало. Започнало се улични и площадни боеве между тълпата и войската. Барикади били издигнати на всѣкждѣ. Положението станало много стѣснено. Кральтъ, да избѣгне кървавата гражданска войска, приелъ „революционнитѣ" учрѣждения: писана *конституция* и *едно народно събрание*, избирано съ всеобщо гласоподавание.

Слѣдъ това народното събрание било свикано; то изработило една доста свободолюбива конституция, като белгийската. Ала, когато вълнението утихнало, кральтъ заповѣдалъ на войската да разпръсне народното събрание. За успокоение, обаче, на населението, той сега, за да не се каже, че е принуденъ, „подарилъ" своя конституция, която била въведена въ Прусия въ *1850* г. Подиръ пълната власть на краля наредени били двѣ палати; изборитѣ ставали по една много сложна система.

Отъ това врѣме Прусия станала конституционна монархия. Управлението изпърво било главно въ ржцѣтѣ на чиновницитѣ, висшитѣ съсловия и аристократитѣ, ала сетнѣ чрѣзъ нѣкои реформи достигнало да се демократизира донѣкждѣ.

4. **Скандинавски държави.** — Тритѣ скандинавски държави: Швеция, Норвегия и Дания сж твърдѣ стари, тѣ сж се образували още въ началото на срѣднитѣ вѣкове. Народитѣ имъ сж еднoплеменни: еднакви по произходъ, езикъ, религия и животъ. Тѣ сж прѣминали прѣзъ еднакви периоди на своето развитие и историята имъ въ XIX в. е много еднаква.

И тритѣ държави отъ революцията се намирали подъ прѣкото влияние на Франция. Шведитѣ, като съюзници на Наполеона I, били побѣдени отъ Русия, която имъ отнела Финландия. Това прѣдизвикало недоволство противъ краля, който билъ принуденъ да приема една *аристократска конституция въ 1809 г.* Данскиятъ краль, неограниченъ монархъ на Дания и Норвегия, билъ все на Наполеонова страна. Слѣдъ Наполеоновото падане, кральтъ изгубилъ Норвегия, а задържалъ само Дания и Шлезвигъ-Холщиния. Въ 1814 се събрали сеймъ отъ народни прѣдставители и чиновници въ Норвегия, прогласилъ народната власть и изработилъ *демократическа конституция.* Виенскиятъ конгресъ рѣшилъ Норвегия да се подчини на Щвеция и Народното Събрание било принудено да приеме това съ условие Щвеция да запази приетата конституция. Споредъ спогодбата, Швеция и Норвегия образували една държава съ единъ краль, но всѣки народъ запазвалъ своитѣ учрѣждения и своето правителство. По този начинъ се образували три отдѣлни държави на Скандинавския полуостровъ. Норвегия имала общъ краль съ Швеция и еднакъвъ езикъ съ Дания. И тритѣ държави иматъ лютеранско вѣроизповѣдание. Развитието имъ по-натагъкъ въ икономическо, политическо и литературно отношение вървело паралелно.

Въ Дания било въведено конституционно управление чакъ въ 1849 г.

5. Въ **Ромъния**, конституционното управление било въведено въ 1866 година подиръ изпжжданeто на Куза и избирането Карола. Конституцията била съставена по образеца на белгийската.

6. Въ **Сърбия** конституционното управление било въведено отъ либералната партия на Ристича въ 1869 година.

7. Въ **България** конституционното управление било въведено веднага слѣдъ освобождението. Едно Велико-народно събрание въ Търново е приело напълно демократическа конституция въ *1879* год. по образецъ на белгийската.

Конституционно управление въ Европа не било въведено само въ Русия и Турция, въпрѣки нѣкои прѣдлагани проекти. Само тия държави днесъ иматъ напълно монархическо управление.

Демократизация на управлението. — Първоначално всѣко конституционно управление се е започвало съ даване изборни права само на извѣстни класове. Само аристократскитѣ фамилии, дворянскитѣ редове и богатитѣ собственици имали право да избиратъ и да бждатъ избирани за прѣдставители въ парламентитѣ. Революцията протестирала противъ това начало и отхвърлила неравенството, което дѣлѣло гражданитѣ на двѣ. Учението, че всички хора сж равни и съ еднакви естествени права добило името *демократическо*. Партиитѣ, които го проповѣдвали и прилагали, се нарекли *демократически*.

Държавитѣ, които въвеждали конституционната наредба, отначало не давали избирателно право на цѣлъ народъ, ами само на богатитѣ. За избирателитѣ и избираемитѣ се турялъ имотенъ *цензъ*. А понеже имотни хора по ценза имало твърдѣ малко, то споредъ туй само една малка часть граждани участвували въ управлението. Грамадното болшинство нѣмало изборни права. Срѣщу тази неправда още отъ самото начало сж излѣзли партизанитѣ на демократическото управление, споредъ които трѣбвало цѣлия народъ да бжде допуснатъ до управлението чрѣзъ *всенародно изборно право* (безъ цензъ). Дълга, жестока и често кървава борба се е водила, доклѣ демократическитѣ идеи достигнатъ да се сбжднатъ. Въ Англия избирателни реформи сж правени много мжчно и много бавно. Ала подъ натиска на онеправданитѣ, подъ натиска на общественото мнѣние и ясното учение на демократитѣ, избирателното право все повече и повече се е разширявало въ народа. Цензътъ постепенно се е намалявалъ. Избирателни реформи били направени въ 1832—1844—1865 г., когато силно се развили демократическитѣ идеи, които постоянно прониквали въ масата и вълнували обществото. Въ 1867—1884—85 въвелъ демократични реформи великиятъ английски либералъ *Гладстонъ*. Ала и съ тѣзи реформи пакъ всички жители въ Англия не добили избирателно право. При все това, грамадното болшинство зело да се ползува съ това право. Камарата има мандатъ за 7 год., на прѣдставителитѣ не се дава никакво възнаграждение. Въ Франция отъ 1814 до 1848 г. изборното право било съ цензъ. Революцията въ 1848 унищожила ценза. И въ другитѣ държави първоначалниятъ високъ цензъ за избиране постепенно се е намалявалъ. Все повече и повече хора отъ срѣдня и долня ржка сж бивали дипущани до изборнитѣ урни. При всичкия прогресъ на демократическитѣ идеи и днесъ още има конституционни държави, въ които не всички жители сж добили избирателно право.

Въ другитѣ клонове на управлението равенството се почти напълно сбждвано. Днесъ всички културни държавитѣ сж приели равенството прѣдъ законитѣ, общо и еднакво правосждие и равномѣрно разпрѣдѣление на данъцитѣ; всички по еднакъвъ законъ служатъ войници, чиноветѣ и службитѣ сж достжпни за всички, безъ да се гледъ рода и фамилията; дѣцата и на първенцитѣ (министритѣ, депутатитѣ, генералитѣ и т. н.) и на срѣдня и дори долня ржка хора сж възпитаватъ въ обществени училища, дѣто учението се дава на всички еднакво.

Резюме.

Конституционно управление. — Старитѣ идеи за управление на народитѣ отъ богоизбрани и богопомазани лица били съборени и отхвърлени отъ философитѣ въ XVIII в. Новото учение доказа, че властьта не се намира въ отдѣлно лице, каквото и да бжде то, ами въ цѣлия народъ. *Властьта изтича отъ нарооа; той е господарь (суверенъ).* Народътъ чрѣзъ свои прѣдставители си изработва *основенъ законъ*, по който ще бжде управляванъ. Той си избира свой глава (краль), който трѣбва да приеме управлението по основния законъ, въ който и дава клетва. Кральтъ не е заповѣдникъ, а *прѣдставитель* на народа и получава по делегация властьта си отъ народа. Истински управници сж *отговорнитѣ* министри, които прѣдставляватъ болшинството въ камарата.

Франция чрѣзъ революциитѣ си най много съдѣйствувала да се развие и сбждне въ Европа народоуправлението. Тя зимала първи начала отъ Англия, прѣработвала ги и въ нова форма ги прѣдлагала на Европа. Народитѣ, а слѣдъ тѣхъ отъ нѣмай-кждѣ и правителствата, подъ натиска на общественото мнѣние, възприемали и сбждвали новитѣ форми за управление въ слѣдния редъ:

Развитие на конституционното управление въ XIX вѣкъ.

Франция	*Изпълнителна власть*	*Законодателна власть*	*Изборна система*
1 Конституция отъ 1791	Краль неотговоренъ, министри отговорни.	Едно законод. събрание.	Двойно-степена.
2 Конституция отъ 1795	5 отговорни директори, безъ голѣма власть.	Два съвѣта: старѣйшини и съвѣтъ отъ 500 чл.	Двойно-степена.
3 Конституция отъ 1799	3 консули. Властьта има първия консулъ.	Събрания: трибунатъ, закон. тѣло и сенатъ.	Листа отъ първенци гласув. по 3 степена
4 Импер. констит. въ 1804	Императоръ съ абсолютна власть.	3 събр: трибунатъ (махнатъ въ 1807), зак. тѣло и сенатъ	избрани гласни до животъ
5 Харта въ 1814	Краль неотговоренъ; министерство отговорно.	Камара отъ перове наслѣдст., камара депутатска	Изборъ съ цензъ (500 л.)
6 Харта въ 1830	Краль неотгов.; министри отговорни и солидарни.	Камара отъ перове, Камара депутатска.	Изборъ съ цензъ (200 л.)
7 Конституция въ 1848	Прѣдсѣдатель на републиката за 4 години.	Едно законод. събрание.	Всеобщо гласоподаване.
8 Конституция въ 1852	Императоръ отговоренъ; министри неотговорни	Сенатъ назначаванъ, Законодателно тѣло.	Всеобщо гласопод
9 Конституция въ 1875	Прѣдсѣдатель за 7 г. неотговор., министри отговорни	Сенатъ съ огран. гласоп. Депутатска камара.	Всеобщо гласопод. и ограничено.

Англия. — Освобождение на католицитѣ (1839); избирателни въ демократически духъ реформи (1832—1867—1884).
Белгия. — Конституционна монархия (1830—31).
Испания. — Конституционна монархия (1812, 1837)
Португалия. — Конституционна монархия (1836—1850).
Холандия. — Конституционна монархия (1815, 1848).
Швейцария. — Реформи и федерална конст. (1848—1874).
Дания. — Конституционна монархия (1849—1866).
Швеция. Конститvционна монархия (1866).
Италия. — Конституционна монархия (1848—1860).
Австро-венгрия.— Конституционна монархия (1361—1867).
Прусия и Германия. — Конст. монархия (1850—1857—71).
Ромъния. — Конституционна монархия (1858).
Гърция. — Конституционна монархия (1844).
Сърбия. — Конституционна монархия (1869).
България. — Конституционна монархия (1879)

ДѢЛЪ VI.

Сѫждване свободата за труда, поминъка, ума и съвѣстьта.

Глава XXI.

Респектъ къмъ човѣшката личность — Свобода въ поминъка и труда.

Унищожение иа робството. — Въ *Декларацията за човѣшкитѣ права* е казано: „*Хората се раждатъ и оставатъ свободни и равни по правата си*". Това постановление на революцията открило нова ера въ живота на човѣчеството. То докарало унищожението на робството и ратайството.

Робството въ Европа не сѫществувало вече въ такава форма, въ каквато сѫществувало въ старо врѣме. Ала всички народи, които имали колонии въ Америка, държали за обработване захарната тръстика и кафето роби-негри, които докарвали отъ Африка. Въ всички колонии европейцитѣ си служили съ такива роби-негри, които купували. Тогава мислили, че само негритѣ могатъ да обработватъ градинитѣ, а тѣ работятъ само когато сѫ роби.

Първиятъ протестъ противъ робството направила френската революция, която обявила въ всички френски колонии негритѣ за свободни, безъ да се прѣдвижда нѣкакво откупуване отъ притежателитѣ имъ. Това насърдчило негритѣ да въвстанатъ, дѣто стопанитѣ имъ не ги освободили. Наполеонъ, обаче, отново въвелъ робството на негритѣ, като казвалъ, че безъ роби колониитѣ ще пропаднатъ. Сетнѣ въпросътъ за освобождението на робитѣ билъ отново повдигнатъ. Нѣколко стопани, отъ человѣколюбие, освободили негритѣ въ своитѣ градини. Виенскиятъ конгресъ въ 1815 г. рѣшилъ да забрани робството чрѣзъ съюзъ въ всички образовани народи. Франция и Англия изпратили военни кораби по брѣговетѣ на Африка да спиратъ всички кораби, които каратъ негри за Америка. Обаче, въ Америка робството си оставало непокжтнато. Негритѣ лично и сѣмейството имъ се брояли роби. Търговцитѣ продължавали да ги продаватъ. Законътъ задължавакъ лицата, които хванатъ избѣгалъ робъ, да го прѣдадатъ на господаря му. Само подиръ 30-годишна борба и агитация въ Европа, съ изтъкване безчовѣчието на туй дѣло, християнската любовь и демократическитѣ чувства, се достигнало унищожението на робството. Швеция го унищожила въ 1847 г., Франция въ 1848 г. Другитѣ държави веднага послѣдвали примѣра имъ. Въ Сѣверна Америка унищожението на робството се свързало съ една дълга война между сѣвернитѣ и южнитѣ щати. Най-сетнѣ прѣдсѣдательтъ на републиката обявилъ, че негритѣ ставатъ свободни отъ 1 януари 1863 г. Конгресътъ въ 1865 г. потвърдилъ освобождението на робитѣ, а по-сетнѣ имъ далъ сжщитѣ граждански и политически права, както и на бѣлитѣ граждани. Най-сетнѣ и въ Бразилия били освободени негритѣ.

Изтикано отъ Европа и Америка, робството сега вирѣе още въ Африка между мюсюлманскитѣ народи. Християни и човѣколюбиви европейци работятъ и тука за унищожението му, ала съ много слабъ успѣхъ.

Освобождение на селянитѣ отъ крѣпостничество. — До революцията жителитѣ въ Европа се дѣлѣли на съсловия съ особени (различни) права и привилегии. Дотогава приемали, че хората не сж равни не само по сила, умъ, воля, чувства и състояние, ами и по *рождение.* Затова имало *благородни* и *неблагородни.* Само благороднитѣ се ползували съ свобода, власть, права и почести. Споредъ сѣмейството, отъ което се раждалъ човѣкъ, бивалъ *благороденъ* (дворянинъ), или *буржуа* (гражданинъ), или *селянинъ.* Животътъ и положението на човѣка зависели отъ неговото рождение и отъ класа, въ който сж се намирали неговитѣ родители. Споредъ това, благородни и привилегировани били *дворянитѣ* и *висшето духовенство*, а потиснати били *гражданитѣ* (търговци, занаятчии, фабриканти, адвокати, лѣкари и пр.) и *селянитѣ.*

Революцията унищожила привилегиитѣ, освободила гражданитѣ отъ тиранскитѣ еснафски вериги и ограничения, а селянитѣ отъ тѣхното робско крѣпостно състояние. Гражданитѣ добили свобода да избиратъ по волята си занаятъ, да се мжчатъ да го усъвършенствуватъ, да го мѣняватъ, да заематъ всѣкакви държавни и общински служби и т. н. Селянитѣ били освободени отъ феодалнитѣ данъци, отъ зависимостьта и робството къмъ своитѣ господари; тѣ добили лична свобода и право да ставатъ независими стопани. Освобождението на гражданитѣ и селянитѣ влизало въ програмата както на революционната пропаганда и Наполеоновитѣ завоевания, така и въ програмата на либералитѣ въ реставрацията, когато реакцията се опитала отново да повърне робството и феодализма. Реакцията подиръ Наполеоновото падане, наистина, позабавила бързото рѣшение на въпроса, ала новитѣ бури въ 1830 и 1848 г. докарили селското освобождение до края. На това особно помагали либералнитѣ писатели, които разпространявали въ всичкитѣ страни на Европа принципитѣ за свобода въ всичкитѣ прояви на културния животъ, сѫщо и въ икономическия, като давали еднаква важность на свободата за съвѣстьта, мисъльта, словото, печата, имота и индустрията.

Освобождение на селянитѣ въ Европа. — Още въ XVIII вѣкъ въ нѣкои държави въ Европа се появилъ въпроса да се освободятъ селянитѣ отъ крѣпостното робство и отъ феодалнитѣ тегоби на земевладѣлцитѣ, ала той не можалъ да добие особна моторна сила. Само подиръ революционното законодателство държавната власть разумѣла, че трѣбва безплатно да освободи личностьта на селянина отъ крѣпостнитѣ окови и да снеме отъ плещитѣ лу онѣзи тегоби, които му били наложени. Споредъ това, примѣрътъ за пълно освобождение на селската маса, която се обръщала въ свободни и пълноправни граждани, вмѣсто срѣдновѣковното зависимо и безправно земеработно население, билъ даденъ. Веднага подиръ революцията се започнало въ Европа движение за освобождаване селската маса отъ крѣпостното състояние и то безъ да бѫдатъ винаги задължени селянитѣ да се откупватъ срѣщу тегобитѣ и правата на феодалитѣ си. Впрочемъ, последниятъ въпросъ не билъ рѣшаванъ еднакво. Въ различни страни освобождението ставало при различни условия: на едни мѣста се освобождавали селянитѣ направо съ помощьта на държавата, на други тѣ били задължени полека-лека да откупуватъ своитѣ тегоби и заети земи, на трети тѣ при освобождаването си бивали принудени да напущатъ обработванитѣ по-рано земи и да си купуватъ нови и т. н.

Главни противници за освобождението на селянитѣ били дворянитѣ, които подържали, че отмѣната на крѣпостнитѣ права и унищожението на селскитѣ тегоби и данъци, както и снабдяването селянитѣ съ земя, е нарушение, насилие върху тѣхнитѣ законни права. Тѣхнитѣ искания били силно подкрѣпявани отъ реакционнитѣ писатели, които хвалили „патриархалнитѣ относки“ между господари и живущитѣ на земитѣ имъ селяни. Между това либералнитѣ писатели, особно въ Германия, доказвали, че само свободниятъ трудъ е производителенъ, че крѣпостничеството и феодалнитѣ тегоби и берии противорѣчатъ на истинскитѣ интереси на обществото и държавата. И правителствата полека лека усвоили убѣждението, че несвободниятъ трудъ е най-непроизводителенъ и че крѣпостното право е най-главна прѣчка за подобрение на земедѣлието. Тѣ били почти наклонни да унищожатъ крѣпостничеството, ала мѫчнотията се явявала въ това, по кой начинъ да се възнаградятъ феодалитѣ за изгубенитѣ права и земи. Селянитѣ или трѣбвало да се откупятъ, което не можали по безпаричие да сторятъ, или трѣбвало да напуснатъ по-голѣмата часть отъ земята, която обработвали, а това водило къмъ обезземяване. Тѣзи мѫчнотии спирали работата, та освобождението се продължило повече отъ 50 години.

Най-първо селянитѣ били освободени отъ феодалнитѣ тегоби и берии отъ Наполеона въ германската конфедерация, Испания, Италия, Полша (тука селянитѣ изгубили земитѣ си по недостатъкъ въ закона за освобождението), Швейцария и др. Дания още въ 1791—1799 год. била издала закони, които имали за цѣль да улесняватъ откупването на селянитѣ отъ феодалнитѣ тегоби и данъци и да запазятъ селското население да не изгуби земята си въ полза на дворянитѣ или богатитѣ. Политиката на правителството била насочена къмъ това, да се обърне всѣки селянинъ въ стопанинъ съ достатъчно количество земя.

Въ Прусия освобождението на селянитѣ се започнало отъ 1807 год. когато била дадена само лична свобода, а добиване на имоти и устрояване на самостоятелно домакинство останало да се доизвоюва сетнѣ. Прѣвъ кральтъ освободилъ селянитѣ отъ своитѣ владѣния. При все това, едвамъ подиръ революцията въ 1848 год. въ Прусия се достигнало пълно и износно за селянитѣ освобождение. Борбата траяла тъкмо 40 години.

Въ Австрия реформи въ това отношение били захванати още отъ XVIII вѣкъ отъ просвѣтения краль Иосифъ II. Ала поради съпротивлението на дворянството и поради настѫпилата подиръ виенския конгресъ мрачна реакция, освободителното дѣло за селянитѣ замръзнало на едно мѣсто и не се помрѣднало почти до революцията въ 1848 г., когато народното събрание въ Виена прокарало въ конституцията освобождението на селянитѣ.

Въ Русия още оставало крѣпостничеството. Рускитѣ писатели (Тургеневъ и др.) прѣдставили пълна картина на злочестото положение, въ което се намиралъ руския селянинъ. Царь Александъръ II въ 1861 г. съ единъ указъ унищожилъ робството и освободилъ селянитѣ отъ крѣпостницитѣ. Въпросътъ за откупването и за снабдяването селянитѣ съ своя земя останалъ да се разрѣшава полека-лека въ полза на селянитѣ.

Сетнини отъ освобождаването на селянитѣ. — Освобождението на селянитѣ отъ феодалното състояние докарало нѣкои много важни сетнини. 1-о Едни отъ селянитѣ, освободени чрѣзъ откупъ или безъ такъвъ, сполучили да задържатъ земята, която по-рано обработвали. Не само това, но тѣ съ труда и способноститѣ си придобили още повече земи било отъ западналитѣ си господари, било отъ другитѣ селяни. По този начинъ тѣ станали или съвсѣмъ задоволни, или едри земевладѣлци. Свободата имъ дала възможность да подобрятъ почвата, да усъвършенствуватъ сѣчивата, да развъдятъ по-здравъ и по силенъ добитъкъ, та добили голѣми печалби и богатства. Освобождението помогнало на новитѣ земевладѣлци изобщо да подобрягъ земедѣлието, което било много западнало при феодалната наредба, когато феодалитѣ никакъ не се грижали за подобрение на почвата и сѣчивата на своитѣ бѣдни селяни.

2-о Други отъ селянитѣ, по сиромашия, по некадърность, по нѣкои пороци, изгубили господарскитѣ си земи, които по-рано обработвали. Тѣ или не можали да се откупятъ, или пъкъ не можали отсетнѣ да задържатъ даденитѣ имъ земи. Такива селяни, макаръ свободни, останали безъ земя.

Процесътъ на обезземелванието се изразилъ въ това, че вмѣсто дребнитѣ обработвачи на чужда земя появили се нови едри земевладѣлци и вмѣсто многото и дребни стопанства изникнали едри стопанства, които турили въ зависимость останалитѣ дребни стопани или съвсѣмъ ги подчинили. Срѣдновѣковната или феодалната наредба се характеризирала съ едро земепритежание, ала съ много дребни стопанства, понеже селянитѣ не били свободни да напущатъ земята и да се мѣстятъ; новата наредба докарала едро земевладѣние и едри стопанства; малкитѣ селски стопанства изчезнали или се погълнали въ едритѣ, защото слѣдъ освобождението си селянитѣ могли да продаватъ земитѣ си и да се мѣстятъ, дѣто обичатъ, въ градъ или село.

Въ Англия не е имало такъвъ желѣзенъ феодализмъ, както въ Европа. Затова тамъ едрото земесъбиране и едрото стопанство се започнало много по-рано отъ Европа. И въ първата половина на XIX в., както и днесъ, Англия е типична страна за едро земевладѣние и едро стопанство, изникнало за смѣтка на обезземенитѣ селяни, които или сѫ се обърнали въ аргати при едритѣ стопани или пъкъ сѫ напуснали селата, та сѫ се прибрали въ градоветѣ.

Сжщиятъ процесъ се извършилъ и въ Европа, дѣ въ по голѣми размѣри, дѣ въ по-малки. Обезземенитѣ селяни обикновено напускали селата и се натрупвали въ градоветѣ и тамъ увеличавали броя на работницитѣ надничари или на пролетариитѣ. Градското население постоянно се увеличавало, а работа и прѣхрана рѣдко се намирали. Оттукъ и поевтиняването на човѣшкия трудъ.

Сетнини отъ освобождението на еснафитѣ. — Познато ни е, че срѣдновѣковитѣ търговци-капиталисти и занаятчии не могли да иматъ много голѣмъ успѣхъ, поради стѣснителната наредба на градскитѣ корпорации (еснафства)[1], дѣто печалбитѣ нѣкакъ равномѣрно се разпрѣдѣляли между работницитѣ отъ единъ и сжщи еснафъ. Въ началото на новитѣ вѣкове еснафскитѣ дружества се изродили въ олигархични котерии само отъ мастори, като станали ужасно потиснически за работници, чираци, калфи и пр. Тѣ стѣснявали личната свобода и тиранизирали техническитѣ успѣхи на производството. Новоизнамѣренитѣ нѣща се присвоявали отъ устабашиитѣ, а изнамѣрвачитѣ на нѣкоя машина или друго подобрение често бивали подхвърляни на мжчения, сждене и отсжждане на заточение, затворъ или смърть. Физиократитѣ доказали глубавината на тази наредба и поискали да се измѣни еснафската и търговската обществена наредба. Първъ Тюрго се опиталъ да събори градскитѣ стѣснителни корпорации. Учението на физиократитѣ добило сила. Послѣдователитѣ на това учение (Адамъ Смитъ) настоявали да се даде *пълна икономическа свобода* и да се освободи личностьта отъ тиранията на еснафството, та сама споредъ дарбитѣ и ума си да си цири занаятъ, търговия, работа и пр. Учрѣдителното събрание унищожило еснафската тирания и *освободила работника.* По този начинъ всѣки гражданинъ добилъ свобода да избира и се залавя за каквато обича работа.

---

[1] Гледай „Причини на революцията“ стр. 271.

Обаче, събарянето на старитѣ сдружавания и прогласяването личностьта напълно свободна да дири работа за своята прѣхрана имало нѣколко много важни сетнини: 1-о създало се *подвижното богатство*, което докарало прѣвратъ и кризи въ икономичния животъ на народитѣ; 2-о изолирало работника, търговеца, занаятчията и пр. отъ материалната и моралната подкрѣпа на неговото съсловие и 3-о създало конкуренцията въ работата и търговията.

По старата наредба работницитѣ изкарвали стока колкото за себе си и за мѣстния пазарь; селянитѣ малко продавали и комай нищо не купували. По новата наредба се отворило широко поле за продажба и обогатяване. И фабриканти, и земедѣлци гледали да изкаратъ стока не вече за мѣстнитѣ нужди, ами за всемирния пазарь. Веднага се образували сума анонимни дружества, които прѣдприемали поръчки. На помощь имъ дошли новоучрѣденитѣ *кредитни банки* съ своитѣ заеми. Тъй се появилъ грамаденъ брой нови движими цѣнности, сгодни за спекулации. Малко по-малко производството минало въ ръцѣтѣ на групи спекулатори, които господарували въ свѣтовния пазарь, които ръководѣли цѣнитѣ, които опрѣдѣляли цѣната на акциитѣ, държавнитѣ бакноти и диктували на производството. По този начинъ *богатството лесно минавало отъ едни ръцѣ въ други.*

Ето какъ се възползували отъ една страна извѣстни по-развити, по-способни, по-даровити и по-умни или хитри граждани, които отнели почти всичката работа отъ другитѣ, та се обогатили на тѣхна смѣтка. Отъ друга страна, *изгубили* всички по-прости, по-неспособни, по-непрѣсмѣтливи и по-сиромаси граждани, които като не могли да конкуриратъ съ по-умнитѣ, по-богатитѣ и по-работа и по-цѣна, съвсѣмъ пропаднали материално. И тъй, отъ новата наредба, непоставена и организирана въ самото начало както трѣбва, спечелилъ само срѣдния класъ граждани — заможниятъ, образуваниятъ, умниятъ класъ — *буржуазията*, а изгубили отъ една страна малцината стари дворяни и отъ друга грамадното болшинство прости и сиромаси селяни и граждани. Сега на чело на обществото и държавата изтъпилъ богатиятъ класъ (селски и градски), въ рѫцѣтѣ на който малко по-малко сѫ съсрѣдоточили *земята* и *капитала*. Неравенството пакъ настѫпило. Вмѣсто да заповѣдатъ старитѣ привилегировани — дворяни и духовни, сега се зачувалъ повелителния гласъ на капитала.

Могѫществото на капитала още повече се усилило отъ изнамѣрването и *въвеждането на машинитѣ въ фабрикитѣ.* Работилницитѣ отъ малки производителни заведения, дѣто по старата наредба можали да работятъ само 3—4 калфи, бърже се обърнали въ голѣми фабрики, съ много работници, дѣто покрай рѫчниятъ трудъ се настанила и машина. Отъ друга страна, сума работници въ предачнитѣ, тъкарскитѣ, кожанитѣ, платненитѣ фабрики останали безъ работа, защото вмѣсто тѣхъ се натъкмила машината. Дребнитѣ (рѫчнитѣ) фабрики за прежда, платове, кожи, върви и т. н. изчезнали или били погълнати отъ голѣмитѣ (машиннитѣ), които продавали по-хубави стоки и по евтино. По този начинъ еснафлиитѣ граждани, съсипани отъ новитѣ фабрики, и работницитѣ-селяни, дошли отъ селата, дѣто си изгубили земитѣ и стопанството, образували въ градоветѣ голѣмо множество хора безъ работа. Отъ това се ползували капиталиститѣ да намаляватъ дневната надница, да опрѣдѣлятъ тѣ работното врѣме и да избиратъ работницитѣ по волята си, които отъ нѣмай-кѫдѣ съгласявали се да работятъ съ най-малка плата, колкото да не умратъ отъ гладъ. Машинитѣ позволявали да се наематъ за работници жени и дѣца. Па и мжжетѣ работници, на които надницата се намалила дотолкова, че не могли да прѣхранватъ домашнитѣ си, сами карали дѣцата и женитѣ да дирятъ работа въ фабрикитѣ. На фабрикантитѣ било износно да зематъ дѣца и жени, защо имъ плащали съвсѣмъ малка надница, за да добиватъ по голѣми печалби

По този начинъ се образувалъ силния капиталистиченъ, буржуазенъ, класъ въ XIX вѣкъ. Думата „*буржуа*“ започнала да означава не „гражданинъ“ въ противоположность на „селянинъ“ и не „неблагороденъ“ въ сравнение съ „благороденъ“, а човѣкъ, който разполага съ капиталъ (земя, пари и пр.) или съ ордҗдия на труда и чрѣзъ силата на тѣзи два икономически фактори стреми се да добие привилегировано положение въ обществото и държавата и да държи въ ржцѣтѣ си работницитѣ и пазаря.

Глава XXII.

Организация на работническия трудъ.

Отношение между капиталиста и работника. — По старата наредба не могли да сжществуватъ голѣми работилни заведения, нито пъкъ да се набиратъ много фабрики въ единъ градъ. Фабрикитѣ бивали разпръснати повече по дължината на рѣкитѣ, дѣто се ползували отъ двигателната сила на водата. Въ градоветѣ, дори и най-голѣмитѣ, имало главно дребни занаятчийски заведения. Въ работилницитѣ единъ масторъ могълъ да има само 3—4 душъ калфи. Масторътъ работѣлъ наедно съ калфитѣ.

Подиръ събарянето на старата наредба работата радикално се измѣнила. Съ изнамирането на машинитѣ и въвеждането на парата, малкитѣ водни фабрики по рѣкитѣ пропаднали или били дигнати и внесени въ градоветѣ, особено въ онѣзи, около които имало камени въглища. За управлението на много машини потрѣбвали много работници, съ които били напълнени фабрикитѣ Въ сжщото врѣме се отворили каменовжгленитѣ мини, въ които трѣбвало да работятъ хиляди хора. Всички малки занаятчийски дюгени пропаднали прѣдъ голѣмитѣ фабрики. И масторитѣ, и калфитѣ имъ станали работници на фабрикантитѣ. Скжпитѣ машини и здания паднали въ ржцѣтѣ на най-богатитѣ.

Оттова се явили двѣ страни: *индустриалецъ-фабрикантъ* и *работникъ-надничаръ*. Въ силата на прогласената свобода фабрикантътъ наемалъ работника съ дневна заплата. Индустриалецътъ ималъ *капитала* (въ пари, машини, сгради и пр), а работникътъ останалъ само съ *надницата*.

Работникътъ въ фабриката, като изпълнявалъ покрай машината само мускуленъ, автоматиченъ, трудъ, падналъ по долу отъ едноврѣмешния калфа, когато пъкъ фабрикантътъ се издигналъ много повисоко отъ стария масторъ. Фабрикантътъ, било като стопанинъ, било като директоръ, боравилъ съ грамаденъ капиталъ и, като нѣкой генералъ, командвалъ цѣла армия отъ работници. По своето образование, по своето положение, по своя животъ, фабрикантътъ се дѣлѣлъ напълно отъ своитѣ работници. Той минава къмъ другъ общественъ класъ. Между него и работницитѣ му относкитѣ съвсѣмъ не сж такива, каквито относкитѣ между мастора и калфата. Фабрикантътъ е бауржуа съ карети, хубави кжщи и високо обществено положение. Работникътъ нѣма нищо. Ако единъ день не го приематъ въ фабриката, той нѣма що да яде. Той има само своя трудъ. Никой не гарантира катадневната му надница. Днесъ може да работи тука, утрѣ тамъ, въ други день на трето мѣсто. Работата и платата му се прѣкжсватъ отъ всѣка болесть. Надничарътъ живѣе днесъ за утрѣ.

Работнически въпросъ. — По този начинъ, новата обществена наредба, новата индустрия и обезземелването на селянитѣ имали за сетнина да се наплодятъ градоветѣ съ сума изпаднали занаятчии и селяни, които се обърнали на прости работници за фабрикитѣ и минитѣ. Тѣ получили старото римско име **пролетарии.** Тука е началото на *работническия въпросъ.*

Работницитѣ нѣмали помежду си никаква връзка. Всѣки отдѣлно се пазарявалъ на работа. Фабрикантитѣ се ползували отъ многото работници, та ги избирали, намалявали имъ надницата и ги изпжждали, когато поискатъ. Па и сами работницитѣ се конкурирали въ платата и работнитѣ часове.

Това съвсѣмъ влошило положението на работницитѣ, които се обърнали комай въ роби на капиталиста. Често по улицитѣ въ голѣмитѣ градове скитало цѣло множество работници безъ работа. Сегисъ-тогисъ между тѣхъ е изниквала идеята да се съединятъ въ едно всички работници съ увръзъ: 1-о да се не конкуриратъ въ надницата, 2-о да искатъ повишение на платата, 3 о да искатъ намаление на работнитѣ часове, 4-о да искатъ особна работа и работни часове за женитѣ и дѣцата и т. н., ала правителствата погледвали на тѣзи съюзи като нарушение на принципа за свободата на индустриалцитѣ. Старитѣ еснафски съюзи се унищожавали, а образуване нови не се позволявало. Заможнитѣ поддържали: свобода на личностьта, свобода въ работата, свобода въ конкуренцията. На всѣко сдружаване тѣ гледали като насилие на тѣзи свободи. Сиромашията обяснявали като естественъ и неизбѣженъ законъ.

Ала никакви теоретически учения не помагатъ тамъ, дѣто заповѣдва стомахътъ. Работницитѣ разбрали, че и въ гражданския животъ, и въ политико-държавния тѣ служатъ само за оръдие на капитализма. Революциитѣ и общественитѣ събития се извършвали съ помощьта на работницитѣ, а облагитѣ прибирали богатитѣ. За тѣхъ оставали само ранитѣ и болеститѣ.

Най-първо се подигнали английскитѣ работници съ цѣль да подобрятъ своето окаяно положение, понеже въ Англия най-силно и бързо се развила едрата индустрия и едрото земеобработване. Тѣ поискали да се сдружатъ. Правителството отказало. Тогава се образували тайни работнически дружества, дѣятелностьта на които скоро излѣзла на явѣ. Омразата къмъ фабрикитѣ зимала все по-голѣми и по голѣми размѣри. На много мѣста станали вълнения, бунтове и фабричнитѣ машини бивали изпочупвани. Правителството зимало срѣщу недоволнитѣ работници строги мѣрки, ала отъ това недоволството прѣминавало въ явно революционно настроение. За да се прѣдвари възможната революция, правителството въвеждало нѣкои реформи и подобрения въ положението на работницитѣ. Така, ограничили работата 12 часа на день, намалили злоупотрѣбата съ дѣтския и женския трудъ, прѣдложили спестовни каси, които да помагатъ на работницитѣ въ случай на болесть, търсили начинъ за избѣгване голѣмото намаление на надницата и т. н.

На континента работническиятъ въпросъ въ първата половина на XIX в. не зелъ толкова остра и заплашителна форма, както въ Англия. Причината на това е, че въ Франция слѣдъ рѣзкия прѣломъ въ революцията дълго врѣме се запазило ново придобитото дребно земевладѣние, и дребнитѣ индустриални заведения, усилени и подобрени отъ новата наредба. Въ Германия и Прусия новитѣ наредби се прилагали бавно, постепенно и въ прѣходни форми, затова и работническиятъ въпросъ се уреждалъ по-лесно. Сжщо постепенно и бавно развитие на индустриалния животъ и едрото земевладѣние ставало и въ другитѣ континентални държави.

Учения и опити за разрѣшение на работническия въпросъ. — Начало на социализма. — Работническото движение отъ година на година ставало все по-силно, по-безпокойно, по-опасно. Най безчовѣчни страдания и неправди търпѣли работницитѣ въ Англия. Една комисия въ 1832 г. открила, че *надзирателитѣ надъ бѣднитѣ* се разпореждали самовластно съ сиромаситѣ и тѣхнитѣ дѣца. Тѣ продавали дѣцата на фабрикантитѣ, които ги карали да работятъ 16 часа на день, женили насилно момичетата, дори продавали и самитѣ работници или ги туряли въ *дома на бѣднитѣ*, който билъ цѣлъ затворъ. Тия разкрития накарали обществото да приеме единъ *налогъ за бѣднитѣ*, който да се резпрѣдѣля равномѣрно между работницитѣ. Наредилъ се *работнически домъ*, дѣто всѣки можалъ да получи храна, ако е останалъ безъ работа. Образувалъ се *работнически съюзъ* за правилното събиране на налога и за подръжката на *работническия домъ*. Въ сжщото врѣме по законодателенъ редъ (1834) билъ унищоженъ позорния стълбъ и камшика за работницитѣ.

Въ Франция прѣзъ революцията собственостьта се брояла за свещена и неприкосновена. Подъ директорията, както знаемъ, *Бабьовъ* се опиталъ да я унищожи и да създаде общи имоти; обаче, неговата партия, наречена *комунарна*, била твърдѣ малобройна и скоро изгаснала. Сетнѣ подиръ реставрацията се появило пакъ учение за обща собственость. Нѣколко филантропи започнали да разработватъ нови учения по наредбата на обществото. Съ тази работа се заели първи *Робертъ Овенъ* въ Англия, *Сенъ Симонъ* и *Фурие* въ Франция. Тѣ разкритикували икономическитѣ учения, които прогласявали пълна свобода на труда, имота и търговията. Въ сѫжденията си тѣ се докоснали до частната собственость, наслѣдството, челядьта, условията на заимитѣ и т. н. Критиката на тѣзи хора изтъкнала слѣднитѣ нѣща:

1-о Обществото е твърдѣ жестоко къмъ бѣднитѣ; послѣднитѣ страдатъ отъ низка и несигурна работна плата, болести, тежъкъ и затѫпителенъ трудъ; извънмѣрно дълги работни часове, робска зависимость отъ господаря и неговитѣ замѣстници, низки, кални и влажни казарменни помѣщения около фабрикитѣ, лоша храна, неправиленъ животъ и протистуция. Протестътъ противъ тази наредба ималъ за цѣль да възбуди състрадание, милость, християнско чувство, човѣщина у всички, които да наредятъ особна наредба, въ която да се дава: *„всѣкиму споредъ нуждитѣ“*.

2 о Новата общеетвена наредба помогнала да се развие въ чудовищни размѣри собственостьта и наслѣдството, които раздѣлили хората на два неравни класа. Това неравенство било противно на принципитѣ, прогласени въ революцията. Протестътъ противъ неравенството ималъ за цѣль да възбуди човѣколюбивитѣ чувства у всички да приематъ: *„всѣкиму споредъ способноститѣ, а на всѣка способность споредъ изработеното“*.

Англичанинътъ Робертъ Овенъ направилъ голѣми подобрения въ полза на работницитѣ: той съюзилъ работницитѣ отъ всѣки еснафъ помежду имъ и сетнѣ отъ всички отдѣлни съюзи образувалъ *общъ народенъ занаятчийски съюзъ* (Trades Union), турилъ за задача на ратотницитѣ да се борятъ за 8 часова дневна работа, наредилъ синдикати за изразяване работническитѣ желания и за обявяване *стачка* въ въ случай, че тѣзи желания не се приематъ. Найсетнѣ Овенъ се опиталъ да нареди една *община*, въ която имотътъ, трудътъ и платата да бждатъ общи на всички работници. Той пръвъ искалъ на практика да приложи *комунизма*.

Учението на Сенъ-Симона въ Франция, развито и допълнено отъ неговитѣ ученици, имало сжщия комунистиченъ характеръ. То отхвърляло частната собственость, конкуренцията и изолирания трудъ и приемало общинското владѣние, при което стопанитѣ на земята и капиталитѣ да се изравнятъ съ всички членове на общината и да се прѣхранятъ отъ общитѣ имоти.

Къмъ четиредеситѣ години се изсочило второ поколѣние социалисти: Леру, Луй-Бланъ, Прудонъ въ Франция; Родбертусъ и Марло въ Германия. Тѣ завършили критиката надъ обществената наредба, като доказвали „обществ. анархия“, „експлуатацията на човѣка отъ човѣка“ и „правото на труда“. Нѣкои поискали да се нареди ново образцово общество, дѣто да се приложи социалното учение. Луй-Бланъ дори сполучилъ да убѣди фр. врѣменно правителство прѣзъ революцията въ 1848 г. да отвори *„народни работилници“* *). Държавата обаче се показала лоша домакинка. Поржчкитѣ за стоки не били достатъчни да се намѣри работа за всички работници, та мнозина отъ тѣхъ трѣбвало да копаятъ земята. Слѣдъ като похарчила държавата за работилницитѣ 14,000,000 л. и видѣла, че все губи, тя ги затворила.

Все него врѣме социалиститѣ прѣдлагали кооперативни производителни дружества, общи работилници, безплатенъ сждъ, спестовни каси, законъ за защита на работницитѣ, прогресивенъ налогъ, работнически конгреси, осемчасова работа и прѣобръщане имотитѣ отъ частни въ обществени.

---

*) Гледай стр. 268.

Вь Франция и Германия комуниститѣ и социалиститѣ се отдѣлили отъ републиканцитѣ и демократитѣ, които дирѣли само пълно гражданско равенство. Вь 1835 г. се образувало тайно общество: *„човѣшки приятель“*, което се обърнало съ възвание къмъ селянитѣ съ думитѣ: *„миръ на хижитѣ, война на палатитѣ“*! Въ Парижъ тайното общество въ 1836 г. се нарекло *комунистиченъ съюзъ*, отдѣлнитѣ клонове носили името *комуни*. Избрано било отъ единъ конгресъ *централно управление*. Комунистичниятъ съюзъ влѣзълъ въ споразумѣние съ всички работнически общества; той ималъ клонове въ Швейцария, въ Англия и въ Белгия. Въ послѣднята работили *Карлъ Марксъ* и *Енгелсъ*.

Въ 1848 г. билъ издаденъ *манифестъ на комунистичната партия*, въ който се опрѣдѣляло учението на комуниститѣ и тѣхното отношение къмъ другитѣ революционни партии. Манифестътъ свършвалъ съ думитѣ: *„пролетарии отъ всички страни, съединявайте се“*!

Подиръ революцията въ 1848 год. настѫпва силна реакция Революционнитѣ групи въ Германия, Франция, дори въ Белгия и Швейцария били страшно подгонени. Социалиститѣ се разбѣгали по furнитѣ страни, а най-много отишли въ Лондонъ.

Отъ 1863 год се започва новъ периодъ на социализма. Огнище и сърѣдоточие на новото учение сега станала Германия. Отъ него били проникнали идеи и въ работницитѣ, и въ буржуазията, и въ висшитѣ класове. Ученитѣ и професоритѣ започнали да се занимаватъ съ него. *Комунизмътъ* отъ 1848 г. пропадналъ. Сега той билъ замѣненъ съ *колективизма*.

Основатели на истинския социализмъ въ Германия били двама германски евреи: *Ласалъ* и *Карлъ Марксъ*. И двамата били ученици на френскитѣ социалисти. Въ своитѣ проповѣди и учения тѣ вече не се обръщали към възпитанието и човѣколюбието, справедливостьта, братството между хората, ами право изтъквали факти, зети отъ политическата икономия и статистиката. Тѣ посочвали, че тука имаме работа съ борба на интереси. Обществото е раздѣлено на класове, които се борятъ помежду си. Историята, споредъ тѣхъ, е борба на класоветѣ. И двамата зели за изходна точка научния законъ, приетъ отъ самитѣ икономисти.

Икономиститѣ учели, че богатствата сѫ еднички *продукти на труда. Цѣната* на прѣдметитѣ се добива отъ труда, който е употрѣбенъ за тѣхъ. Въ такъвъ случай капитальтъ нѣма цѣнность. Споредъ Карла Маркса, капиталътъ е мъртавъ самъ по себе. Той добива цѣна само отъ труда на работника. Трудътъ е едничекъ източникъ на богатството. Тъй погледнато на работата, излиза, че само работникътъ произвежда цѣнность, та споредъ това, нему, а не на капиталиста, се пада облагата. Веднажъ това така, работницитѣ вмѣсто да получаватъ надница, трѣбва да си дѣлятъ печалбитѣ отъ индустрията. Такова е учението на Карла Маркса. Ласалъ добавя: поради малката надница, лошото третиране, тежкия трудъ и присвояване печалбата само отъ фабрикантитѣ, днесъ *работникътъ* служи (робува) на капитала, а то трѣбва обратно, *капиталътъ да слугува на работника.* Въ такъвъ случай работника не се експлоатира отъ фабриканта, ами получава всичко, каквото му се пада споредъ труда му. По примѣра на Луй Бланъ Ласалъ се обърналъ къмъ държавата, отъ която искалъ *да организира труда,* като прѣсбърне капиталитѣ въ общъ имотъ на работницитѣ.

Къмъ 1866 год. въ Германия отъ послѣдователитѣ на Карла Маркса и Ласаля се образувала една грамадна *социалъ-демократическа партия,* която получила да прокара и свои прѣдставители въ

Райщага (Нар. събрание). Тази партия правила чести събрания, свиквала конгреси, издавала журнали и вѣстници. Бисмаркъ не можалъ да търпи критикитѣ на социалъ демократитѣ, та прокаралъ особенъ законъ противъ тѣхъ. Сетнѣ, обаче, този законъ бѣ отмѣненъ и днесъ социалиститѣ сѫ съвсѣмъ свободни въ своитѣ учения и агитации

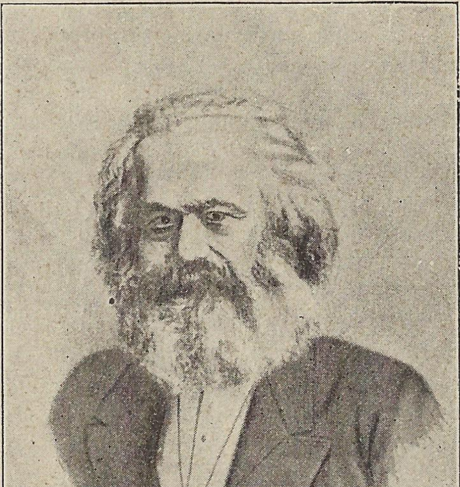

Карлъ Марксъ.

Германскитѣ социалисти не искатъ пълно и радикално прѣобръщане на обществото. Тѣ искатъ държавата да прѣустрои наредбата на собствеността така, че орѫдията на труда (сир. машинитѣ, фабрикитѣ, минитѣ, желѣзницитѣ, едритѣ стопанства и т. н.) да се отнематъ отъ частнитѣ лица или отъ компаниитѣ и да се прѣобърнатъ въ колективенъ имотъ на народа. Работницитѣ да се прѣобърнатъ на държавни чиновници. Доклѣ да стане това, социалиститѣ искатъ за практическа дѣйность слѣднитѣ нѣща: всеобщо избирателно право (безъ никакъвъ цензъ), прѣко законодателство, милиция (вмѣсто постоянна войска) пълна свобода на печата, на словото и събранията, народенъ сѫдъ, общо и безплатно учение, обявяване религията за частна работа, прогресивенъ налогъ, осмочасовъ работенъ день, забранение на дѣтски трудъ въ фабрикитѣ, закони за защита на работницитѣ, санитаренъ надзоръ въ фабрикитѣ и работнишкитѣ домове, безплатно лѣкуване и пр.

Споредъ обстоятелствата, въ които сѫ се намирали, социалиститѣ дѣйствували или по революционенъ пѫть за достигане на своитѣ задачи или по лойяленъ. Когато ги прѣслѣдвали, тѣ бивали революционери, когато ги оставяли свободни, тѣ ставали мирни проповѣдници и работници. Съ постепеното разработване на социалното учение и обсѫждане начина за борба, въ общи конгреси се е достигнало до убѣждение, че социалното учение може да достигне своитѣ цѣли чрѣзъ мирна дѣйность и здрава организация на цѣлия работнишки класъ по свѣта.

Интернационалъ. — По нова социалистическа организация се започнала въ Лондонъ, мѣстоприбиванието на всички избѣгали отъ Европа социалисти подиръ 1849 г. На всемирното изложение въ Лондонъ прѣзъ 1862 г. английскитѣ работници се запознали съ делегатитѣ на френскитѣ и белгийскитѣ работници. Тука се изтъкнала идеята за общъ съюзъ между работницитѣ въ всички страни. Въ 1866 г. се основалъ *интернационаленъ (международенъ) съюзъ* между работницитѣ. На чело на съюза билъ Карлъ Марксъ, който тъкмѣлъ да свърже въ единъ международенъ съюзъ работницитѣ главно за общи *стачки*, когато се отказва нѣкоя тѣхна молба. За сѫждване казания съюзъ станали нѣколко конгреса прѣзъ различни години. Въ 1872 се появило голѣмо несъгласие между водачитѣ (шефоветѣ) на социалистическия съюзъ, поради което интернационалътъ се разкапалъ. Въ 1892 г. социалистическиятъ конгресъ въ Брюкселъ се опиталъ да направи новъ съюзъ между работницитѣ въ разнитѣ народи съ цѣль да се принудятъ държавитѣ да направятъ социални реформи, главно за прѣвръщане капитала отъ частенъ имотъ въ колективенъ.

Икономически школи. — Икономиститѣ се дѣлятъ на двѣ главни школи: едната носи името *либерална школа*, другата *реална*. Първата се нарича либерална, защото тя стои за абсолютната свобода въ индустрията. Тя излиза отъ принципа, че обществото, оставено свободно, се организира само по себе естествено и задоволително за всичкитѣ си членове. Относкитѣ между работницитѣ и стопанитѣ трѣбва да се изработватъ и опрѣдѣлятъ отъ самитѣ тѣхъ, безъ намѣсата на държавата, сир. по естественитѣ закони на свободната конкуренция, по законитѣ на прѣдлагането и дирянето. Тази школа казва, че нѣма социаленъ въпросъ. Държавата прави най-добрѣ като оставя гражданитѣ сами да се спогаждатъ помежду си. Всѣко друго дѣйствие или намѣсване школата счита за насилие върху индивидуалната свобода. *Реалистичната* пъкъ школа подържа, че абсолютната свобода въ индустрията докарва мизерия, ожесточава егоизма и омразата между креситѣ. Тя туря безусловно по-слабия въ зависимость отъ по-силния. Най-главното, казва тя, не е да се създаватъ богатства, — такива има вече доста за всѣко лице, за да избѣгне мизерията. Мѫчнотията е, какъ да се разпрѣдѣлятъ богатствата. Ето социалниятъ въпросъ. Този въпросъ не може да се разрѣши, освѣнъ съ закони, които би урегулирали благата справедливо. А такива закоии може да нареди само държавата. Тази школа е силна главно въ Германия. Тя има партизани между професоритѣ. Държавниятъ социализмъ въ Германия чрѣзъ парламентарни борби е сполучилъ да прокара много закони, които внасятъ зпачителни подобрения въ положението на работницитѣ. Съзидани сѫ обществени домове, болници; наредени сѫ безплатни школи; организирани сѫ професионални училища, запазени сѫ женитѣ и дѣцата отъ продължителенъ и тежъкъ трудъ. Работницитѣ иматъ съюзъ за почивка, взаимопомощни каси, кооперативни наредби за храна, общъ кредитъ, каси за болесть, за смърть и пр.

Глава XXIII.

Достигане свобода за съвѣстьта и ума.

Вѣротърпимость. — Въ срѣднитѣ вѣкове, когато християнството се усилило и заело мѣстото на езичеството въ цѣла Европа, духовнитѣ прѣдставители не могли да търпятъ друго учение вънъ отъ черковното. За всѣко ново учение или ново тълкувание на св. писание било въ западната църква, било въ източната, се свиквали събори, които осѫждали новото учение като еретическо, а лицата, които сѫ се осмѣлявали да мислятъ другояче отъ официалното учение, били гонени, заточавани и дори убивани или изгаряни. Стига да си припомнимъ отлѫчванията, гоненията и анатемитѣ по съборитѣ, избиването на албигойцитѣ въ Южна Франция, изгарянето на Хуса, Савонарола, и толкова други мѫченици, дѣйствията на инквизицията, гоненията на хугенотитѣ въ Франция при Людвика XIV и т. н., за да се убѣдимъ, че и християнството е зело не малко жъртви за подържане на своя олтаръ.

Въ Европа прѣди 1789 г. всѣка държава имала своята католическа, протестантска или православна религия, изповѣдвана отъ царетѣ и *задължителна* за поданицитѣ. Тогава изобщо не признавали и прѣслѣдвали другитѣ религии. Въ Франция, дѣто господствувало католичеството, кралетѣ давали клетва, че искренно ще употрѣбяватъ всичката си власть да завардятъ земята си отъ еретически религии, осждени отъ църквата. Нито протестантитѣ, нито евреитѣ могли да изповѣдатъ явно своята религия. Въ Англия, дѣто господствувало протестанството, кралетѣ били и глави на англиканската черква. На католицитѣ било забранено да заематъ служби, да бждатъ избирани за народни прѣдставители и т. н.

Тази нетърпимость се отразявала много злѣ за нравственостьта, ума, напрѣдъка и чувствата на хората. Затова философитѣ отъ XVIII в. се обявили противъ нея, като доказвали, че прѣслѣдванията за религиозни убѣждения сж безчовѣчни и недостойни. Трѣбва да се даде право на всѣки човѣкъ да изповѣда онази религия, която задоволява неговата съвѣсть и неговитѣ чувства. Революцията приложила на практика обявения принципъ, като отдѣлила църквата отъ държавата. Въ декларацията за правата е казано: „никой не може да се безпокои за своитѣ убѣждения и религиозни мнѣния; всѣки е свободенъ да изповѣдва каквато му е угодно религия; никой не може да се принуждава да плаща данъкъ за чуждо вѣроизповѣдание.“ Наполеонъ, когато се помирилъ съ духовенството и опрѣдѣлилъ заплата на владицитѣ и свещеницитѣ, не възвърналъ старата нетърпимость. Той призналъ свободата на вѣроизповѣданието за протестантитѣ и евреитѣ. Оттогава въ всички конституции покрай другитѣ свободи изрично се споменувало и за свободата на съвѣстьта. Въ Англия въ 1829 се признала свободата на католическото вѣроизповѣдание. Въ Белгия въ 1830 г. конгресътъ приелъ въ конституцията раздѣление на черквата отъ държавата. Въ цѣла Европа вѣротърпимостьта се въвеждала и гарантирала чрѣзъ новитѣ конституции и наредби. Изключение правила и прави днесъ монархическа Русия, дѣто православието е господствующе, а другитѣ богослужения едвамъ търпими.

Постепенната еволюция на религиознитѣ работи отъ врѣмето на революцията води къмъ пълно отдѣление църквата отъ държавата. Държавата си остава чисто свѣтско учрѣждение, а религията минава като частна, лична работа на всѣки гражданинъ. Религиозното образование на много мѣста вече не се брои за длъжность на държавата. Споредъ това, прѣподаването законъ Божи въ общитѣ училища, дѣто има родители отъ разни вѣроизповѣдания, се изхвърля и се възлага на религиозни общества или на самитѣ родители.

Освобождение на ума. — Било е врѣме, когато не се позволявало никакво свободно мислене по каквито и да било философски или природопознавателни въпроси. Въ срѣднитѣ вѣкове папитѣ били възвели въ принципъ запушването на човѣшкия умъ. „Вънъ отъ Св. писание нѣма наука“, казвали тѣ; а Св. писание можалъ да чете и тълкува само папата. Всѣки, който се опиталъ да създаде нѣкое ново учение или да даде не такова обяснение на явленията въ природата, каквото е давало духовенството, си изпащалъ. Него го прѣслѣдвали, заточавали и дори убивали. Тука може да си припомнимъ мѫченията на Колумба, Галилея, Декарта и всички мислители отъ XVIII вѣкъ. Като не се допущало свободното мислене и издирване, всѣко новооткритие, изнамѣрването на нѣкоя машина, на нѣкой новъ прѣдметъ, се брояло за „дяволска работа“; прѣдметътъ се унищожавалъ често чрѣзъ изгаряне. А изобретательтъ се турялъ въ тъмница или и той заедно съ изнамѣрванието си бивалъ погубванъ.

Философитѣ въ XVIII вѣкъ напълно разкрили тиранията надъ човѣшкия умъ и протестирали съ всички сили противъ нея. Революцията сѫднала свободата на мисъльта съ слѣднитѣ постановления въ декларацията: *никой не може да се безпокои за своитѣ мнѣния*; *свободната размѣна на мислитѣ и мнѣнията е едно отъ най-скѫпоцѣннитѣ права на човѣка*. Този принципъ сетнѣ се е вмъквалъ въ конституциитѣ и полека-лека се сѫдвалъ въ живота. Свободното мислене по научни въпроси по-лесно се е приело, отколкото свободното мислене и говорене по политически въпроси. Реакцията въ XIX в. се е борила противъ свободната мисъль съ *цензура*, *затворъ*, *изпѫждане* и *изгаряне* на нѣкои съчинения. При все това, новитѣ наредби въ тази или онази страна утвърдявали и свободата на мисъльта въ всѣко отношение. Споредъ туй, XIX вѣкъ се характеризира съ широко и силно умствено движение. Това движение се изразява едновремено по всички клонове на човѣшкия животъ и духъ: наука, литература, изкуства. Прѣди всѣка обществена промѣна отъ Франция и отъ другадѣ сж излизали и развивали до най-малки подробности учення за политическата и социалната наредба на обществата, за правата на народноститѣ, за религиозната търпимость и положението на черквата и т. н.

Тука се забѣлѣзва още едно нѣщо характерно: науката не остава като цѣль сама за себе си, ами дири условия веднага да се приложи. Едни прилагатъ учението си въ политиката, други въ индустрията, трети въ земедѣлието и т. н. Прилагането на научнитѣ издирвания довели до чудни открития и технически подобрения. Свободата дала възможность на всѣки ученъ да прилага теориитѣ си въ практика и на всѣки техникъ да се ползува отъ изнамѣрванието си. Като сетнина отъ това се появили блѣскавитѣ успѣхи въ механиката, физиката и химията, които докарали техническитѣ усъвършенствувания въ движението (желѣзници, параходи), въ индустрията (машини), въ земедѣлието (наторяване, обработване и т. н.). Всички тѣзи нѣща увеличили силата на човѣка надъ природата, като му помогнали да пѫтува бързо, бързо да произвожда и бързо да прѣкарва стоката си отъ едно мѣсто на друго, да дири пазарь по цѣлия свѣтъ. Изведнажъ сношенията между народитѣ се оживи. Настѫпилъ отъ прѣвозването готовата стока отъ мѣсто на мѣсто цѣлъ икономически прѣвратъ, който прѣдизвикалъ обществени промѣни. Народитѣ се сближили, опознали се, та изчезнали отъ тѣхъ старитѣ омразила и суевѣрия едни за други; богатствата се натрупвали и се приливали отъ една страна въ друга, поради което станали и международни.

Науката произвела прѣвратъ не само въ техниката и производството; тя силно въздѣйствувала върху мирозрѣнието на хората за морала, за мирозданието, за човѣшкия прогресъ и то чрѣзъ развитието и новитѣ учения по природознанието, историята, философията, математиката, психологията, педагогиката и т. н.

Просвѣщение. — Добиваната свобода въ всѣко отношение направила хората да разбератъ, че е потрѣбно просвѣщение безусловно за всѣки човѣкъ. Деветнайсетиятъ вѣкъ между другото е вѣкъ на борбата съ невѣжеството. Прѣдходнитѣ двѣ столѣтия, безъ съмнѣние, били направили голѣмъ умственъ прогресъ, ала този прогресъ излизалъ отъ частна и уединена инициатива. Революцията изтъкнала и признала широкото народно образование. Наполеонъ утвърдилъ *срѣдното и висшето образо-*

вание. Министъръ *Гизо* наредилъ *основното образование* на държавни разноски. Сетнѣ, за приготовление на гражданитѣ къмъ новитѣ обществени длъжности и права, признали, че основното образование за всѣки човѣкъ трѣбва да бжде *задължително*. И тъй, когато опрѣдѣляли и сбждвали правата на жителитѣ, отказали на поданика само едно право — правото да бжде безграмотенъ (невѣжъ). Днесъ законътъ забранява на гражданина въ културна страна да бжде *безграмотенъ*. Подиръ задължителностьта на учението дошла безплатностьта. Споредъ това около половината на XIX вѣкъ първоначалното образование станало задължително и безплатно. Полека-лека въ цѣла Европа идеята за всеобщо образование си пробила пжть. Отворени били обществени училища за разни възрасти и подготовки. Тъй наредено, просвѣщението приготвяло добра почва за демократизиране на управлението и подобрение обществения животъ и поминъкъ.

Заключение.

Революцията се свършила откакъ Наполеонъ се намѣсилъ въ нейния процесъ и съ военния си гений въздѣйствувалъ да се отклони отъ своя пѫть и да избие въ друга посока. Щомъ токо Наполеонъ станалъ првъвъ консулъ и започналъ да диктува, народното управление въ Франция прѣстанало да сѫществува. Съ това се прѣкѫсналъ революционния процесъ и започнали да се нижатъ сетнинитѣ.

Революцията била такова грандиозно, дълбоко и широко събитие, че нейнитѣ влияния и сетнини не могли да изчезнатъ. Франция и Европа били издъно разлюлени. Въ изтеклитѣ отъ революцията събития взели участие всички обществени класове и всички народи — нѣщо, което дотогава никога не било ставало. Не останалъ нито единъ кѫтъ незасегнатъ. Наполеоновата дѣйность напълнила цѣла Европа. Неговото влияние усѣщали и правителствата и народитѣ. Прѣзъ миналитѣ столѣтия едри събития, дори многогодишни войни, ставали или само по желанието на кралетѣ, или по желанието на нѣкой горенъ класъ. Народната маса не зимала никакво съзнателно участие. Тя само прислужвала подъ дѣйствието на камшика. Деветнайсетиятъ вѣкъ е врѣме, въ което народната маса се събудила и полѣтѣла въ борба за права и свобода. Тя еднакво се борѣла да защити интереситѣ си както къмъ чуждитѣ правителства, които ѝ отнематъ свободата, така и къмъ своето правителство, което ѝ тъпче правата.

Наполеонъ основалъ абсолютна империя на нови начала: съ законодателни тѣла, съ равноправие прѣдъ законитѣ, съ зачитане способностьта, а не рождението, съ извикване всички класове къмъ широка дѣйность. Въ своето честолюбие и въ желанието си да подчини Англия, той се увлѣкълъ въ фатална война съ цѣла Европа. Първенъ се борѣлъ съ правителствата, които побѣдилъ, сетнѣ започналъ борба съ народитѣ, които го побѣдили. Изпратенъ злочесть на остр. Св. Елена, той оставилъ наслѣдство, което не могло лесно да се владѣе. Съюзницитѣ въ Виена си раздѣлили това наслѣдство. Ала при раздѣлата тѣ не взели въ внимание два главни принципа, които Наполеонъ по неволя посѣялъ въ умоветѣ на народитѣ, 1) *правото имъ да живѣятъ свободно и* 2) *правото имъ да се управляватъ свободно*. Виенскиятъ конгресъ раздѣлилъ плячката споредъ „сгодитѣ на държавитѣ“. Ала тъкмо това станало изворъ за нови бури, които още 50 години бучали въ Европа. Виенскиятъ конгресъ дѣли двѣ бурни епохи: прѣдъ него стояла борбата срѣщу Наполеона, който водилъ завователна и немирна Франция, станала силна отъ революцията; подиръ него послѣдвала борбата срѣщу идеитѣ (духа) на революцията. На кратко, правителствата въ Европа до виенския конгресъ се борили съ Франция, а подиръ него тѣ се борили съ своитѣ народи, въодушевявани отъ духа на Франция. Понеже народитѣ сѫ непобѣдими, правителствата били побѣдени. Народитѣ достигнали своитѣ желания, разбира се, не безъ жъртви.

Революцията хвърлила въ XIX вѣкъ своитѣ искания, които докарали въ всички европейски държави важни и широки политически и обществени промѣни. Като изключимъ Англия, Русия и Швеция, въ всички други държави и държавици тѣзи промѣни сѫ станали съ малки или голѣми революции и междуособни войни. XIX вѣкъ е епоха на вѫтрѣшни революции.

Изпървомъ се вижда всеобща коалиция реакция противъ революцията въ Франция и противъ Наполеона. Въ Европа били възвърнати почти всички стари династии, привилегии и наредби. Държавнитѣ глави започнали пакъ да управляватъ самовластно, безъ прѣдставително събрание и безъ контролъ. Земевладѣлната аристокрация запазила икономическата власть, общественото господство, влиянието върху монарха и върху управлението на страната. Войскитѣ се набирали отъ доброволци или задължителни набори, но безъ да прѣдставятъ народна сила; тѣ служили за орѫдие въ рѫцѣтѣ на монарха

Тази наредба се защищавала съ съединени сили отъ всички корпорации, въ рѫцѣтѣ на които се намирала властьта. Формаленъ съюзъ задължавалъ всички велики държави да подържатъ наложената наредба на Европа въ 1815 г. Австрия подъ рѫководството на Метерниха давала обща посока въ политиката и се мѫчила да побърка на всѣко измѣнение въ държавитѣ. Едно мълчеливо съгласие имало между господаритѣ, чиновницитѣ, аристократията, духовенството и войската да помагатъ на Метерниховата политика.

Срѣщу този съюзъ стояли опозиционнитѣ сили, сглобени отъ малобройна още нова буржуазия, отъ граждани въ голѣмитѣ градове, отъ студенти, отъ писатели и отъ националисти-патриоти. Отъ едната страна стояла силата на топоветѣ, отъ друга — силата на новия духъ. Революционната епоха отхранила и оставила групи борци, обединила недоволнитѣ въ либерални и национални партии, които излѣзли противъ реставрацията съ неправилна война: бунтове, съзаклятия, военни революции, национални възстания. Всѫду борбата ставала за принципитѣ: 1-о кому трѣбва да принадлежи върховната власть *по право*, 2-о коя партия трѣбва да се ползува отъ нея *на дѣло*, 3-о какъ трѣбва да живѣе всѣка народность. Оттука и образуванието на различнитѣ политически партии.

Тържеството на абсолютическата партия не било продължително. Св. съюзъ се разкапалъ къмъ 1830 г., поради освобождението на Гърция. Англия и Франция съ парламентарното си управление и политическия печатъ служили на либералитѣ за примѣръ на нови държави. Англия постепенно въвеждала реформи и съ това избѣгвала революциитѣ. Франция вървѣла по революционния пѫть. Революцията въ 1830 г. отново възстановила принципа за върховната власть на народа, потъпканъ отъ виенския конгресъ. Парламентарното управление отъ Франция било прѣнесено въ Белгия и Швейцария. Революцията въ 1848 г. изеднашъ докарала въ Франция демократическа наредба: република, общо избирателно право, народна гвардия, свобода на печата и събранията. Тази революция прѣдизвикала въ централна Европа общо цемократическо движение. Изплашенитѣ правителства почти на всѣкждѣ отстжпили. Конституции били въведени въ Дания, Германия, Прусия, Австрия, Италия и т. н. Покрай това полека-лека се освобождавали селянитѣ отъ крѣпостничеството, а борбата за народно освобождение и обединение успѣвала да се усилва и приближава къмъ своята цѣль. Елничка Русия останала вънъ отъ политическата еволюция на Европа, ала и тамъ били въведени нѣкой реформи: освободили селянитѣ отъ крѣпостничеството, наредили окрѫжни съвѣти (земства), въвели разни либерални промѣни въ сѫдилищата и печата, които съдѣйствували да се образува обществено мнѣние противъ личното управление на царя. Отъ всички народи само поляцитѣ въ тѣзи борби изгубили своята независимость и либерално управление.

Заедно съ политическата, народната и духовната свобода, вървѣла и свободата въ труда, въ поминъка и сѣмейството. Свободата въ труда, индустрията и търговията докарала двѣ сетнини: 1) небивало натрупване на богатства и капитали, които спомогнали да се направятъ голѣми технически усъвършенствувания по разнитѣ клонове на производството, да се сбжднатъ грандиозни прѣдприятия по съобщенията и т. н. и да се достигнатъ чудесни успѣхи въ теоретичната и практичната наука (експедиции и пр.); 2) отдѣляне на голѣмъ брой работници, които, като изгубили по единъ или другъ начинъ имота или занаята си, станали напълно зависими отъ капиталиститѣ и злочести въ живота си.

Днесъ почти напълно владѣе началото за индивидуална (лична), умствена, гражданска, политическа и поминъчна свобода; въ теория и на практика се признаватъ за ненормални абсолютизмътъ въ управлението и тиранията въ мисъльта, съвѣстьта, труда и поминъка.